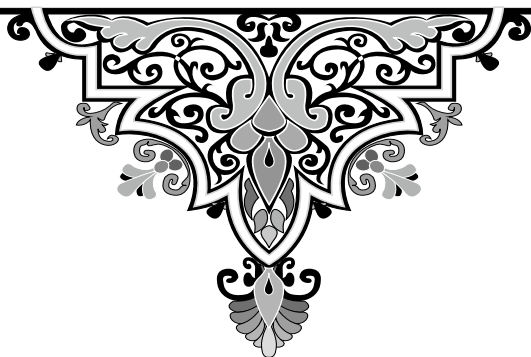

АХТАРОНИ АДАБ

44

**ҲАЙАТИ МУШОВАРА ВА ТАҲРИРИЯИ
50-ҶИЛДАИ ОСОРИ КЛАССИКОН ВА МУОСИРОН
АЗ СИЛСИЛАИ «АХТАРОНИ АДАБ»**

ҲАЙАТИ МУШОВАРА

*Абдуҷаббор Раҳмонзода
Зулфия Давлатзода
Фарҳод Раҳимӣ
Низом Қосим
Носирҷон Салимӣ
Давлат Сафар*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

*Абдулҳамид Самад
Кароматулло Олимзода
Абдураҳмон Абдуманнон
Абдунабӣ Сатторзода
Аламхон Кӯчарзода
Мирзо Муллоаҳмад
Алиш Муҳаммадиш Хуросонӣ
Муҳтарам Ҳотам*

ЧАЛОЛ ИКРОМӢ

ТАХТИ ВОЖГУН

Роман

Душанбе
«Адиб»
2020

ББК 84 Тоҷик 7-4
И-25

Мухаррири масъул *Ҳабиба Қурбонова*
Мухаррир *Меҳрӣ Саидова*

И-25 **Чалол Икромӣ. Тахти вожгун** (роман).
– Душанбе, «Адиб», 2020, 480 сах.

Романи «Тахти вожгун» қисми савуми асари сегонаи Ч. Икромиро дар баробари романҳои «Духтари оташ» ва «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ташкил дода, муаллиф корномаҳои мардум барои барқарор кардани Ҳокимияти Советӣ дар Бухорои Шарқӣ, мубориза бо душманони дохилӣ, чараёни озодшавии занон, вуруди чизи тоза дар ҳаёти мардуми тоҷик – хуллас он табаддулотеро ки дар он солҳои пурошӯб дар рӯзгори мардуми тоҷик ба вукӯъ пайвастанд, ниҳоят марғуб ба қалам додааст.

ISBN 978-99947-2-660-8

© Нашриёти «Ирфон», 1974
© Нашриёти «Адиб», 2020

ФАСЛИ АВВАЛ

I

Дар Бухоро ҳам хурсандӣ буду ҳам мотам.

Кӯчаҳои қачу килеб, печ дар печ ва сераҳолии шаҳр он рӯз серғавғотар шуданд. Дар байрақҳои сурхе, ки ба дари ҳавлиҳо ва болои пештоқҳои биноҳо зада шуда буданд, як порча-як порча лентаҳои сиёҳ илова шуда буданд. Байрақи сурхи инқилоби Бухоро аввалин бор ба худ чунин сиёҳӣ илова карда буд...

Аммо баҳори ҷавон бо ҳама хубию хуррамиҳои худ ҳукм меронд. Офтоб торҳои заррин ва навозишкори худро ба болои шаҳр бедареғ нисор мекард, насими форам аз беруни шаҳр бӯйи сабзаи навхезро меовард. Дарахтҳои мевадор гул бароварда, ҷомаи рангин ба тан карда буданд. Мардум бетарсу ваҳм ба боғзорҳо ва сайргоҳҳои беруни шаҳр мебаромадагӣ шуда буданд: Асадмахсум ва дастаи ғоратгари ӯ аз атрофи шаҳр нест шуда буд... Ҳамаи ин хурсандӣ буд, ҳамаи ин ба дили кас фараҳ ва шодӣ меовард.

Лекин хабар омад, ки дар касалхонаи Когон, аз захми беамони тири милтиқи Асадмахсум Саидпахлавон ҷон додааст. Ин хабар дарҳол дар байни мардум паҳн шуд. Он рӯзҳо хурду калони мардуми Бухоро Саидпахлавонро медонистанд, шунида буданд; қаҳрамонӣ ва диловарии ӯ чун достони Рустам аз забон ба забон гузашта, бо обу тоб нақлу баён мешуд. Аллақай воқеаи Козимзода, халос карда шудани вай ва зарбаи қороии дастони Са-

идпахлавон ба сари Наими талх, холи фанои ӯ дар шаҳр овоза шуда буд. Меғуфтанд, ки Саидпахлавон аксарияти бегуноҳ ҳабсшудагонро халос карда будааст. Саидпахлавон тирҳои қурғошимаш дур кардашударо ба чаллодони Асад дода, ба парронда мешудагон меомӯхтааст, ки бо шунидани садои тир худашонро ба замин мурдавор партофта, бо ранги сурх сари дил ва куртаҳояшонро олянд (ранги сурхи хунмонандро пеш аз вақт ба шишачаҳо андохта, тайёр карда меодааст). Баъд ҳудаш бо тапонча ба сари онҳо рафта пахтапаррон мекардасту аскарҳоро гирифта мерафтааст. Пас аз рафтани чаллодон «мурдаҳо» аз ҷояшон хеста, бадар мекандаанд... Саидпахлавон лаҷоми Асадро дошта меистодааст, Саидпахлавон одами чека будааст. Саидпахлавон як мушт занад, одам мемурдааст... ва ҳоказо ва ҳоказо...

Пас аз ин қадар васфу тамҳиди мардум, пас аз ҳосил шудани ин қадар муҳаббати халқ омада расидани ҳабари мурдаи ӯ ҳамаро ғамгин кард. Газетаи «Бухоро ахборӣ» он рӯз як саҳифаи худро ба мотами Саидпахлавон баҳшида бароварда буд. Дар миёни саҳифа сурати ӯ ҷоп шуда буд. Расми ӯро аз як сурати умумии аскарони Асадмахсум чудо карда, калон карда буданд. Аз саҳифаи газета чашмони бодомшакли марди доно, бо муҳаббат ба шумо менигарист. Дар лабу даҳони ӯ андак табассум менамуд, гӯё вай шарм мекард, ки дар ин рӯзи баҳор ин қадар қору бор, ин қадар вазнинии сохтмони ҳаёти навро ба гардани шумо партофта, аз миён рафтааст. Ришу мӯйлабаш мошу биринҷ, вале дар ваҷоҳат ва симои ӯ ханӯз осори ҷавонӣ ва пахлавонӣ хувайдо буд.

Дар поёни он расм, ки ба чорчӯбаи сиёҳ гирифта шуда буд, навишта буданд:

«Мархум, шахид, қурбони озодӣ ва истиқлоли халқи Бухоро – Саидпахлавон».

Инчунин, дар газета эълон буд, ки имрӯз дар соати ёздаҳи рӯз «ташйеи ҷаноза»-и Саидпахлавон мешавад. Ба ин муносибат дар вокзалча (яъне вокзали Бухорои кӯҳна) митинг барпо мешавад. Ин хабарро шунида, аз худи аввали пагоҳ ба сӯйи вокзал ҷараёни мардум оғоз шуд. Хурду калон, пиру барно, тоҷику ўзбеку рус мерафтанд. Байрақ бардошта, тӯда-тӯда шуда мерафтанд. Лекин сурудхонӣ ва нақоранавозӣ набуд. Ҳама хомӯш, ҳама ғамгин буданд.

Дар паси вокзали Бухоро майдончаи сангфарше буд. Милисаҳо мардумро ба ҳамон майдонча роҳнамун мешуданд. Ба рӯйи саҳни вокзал аъзоёни ҳукумат ва роҳбарони ташкилотҳо ҷамъ шуда буданд. Дар байни онҳо ҳозир будани Файзулло Хочаев, Муҳиддинов, Окҷурин ва дигарон аҳамияти ин митинги мотамро нишон меод. Дар як қанори саҳни вокзал зани Саидпахлавон ва духтаронаш дар рӯи нимқат гиря карда менишастанд. Байрақҳои сурх андаке ҳам карда шуда ва лентаи сиёҳи онҳо баръало намуда меистоданд. Дар соати ёздаҳ аз дур овози паровоз шунида шуду баъд ҳадаш намуд, ки оҳиста ба рӯи роҳи оҳан гӯё шорида меомад ва аз паси худ фақат як вагонро меовард. Дар пеши паровоз ҳам байрақи сурху сиёҳ буд ва сурати Саидпахлавонро калон карда, ба чорчӯбаи сиёҳ гирифта, атрафашро бо лентаҳои сурх ва гулҳо оро дода гузошта буданд.

Паровоз гузашту вагон дар рӯ ба рӯи бинои вокзал истод. Дари вагон кушода шуду аз даруни он Ҳайдаркул, Козимзода пеш-пеш, Асо ва Насимҷон аз қафо тобути бо матои сурху сиёҳ печонидашударо бардошта бароварданд. Пас аз он аз вагон Мирак, язнаи ӯ ва ошноёни Саидпахлавон баромаданд. Аъзоёни ҳукумат, ки ба вагон наздик шуда буданд, тобутро ихота карданд. Файзулло Ҳоҷаев ва Оқҷурин ҳам китфони худро ба зер тобути Саидпахлавон гузоштанд. Оркестри ҳарбӣ навои мотамро менавохт, занҳо садои гиряву ноларо баланд карда буданд. Мирак «дадаҷонам» гуфта фарёд мекард, дигар хешовандон низ мегиристанд. Дар чашмони Файзулло Ҳоҷаев, Асо ва Насимҷон низ ашк чарх мезад. Ҳайдаркул гиря намекард, дандон ба дандон гузошта, қавоқҳояшро овезон карда, бо симои пурсалобат пеш мерафт. Тобутро аз даруни бинои вокзал гузаронида, ба майдончаи зинаи қафои бино бароварданд. Дар он ҷо столи васеи калоне гузошта буданд, ки рӯяш бо байраки сурх пӯшида буд. Тобутро ба рӯи он гузоштанд. Мусиқии мотам хомӯш шуд. Дақиқае ҳама хомӯш монданд. Дар он майдончаи паси вокзал, ки қариб ду ҳазор кас чамъ омада буданд, ба ғайр аз ҳуқ-ҳуқи садои гиря ва нимнолиши Мирак дигар овозе шунида намешуд. Фазоро рӯҳи мотам фаро гирифта буд.

Митинги мотамро, ки ба дафни Саидпахлавони шаҳид бахшида шудааст, Файзулло Ҳоҷаев кушод.

Ҳайдаркул телпаки худро аз сар гирифтуну пештар баромад ва ба тобут хитоб карда гап сар кард. Овози вай ғафс, пирона ва хаста буд:

– Бародари азизам, пахлавонам, қаҳрамонам Саид! –

гуфт вай. – Кӣ гумон мекард, ки мани пир, мани аламзада – бародари калонии ту зинда мемонаму ту аз ин ҳаёти хуррам чашм мепӯшӣ?!

Инро шунида Мирак, язнаи ӯ, занҳо ва бисёриҳо овози гирияю фиғонро баланд карданд.

– Кӣ гумон мекард, ки тани паҳлавононаи ту, – ба гапаш давом дод Ҳайдаркул, – кӣ гумон мекард, ки ҷисми рустамонаи ту аз тири беамони душман дар айни корузор, дар айни ҳаракат ва ҷӯшиш бемадорона меафтад ва нақши замин мешавад?! Инро танҳо худат медонистӣ. Худат синаи бекинаатро сипар карда дӯстонатро раҳонидӣ! Худат пеши роҳи душманро гирифтӣ, то ки дигарон наҷот ёбанд ва ту қурбон шавӣ!

Мо бояд аз ин тобут дарси ибрат гирем. Марги Саидпаҳлавон бояд чашми моро боз кунад ва дӯстро аз душман фарқ карда тавонишро омӯзад. Акнун бас, кифоя! Дар кори инқилоб сустиродагӣ, дудилагӣ ва мулоиматии бардурӯғ ҳалокат меорад! Бар зидди душмани инқилоб бераҳм шудан лозим! Ба хун хун гирифтани, ба куштан бо куштан ҷавоб додан лозим аст!

Ҳайдаркул гарм шуда рафт. Дар сари тобути беҳтарин рафиқи худ ҳамаи дарду аламҳои дилашро гуфт ва мардумро ба хушёрӣ, ба муборизаи синфӣ бар зидди душманони инқилоб даъват кард.

Пас аз вай Козимзода гирия карда-гирия карда сухан гуфт ва мухтасар воқеаи ҳалос карда шуданашро баён карда, ба хотираи Саидпаҳлавон таъзим кард, ваъда дод, ки аз душманони вай қасд мегирад.

Баъд аз ин Файзулло Ҳочаев митингро пӯшида эълон карда гуфт, ки маросими дафн дар пуштаи Шаҳидон, дар беруни дарвозаи Ўғлон мешавад.

Тобутро бардоштан. Дар поёни зинаҳо ба чор аспӣ бо лентаҳои сиеҳу сурх орододашуда, аробаи тӯпро ба-ста оварда, муҳайё медоштан, ки бо расми ҳарбиҳо, тобути Саидпахлавонро ба рӯи он гузоштан. Аз паси он Мирак, язнаи ӯ ва хешовандон, аз паси онҳо роҳбарони ҳукумат Ҳайдарқул, Асо, Насимҷон, Козимзода ва дигарон ва баъд оркестри ҳарбӣ ба роҳ даромаданд. Пеш-пеши ин маросим ду ҷавон расми калони Саидпахлавонро, ки бо лентаҳо ва гулчанбарҳо оро дода шуда буд, мебурданд. Садои марши мотам баланд буд.

Сарҳо бараҳна ва ҳам...

Дар байни онҳое, ки аз паси роҳбарон мерафтанд, Низомиддин ва инчунин раиси чека Олимҷон Аминовҳо низ буданд. Онҳо хомӯш, аз зери абру ба атроф синча карда мерафтанд. Ҳар дуи онҳо низ ғамгин буданд ва ҳар ду низ худро дар ин фочиа то андозае масъул ва гунаҳгор медонистанд, фақат бо як фарқ: Низомиддин барои нобарорӣ ва шикасти кори худ, раиси чека барои кори инқилоб!

Дар даруни шаҳр кӯчаҳо аз ду тараф пур аз одам буд. Мардум ҳатто ба болохона ва бомҳо баромада, маросими дафну мотамро тамошо мекарданд. Дар лаби ҳавзи Девонбегӣ Низомиддин яке аз одамони Оқиловро дид, ки дар байни издиҳом истода, ба сӯи вай ишорате мекунад. «Аҳмақи разил!» гуфт дар дили худ Низомиддин ва рӯяшро аз вай тофта, ба раиси чека мурочиат кард:

– Дар сари қабристон одамони шумо роҳбаронро хушёрона муҳофиза мекунанд, албатта... Ман фармудам, чанд нафар одамони милиса аз дишаб ин тараф

навбатдорӣ мекунад. Имрӯз атрофи қабристон бо ду силсила муҳофиза ихота шудагӣ...

– Нағз кардед! – гуфта монд раиси чека.

Ин хел муомилаи хунук аз тарафи раиси чека нисбат ба вай нораво буд. Вай нозири дохилия, вай то як дараҷа хоҷаи ҳамаи корҳои дохилӣ, вай Низомиддин афандӣ мебошад! Пас, чаро раиси чека, ин бачаи беадаб ба вай ин тавр муомила мекунад? Ё мабодо аз вай шубҳа дорад? Ё муносибати вай бо Асадмахсум ошкор шудааст? Аҷаб не. Кӣ медонад, аз шикасти Асадмахсум ба воҳима афтада, ягон разил асрори онҳоро фош кардагист?.. Набошад, чаро раиси чека ба вай ин тавр муомила мекунад? Баръакси қор, ин одами аҳмақ – ин гумоштаи Оқилов ба вай ким-чӣ ишорае кард. Илоҳӣ раиси чека ва ё каси дигар инро надида бошад.

Низомиддин хеле асабӣ шуда буд. Ҳар чиз, ҳар сухан ўро ба шубҳа меафтад. Аз ҳар кас шубҳа мекард, аз ҳар кас метарсид. Зиндагии ў хеле талх ва ногувор буд. Ба Асадмахсум ҳасад мебурд, ки қорашро як тарафа кард, рӯирост муқобилат изҳор карда баромада рафт ва дар назди касе ҷоплусӣ намекунад, аз ҳеч кас наметарсад ва дурӯғ намегӯяд, сохтакорӣ намекунад: мезанад, мекушад, пас мегардад, ҳучум мекунад... Аммо вай...

– Рафиқ Низомиддин! – гуфта хитоб кардани касе ўро ба ҳуш овард. Баргашта нигоҳ кард, Оқчуринро дид, ки аз паҳлуи ў қадам мезанад. Низомиддин дарҳол ба сӯи ў тамоми баданашро гардонида, ҷоплусона табассуми сунъӣ карду «лаббай» гуфт.

– Шумо, – гуфт Оқчурин, – бояд дар сари қабр нутқ кунед, дар бораи хушёрӣ, дар бораи худмуҳофизаткунӣ гап занед!

– Майлаш, майлаш, – гуфт Низомиддин хурсанд шуда, – кӯшиш мекунам.

Окчурин аз вай дур шуд. Низомиддин то як дараҷа осуда шуда ба атрофаш назар кард ва қадаммониҳояш дигар шуд. Вай донист, ки ҳанӯз асрораш кашф нашудааст, ҳанӯз ба вай боварӣ доранд ва дар чунин маросими муҳим – дар дафни Саидпахлавон ба вай сухан медиҳанд. Оё вай чиҳо бояд гӯяд? Аввал дар бораи Саидпахлавон, васфи ӯ, қаҳрамониҳои ӯ, кушта шудани ӯ... дар бораи Асад чӣ? Не, не! Дар ин бора гап сар кардан, ба ёди баққол кам доданро овардан чӣ даркор! Беҳтар ки дарҳол дар бораи хушёрӣ, дар бораи кори назорати дохилия, дар бораи хушёрии худӣ вай, дар бораи дарег надоштани ҷони худ дар роҳи халқ... Алвидо, эй дӯсти азиз! Осуда бихоб, ки мо кори туро давом медиҳем, аз душманонат интиқом мегирем! Ва ғайра... ва ғайра.

Дар қабристон ҳам одами бисёре чамъ омада буд. Дар он ҷо ба рӯи суфаи сербаре барои нотикон ҷо тайёр карда буданд ва дигарон ҳам дар гирди суфа ва қабри навканда қарор гирифтанд. Мирзо Абдулқодир Муҳиддинов бо нутқи мухтасаре митинги сари қабрро кушода, сухани аввалро ба Низомиддин дод. Низомиддин ба рӯи суфа баромада:

– Рафиқон, бародарони арҷманд! – гуфт ва баъд як дараҷа хомӯш монд. Чашмаш ба Ғуломҷон Махсум афтод, ки ба сӯи ӯ бо назари суол нигоҳ карда меистод. Ӯро диду ҳамаи гапҳо ва тезисҳои тайёр кардаашро фаромӯш кард. Бинобар он, барои аз миён бурдани хомӯшии ногувор ҳар чӣ ба забонаш омад, гуфт: – Худо

гуфтааст, ки ҳар кас дар роҳи ҳақ кушта шавад, шаҳид аст. Шаҳид ки шуд, чояш ҷаннат мешавад. Ҷои Саидпаҳлавон ҳам ҷаннат аст. Осуда хоб кун, эй дӯсти азиз, эй рафиқи меҳрубон! Мо корҳои нокардаи туро давом медиҳем...

Дар ин дам аз қафояш шунид, ки Оқҷурин оҳиста ба вай лукма мепартояд:

– Дар бораи хушёрӣ, дар бораи хушёрӣ!

Низомиддин худро ба даст гирифт:

– Рафиқон! – гуфт вай. – Саидпаҳлавон қурбони роҳи инқилоб шуд. Инқилоб хушёрӣ, хушёрии синфиро ме-хоҳад. Ҳар чанд ки амир Олимхон аз хоки поки Бухоро дафъ шуд, лекин тарафдорони вай ҳанӯз бисёранд. Онҳо бар зидди халқ, зидди ҳукумати шӯроӣ сар мебардоранд. Агар мо хушёр нашавем, ҳокимиятро аз даст мегиранд ва боз ҳамон тартиботи кӯҳнаро ҷорӣ меку-нанд. Бинобар он, хушёр будан лозим аст...

Вай боз ким-чиҳо гуфт, ки ҳатто баъд ҳудаш ҳам фаромӯш кард. Пас аз вай суҳанро ба қозӣ Саид доданд. Ин мардаки гарданкӯтоҳи ғалча, ки риши кулӯтаи сиёҳ ва дар сар салла дошт, дар ҳақиқат ҳам қозӣ буд, қозии нав, қозии аз тарафи ҳукумат таъйиншуда буд. Ёро «қозӣ биринҷӣ» (қозии якум) мегуфтанд. Вай, ки дар Станбул ва Арабистон зиндагӣ карда Қуръонро ба арабӣ хонда метавонист, ҳар вақт ба нутқ баромада, аз китобҳои динӣ ва гуфтаҳои Пайғамбар далелу шайъ меовард. Ҳоло низ дар нутқи худ аз ояти Қуръон далелҳо оварда, шаҳид будани Саидпаҳлавонро исбот карду фотиҳа хонд.

Пас часадро аз тобут бардошта ба лаҳад гузоштанд.

Боз овози гиряи Мирак ва наздикони Саидпахлавон баланд шуд. Баъд аз пур кардани хоки лаҳад ва бардоштани теппачаи ёдгорие, ки ҷои охирини инсон аст, боз овози тиловати Қуръон аз тарафи қозӣ Саид баланд шуд. Вай бо услуби арабӣ нолишқунон меҳонд ва ба дили ҳама як нармӣ, ҳасрат ва надомат пур мекард. Дар аснои тиловати Қуръон ҳама ба замин нишастанд ва баъд омин гуфтанд.

Бо ҳамин маросими дафн ба охир расид. Мардум парешон шудан гирифтанд. Файзулло Хоҷаев, Муҳиддинов, Оқҷурин ва дигарон ба ғойтуноҳои худ савор шуда рафтанд. Ҳайдарқул ба раиси чека наздик шуд, ки вай равандагонро нигоҳ карда меистод.

– Калонатон нутқ мекунам гуфта чӣ гуфт? – пурсид вай.

– Гапашро якбора гум карда монд, – гуфт раиси чека. – Ба гумонам, дар миёни мардум касеро диду забонаш гирифт? Бедарак не, албатта... Бегоҳӣ биёед, камтар гап ҳаст.

– Майлаш, – гуфт Ҳайдарқул ва аз ӯ дур шуд.

Асо аз дасти Мирак дошта, ӯро тасаллӣ дода меистод. Ҳайдарқул онҳоро ба ғойтуни худ сувор карда, ба сӯи шаҳр раҳсипор гардид. Мирак акнун ягона ёдгории дӯсти бовафои вай буд.

II

Пеши дарвозаи ҳавлии Саидпахлавон рӯфта, об пошида шудагӣ буд. Дар дами дарвоза аз кӯча хешу таборон, ёру ошноён даст пеш гирифта меистоданд ва мардуми ба фотиҳа меомадагиро ба даруни ҳавлӣ роҳнамун мегаштанд.

Дар рӯи ҳавлӣ ва меҳмонхона ҷой тайёр карда, дастурхон партофта, нону лаълиҳои ширавор гузошта буданд. Ҳам дар хона ва ҳам дар рӯи ҳавлӣ қорихо ва муллоҳо нишаста буданд, ки барои ҳар фотиҳахон аз Қуръон як сура-як сура мехонданд. Домулло имоми гузар, ки одами хеле хоксор ва номуроде буд, дар рӯи ҳавлӣ нишаста, ба арвоҳи Саидпахлавон раҳмати Худо ро мехост. Вақте ки андак пои ояндагон канда шуд, аз даруни хона имоми бовиқори гузари Пои Остона барои даст ба хок кардан баромаду баъд таҳорат карда омада ба назди шарикаш – имоми гузари ҳамсоя нишаст ва гуфт:

– Шарик, мешунавам, ки хеле аз таҳти дил Қуръон тиловат карда дуо мегӯед!

– Ҳа, чӣ кор кунем, аз дасти мо меомадагеш ҳамин! – гуфт муллои хоксор.

– Албатта, аз дасти мо дигар чӣ меомад! - гуфт имоми бовиқор ва бо овози паст илова намуд: – Лекин мегӯям, раҳматӣ дар айни ҷон доданаш калима гуфта бошад ё не? Дар дасти урусҳо, дар касалхонаи Когон вафот кардааст...

– Ҳар чӣ бошад ҳам аз тири бадқасдон муъминонро мудофия карда истода ҷон додааст. Ман ба шаҳид будани марҳум шубҳа надорам.

– Шаҳид он аст, ки дар роҳи ислом, дар ғазот мурда бошад, на ин ки...

– Роҳи ислом – роҳи ҳақ аст. Ҳар касе, ки дар роҳи ҳақ ҷон фидо карда бошад, вай шаҳид аст, шарик, ба ин шубҳа накунед ҳам мешавад!

– Шумо роҳи ҳақ гуфта кадом чизро мефаҳмед? – пурсид муллои бовиқор.

Муллои хоксор ҳанӯз ба ҷавоб лаб накушода буд, ки аз берун Ҳайдарқул, Асо, Насимҷон Мираки гирёнро ҳамроҳ гирифта омаданд. Мирак дадаҷонам гӯён ба хавлии дарун даромада рафт, калонсолҳо ба кати рӯи хавлӣ нишастанд. Муллои хоксор Куръон хонд, ҳама даст бардошта, омин гуфтанд. Пас, муллои хоксор, ки Ҳайдарқулро медонист, ба вай муроҷиат карда пурсид:

– Ҷаноби Ҳайдарқул, дар сари қабр тиловати Қуръон мекардагӣ одам буд, ё не? Ё ки...

– Буд, – гуфт Ҳайдарқул макседи ўро фаҳмида, – Қозӣ Саид тиловати нағз кард, бо ҳама қонуну қоидаи мусулмонӣ ба хок супоридем. Саидпахлавон мусулмон буд, одами боэътиқод буд.

– Дар Когон, дар духтурхона тамом шуд, мегӯянд, – гуфт боз мулло, – оё аз наздиконаш ҳеч кас дар наздаш буд, дар вақти назъи ҷон?..

– Ҳа, ман будам, Козимзода буд, хешу таборҳо, домодҳо, писарҳо буданд... Чӣ, одами мусулмон дар духтурхона қазо кунад, аз дин мебарояд-мӣ?

– Худо накунад! – гуфт муллои хоксор. – Раҳматӣ бандаи худочӯй, мусулмони комил буд, албатта дар дақиқаҳои охири умр одамони худӣ дар атрофаш бошанд беҳтар-дия.

Ҳайдаркул гап назаду ба андеша фуру рафт. Имоми хоксор маънидорона ба имоми бовикор нигоҳ карда монд. Вай бошад, сангҳои ба сараш расида истодаро хис карда, хомӯш ва хап менишаст. Асо ба миён даромаду хомӯшии ногоҳ ба миён омадаро вайрон кард:

– Одами худочӯй буд, ё ки дигар, ба ҳар ҳол аз миён рафт. Акнун гуфтаҳои мо катӣ вай на мусулмон мешавад, на кофир! Ман ба ҷои шумо, ҳазрат, мешудам, ба қавмҳои худ насиҳат дода мегуфтам, ки ба ҳукумати шӯроӣ ситеза накунад! Як нафар ду нафар болшевикҳоро куштан катӣ ба мурод расида наметавонанд. Баръакс, болшевикҳо ба ҳар қатраи хуни ноҳақ рехтаи рафиқонашон сари даҳ хоинро аз тан ҷудо мекунад.

– Албатта рост мегӯед, писарам Асо, – гуфт имоми хоксор. – Лекин қавмҳои мо ҳама одамҳои худотарс, ҳеч кас ба ҳукумат ситеза намекунад... Шабу рӯз дуои ҷондарозии ёшбухориҳоро мекунем...

– Албатта, албатта! – гуфта монд имоми бовикор.

Ҳайдаркул, ки дар бораи вазъияти онрӯзаи зиндагии Бухоро ба фикр фуру рафта буд ва аз суолҳои имом ба хотираш расид, ки ханӯз аксарияти мардуми Бухоро то ҷӣ андоза ба таъсири дину хурофот мондаанд, гуфтаҳои Асо ва ҷавоби имомҳоро шунида, зери лаб табассуме карду гуфт:

– Бо ҳукумат ситеза мекардагон бо Худову пайғамбар ҳам ситеза мекунад!

– Наузан биллоҳ! – гуфта монданд ҳар ду мулло.

– Не, рост-дия! – гуфт ба гапаш давом дода Ҳайдаркул. – Он хел одамҳо ба масҷид ҳам намеоянд, сухани ҳаққи ҳазрати имомро ҳам намешунаванд... Лекин гуфтаҳои Асо ҳамин қадар ҷондоранд, ки ба ҳар ҳол ба

қавмҳоятон насиҳат карда истоданатон ба гӯши дигарҳо ҳам мерасад ва аз ғоида ҳолӣ намешавад.

– Мо шабу рӯз дар ҳаққи ҳукумати одиламон дуо мекунем! – гуфт тамаллуққорона имоми бовиқор ва аз ҷо бархост. Чунки дар ин дам аз дарвоза ғотиҳахони бисёре омада мебаромад. Вақте ки ними одамони омадагӣ ба даруни меҳмонхона ва нимашон дар берун нишаста Қуръон гӯш карданд ва ба ғотиҳа даст бардошта омин гуфтанду аз ҷо бархостанд, аз тақи дарвоза истода Насимҷон Ҳайдарқулро бо ишора ба тарафи худ ҷеғ зад. Ҳайдарқул одамҳоро гусел карда истода ба Насимҷон наздик шуду:

– Ҳа, чӣ хабар? – гуфт

– Шумо ва ака Асоро раис ҷеғ мезананд. Маслиҳати таъҷили... – гуфт Насимҷон.

Ҳайдарқул ғаҳмид, ки ўро раиси чека ҷеғ мезанад, бинобарин, бо сараш ишораи «хуб»-ро карду ба соҳибони хавлӣ, ба домодҳои марҳум нигоҳ карда гуфт:

– Хайр, бародарҳо, ба ману Асо ҷавоб... Агар ҳолӣ шавем, бегоҳӣ албатта меоем. Ба Мирак нигоҳ кунетон, бисёр тағид.

Дар ҳақиқат Мирак метағид. Вай ба як кунҷи хоначаи дар паҳлуи ошхона будагӣ ҳазида, гоҳо «дадаҷон!» гӯён ғиғон мекард, гоҳо бесадо меғирист, гоҳо ба як нуқта чашм дӯхта, хомӯш моту мабҳут ва ғамгин менишаст. Модараш, апаҳояш, Фирӯза, Ойими Шоҳ ва дигарон, ки дар хавлии дарун буданд, ҳарчанд насиҳат мекарданд, ғоида намебахшид, вай гуфтаҳои онҳоро намешунид, ба маънои суҳанонаш пай намебурд. Дар пеши назараш ҳамеша симои меҳрубон, самимӣ ва нуронии падараш

намуда меистод, Ҳеч гоҳ вай дар чашмҳои падараш қаҳру ғазабу оташиниро надида буд, ҳеч гоҳ вай аз ӯ суханони бад, ҳақорат ва дағалиро нашунида буд. Ягон бор дастони боқувват ва пурзӯри ӯ ба сари Мирак баланд нашуда буданд. Падараш буд, дили Мирак бақувват ва осуда буд; бо падараш якҷоя кӯҳро талқон кардан барои ӯ ҳеч менамуд. Падараш ақли ӯ, хиради ӯ, қуввати дасту бозуи ӯ буд. Падараш буд ҳар чӣ меҳост мекард: беғамона бо чӯраҳояш бозӣ мекард, мактаб меҳонд, ё намехонд, бозори шаб мерафт, ба поездча сувор шуда Когон мерафт, ба модараш ба корҳои хона ёри меод, дар бораи нону ош фикре намекард, кайфе дошт... Акнун, якбора дасташ аз заминро осмон канда шуд, якбора аз ҳама ҳузуру ҳаловаташ чудо гашт: бепадар, сағира, бекас шуда монд. Акнун ғами рӯзгор, ғами зиндагӣ ба сари вай афтод. Акнун бозию бепарвой не, акнун қору меҳнат ва фикру андеша кардан лозим мешавад.

Дар байни як-ду рӯз Мирак ба якҷанд сол қалон шуда монд.

Модари Мирак на аз он қабил занон буд, ки: те ки хӯрам, зан ки мурам, гуфта шинад. Вай аз хурдӣ ба меҳнат ва нодорамӣ одат карда буд, аз тирҳои ногаҳонии «қазою қадар» чандон афтода ва маъюс намешуд. Гӯё ки ҳамин ҳолатҳоро пештар медонист ва мунтазир буд. Вай аз рӯзе ки Саидпахлавон ба хизмати Асадмахсум даромад, ҳамеша нороҳат, ҳамеша дар хавотир буд. Сад бор, ҳазор бор ба шавҳараш гуфта буд, ки аз ин қораш даст кашад, бо Асадмахсум қор кардан – чун бо паланги тездандон бозӣ кардан аст. Лекин, магар

Саидпахлавон ба сухани ӯ гӯш мекард. Ӯро тасаллӣ ме-
доду осуда карданӣ мешуд. Ана, охир ба чони худаш
чафо кард, онҳоро бекас монда рафт.

Худо илоҳӣ Миракамро аз чашми бад нигоҳ дорад.
Феълу кирдораш худи дадеш барин, – мегуфт вай ба
Фирӯза. – Ин қадар сӯхтанаш бесабаб не, падару писар
як хел буданд. Раҳматӣ як рӯз набинанд, кор карда
наметавонианд. Ин ҳам ба дадеш ӯч¹ буд...

– Миракро хонондан лозим, – мегуфт Фирӯза... Хату
саводаш ҳаст, акнун хонданҳо осон шудагӣ, ана-мана
гуфтана як муаллими доно мешавад.

– Намехонам мегӯяд, – гуфт кампир. – Агар ман хо-
нам, зиндагӣ чӣ мешавад мегӯяд, ба мо кӣ нигоҳ меку-
над, мегӯяд.

– Зиндагӣ, ба ҳар ҳол мегузарад, – гуфт Фирӯза, –
ҳукумат шуморо гушна наметоад!

– Ҳа, Худо подшоҳ! – гуфт кампир, – чон додааст,
ризку рӯзӣ ҳам мерасонад. Баъд, кор мекунам гуфтана
катӣ, чӣ кор ҳам мекард, аз дасти ин сағира чӣ кор ҳам
меояд?!

– Ман машқобӣ мекунам! – гуфт Мирак, ки ба рӯи
хавлӣ баромада, гуфтаҳои модарашро шунида буд.

Занҳо ба сӯи ӯ баргаштанд. Вай дигар гиря намекард.
Бо чашмони сурхгашта ва қавоқҳои варамида ва рӯи
пажмурда, вале сарбаландона ва қомати рост меистод.

– Як кӯза обро аз ҳавлии берун то ба ин ҷо оварда
наметавонию машқи обро мебардорӣ?! – Сарзаниш кард
модараш.

¹ Ӯч – ўзбекӣ, ба маънои омӯхта, часпон, чудонашаванда.

– Метавонам... Лозим шавад, метавонам! – Якрахагӣ мекард Мирак, – Асо-акем ҳам аз хурдешон машкобӣ кардагӣ, Абдуллоҷон чӯрем ҳам аз хурдеш машкобӣ мекунад... Ман ҳам! Акнун дадем нестанд ки...

Ба чашмони Мирак боз ашк намоён шуд. Кампир ва Фирӯза ҳам рӯмолчаҳояшонро ба чашмонашон гузоштанд. Мирак аз назди онҳо гузашта, ба хавлии берун баромаду аз берун овози хаста ва беҳолонаи ӯ шунида мешуд, ки «во дадаҷонам!» мегуфт.

Он рӯзҳо дар Бухоро ва атрофи он «во дадаҷонам!» мегуфтагиҳо якто-якто, даҳто бисто набуданд, бисёр хонадонҳо дар мотами падарон, шавҳарон, фарзандон ва чигаргӯшагони худ месӯхтанд.

Чанги якҳафтагии соли 1920 кайҳо тамом шуда бошад ҳам, амиру амалдорони вай несту нобуд шуда бошанд ҳам, зиддиятҳо, задухӯрдҳо тамом нашуда буданд, баръакс, акнун оташ мегирифтанд, шуъла бармеафрӯхтанд... Халқи камбағал ва ситамдида неъматии инқилобро чашида, ба роҳи озодӣ ва ҳаёти нав қадам гузошта буданд. Баръакс, ситамкорон ва золимон маҳвияти худро баръалоина дида, бо хавли чон ба по хеста буданд.

Дар Бухоро баҳор омада буд, латофати он дар ҳама ва дар ҳар ҷо мушоҳида мегардид... вале лаккаҳои абри сиёҳ гоҳо осмони нилгунро пӯшидан мехоистанд, бодҳои сарди нофорам, ки ёд аз зимистони гузашта медоданд, гоҳо тунд вазида, гулу райҳонҳо ва муғчаҳои ниҳолонро аз миён бурданӣ мешуданд... Хайрият ки офтоби хурами баҳор лутфу эҳсонии худро аз сари мардум кам намекунад.

III

Фирӯза дар кабинети худ нишаста ба газетаи имрӯза ва ба расми Саидпахлавон чашм дӯхта, дар айни замон дар бораи рафти корҳои зиндагӣ фикр мекард. Барои он ки вай – Фирӯза аз фақирӣ бенавоӣ ва беҳуқуқӣ халос шуда, ана дар ин кабинет ба сари кор омада нишинад, ҳамин қадар задухӯрд, кашмакаш ва хунрезӣ! Хайр, агар нашавад чӣ буд? Одамҳо ба тақдиршон тан медоданду хомӯш менишастанд? Амир дар тахташ менишаст, ҳокимони вай халқи меҳнаткашро кор мефармуданд, ҳар чӣ меҳостанд, ба ҳаққи онҳо раво медоштанд, мезаданд, ғорат мекарданд, ба номусашон мерасиданд, мекуштанд, зери по мекарданд... Не, ба он зулму мазаллат одам тоб оварда натавонист. Сар бардошт, тахту тоҷро зеру забар кард ва ба сӯи озодӣ, ба сӯи зиндагии озодона қадам гузошт. Аз ғуломӣ ва ҳақирӣ барои озодӣ чон доданро ба худ авло донист. Саидпахлавон ҳам ҳамин тавр. Вай як шоҳи захрини боқимондаи зулмро аз беҳаш канда истода чон дод! Инро авлоди наврас фаромӯш намекунад...

Соат аз се гузашта буд, дар клуб духтарҳо дарси охиринро меҳонданд, занҳои миёнсол кӯрпа лаганда мекарданд, дарз медӯхтанд ва зех мебофтанд. Дар ошхона бакавулҳо нахорӣ мепухтанд. Ҳама ба кори худ машғул буданд... Фирӯза аз корҳои клуб хотирчамъ ва осуда буд, ҳеч набошад, ҳамон рӯз, ҳамон соат ягон кори таъҷилие надошт, ё ки дасту дилаш ба кор намерафт. Дилаш хафа ва ҳанӯз ҳам дар чашмонаш осори бисёр гиря карданаш намуда меистод. Сурати Саидпахлавон ба рӯи ӯ бо андак табассум нигоҳ карда истода, гӯё

мегӯфт, ки: «Ана, духтарам, мо ҳам корамонро карда шудем. Ҳарчанд кӯшидем, ки пеши роҳи душманро ги-рем ва худамонро аз хатар эмин дорем, нашуд. Душман маккорӣ кард. Лекин шумо хушёр бошед, ки душман ғафлат намекунад! Дирӯзакак буд, ки аз Когон пиёда ба Бухоро омадем, дар дами дарвозаи Мазор шуморо ди-дем ва ана акнун худамон ба мазор рафтем...»

«Мазори шумо зиёратгоҳи мардуми меҳнаткаши Бу-хоро мешавад!» гуфт ба дилаш Фирӯза ва ба ёдаш Ми-рак расид. Бачаи қобил, хушёр, падараш барин дил-соф... Ёро тарбия кардан лозим, ба мактаб мондан ло-зим... Албатта, ҳукумат барои оилаи бепарастормондаи Саидпахлавон нафақа мебарорад, ба машқобӣ кардани Мирак ҳочат наместонад.

Фирӯза ба ин фикрҳо банд буд, ки дар кушода шуду Ҳамроҳхон бо чашмони пурашк даромада омад. Фа-ранчию чашмбандаш дар даст овезон, сарбанд ба гар-данаш афтадагӣ, мӯҳояш фах кардагӣ, парешон, вазъия-таш асафангез...

– Хӯш, хӯш, чӣ шуд? Чӣ гап? – гуфт Фирӯза, ки ме-донист Ҳамроҳхон албатта бо Насимҷон чанг карда омадагӣ. – Боз Насимҷон ранҷонд?

Ҳамроҳхон ҳуқ-ҳуққунон гузашту худро ба рӯи диван партофт.

– Ман аз он хусни рӯзафзун ки Юсуф дошт, дони-стам, ки ишқ аз пардаи исмат бурун орад Зулайхоро! – гуфт Ҳамроҳхон, шеъри Ҳофизро ба забон оварда. – Ман ҳам ин фаранчию чашмбандро мепартояму сарлучу пойлуч аз қафои Насимҷон давида мегардам.

– Барои чӣ? Баръакс, фаранчию чашмбандро напар-

тоед бехтар мешавад, ки аз кафояш давида гаштани шуморо намедонад.

– Механдед! Майлаш, хандидан гиред! Шоир рост гуфтааст:

*– Ту, эй кабӯтари боми Ҳарам, чӣ медонӣ
Тапидани дили мурғони риштабарпоро!*

Фирӯза ҳайрон буд. Ин зани боақл, бомаънӣ, шеърдон ва шеърғӯй, ки дар ҳар маврид тамсил гуфта метавонад, ба худаш омада банд шуда мондааст: рашки бемаънӣ мантиқро зер, ақлоро лол карда мондааст.

– Агар яке аз мурғони риштабарпо шумо бошед, – гуфт Фирӯза, – ҳаминро донед, ки ҳеҷ кас ба пой шумо ришта набастааст. Худатон бо ёрии рашки бемаънӣ поятонро ишкелбанд карда мондед. Набошад, бахту саодате ки шумо доред...

– Ҳеҷ кас надорад! – гуфт Ҳамроҳхон саҳт карда. – Ва ба ҳеҷ кас раво ҳам намебинам!

– Нодуруст!

– Гуфтам-ку шумо кабӯтари боми Ҳарам!

– Хайр чӣ шудааст?

– Рӯзона то худи бегоҳ баромада рафтаниш бас набуд, ки акнун шабҳо ҳам бедарак мешавад. Пурсам, дуруст ҷавоб намедихад. Ҳис мекунам, ки то рафт ба ман хунук шуда истодааст... Кӣ медонад, ягонта аз худаш ҷавонтараш, аз ман нағзтарашро ёфтагист! Ҳозир чӣ бисёр, ҷавонзанҳои шӯталаб! Ана, клуби шумо пур-пур шуда хоб кардааст.

– Ана халос! Акнун занҳои клуби мо ҳам боиси рашки шумо шуданд-мӣ? Метарсам, ки як рӯз аз ман ҳам рашк мекунед?!

– Албатта! – гуфт Ҳамроҳхон ба таври чиддӣ. – Гунчишк дар боғ магар аз ягон меваи ширин рӯ метобад?! Насимҷони ман аз кадом гунчишк ва шумо аз кадом меваи ширин камӣ доред?

– Шарм кунед! – гуфт Фирӯза ҳам ба таври чиддӣ – Насимҷони шумо гунчишк будан қатӣ ҳар меваи ширин ба вай хӯш-лаббай намегӯяд. Ақлатонро камтар кор фармоед, Ҳамроҳхон! Агар кор ба ҳамин тариқ рафтад, Насимҷон аз баҳри ҳама чиз мегузарад, ҷонашро халос мекунад ва боиси он бадбахтӣ шумо мешавед. Худатон ба пой худатон теша зада истодаед.

Ҳамроҳхон аз суҳанони Фирӯза хеле ба худ омаду оби чашмашро пок карда, ба хаёл рафт.

– Рост мегӯед, Фирӯзачон! – гуфт ниҳоят вай бо овози хаста. – Ҳамаи гапҳои шумо рост ва ҳақиқатанд. Аммо чӣ кор кунам? Ман девона шудагӣ...

– Ман девона шудагӣ гуфта худатонро сар дода мондед! – гуфт Фирӯза таънаомез. – Кас бояд пеши роҳи хаёлҳои ботилашро худаш гирад, дар ин хусус ҳеҷ табиб ба шумо даво дода наметавонад. Як дуруст фикр кунед, шавҳари шумо танҳо касе нест, ки шабу рӯз ба кор машғул бошад. Ана, Асои ман ҳам гоҳо ду шабу ду рӯз, се шабу се рӯз ғоиб шуда меравад. Кори онҳо ҳамин хел, замона осуда не. Аксулҳаракатчиёни лаънатӣ ҳар замон аз ҳар ҷо сар бароварда истодаанд. Агар онҳо хушёрӣ накунанд, ба сарамон фалокатҳои саҳт омаданаш мумкин.

– Инро ман медонам...

– Набошад, барои чӣ...

– Гуфтам-ку, вақтҳои охир ман бо тамоми ҳастии худ ҳис мекунам, ки Насимҷон ба ман хунук шуда истода-

аст. Омад ба сарам аз он чӣ метарсидам! Инро ман аз аввал медонистам. Насимчон барои ман аз ҳад зиёд ҷавон аст. Ҷавонӣ хоҳ-нохоҳ кори худро мекунад. Бале, бале деконагиҳои ман бефоида! Бефоида! Шумо рост мегӯед!

Фирӯза дар ин суханони Ҷамроҳхон бӯйи ҳақиқат ва ростиро пай бурд. Вай ба фикру андеша фурӯ монд. Ба ҳоли ин зани бадбахт дилаш месӯхт. Зане, ки ба ҳар эҳтиром ва навозиш сазовор аст, зане, ки пас аз дарду ранҷу бадбахтиҳои бисёре домани бахтро доштааст ва акнун метарсад, ки мабодо онро аз даст бидиҳад ва ё ки аз дасти ӯ рабоянд. Вай то андозае ба девона шудан ҳақ ҳам дорад. Бахте, ки бад-ин мушкилӣ ба даст омадааст, аз ҳад зиёд ширин мешавад ва касе намехоҳад, ки онро аз даст бидиҳад... Ана, дарди Ҷамроҳхон дар чист!

Фирӯза худро маломат кард, ки бедарак, нафаҳмида, Ҷамроҳхонро сарзаниш мекунад. Бале, Фирӯзаро лозим буд, ки аз тахти дили ин сарсаҳт дуруст огоҳӣ ёфта, ҳеҷ набошад, бо маслиҳате, бо сухани нарме дардашро сабук кунад, на ин ки оймуллоҳо барин ба вай дарси ахлоқ ва мантиқ хонад!

– Истед ки, – гуфт Фирӯза хатои худро ислоҳ карданӣ шуда, – аз кучо донистед, ки вай ба шумо хунук шудагӣ? Муомилааш? Рафтораш? Чӣ?

– Ҷамекаш! – гуфт Ҷамроҳхон ва каме хомӯш истода, баъд шарҳ дод: – Пештар дар рӯзҳои аввали хонадор шуданамон ҳар чизе ки ман пухта биёрам, ҳай-ҳаю бай-бай гуфта мехӯрд, акнун илоҷ надорад, ки ба хӯроки ман пухтагӣ ягон айб намонад. Пештар фақат таърифи хусну чамоли маро мекард, аз бӯсаю канорам сер намешуд, ак-

нун на ин ки мадҳи маро намекунад, балки гоҳ ба куртапӯшиам, гоҳ ба сарбандам, гоҳ ба ўсмаю сурмаам айб мемонад. Ман, ки қаҳр кардам, зўр-базўрӣ омада мечаспад. Пагоҳӣ барвақт ба кор рафта, аз ҳама баъд, бевақт карда ба хона бармегардад. Май ҳайвон не-ку, мефаҳмам... ба дилаш задаам, ҷавонтарашро мехоҳад.

– Насимҷон ҷавони булҳавас не, инро ман медонам, – гуфт бо қатъият Фирӯза. – Агар ҳамин тавр мешуд, шуморо ба худаш никоҳ намекард, безан гаштан мегирифт. Шумо ҳеч гоҳ ба дили вай намезанед, ба ин боисе нест, бедарак воҳима мекунед! Агар шумо дурусттар ба оина ниғаҳ карда ба худатон диққат кунед, аз ҳазор духтар зеботар ва барнотар ҳастед!.. Аммо Насимҷон як фақат ба ҳусни зоҳирии шумо ошиқ нашудааст. Вай ба Ҳамроҳхон мафтун аст!

– Аз забонатон шахду шакар мерезад!

– Бемуболиға рост мегӯям!

– Аммо рафтори вай...

– Аз кор дер мондани вай... имрӯзҳо як сабаб дорад, ки ... сабаби муҳим... кори сиёсӣ...

– Хӯш, чӣ сабаб? – пурсид Ҳамроҳхон.

Фирӯза зуд ҷавоб надод, зеро ки худаш дуруст намендонист ва фақат ҳис мекард, ки имрӯзҳо дар чека аз ҳарвақта дида кор бисёртар шудагӣ, дар шаҳр чӣ як нотинчӣ, чӣ як бесаранҷомие ҳаст. Аммо чӣ будани онро батафсил гуфта наметавонист. Бинобар он, фикр мекард, ки чӣ гуфта Ҳамроҳхонро ба сухани худ бовар кунонад, андак осуда намояд.

– Аз Москва хабар расидааст, ки – гуфт ниҳоят аз худаш бофта, – дар даруни шаҳри Бухоро аксулинқилоб-

чиҳо ба ҳаракат омадаанд... гӯё ки амир чандин дуздҳои сарбурро пинҳонӣ ба шаҳр дароваронидааст... Акнун то ёфта гирифтани ин дуздҳо ба мардҳои мо осудагӣ нест.

– Хайр, ҳаминро худаш ба ман гуфта, фаҳмонида диҳад намешавад?

– Мумкин набудагист! Одамони чека ҳақ надоранд, ки ба касе чизе гӯянд.

– Ба занашон ҳам?

– Ҳатто ба занашон ҳам!

– Аҷиб! – гуфта монд Ҳамроҳон ва пас аз андаке давида аз ҷо бархосту илова намуд: – Хайр ман равам, шояд худаш омада бошад...

– Аммо осуда бошед, ғаму ғуссаро партоед! – гуфт Фирӯза ўро гусел карда истода.

– Кӯшиш мекунам! – гуфт Ҳамроҳон ва берун баромад.

Фирӯза газетай кушода истодаро то ба охир диду боз қат карда ба канори стол гузошт ва мехост, ки аз ҷо бархоста берун барояд, касе дарро тақ-тақ зад.

– Дароед, марҳамат! – гуфт Фирӯза.

– Аз даҳлез як марди миёнсин, бечорааҳвол, ассалом гуфта даромада омаду ба таклифи Фирӯза ба рӯ ба рӯи стол курсӣ гирифта нишаст. Фирӯза сарбанди худро ба пешона ва рӯ поёнтар кашида монд. Мардак ҳам ба ў нигоҳ намекард. Чашмони вай сурх буда, дард кардагӣ ба назар менамуд ва ҳамеша ба замин мутаваҷҷеҳ буд. Дар танаш аз рӯи кулӯча шалвори кухнаи аскарӣ, ҷомаи нимдошти кампахтаи сатини сиёҳ пӯшида, дар пояш ҳам мӯзаи нимдошти чанг зер кардагӣ дошт. Фирӯза ин мардро ҳеч гоҳ надида ва намедонист, ки холо барои чӣ

ин чо омадааст ва чӣ тавр аз назди милисаи пеши дарво-
за берухсат гузаштааст. Ба назди ӯ занҳо ба арз меома-
данд, ёрӣ талабида меомаданд, лекин мардҳо наомада
буданд... Ачабо, ин чӣ мегуфта бошад...

– Хӯш – гуфт хомӯшии ба амал омадаро вайрон карда
Фирӯза. – Хизмат?

– Ман шунида будам, ки дар ин чо арзи мардҳоро ҳам
шунида, ба дардашон дармон медодаед ва аз дасти
афтадагон медоштаед... Ман шунидам, ки шумо ба арзи
дармондагон гӯш дода, роҳи начот нишон медодаед...
барои ҳамин ҷуръат кардаму омадам...

– Марҳамат, гӯшам ба шумо!

– Ман дар Бозори Нав саройбонӣ мекунам. Дар сари
роҳи калон, рӯбарӯи масҷиди Атолиқ як саройча, хар-
хона ҳаст, дар ҳамон чо... Ҳавлиамон дар гузари Чорха-
рос, ҳамсоёмон чаноби нозир... Низомиддинафандӣ.

Мардак ба Фирӯза сар бардошта нигоҳ карду гӯё пур-
сидан мехост, ки вай, Фирӯза, Низомиддинафандиро
мешиносад ё не. Фирӯза маънии нигоҳи ӯро фаҳмида
гуфт:

– Мешиносам, нозирӣ корҳои дохилӣ.

– Бале, бале, – гуфт мардак ва боз ба як нуқтаи дигар,
ба тегаи стол нигоҳ карда ба гапаш давом дод: – Худам
пештар дар Кармина мӯзадӯзӣ мекардам. Дар хунар-
мандӣ овоза доштам. Баъд бо як саркардаи аскарӣ амир
гапамон гурехту ман ба Самарқанд рафтам. Дар Са-
марқанд бо инқилобчиҳо ҳамроҳ шудам ва ба даст мил-
тиқ гирифта, ба ҷанги Бухоро омадам, дар ҷанг ба поям
тир расид, дастам ҳам маиб шуда монд. Бинобар он, ди-
гар мӯзадӯзӣ карда наметавонистам. Лекин ҳукумат ёрӣ

дод, зану духтарамро аз Кармина кас монда оварданд, як ҳавличаи подшохиرو бепул доданд ва ҳамин саройбониرو супориданд...

Мардак саргузашти худро гуфта тамои кард, аммо ин саргузашт ба Фирӯза чӣ дахл дорад, вай ханӯз намефаҳмид ва дар даст қаламро бозӣ карда истода, босаброна охири сухани мардакро мепоид.

– Номам Бақочон, Бақочони мӯзадӯз... Як зан доштам, аз вай як духтар дидам, номашро Ҳалима мондем. Баъд занам мурд. Ҳалимаро калон кардан ба ман мушкилӣ кард. Боз як зан гирифтам. Ҳалима дар тарбияи модари ӯгаӣ калон шуд. Духтар ҳозир ҳаҷдаҳсола шудагӣ, ба шавҳар лоиқ... Якта-якта талабгорҳо ҳам пайдо шуда буданд, лекин як бадбахтии калон ба сарам афтоду ҳайрону гаранг шуда мондам ва хеста ба пеши шумо омадам.

– Хӯш, чӣ ҳодиса рӯй дод? – босаброна пурсид Фирӯза.

– Ман ҳозир гуфта медиҳам, – гуфт Бақочон саросема нашуда, – тартибаш катӣ гуфта медиҳам. Шумо бояд ба дарди ман даво ёфта диҳед, дигар илоҷ нест. Ман чӣ гуфтан мехостам? Ҳа, номи зани дуҷоми ман Зухра, Зухрабону... занакӣ хушрӯй, чаққон ва бодаступо... Аммо духтарам Ҳалима ба худам рафтагӣ, фақир, бисёр фақирӣ номурод, меҳрубон, нармдил, хомӯш... Зухрабону ба Бухоро омадан ин ҷониб дар ҳавлии Низомиддинафандӣ хизмат мекунад. Он кас тааллуқ надорандку, аз обу ошашон хабар мегирифтагӣ кас нест. Бинобар он Зухрабону рафта хизматашонро мекунад. Гоҳо духтарам Ҳалима ҳам бо модараш рафта ба корҳои пухту

паз ёрӣ мерасонад. Албатта, аз давлати чаноби нозир рӯзғори мо ҳам ба подшоҳӣ мегузарад... Каму беш пасандоз ҳам кардем ва мехостем, ки Ҳалимаро сиҳат-саломат бароварда, ба дасти соҳибаш тӯю тамошо карда супорему ба муроду мақсадамон расем, лекин ҳодисаи ногувор рӯй дода монд.

Мардак боз хомӯш шуд. Фирӯза фикр кард, ки вай, яъне Бақочон ин ҳодисаи ногуворро гуфта наметавонад, забонаш намеравад, бинобар он гапро ин қадар кашол дода истодааст. Бале, Фирӯза ба шубҳааш то андозае ҳақ буд. Бақочон хеле фикр карда истоду охир гуфт:

– Ҳодисаи ногувор ҳамин ки як се рӯз пеш аз ин занам дар танҳой ба ман гуфт, ки Ҳалима дучон шудааст. Ман аввал гапи ӯро нафаҳмидам. Чӣ хел дучон мешавад, духтари бокира ба шавҳар нарафта чӣ хел дучон мешавад? Баъд Зухра гиря карда гуфт, ки намедонам, кадом як марди беинсоф духтари моро аз роҳ бароварда, ба номусаш таҷовуз карда мондааст... Хун ба сарам зад, дунё ба назарам торик шуд. Чунки ман Ҳалимаро аз ҳад зиёд дӯст медорам ва ҳамаи ҳастӣ ва нестии худамро ба вай фидо кардан мехоҳам. Агар он марди беинсофро, ки ба номуси духтари ман таҷовуз кардааст, ҳамон вақт ба дастам медоданд, бо нохуну дандонҳоям часпида пора-пора мекардам. Лекин, занам гуфт, ки Ҳалима дараки он мардакро намедихад. Кушед ҳам намегӯям гуфтааст. Баъд ману Зухра, ба тахмин кардан сар кардем. Охир духтар шабу рӯз аз модараш ҷудо не, чи тавр мешавад, ки... Не, ин ҳодиса, гуфт занам, ё дар клуби занҳо, ё дар гирду атрофи он бояд рӯй дода бошад. Чунки Ҳалима чандин бор клуб меравам гуфта, чанд соат-чанд соат ғо-

иб шуда будааст... Зухра ба Низомиддинафандӣ арз карда, чораи корро диданӣ шуд, ман намондам. Баъд бе маслиҳати занам хеста ба ин ҷо омадам. Наход ки дар клуб-а? Охир, дар ин ҷо мардҳо нестанд-ку?!

Фирӯза аввал ҷӣ гуфтанаширо надониста монд. Дар бораи бадном кардани клуб душманони озодӣ ҳарҷӣ туҳмат бофта мебароварданд, лекин то ба ин дараҷа ба разолат расидани онҳоро тасаввур накарда буд.

– Шумо ҷиҳо гуфта истодаед, худатон мефаҳмед?! Духтари шумо ба клуби занҳо қадамашро намондааст. Агар ба клуби мо омада мерафт, шояд ин бало ба сари шумо намеомад.

– Шумо, отун, аз гуноҳи мани аблаҳ гузаред, ман як одами нахондагӣ, бесавод, лекин дилам соф... Ман мегӯям, ки ҳамаи одамҳои ба ин ҷо меомадагӣ ба шумо вонамехӯрдагианд, охир клуб ҷои васеъ, чанд ҳавлӣ дарун ба дарун...

– Ҳамаи онҳоро, ки ба клуби мо омада меистанд, ман медонам. Онҳо бисёр не, аз берун як бисту панҷ-сӣ нафар омада мераванд. Дар байни онҳо на зани шумо ҳаст, на духтаратон. Ба шумо лозим буд, ки ҳалли ин муамморо аз худи духтаратон мепурсидед. Дар ин ҷо ба ғайр аз худи вай каси дигар ба шумо ёрӣ расонида наметавонад.

– Вай гап намезанад. Ҷанг кардем, тарсондем, гапи хуш задем, бефоида!

– Аз ин мебарояд, ки духтаратон ба он мардак даъво кардан намехоҳад.

– Аммо мо даъво дорем.

– Худи духтаратон даъво надошта бошад, на суд ҳукм

мекунад, на қозй. Бинобар он, беҳтар ки ба иғвои душманҳои озодӣ дода нашуда, ба клуб даъвогар нашавед ва худи духтарро ба гап андозед?

– Сари ман чандто ки ба клуби занҳо, ба клуби ҳукумати даъвогар шавам?! Ман фақат барои хабар гирифтани барои маслиҳат омадам. Нағз шуд, ки фаҳмидам. Ба клуб меравем, гуфтани бачаҳои мо дурӯғ будааст. Акнун ман корамро доништа мекунам. Хайр саломат бошед.

Мардак аз ҷо бархост.

Бақочони мӯзадӯз рафту Фирӯза танҳо монд. Вай чунон дар ҳайрат буд ва чунон авзоаш тағйир ёфта буд, ки ҳатто аз ҷояш бархоста, баромада аз дарбон напурсид, ки чаро ва чӣ тавр Бақочонро ба назди ӯ гузоштаанд? Магар ӯро мешиносанд? Магар зану духтари ӯро дидаанд? Ягон хабаре доранд? Не, натавонист, ки баромада ин суолҳоро ҷавоб ёбад, баръақс дар баҳри ҳайрат ғӯтавар шуда монд...

Аз афту андом ва гуфтори мардак намуда меистод, ки вай дурӯғ намегӯяд. Ҳақиқатан духтари ӯро беномус кардаанд ва ин бадбахтиро ба сари ӯ бор карда, дидаю доништа ба муқобили клуби занҳо барангехтаанд. Маълум ки ин кори душманони ҳокимияти шӯроӣ, кори ақсулҳаракатчиён аст.

Наход ки фақат барои ба клуб тухмат задан, барои обрӯи клуби занҳоро рехтан ин корро кардаанд? Магар душман ҳамин қадар нодон аст? Охир ин даъвои хушқу холи-қу! Ба клуби занҳо рафта номусашро барбод додааст? Инро кӣ бовар мекунад?! Шояд Бақочонро ба клуб роҳнамун гашта, боз ягон мақсади дигареро ба пеш гузоштаанд? Аз тарафи дигар, вазъияти Бақочон ҳам хӯро-

вар аст. Ягона духтараш, духтари ба қад баробарашро беномус карда партофтаанд. Акнун кӣ ба доди вай мерасад? Чӣ бояд кард? Ба Бақочон Фирӯза чӣ хел ёрї расонида метавонад? Одам фиристода духтарашро чеғ зада, худаш гап пурсад? Ё ба милиса, ба назорати адлия маълум кунад? Магар ба ин корҳо Бақочон розӣ мешавад? Қахраш намеояд? Аммо ин корро партофта мондан ҳам хуб не. Аввалаш ин ки ба клуби занҳо исноди саҳт аст, сониян, мардаки бечора ёрї ва мадад хоста омад...

Не, вай дигар осуда намешавад, вай ин корро таҳқиқ карда бояд ба охираш расонад. Дар давраи ҳукумати шӯроӣ, дар давраи адлу инсоф набояд Бақочон ва оилаи ӯ чафо бинанд ва арзашон ба чое нарасад! Ҳукумати одил ҳаст, фирқаи пурзӯри коммунистӣ ҳаст! Фирӯза пеш аз ҳама ба Кумитаи Марказӣ, ба шуъбаи занҳо меравад, маслиҳат мепурсад, баъд бо Асо машварат мекунад... Бале, бале, ин муаммои чандон мушкил не, инро идораҳои дахлдор дар андак муддат ҳал мекунанд...

Занги телефон Фирӯзаро ба худ овард. Трубкаро ба гӯшаш монда, лаббай, гуфт. Асо аз идорааш гап мезад:

– Аҳволат чӣ тавр? Корҳо? Ҳеҷ кас телефон накард? Не? Ягон мард, ё зане барои арзу дод омада буд?

– Ҳа, омада буд, – гуфт хайрон шуда Фирӯза. – Шумо аз кучо медонед?

– Ба ман телефон карданд... Ман ҳозир ба клуб меравам...

Асо трубкаи телефонро гузошт. Фирӯза боз хайронтар шуд. Кӣ ба Асо телефон кардааст? Вай барои чӣ ба клуб меояд?.. Ҳамаи ин муаммоҳое буданд, ки дили Фирӯзаро бекарор мекарданд.

Фирӯза аз чо бархост, мехост ки берун, ба таи дарво-
за баромада, аз милисаи дарбон дар бораи Бақочон гап
пурсад. Лекин дар рӯи ҳавлӣ бо Ҷамроҳхон ва
Насимҷон рӯбарӯ шуд, ки хурраму шодон меоманд.

– Хоҳараки ширинам! – гуфт Ҷамроҳхон, – мо боз ба
пеши шумо омадем, кор кардан ва осуда ништастан
намомонем...

– Марҳамат, марҳамат, хуш омадетон! – гуфт Фирӯза
ва аз роҳаш баргашта, бо омадагон боз ба хона даромад.

– Ин дафъа Ҷамроҳхонро ман маҷбур кардам, – гуфт
ба рӯи курсӣ ништаста истода Насимҷон. – Ман маҷбур
кардам, ки ба назди шумо омада, ҳамаи гапхоро гуфта
шуморо осуда кунем...

– Ман осуда... – гуфта монд Фирӯза.

– Не, – гуфт Ҷамроҳхон. – Мо ба ҷони шумо расони-
дем. Мо нею ман! Дар ҳақиқат аз ҳад зиёд буд. Лекин ди-
гар чора ҳам надоштам: сирдон ва роздони мо, мас-
лиҳатгӯи мо шумо ҳастед! Ба назди шумо наомада кучо
мерафтем?.. Не, хайрият ки аввал насихат ва маслиҳатҳои
шумо, баъд худи Насимҷон чашми маро кушод...

– Чашми шумо кушода буд!

– Не, ман кӯр будам... дурусттараш ин ки маро кӯр
карданӣ буданд... Не, хайрият шуд.

– Хайр, ошті-мӣ?

– Ошті!

– Туф-туф чашм нарасад! – гуфта монд Фирӯза.

– Бале, бале, – гуфт Насимҷон, – чашм нарасад!
Чунон чашмҳои бад ба сӯи мо ало-ало нигоҳ мекунанд,
ки аз захри нигоҳи онҳо алҳазар! Хусусан дар ҳамин
рӯзҳои охир...

– Ачиб! – гуфт Фирӯза. – Наход ки ба муносибати оилавии шумо ҳам?

– Ҳа, ба муносибати оилавии мо ҳам! – гуфт Насимҷон. Ман маҷбур шудам, ки ба Ҳамроҳхон баъзе як гапхоро фаҳмонам. Дар худи даруни шаҳри Бухоро андак нотинҷӣ ҳаст... Мо ба пайи онҳо афтодем, кӯшиш мекунем, ки зарар расонида натавонанд. Бинобар он, дар идораи мо имрӯзҳо шабу рӯз кор меҷӯшад.

– Онҳоро медониста бошетон, дошта ҳабс кардан мушкил-мӣ? – пурсид Ҳамроҳхон.

– Медонем, аммо на ҳамаашонро... – гуфт Насимҷон. – Баъд агар онҳоро дар сари кор ё ки исбот карда нагиред, намешавад.

– Наход ки онҳо ба ҷони шумо ҳам қасд кардаанд? – пурсид Ҳамроҳхон.

– Гӯё ҳамин тавр, ба рӯйхат номи ман ҳаст. Бедарак нест, ки одами номаълум ба хонаи мо телефон карда, шуморо ба васваса меандозад.

– Чӣ хел? – пурсид Фирӯза. – Телефон карда?

– Ҳа, – гуфт Ҳамроҳхон. – Як мардак се-чор бор телефон карда, гуфт, ки Насимҷон дар чека ба як занак рус ошиқ шудагӣ, наместонад, ки он занак ба дилдодаи худаш расад... Аввал ман ба ин гап бовар накардам. Баъд дараки он занакро дод: аз фалон тиреза қад боло карда нигоҳ кунед, рангаш ин, либосаш ин, номаш Нина Сергеевна... Ин тавр ки гуфт, иттифоқан як рӯз рафта аз тирезаи он мардак гуфтагӣ нигоҳ кунам, ин кас дар пеши ҳамон занак, ким-чиҳо гуфта, хандида, шӯхӣ карда истодаанд... Ҳамин шуду рашки сабили ман чунбид ва ҳеҷ худдорӣ карда натавонистам. Ана имрӯз боз ҳамон

мардак телефон карда мегӯяд, ки шумо буздилӣ кардед, пеши роҳи шавҳаратонро нагирифтед, акнун илочи корро худамон мекунем, бинобар он, ба шумо маслиҳат медиҳем, ки бо шавҳари дӯстдоратон видоъ кунед!

– Наход? Наход ки ҳамин тавр гуфт? – бо тарсу ваҳм суол дод Фирӯза.

– Аҳамият надорад, – гуфт осудаҳолона Насимҷон. – Инҳо ҳама дӯғӯ пӯписа, фиребу найранг! Лекин аз найранги душман ғофил шуда, осуда ништастан ҳам хуб не. Ҳушёр будан ва амал кардан лозим аст! Ман боварӣ дорам, ки Ҳамроҳхон пас аз ин ба кори мо ҳалал намерасонад, балки ёрӣ медиҳад.

– Ба кори шумо, – гуфт Ҳамроҳхон, – ёрии ман гумон асту лекин ҳалал наододам!

– Рашк изҳор кардан, нобоварӣ...

– Хайр, дигар намекунам! – гуфта хандид Ҳамроҳхон.

– Офарин! – гуфта монд Фирӯза, вале ҳушаш ба шавҳараш банд буд, ки чаро вай нохост телефон карду нохост ба ин чо омаданӣ шуд, Насимҷон гуфтагӣ барин, дар ин чо найранги душман набошад? Ба он рӯйхате, ки номи Насимҷон дароварда шудааст, чаро номи Асо ҳам набошад?! Пас, вазъият торафт мудҳиш шуда истодааст?.. Майлаш, ба ҳар ҳол худро осуда нигоҳ доштан лозим, набояд хавфу ҳарос изҳор кард! Хусусан дар назди Насимҷон ва Ҳамроҳхон! Баръакс, ба Ҳамроҳхон тасалло дода, осуда карда, ошті шуданашонро табрик карда узот кардан лозим...

– Ман акнун рашк намекунам! – гуфт Ҳамроҳхон. – Дигар ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз маро аз Насимҷон ва Насимҷонро аз ман чудо карда наметавонад. Ман ба ин боварии

сахт ҳосил кардам. Лекин дар хона танҳо нишастан ҳам ба дилам зад. Мехоҳам ки ба идораи Насимҷон рафта ба кор дароям... Ба ин чӣ маслиҳат медиҳед?

– Нағз мешавад, – гуфт аввал беихтиёр Фирӯза, вале баъд тааммул карда истода, илова намуд: – Чаро маҳз ба идораи Насимҷон?! Ба гумонам, кори он идора ба занҳо намезебад. Агар кор карданӣ бошед, ҳазор кор ҳаст. Дар клуби мо, дар шуъбаи занҳо, дар артелҳои нав ташкилшуда истода...

– Не, – гуфт Ҳамроҳхон якравона. – Ман кори идораи инҳоро нағз мебинам. Мехоҳам, ки либосҳои мардона пӯшида ба миёнам тапонча овехта гардам.

– Ман ҳам мехоҳам, ки ҳамаи фаранҷиҳоро сӯхта худам ва ҳамаи занҳои дар клуб бударо яку-якбора озод кунам.. – гуфт бо табассум Фирӯза. – Лекин намешавад. Роҳбарони мо, фиркаи мо ба ин роҳ намедиханд, ҳоло андак барвақт, мегӯянд.

– Бале, андак барвақт! – гуфта монд Насимҷон ҳам.

– Шумо аъзои фирка, шумо одами калон ва сардори идора, аммо ман чӣ?! Ман аввалин шуда ба кӯча бефаранҷӣ набароям, номамро мегардонам. Ана, тамошо мекунад! Ман бояд ёридиҳандаи ҳақиқӣ ва шарики доимии Насимҷон шавам, дар ҳама ҷо ба паҳлуи вай бошам... рост. Насимҷон ба ман бо тапонча муомила карданро омӯхт. Пага-фардо ман ба кисаам тапончаи майда гирифта мегардам.

Фирӯза ва Насимҷон аз гапҳои Ҳамроҳхон хуб хандиданд. Худи Ҳамроҳхон низ хандид, вале таъкид мекард, ки суҳанҳои вай ҳазл не, ҷиддӣ ва рост аст. Ҳарчанд ки ин суҳанони ӯро Насимҷону Фирӯза чандон ҷиддӣ қабул накарданд, лекин Ҳамроҳхон рост мегуфт. Вай, ки зани чандон қафомонда ва бесавод набуд, ҳар

рӯз газета мехонд, китобҳои нав ва романҳои ғалатиро, ки аз дигар забонҳо ба форсӣ ва туркӣ тарҷума шуда буданд, аз ҷевони Насимҷон якта-якта гирифта мехонд, рӯз то рӯз ҷаҳонбинии худро вусъат меод, ҳоло ба қарори қатъӣ омада буд, ки дар Бухоро пеш аз Ҳама фаранҷию ҷашмбанди худро партофта ба кӯча барояд, Ҳамаи душманҳои озодиро сӯзонда, кушта, бар қасди онҳо мисли мардон озод гардад. Ба ин кори вай ҳукумат ва фирқа муқобил намешаванд; баръакс ўро муҳофиза мекунанд, ба ў раҳмат мегӯянд, ки ба дигарон намуна шудааст. То имрӯз дар натиҷаи ғалатфаҳмиҳо ва фитнаи душман рашку ҳасад ҷашми ўро кӯр карда буд, лекин ҳоло пас аз телефони охиринаи мардаки гумном ва гуфтаҳои Насимҷон, вай ба ҳуш омад, ҷашмашро кушод, олами рашванро дид, ҷаҳон ба назараш гулгун тофт: хурсанд шуд, ба шавҳараш оштии карда, акнун табъаш болид, орзу ва омол пайдо шудан гирифтанд...

– Хайр, саломат бошед, хоҳарам Фирӯзачон! – гуфт Насимҷон аз ҷо ҷунбида. – Мо равем, боз маслиҳат карда мебинем, дар ҳақиқат Ҳамроҳон ба ягон идора даромада қор кунад, беҳтар. Ҳамин ки ба ягон қарор омадем, боз барои маслиҳат ба назди шумо меоем...

– Боз маслиҳат мекунем, албатта, – гуфт Ҳамроҳон, – лекин ман аз Насимҷон дур намешавам...

– Майлаш, майлаш, – гуфт Фирӯза, – маслиҳат кунетон, ҳартарафа санҷетон-канӣ...

Дар ин дам дарро тақ-тақ зада аз берун Асо даромада омад.

– Оҳо ҷамоа ҷамъ-ку! – гуфт вай, бо рӯи кушод табассум намуда. – Салом, салом!

– Як ҷои шумо ҳолӣ буд, – гуфт Фирӯза аз ҷо бархоста.

Асо бо Насимчон ва Ҳамроҳхон вохӯрдӣ ва пурсупос карду ба рӯи курсии холӣ нишаст.

– Якero баранд, дигареро биёранд ба чо, гуфтагӣ барин, – гуфт Насимчон хандида, – мо рафта истода будем, ки шумо омадед...

– Ҳа, хезед равем! – гуфт Ҳамроҳхон сарбандашро ба сараш дуруст карда истода. – Ба суҳбати дугона халал нарасонем...

– Не, не, ҳеч гоҳ! – гуфт Асо. – Шумо ҳеч вақт ба суҳбати мо халал намерасонед, балки баръакс дар ҳалли баъзе муаммо ёриатон мерасад.

– Ҳа, шинетон, – гуфт Фирӯза ҳам, ки дилаш ноором буд. – Канӣ, бинем, ин кас чӣ хабарҳои тоза оварда бошанд.

– Хабарҳои тоза ба тоза имрӯзҳо бисёр, – гуфт Асо ва ба Насимчон мурочиат намуд: – Аз идора кай баромада будед?

– Ягон соат шуд, – гуфт Насим. – Чӣ буд?

– Ҳеч... Ҳамроҳхон пазмон шудагистанд?

– Ҳамроҳхон катӣ мо қарор додем, ки шабу рӯз аз ҳамдигар чудо нашавем... Акнун ин кас ҳам ба идораи мо ба кор медароянд.

– Бисёр нағз, – гуфт ба таври ҷиддӣ Асо. – Фирӯза ҳам рӯзҳои аввали инқилоб дар посбонии дарвозаи шаҳр бо ман ҳамроҳ буд, хеле ёрӣ меод.

Дар ин дам Фирӯза аз ҷояш бархоста берун баромад, ба рӯи ҳавлӣ ва даҳлез нигоҳ карда баргашту ба рӯи Асо чашм дӯхт:

– Хӯш, гап занед-канӣ, ба шумо кӣ телефон кард? Чихо гуфт?

– Ачиб! – гуфт Ҳамроҳхон, – ба шумо ҳам одамони номаълум телефон мекунанд?

Асо тугмаи гиребони гимнастёркаи худашро кушоду ба ҳозирон бо табассум нигоҳ кард.

– Ба мо ин хел телефонҳо ҳар рӯз шуда меистад. Лекин имрӯзангӣ телефон маро хайрон кард...

Насимҷон, ки ба суҳбат осудаҳолона гӯш мекард, пас аз ин суҳан чашмак заду, пенсней худро гирифта пок карда монд.

– Касе гуфт, ки Бақочони мӯзадӯз ном шахсе ба клуби занҳо даъвогар шудааст, гӯё ки...

– Медонам, – гуфт сухани шавҳарашро бурида Фирӯза, – худи Бақочон ба ин ҷо омада буд...

Ва мухтасар мазмуни даъвои ӯро баён намуд.

– Мардак аз телефон таҳдид карда мегӯяд, ки, – гуфт Асо, – агар чораи кори Бақочон дида нашавад, роҳбарони клуби занҳо бо сарашон ҷавоб медиханд. Хун ба хун!

Асо хомӯш истоду баъд ба суханаш давом дод:

– Бинобар он, омадам ки аз худи шумо тафсили воқеаро фаҳмам: магар ҳамин хел одамҳо ба клуб омада мефтаанд?

– Ман худи Бақочонро имрӯз дидам, – гуфт Фирӯза, – зану духтари вай ягон бор ҳам ба клуб наомадаанд.

– Худи Бақочон чикора? Аз кучо? – пурсид Насим.

– Саройбонӣ мекардааст, – ҷавоб дод Фирӯза. – Дар Бозори Нав. Ҳавлиаш дар гузари Чаҳор Харос, ҳамсоия Низомиддинафандӣ будааст...

– Ин тавр бошад, масъала маълум! – гуфт Насим. – Ҳамаи ин иғвоҳо кори чаноби нозир!

– Зани Бақочон ба хонаи чаноби нозир гузашта кор мекардааст. Духтараш ҳам...

– Ана, ана, дигар ҷои шубҳа нест: – гуфт боз Насимҷон.

– Аммо инро исбот кардан лозим, – гуфт Асо. – Низомиддин он қадар ҳам одами сода не.

– Дар ин кор фақат худи духтар ёрӣ дода метавонад, калиди ин кор дар дасти духтар! – гуфт Фирӯза. – Лекин назар ба гуфтаи Бақочон, духтараш сир намедодааст.

Асо, ки хеле кушода шуд, гӯё сабук шуда буд, гуфт:

– Аз ин тафсилот беҳабар, ман хеле ба ташвиш афтода будам. Акнун масъала маълум шуд. Шумо, Фирӯзахон, хотирчамъ бошед, на ба клуби шумо ва на ба худи шумо офате расонида наметавонанд. Дар байни андак муддат бояд парда аз рӯи асрор бардошта шавад.

– Низомиддинро аз кор гирифта, ҳабс кардан лозим! – гуфт Ҷамроҳхон, ки хунаш дар ҷӯштар буд.

Ҷама хандиданд.

– Барои чӣ меҳандетон? – гӯё ба таври чиддӣ пурсид Ҷамроҳхон. – Хас каму ҷаҳон пок, гуфтаанд...

– Дуруст, дуруст, – гуфт Асо, – хас каму ҷаҳон пок, лекин вазифаи мо ҳамин ки хас будани Низомиддинафандиро исбот кунем. Зеро ханӯз одамҳое ҳастанд, ки Низомиддинро ғучуми боғи давлат медонанд.

– Барои исботи ҳамин корҳо мо шабу рӯз кор мекунем, – гуфта монд Насимҷон.

Меҳмонҳои Фирӯза баромада, ба корашон рафтанд. Фирӯза ҳам ба хавлии дарун даромада, аз ҷамаи хонаҳо ва зану духтарҳо хабар гирифт. Ба мураббия ва муаллимаҳо супоришоти лозимаро доду боз гашта ба кабинетҳои худ омад, меҳост сарбандашро баста даҳлез барояду фаранҷию чашмбандро гирифта ба хона равад, лекин фаррошзанак омада арз кард:

– Фирӯзачон! Се-чор нафар занҳои ўзбеку туркман омадаанд, ба шумо арз доштаанд.

– Гӯед, биёянд, – гуфт Фирӯза ва баргашта ба чояш нишаст.

«Ачабо ин ўзбеку туркманҳо киҳо бошанд? – аз хаёл мегузaronид вай. – Агар овозаи неки клуби занҳо то ба чоҳи ўзбеку таркманнишин паҳн шуда бошад, бисёр нағз! Модоме ки омадаанд, паноҳ ҷуста омадагианд...»

Дари дахлез кушода шуду ба хона панҷ нафар занҳои сахроиталъат, бо куртаҳои сурху сафед ва фаҳӯл ва сарбандҳои докаю читу шол салом дода даромада омаданд.

Фирӯза ба пешвози онҳо аз ҷо бархост ва онҳоро, ки се нафарашон гӯё ўзбек буданду ду нафарашон туркман (аз сару либос ва андомашон маълум буд) ба диван ва курсиҳо шинонду баъд худаш ҳам ба чояш нишаста, бо табассум ба рӯи омадагон назар кард. Яке аз туркманзанҳо хеле ҷавон, келинча барин ба назар метофт, ўзбекзанҳо ҳамаашон қариб ҳамсол барин миёнсин буданд.

– Хӯш, марҳамат! – гуфт Фирӯза бо рӯи кушод. – Хуш омадетон! Хизмат!

Меҳмонҳо ба рӯи якдигар нигоҳ карда, аввал гапе назаданд ва баъд туркманзанаки солхӯрда лаб ба сухан кушод:

– Мо аз Чорҷӯй омадем, – гуфт вай ба забони нимўзбекию нимтуркманӣ. – Мо ҳама деҳқонҳои камбағал, аз қишлоқи Работ Қалъа... Ана имрӯз даҳ рӯзи расо шуд, ки шавҳарони моро ба маҷлис ҷеғ заданду гирифта бурданд, дигар на номашонро шунидему на нишонанро дидем.

– Аз қишлоқи мо қариб сӣ нафар деҳқонхоро гирифтанд. – гуфт яке аз ўзбекзанҳо. – Дар Чорчӯи Нав маҷлис мегузаронем гуфтанду ба аробаҳо бор карда оварданд...

– Ба кучо оварданд? Барои чӣ оварданд? – ҳайрон шуда пурсид Фирӯза.

– Ба аскарӣ овардаанд, ба Бухоро, – гуфт яке аз занҳои ўзбек.

– Шумо онҳоро дидетон-мӣ? – пурсид Фирӯза.

– Худашонро надидем, аммо ҷои онҳо истодагиро ба мо як аскар нишон дод. Мо ба он ҷо рафтем, гирди хавлӣ чатма задагӣ, қаровул наздик рафтан намеронад.

– Мо ду рӯз боз ҳайрону саргардон, – гуфт туркманзан. – Ҳеч кас ба додамон намерасад. Охир, дар Регистон, дар пеши арк гирияю нола карда шишта будем, ки як милиса ба мо раҳм кард ва ба ин ҷо гирифта овард, дар ҳамин ҷо ба доди шумо нарасанд, дар ҷои дигар намерасанд, гуфт.

– Илоҳӣ барака ёбед, отун! – гуфт дигаре, – ба доди мо расед, шавҳарҳои бадбахти моро аз ҳабс озод кунед, онҳо ҳеч гуноҳе надоранд. Онҳо ҳама деҳқон, камбағал...

– Дар даври амир ҳам деҳқон азоб мекашид, дар даври ҳукумат ҳам... Наход ки адолат набошад!

Занак рост мегуфт, гӯё ки адолат набуд. Фирӯза, ки аз шунидани ин мочаро ҳайрону гаранг шуда монда буд, намедонист ба онҳо чӣ гӯяд ва аз кучо ба дардашон дармон чӯяд. Вай хост, ки пеш аз ҳама ба ин ҷо он ҷо телефон карда сурати воқеаро фаҳмад ва баъд ба дармончӯй сар кунад. То ба он даме ки Фирӯза дар та-

копӯст, мо ба хонанда ба таври мухтасар боиси сарсону саргардон шудани ин занҳоро баён мекунем:

Ҳукумати Ҷумҳурияти Бухоро қарор қабул кард, ки аз халқи маҳаллӣ сафарбар карда аскар чамъ кунад. Барои ин кор тайёриҳои бисёре дида шуд, кида ва дастурамалҳои бисёре ба маҳалҳо фиристода шуд ва бо қарори анҷуман дар марказ назорати ҳарбӣ ташкил карда шуд, маъмури бисёре ба кор гирифта шуданд. Як рӯз дар Бухоро, дар Регистон мардуми бисёреро чамъ карданд, аз ҷама гузарҳо ҷавонҳои синнашон ба аскарӣ муносибро оқсақолҳо қариб зӯран ба Регистон ҳай карда бурданд ва дар он ҷо Мирзо Абдуқодир Муҳиддинов, Муинҷон Аминов ва Оқчурина нутқ эрон карданд ва бо далелу бурҳони бисёре исбот кардани шуданд, ки ҳукумат бе аскар намешавад. Хусусан дар давраи ҳозира, ки ақсулҳаракат дар миён аст, бояд ва албатта қувваи мусаллаҳ бошад.

Онҳо кӯшиш карданд, ки эҳсосоти ватанпарварӣ ва довталабии мардумро бедор кунанд ва низ фаҳмонида доданд, ки аскарӣ сурхи ҳукумати Ҷумҳурияти Бухоро аскарӣ амир барин намешавад. Ин аскарӣ адолат ва ҳақиқат аст. Ин аскарӣ халқ, аскарӣ мудофиакунанда ва аскарӣ пурзӯро тавоно мешавад. Ҳар кас, ки ба сафи аскарӣ гирифта шавад, аз тарафи ҳукумат бо либос, бо хӯрок ва ҷои хобу истиқомат таъмин карда мешавад ва ҳар моҳ барои харҷу хароҷоташ моҳона ҳам дода мешавад. Ба сафи аскарӣ сурхи Ҷумҳурияти Бухоро даромдан ихтиёрист. Лекин дар давраи аввал бо қуръапартоӣ аскар гирифта мешавад.

Дар худи ҳамон ҷо, дар поёни тахтапули арк сандуқҳои муҳарриқи қуръа ҳозир шуда буданд. Милитсионерҳо ва маъмурияти идораи ҳарбӣ ва оқсақолҳо ҷавонҳоро қатор саф ороистанд ва онҳо ба навбат аз сандуқи шишагини муҳаррик даст дароварда лифофаҳои қуръаро мебардоштанд ва ба ҳайати комиссияи махсус, ки дар худи ҳамон ҷо ба сари столҳо нишаста буданд, бурда меоданд. Ба қуръаи ҳар кас бо хати сурх навишта шуда бошад, ки сазовори аскарист, ба як тараф мегузарад, ба қуръаи ҳар кас ки чизе набошад сафед бошад, ба тарафи дигар мегузарад. Бо ҳамин тариқ дар ҳамон рӯз тахминан панҷоҳ нафар ҷавон ба сафи аскарӣ гирифта шуданд. Лекин онҳоро монданд, ки ба хонаҳои раванд ва гуфтанд, ки пас аз ду рӯз ба идораи ҳарбӣ тайёр шуда биёянд.

Аммо дар маҳалҳо ин ҷорабиниҳоро накарданд ва ҳар сардор ба таври худ роҳе ва ҷорое пайдо карда, ба Бухоро аскар ҷамъ карда фиристод. Дар Чорҷӯй коркунони идораҳои маъмури ба кишлокҳо баромада бо ҳар баҳонае деҳқонҳоро ҳай карда, ба Чорҷӯи Нав оварданд, ба вагонҳо бор карда, ба Бухоро фиристоданд. Дар байни ин фиристодашудагон ҷавонҳо ҳам буданд, пирҳо ҳам буданд, миёнсолҳо ҳам. Баъзе аз онҳо ҳатто бемор ва қудрати роҳ гаштан надоштанд. Ин «аскарҳо»-ро дар Бухоро дуруст қабул карда гирифта натавонишанд. Зеро ки назорати ҳарбӣ дуруст ба кор сар накарда ва ҳанӯз казарма ва шароит надошт. Ҳанӯз маблағи муайян ҷудо карда нашуда буд, ҳанӯз либосу яроқу ҷои таълим набуд; ҳанӯз командир, роҳбар ва муаллимҳо набуданд, ҳанӯз дар боло гуфтугӯ ва баҳс мерафт, ки аскарӣ сурхи

Ҷумҳурияти Бухоро дастаи мустақил ва алоҳида мешавад, ё ки ҷузъи аскарӣ сурхи Россия буда, аз ҳар ҷиҳат тобеи фармондеҳии умумии аскарони сурх мешавад? Касоне буданд, ки метарсиданд: ба дасти халқи маҳаллӣ яроқ дода, онҳоро ба кор фармудани он яроқ ошно кунем, оё онҳо бар зидди ҳуди мо қиём намекунанд? Оё онҳо яроқро ба синаи ҳуди мо равона намекунанд, меғуфтанд...

Ба ҳар ҳол назорати ҳарбӣ ташкил шуда буд ва ин назорат дар натиҷаи пачалқорӣ дигар назоратҳо ҳанӯз бояду шояд ба кор сар накарда буд. Аммо дар маҳалҳо баъзан барои нишон додани «ғайрат ва кордонии» худ ба ҷои овардани салла, калларо бурида овардан мегирифтанд. Инак, қариб панҷоҳ нафар одамоне, ки аз Чорҷӯй оваронида шуда буданд, дар як ҳавлии подшоҳии Бухоро мисли ҳабсиҳо нигоҳ дошта мешуданд. Онҳо на ҷои хоб доштанд, на хӯрок. Милитсионерҳое, ки онҳоро посбонӣ мекарданд, гоҳ-гоҳ обу кам-кам нон ёфта меоданд. Бисёри онҳо касал ва беҳол шуда хоб мекарданд. Касе набуд, ки аз ҳоли онҳо хабар гирад.

Инак Фирӯза пас аз ба бисёр ҷоҳо телефон кардан, аз ҳеҷ ҷо дар бораи ин одамҳо хабаре ёфта натавонист, ниҳоят ба нозири ҳарбия – ба ҳуди Файзулло Ҳоҷаев телефон кард:

– Ман Фирӯза, аз клуби занҳо. Бале. Имрӯз ба клуби мо аз Чорҷӯй панҷ нафар занҳои камбағал-деҳқон бо арз омаданд. Маълум мешавад, ки аз қишлоқҳои атрофи Чорҷӯй одами бисёреро ба маҷлис мебарем гуфта, фиреб дода ба Бухоро ҳай кардаанд. Ҳоло як ҳафта-даҳ рӯз боз зану бача ва хешу таборони онҳо беҳабар, ҳама дар

воҳима ва дар гирияндагӣ... Ба гумонам, қоидаи аскаргии мо ин тавр набуд-ку... Намедонам. Майлаш, ин занҳои омадагиро ба наздатон мебарам. Ана, худатон гуфту шунид кунед. Хӯш, ман ҳозир! Фирӯза дастаки телефонро ба ҷояш гузошту ба занҳо мурочиат намуд:

– Хезетон, ба назди Файзулло Хоҷаев меравем. Албатта, шундагистед? Сардори ҳукумати Бухоро, ҳам нозири ҳарбия. Шавҳарони шуморо барои ба аскарӣ қабул кардан гирифта овардаанд. Ин кор ба он кас тааллуқ дорад.

– Илоҳӣ ба муродатон расонад! – гуфт туркманзан. Дигарон омин гуфтанд ва ҳама аз ҷо бархоста берун баромаданд.

IV

Хонаи ёздаҳболори бошукӯх пешаш айвони баланд дошт ва аз ду тирезаи ба таври нимевропой сохташудаи он нури офтоб даромада, даруни хонаро равшан карда буд. Низомиддин ба рӯи дивани начандон калон, вале чармини базеб поҳояшро ба рӯи қолини фарши хона дароз карда, баҳузур менишаст. Дар тани вай аз рӯи курта-эзори сафед чомаи васеи алоҷаи қаршигӣ, сараш луч, ба нӯги пояш кафши бепошнаи мулоим буд. Зухрабону – зани Бақочони мӯзадӯз, ки бо вучуди миёнсин буданаш ханӯз ҳусну тароваташ бачо буд, дар паҳлуи Низомиддин нишаста бо қайчӣ нохуни дасти ӯро мегирифт. Занак чашмони калон-калони сиёҳи ҷозибадор, абруи баҳам пайвастаи думи мор, рӯи на гирдаю на дароз, мӯҳои чингилаи сиёҳ дошт. Дасташ кор мекарду аз даҳонаш беист гап мерехт:

– Агар ман даъво кунам, линги шумо аз осмон мебиёд. Ба шумо худи ман бас набудам, ки духтари яктою ягонаи маро аз роҳ баровардед, бо ангуштарини тиллою халқай алмоскорӣ ба доматон дароварда, корашро кардед. Акнун ман чӣ кор мекунам? Кошки ба ман мегуфтед, кошки аз ман маслиҳат мепурсидед!

– Э, ту чӣ мегуфтӣ?! – гуфта монд Низомиддин.

– Ман шуморо ахта карда мемондам! Рост мегӯям, ахта мекардам, ки дигар ба касе зиёнатон нарасад. Ман нозир, ман безан, ман бадавлат гуфта одам ба ҳар зани рост омадагӣ чақидан мегирад-мӣ?

– Воҳ, охистатар! – гуфт Низомиддин дасташро аз зе-ри қайчӣ кашида. – Девона шудӣ магар?

– Ҳа, дард кард?! Дар вақти чашматон сурх шудан ба

дигарҳо раҳм намекунед, чонашон дард мекунад намегӯед! Яктаю ягона духтари бечораи маро...

– Чаро духтари ту мешудааст?!

– Духтари ман! Ман калон кардагӣ! Акнун ман чӣ кор мекунам? Ин расвоиро чи тавр аз сарам дур кунам? Хайр, корро кардед, акнун илоҷашро ҳам ёбед.

– Ман гуфтам-ку, духтур овардан лозим! Ҳар чӣ қадар пул масриф шавад, аз ман.

– Ҳалима намехоҳад, метарсад!

– Гӯй ки натарсад. Духтур чунон осон гирифта мепартояд, ки худаш нафаҳмида мемонад.

– Хуб, ин корро мекунем, бача афтондан кори осон, аз дасти худам ҳам мебиёяд, лекин баъд чӣ?

– Баъд чӣ мешуд! Пас аз ин корашро доништа мекунад! Ба шавҳар мерасад, осуда шуда меравад.

– Туя газад, мана чӣ ғам! – гуфт занак бо таассуф сарчунбонида. – Акнун қадом мард ба вай шавҳар мешавад?

– Меёбем!.. Парво нақун! – гуфт Низомиддин аз ҷо бархоста ва чашмаш ба соати деворӣ афтод, ки қариб ба ёздаҳ наздик шуда буд. – Соат ёздаҳ шудааст! – гуфт хамёза кашида. – Афсӯс, ки ҳам вақти ба хона омадани шавҳари ту ва ҳам вақти аз хона баромадани ман расидааст, набошад...

– Набошад чӣ? – гуфт худро қасдан ба нодонӣ зада занак.

– Набошад, набошад... дарро аз дарун занҷир мекардем... Балота гирам, худат аз ҳазор духтар нағз! Мани нодон гоҳо ҳаминро фаромӯш мекунам. Хайр, ба хоҳонаат рав, ба ман хӯрок лозим не, дер мегардам.

– Кай мебед?

– Бевақт... Пагоҳ биё!

Занак гап назаду сарашро ҳам карда берун баромад. Низомиддин зуд чомаро кашида, куртаи сафедро пӯшид ва ба гиребони оҳарии он шапалаки сиёҳи калон барин бантикро гузаронид, ба чашм айнак, ба сар телпак ва ба тан костюми мохути обирангро пӯшида берун баромад...

* * *

Дар яке аз рӯзҳои нимаи апрел, вақти қиёми офтоб аз роҳи калони сангфарш фойтуни дуаспаи калон ба назди мадраси Калобод омада истод. Низомиддинафандӣ дар чашм айнаки кабудчаранг, дар даст асои сабук, дар тан ҳамон костюми базеб аз мохути обиранг, дар по мӯзаи хироми ялдарросӣ аз фойтун ба роҳи калон пиёда шуд ва ба фойтунчӣ чизе гуфту онро иҷозат дод, ки равад ва худаш сарбаландона роҳ гашта, аз зинаҳо ба рӯи сахни мадраса баромад. Дар сахни мадраса касе набуд, фақат дар зери пештоқи он як марди муллобачанамо китоб дида менишаст. Низомиддин ба қафо баргашта аз боло кӯчаи калонро аз назар гузаронид. Равандагон кам буданд. Дар рӯ ба рӯи сахни мадраса ҳавзи гузари Калобод воқеъ шуда буд, ки дар он ҷо машкобҳо об мегирифтанд ва дар зери сояи дарахти тути калон ду-се нафар суҳбат карда менишастанд.

Низомиддин хуб диққат карда, шахсони дар лаби ҳавз нишастаро нашинохт. Чӣ одамони бекор ва аҳмақанд, ки дар ҳамин нимрӯзӣ дар сари ҳавз мешинанд, мегуфт ба дилаш, дар ин ҷо одамони чека набояд бошанд. Онҳо чӣ хабар доранд, ки рӯзи ҷумъа дар ҳамин вақт ман ба

ин чо меоям. Агар бошанд ҳам, боке нест. Ман нозири корҳои дохилӣ ҳастам. Ба ин чо бемақсад наомадам. Ҳозир аз ин муллобача пурсида мутаваллии мадрасаро ёфтан лозим, мадрасаро, ҳучраҳои онро аз назар гузаронидан лозим...

Низомиддин ба марди китобхон наздик шуд.

– Бародар, шумо дар ҳамин мадраса истиқомат доред?

Мардак аз китоб сар бардошту гуфт:

– Ҳа, дар ҳамин мадраса.

– Мутаваллии ин мадраса дар кучо бошад?

– Намедонам, дар ҳавлиаш будагист.

– Ҳавлии мутаваллӣ дар кучо?

– Дар паси мадраса, ана ба он кӯча рафта пурсед, ба шумо дарак медиҳанд.

Ин гап ба Низомиддин маъқул шуд. Зеро ки худаш ҳам ба ҳамон кӯча бояд равад буд ва ин нағз шуд, ки дар назари бинанда гӯё ба ҷустуҷӯи ҳавлии мутаваллӣ меравад.

– Дар ин чо, дар ин мадраса одам бисёр аст?

– Не, мо як панҷ нафар муллобачаҳои кӯлобӣ мондаем... Ҳаво гармтар шавад, меравем.

– Кучо меравед?

– Ба мулкамон меравем.

Дар мулкат босмаҷӣ мешавӣ, гуфт ба дилаш Низомиддин ва муллобачаро ба ҳолаш гузошта ба даруни мадраса даромад.

Мадрасаи Калобод яке аз мадрасаҳои хеле калон ва хеле қадимии шаҳри Бухоро буд. Саҳни пеши даромади он аз кӯча ба қадри се газ баланд, васеъ ва бо санги кӯху

мармар истехком ёфта буд. Пештоки баландаш нақшу нигорин, хучраҳояш нисбат ба дигар мадрасаҳо калонтар ва баҳавотар буданд. Тамоми мадраса дуқабата сохта шуда буд. Дар ин мадраса хучра гирифта, дарс хондан пештар ба ҳар кас муяссар намешуд. Ҳамаи хучраҳои он ба нархи калон дода мешуданд ва бе ошнобозию бе харчи зиёд муллобачае ба он ҷо қадам монда наметавонист. Аммо ҳоло аксарияти хучраҳои он бекас монда буданд. Низомиддин ба хавлии мадраса даромада, каме ба дару боми он нигоҳ карду ба қафо баргашт.

Дар берун, дар суфаи зери пештоқ ҳамон муллобача нишаста китоб медид ва дигар касе набуд. Низомиддин аз назди муллобача гузашта истода гуфт, ки ба назди мутаваллӣ меравад ва ба тарафи рост баргашта, аз зинаи дигар ба кӯчаи паси мадраса фаромад. Дар ин кӯчаи наҷандон калон се-чор нафар бачаҳои хурдсол бучулбозӣ мекарданд. Низомиддин аз назди онҳо басуръат гузашта ба охири кӯча расид ва оҳиста ба қафояш нигоҳ кард, ки оё касе ўро таъкиб мекунад ё не. Хайрият ки касе наменамуд. Вай зуд ба паскӯчаи дигар баргашт ва нафаси осудае кашид. Пинҳонкорӣ осон не, хавфи марг дорад. Ин корро медонистагиҳо кунанд. Ҳамин, ки ба ин кор одамони камтаҷриба ва ноҳушёр ҳамроҳ шуданд, алҳазар, таҳдиди хавф садҷандон мешавад, чи тавре ки ҳозир!..

Кӣ намедонад, ки барои пинҳонкорӣ шаб беҳтар аст. Ҳарчанд ки душман ҳам дар шаб хушёртар мешавад, лекин пардаи сиёҳи шаб ҳар чизро зуд пинҳон мекунад. Рӯзона ҷеғ зада шудани суҳбати пинҳонӣ хуб не. Кас ҷӣ медонад, ки ин муллобача бо кадом мақсад дар сахни

мадраса нишаста китоб мехонд. Ба ҳучра даромада, осуда нишаста китоб хонад намешавад? Пас дар ин ҷо бемақсад нанишастагист? Худо медонад, ин бачаҳо чаро маҳз дар ҳамин кӯча бозӣ карда истода бошанд! Вақти хӯроки пешинӣ. Ҳеҷ кадом падару модар иҷозат намедихад, ки фарзандаш дар кӯча бошад! Хайрият, ки ин паскӯча аз одам холӣ. Ҳозир боз як кӯчаи дигар ва баъд сумалакфурӯш бояд пайдо шавад...

Дар баҳорон дар кӯчаҳои Бухоро гаштани сумалакфурӯш аҷобате надорад. Аммо ин сумалакфурӯш гӯё монда шуда буд, ки ба рӯи суфаи назди дарвозае менишаст ва пинак мерафт. Лекин чашмони нимпӯши вай ҳар ду тарафи кӯчаро бодикқат менигарист ва набудани одам, набудани харидор айнаи муддаои вай буд. Сумалакфурӯш хеле нишаст, ниҳоят дилаш тангӣ кард магар ки ҳамёзае кашиду аз ҷо бархост.

Дар ҳамин вақт аз ҳамгашти кӯча Низомиддин намудор шуд, ки яккаю танҳо, осуда қадам монда меомад. Сумалакфурӯш ўро дида лаганди сумалакро ба сар бардошту мунтазир шуд, то ки наздик расид.

– Сумалаки нағз! – гуфт вай бо овози паст. – Марҳамат!

– Коса доред? – пурсид Низомиддин.

– Ҳозир меёбем, – гуфт сумалакфурӯш ва пеш даромад.

Низомиддин табассуме карду аз қафои сумалакфурӯш рафтан гирифт. Ин нағмаи бад не, гуфт вай ба дилаш, лекин дар кӯчаи беодам хуб аст. Агар як-ду нафар одамони шубҳанок мебуданд, ҷӣ мекардем? Магар ман барин одами калоншаванда аз паси сумалакфурӯш мераф-

там? Магар ман ба косаи сумалакфурӯш муҳтоҷам? Не, ин корҳо ҳама аз бетачрибагӣ, ҳама аз нодонӣ. Баъд аз ин доништа кор кардан лозим, ҳар эҳтимолро дар назар доштан лозим!

Онҳо пас аз каме роҳ рафтани ба тангкӯчае баргаштанд. Дар ин ҷо сумалакфурӯш бо овози маҳини худ се бор «бӯи баҳор аст сумалак, хӯрданба боб аст сумалак», гуфта ашӯла хонд ва ба Низомиддин роҳ дода, худаш ба кӯчаи дигар гашта рафт. Вақте ки Низомиддин ба охири тангкӯча ба назди дарвозаи калони дутабақа расид, касе аз дарун сулфа карду онро кушод. Дар рӯ ба рӯи Низомиддин марди кӯсаи ғалча, ки дар танаш камзӯли дароз ва дар сараш каллапӯши ироқии чуқуре пӯшида буд, рост меистод.

– Салом, нозирафандӣ, – гуфт вай бо табассум ба Низомиддин мурочиат карда, – Марҳамат!

– Салом! – гуфт Низомиддин ва зуд ба даруни дарвоза даромада, бо ишора фармуд, ки онро пӯшонад ва гуфт: – Ҳанӯз ҳам ҳушёр нестед, гарчанд ки лақабатон Ҳушёр! Ба чӣ номаъқулӣ бо овози баланд «нозирафандӣ» мегӯед? Магар нафаҳмидед, ки девор муш дорад, мушҳо гӯш доранд?!

– Кӯча аз одам холӣ буд, нозирафандӣ!

– Шумо аз кучо медонед?

– Сумалакфурӯшамон бедарак овоз намебаровард. Модоме, ки...

– Ба даруни ҳар як дарвоза одам буданаш ва поида истоданаш мумкин!

– Не, ҳамсояҳои мо ҳама аз они худӣ, одамони маълум...

– Ба ҳар ҳол ҳушёр шавед, дар кӯча фақат ишорат!
Канӣ пеш дароед!

– Хӯш!

Кӯса пеш даромад ва ба воситаи долони торику дарозе ба Низомиддин раҳнамун шуда, ба рӯи ҳавлии хишт-фарш баровард.

– Сумалакфурӯшатон чӣ хел одам? – боз пурсид Низомиддин.

– Сумалакфурӯш одами пухта ва содиқ! Ҳозир лагандашро монда бармегардад ва дар таки дарвоза ниғаҳбонӣ мекунад.

– Ба ҳар ҳол худатон ҳушёр истед! – таъкид кард Низомиддин.

– Бисёр хуб! – гуфт кӯса ва пеш рафт.

Онҳо аз ҳавлии берун, ки фақат ду хона дошту чандон калон набуд, гузашта, ба роҳрави ҳавлии дарун даромаданд. Роҳрав як тоб хӯрда, ба рӯи ҳавлии калон, ки таҳсуфаю болосуфа дошт, мебаромад. Дар ошхона ва хонаи поёни он ҳавлӣ чунбучӯл карда гаштани занҳоро дидан мумкин буд. Марди кӯса, ки пеш-пеши Низомиддин роҳ нишон дода мерафт, сулфаи баланде карду ба занҳо огоҳӣ дод, ки пинҳон шаванд. Занҳо, ки гӯё ба ин қору вазъият одат карда буданд, ё ки таълим дода шуда буданд, ба омадани мардҳо чандон аҳамият надода, ба корашон машғул монданд. Низомиддини булҳавас бо вучуди доштани чашмҳои тезбин, рӯи занҳоро дида натавонист, бо баҳонаи аз киса рӯймолчаашро гирифтанд ба ин тараф ва ба он тараф нигоҳ кард, фоида набахшид ва маҷбур шуд, ки аз қафои кӯса ба хонаи калони рӯи суфа рафта дарояд.

Дар даҳлези он хона Низомиддинро марди қадбаланди хушсару либос бо таорифоти дӯстона ва кушодарӯй пешвоз гирифт. Ин мард соҳиби ҳавлӣ Ғуломҷонмахсум буд, ки ба сар саллачаи базеби сафед, ба тан камзӯли дарози чесучаи наботиранг ва аз болои он ҷомаи абра-астари алочаи қаршигӣ, ба по кафшмӯзаи америкой дошт. Чашмони калон-калони сурхчатобаш (гӯё ки одам кушта бошад) аз зери абрувони сиёҳ ва барроқаш бо меҳрубонӣ ба кас нигаранд ҳам, дилраманда буданд. Ришу мӯйлаби баандом харротӣ карда шудааш, ки сиёҳ буд, ба ранги гандумгунаш ҳамнишин ва умуман аз афту андом ва либоспӯшиаш намуда меистод, ки вай яке аз махсумҷонҳои ҷадидмаоб ва хушмаишат аст.

– Марҳамат, марҳамат! – гуфт вай ба Низомиддин. – Хуш омадед! Биёед, чашмамон ба роҳи шумо буд.

– Магар ҳама омаданд? – пурсид Низомиддин вохӯрдӣ карда истода.

– Бале, – гуфт Ғуломҷонмахсум, – ҳама омадагӣ...

– Домодхоча?

– Домодхоча ҳам.

– Ман бевақт мондем-дия...

– Боке нест, марҳамат!

Онҳо ба хона даромаданд. Он хонаи калони сздаҳболор яке аз хонаҳои ба таври классикӣ оро додашуда ва гулу гулбуррӣ кардашудаи шаҳри Бухоро буд. Ба сохтан ва ороиши он бехтарин меъморон ва хунармандони Бухоро меҳнат карда, ҳамаи маҳорат ва санъати худро: барои зебу зинати он хона сарф карда буданд. Сақфи хона «тахтамураббаъ»-и нақшин набошад ҳам, ҳазор бор аз он бехтар, аз он нозуктар ва

аз он зеботар буд. Ба ҳар болор, ба ҳар васса ҳазорҳо накшу гул партофта, ба ҳар кадом алоҳида маҳорат ба кор бурда буданд. Ранги чӯб дигар нашуда буд, лекин чунон чӯб шуда буд, ки аз ҳама чояш назокат мерехт. Ҳалли тиллоро ба кор бурда буданд, лекин ба чояш шинам карда, дилрабо карда буданд. Дар пешгоҳ дар ду тарафи дари мадон току тоқчаҳои панҷарагулчинро рангин сохта буданд. Дар ҳар кадоми он току тоқчаҳо ба рангаш муносиб карда чизе-пиёлае, косае, чойнике, гулдоне ва ҳоказо гузошта буданд. Деворҳо ба усули лавҳи китобҳои зарнигор мунаққаш, пойдеворҳо суфта ба ранги баҳор – сабзгун ранг кардашуда, се тирезаи калони он хона низ аз тирезаҳои қадимисохт буда, бо шишаҳои сабзу кабуду пистокию яшм оро дода шуда буданд. Як қолини хушобуранги «қизилаёк» тамоми фарши хонаро гирифта, ба гирдогирди он даври хонаҳо ва кӯрпаю кӯрпачаҳои шоҳию махмалу сатин партофта буданд. Ба миёнаҷо як миз – хонтахтае аз чӯби чанор ва кандакорӣ кардашуда гузошта шуда буд.

Низомиддин ва Ғуломҷонмахсум ба хона даромаданд. Дар он се нафар нишаста буданд. Дар пешгаҳ марди миёнсин, ки ба сипоҳиёни пештара монанд карда шалғамӣ салла баста буд ва гирифтӣ гириш ҳам ба ҳамонҳо монанд буд, менишаст. Вай домоди амир Олимхон – Абдурахмонхон буд. Боиси ҳабс нашуданаш ва дар Бухорои инқилобӣ озодона сайр карда гаштани вай ҳамин буд, ки ӯ гӯё, ба чадидон, ба гурӯҳи рости онҳо тарафдорӣ мекард ва муносибате дошт. Бинобарон буд, ки ҳоло вай дар ин хона, дар ин хонаи яке аз чадиҳои гурӯҳи рост, – дар хонаи Ғуломҷонмахсум садр-

нишин гаштааст. Он ду нафари дигар – яке аз одамони наздики сафوراتхонаи давлати хоричӣ, дигаре як дӯсти қарини Ғуломҷонмахсум буданд.

Аҳбоб бо Низомиддин гарму чӯшон вохӯрӣ ва пурсу-пос карданд. Низомиддин пеш аз нишастан фармуд, ки пардаҳои шохиро, ки нима-нима бардошта шуда буданд, тамома ба рӯи тирезаҳо партоянд.

– Хона хилват кардан ҳамин хел мешавад! – гуфт хандида Низомиддин.

– Бале, бале, – гуфт Ғуломҷон ўро дастгирӣ карда. – Суханро ба парда гуфтан лозим аст.

– Мо сиёсатмадор не-дия! – гуфт Абдурахмонхон, – содаю тўғрӣ, нозуқиҳои корро намедонем, бахузур пардаҳоро боло зада шиштем...

– Не, домодхоча! – гуфт Низомиддин дарҳол, – ин аз бетачрибагӣ аст. Ба саратон ҳанӯз кор наафтааст ва илоҳӣ наафтад.

– Эй, афандӣ, ба шумо чӣ гӯям! – гуфт оҳ қашида домодхоча. – Аз ин зиёд боз чӣ меафтид?! Молу мулк равад, давлат равад, ҳокимият равад, кадрӯ қимат равад, боз дигар чӣ мемонад?! Рафтани ҳар кадоми ин – омандани як балоро ба сари кас хабар медиҳад... Хайр ин гапҳоро монда истем, аз шумо гап пурсем. Чӣ хабарҳои нав овардед?

Аз рӯзе, ки Асадмахсум гурехту беҳу решаи фитнаю фасоди Низомиддин ва тарафдоронаш ба тазалзул омад, вай худро хеле бохта буд. Акнун аз ҳар кас шубҳа мекардагӣ, аз ҳар кас мерамидагӣ, хеле эҳтиёткор, хеле тарсу шуда монда буд. Гоҳе худ ба худ нишаста фикр мекарду мегуфт: «Эй содаи нодон, ба ту чӣ зарурат

дошт, ки ба ин фитнаю фасодхо ҳамроҳӣ кунӣ, ҷоната ба хатар андозӣ, дарди сару ғавғои бисёреро харида гирӣ?! Магар обрӯю мартаба надорӣ?! Магар пулу давлат надорӣ?! Магар ягон чизат намерасид, ки бо оташ бозӣ мекунӣ?! Асадмахсум одами ҷангҷӯӣ, одами ғайюр ва бебок аст, ки ин корҳо ба вай мезебад ва баръакс, бе ин ташвишҳо зиндагӣ ба вай ҳаром аст. Аммо ба ту чӣ?! Инро меғуфту худро сарзаниш мекард, азоби вичдонӣ мекашид, вале боз тааммул карда боварӣ ҳосил мекард, ки ин ҳама давлат, ин ҳама обрӯӣ, ин ҳама калонии вай аз ҳамин фитнаю фасодхо омадааст. Агар вай манман-доноӣ намекард, агар вай ба хизмати ин гурӯҳи фитнакорон дохил намешуд, ҳоло ҷояш ниҳояте сардори милитсияи районӣ буд. Вай ҳам маълум не. Шояд милитсионери қаторӣ мешуду бас. Баъд, рӯзҳои аввал умеду орзуҳои калон хеле наздик метофтанд... Хайр, ҳозир ҳам кор тамоm аз даст нарафтааст. Модоме, ки ёрон дар сари қоранд, ба вай осебе намерасад. Фақат доништа қор қардан лозим... Асадмахсум, Иброҳимбеки лақай, боз дигарон аз берун ва ана ин гурӯҳи хунхӯрҳо аз дарун истода қор қунанд, ҳамаи болшевикҳоро дар як моҳ зада несту нобуд қардан мумкин буд. Баъд, насиб бошад дар давлатхонаи нав мансаби аз ин ҳам қалонтарро гирифта, ба мақсад мерасад. Ҳоло қор қардан лозим, ки ин гурӯҳи Ғуломҷон ва домодхоча натарсида ба қор сар қунанд. Вазифаи Низомиддин дар ин мочароҳо мардумро ба ҳамдигар рӯбарӯ қардан, киш-киш додан, тезонда ва барангехтан аст. Хушбахт он оқиле, ки ду ҳасро ба ҳам ҷанг андохта, аз байн луқмаи рағаниро худаш рабояд! – Хабарҳои нав ва хабарҳои хурсандио-

вар ҳаст! – гуфт вай диққати аҳли суҳбатро ба худ чалб карда. – Ман аз ҷои таъйин фаҳмидам, ки ба кори мо аз давлатҳои хориҷӣ дастӣ ёрӣ дароз мешавад...

– Ин маълум! – гуфт Муҳаммад Валӣ, ки бо сафоратхонаи давлати хориҷӣ рафтуомад дошт. – Давлати мо ба ҳукумати Бухоро дастӣ ёрӣ дароз мекунад, то ки русҳо аз ин ҷо хориҷ шаванд.

– Бале, – гуфт Низомиддин, – лекин ёри амалии дигар аз тарафи давлатҳои калонтари Аврупо фиристода мешавад. Англия, Германия, Туркия барин давлатҳо намеҳоянд, ки Бухоро зеро дастӣ болшевикон ва урусон бошад. Қарор шудааст, ки Анварпошшо ба Бухоро омада, ба чиҳоди мардуми Бухоро сардорӣ кунад...

– Чӣ, Анварпошшо? – гӯён аҳли суҳбат ба пурсиш даромаданд.

– Ин кадом Анвар бошад? – гуфта монд домоди амир.

Низомиддин ба дилаш хандид. Домоди амир шуда истода намедонад, ки Анварпошшо кист! Ба ростӣ, пештар ин мардум ба ғайр аз айшу ишрату танпарварӣ дигар чизеро намедонистанд. Дар ҷаҳон чиҳо шуда истодааст, кадом давлат бо кадом давлат мечангад, дар кадом давлат инқилоб шуд, кадом халқ подшоҳашро гирифта партофт, кадом халқ ҷумҳурият сохт, барои инҳо аҳамият надошт. Ҷаҳон он тараф истад, дар беруни шаҳри Бухоро чӣ мочароҳо мешавад, ба парвои инҳо намеомад. Ин кадом Анвар будааст! Худат чандто Анвари машҳурро медонӣ? Анварпошшо қаҳрамони ҷанги ҷаҳон, фотеҳи майдон, сарлашқари Туркия ва Гермонро аз кучо донанд!

– Анварпошшо домоди халифаи ислом, домоди хали-

фаи Рум, сарлашқари давлати Туркия, – гуфт Низомиддин вачоҳати олимона ба худ гирифта. – Дар ҷанги ҷаҳон қаҳрамони дараҷаи якум буд.

Ман сураташро дар газетаи «Тарҷимон» дида будам. Аз ҷашмонаш оташ меборад, аз симояш нур. Агар насиба шаваду Анварпошшо ба Бухоро биёяд, кори калон мешавад.

– Ҷӣ кори калон мешавад? – пурсид домодхоҷаи «сода» Низомиддинро дар ҳайрат гузошта. – Омадани як Анвар ҷанҷоли моро ҳал карда наметавонад. Анвар омадан катӣ бо ҳудаш лашқар биёрад, тӯпу тӯпхона биёрад, аэроплану пулемёт биёрад, он вақт дар ҳақиқат кори калон мешавад.

– Мешавад, ҳамаи гуфтаҳои шумо мешавад! – гуфт худбодарона Низомиддин. – Лекин монед, ки ман гапамро тамои кунам, худо ки гуфтам, додашро ҳам гӯям!

– Марҳамат, марҳамат!

Низомиддин, ки ҳанӯз ҳудаш дуруст хабар нашофт ва наметавонист, ки Анварпошшо дар қучошт ва бо қадом роҳ ба Бухоро меояд ва чи тавр қор сар мекунад, дар ин ҷо лозим донист, ки аз дурӯғбофии майнаш дурусттар истифода барад.

– Дар урфият меғӯянд, ки то баҷа нағиряд, модар шир наметавонад! Давлатҳои бузурги ҳориҷӣ ҳам ҳамон дам ба мо ёрии амалӣ мерасонанд, ки мо ба гирифтани он тайёр бошем. Анварпошшо омада, бо ёрии мо албатта ба мардум муроҷиат мекунад, онҳоро ба по меҳезонад ва ба ғазот тайёр мекунад: он гоҳ тӯпу тӯпхона, пулемёту милтиқҳои ёздаҳтира омадан меғирад, он гоҳ лашқари ҷаррор ва нотарси афғон, турк ва англис аз сарҳад

гузашта ба ихтиёри сарлашқари бузург Анварпошо мерасанд ва хангомаи калон сар шуда меравад.

– Инро ба шумо кӣ гуфт? – боз пурсид Абдурахмонхон.

– Сардорхоямон гуфтанд, аз Берлин хабар омадагӣ...

– Хайр, чӣ хуб! – гуфт Абдурахмонхон, ки марди ба кори худ пухта ва амалӣ буд. – Агар ин ваъдаю вайдхо рост бошанд, кори мо осонтар мешавад. Лекин инқилоби Бухоро ва бадбахтиҳои бисёре, ки дар натиҷаи он ба сари ман омад, маро ба ҳама ва ҳар чиз нобовар карда монд. Ҳоло ман ҳамин тавр ақида дорам: ба умеди Худо нашав, буттая дор! Қувваи нақди ба назар намоён – ҳамин худамон ҳастем. Боз ана, милитсияҳои шумо, ки сардоронашон аксарият зобитони турк мебошанд; Инчунин як даста ҷавонҳо ва хайрхоҳони мо! Ана ҳамин қувва, ана ҳамин одам! Ҳоло мо фақат ба ҳамин тақия карда бо ҳамин мардум кор бурда метавонем. Агар рафту насияҳои шумо гуфтагӣ шуда монанд, нуран ало нур!

Низомиддин, ки дар бораи Абдурахмонхон тамом дигар хел фикр мекард, пас аз ин сухани ӯ дар рӯ ба рӯи худ як марди оқил, ҷасур ва тавоноро дид. Вай Абдурахмонхонро бо Асадмахсум муқоиса кард. Асадмахсум ҳам ҷасур, бебок ва ғайюр буд, лекин чандон оқил набуд, чандон дурбин ва баандеша набуд. Дар вай фақат як ҳис – ҳисси ҷоҳу амалхоҳӣ, ғурур ва саркашӣ афзунӣ мекард. Аммо Абдурахмонхон ин тавр не, вай баандеша ва оқил аст, вай ба ҳар кас бовар кардан намегирад, вай ба қувва ва тавоноии худ эътиқод дорад... Пас Низомиддинро лозим аст, ки бо ин мард доништа рафтор кунад ва худи ӯро ба кор андозад.

– Ин сухани шумо окилона аст, – гуфт Низомиддин. – Ҳозир вазифаи мо омадани Анварпошшоро мунтазир шуда истодан набуда, баръакс ба омадани вай замина тайёр кардан аст.

Сохиби хона Ғуломҷонмахсум, ки то ба ин дам ба меҳмонҳо лачоми суханро дода, аз рӯи одоб хомӯш менишаст, як сулфа карда монду гуфт:

– Мурод аз сухбати имрӯза ҳам ҳамин аст, ки бо маслиҳат ба чораҳои амалӣ гузарем. Дар давраи амир чадидҳо дигар хел рафтор мекарданд, лекин мо бояд дигар хел рафтор кунем. Ҳар рӯз чамъ шуда, машварату маслиҳат карда, боз хона ба хона наравем, худи ҳамин рӯз ҳар кадом бояд вазифае гирифта, аз ҳамин ҷо баромада ба иҷрои он бикӯшем. Маҷлиси ояндаи мо пас аз се рӯз, бегоҳи чоршанбе мешавад.

– Албатта, албатта! – гуфт Абдурахмонхон, ки худро дар ин маҷлис сардор медонист ва лачоми суханро боз ба даст гирифт: – мо ҳоло фақат як хабари нав шунидем. Гумон мекунам, ки ҷаноби Низомиддин ба мо боз хабарҳои дигарро мегӯянд. Аввал ҳамаи гапҳоро шунавем, баъд ба ҳамон нигоҳ карда, кори амалии худро дуруст мекунем. Чӣ гуфтед, ҷаноби нозирафандӣ?

– Дуруст аст, – гуфт Низомиддин. – Хабарҳои дигаре, ки ман гуфтан мехостам, оид ба анҷумани якуми фирқаи иштирокиюни Бухоро мебошад. Шояд аҳбоб дар ин бора шунидагистанд, вале аз гуфтугӯҳои дохилии он анҷуман дуруст хабар надоранд. Лекин донишмандони он шарт аст, хусусан ба ҳайати гурӯҳи мо! Анҷуман дар охири моҳи феввали ҳамин сол шуда буд. Дар анҷуман коммунистҳо ва ёшбухориҳо (ҷавонбухориҳо) ба се

гурӯҳи муайян чудо шуданд: гурӯҳи чапҳо, гурӯҳи ростҳо ва гурӯҳи миёна...

– Ин аз аввал маълум буд... – гуфта монд Ғуломҷон-махсум.

– Аҷоибаташ дар ин ки, – гуфт Низомиддин, – Оқчурин барин одам ба гурӯҳи чапҳо дохил будааст ва яке аз зӯртарин тарафдори Начиб Ҳусайнов будааст.

– Начиб Ҳусайнов кӣ? – пурсид Абдурахмонхон.

– Начиб Ҳусайнов котиби масъули Кумитаи Марказии фиркаи иштирокиюни Бухоро буд. Баъд ўро бекор карданд ва ў қаҳр карда ба Маскав рафт. Дар қарибӣ аз Маскав истода ба ҳамфикронаш – Оқчурин, Қиличзода, Шайхҳасан Алиев ва дигарон мактуб навишта фармудааст, ки онҳо Кумитаи Марказии махфӣи худашонро созанд ва бар зидди ҳукумати Бухоро ҷанг сар кунанд. Худи ҳамин нишон медиҳад, ки гурӯҳи чап ҳам асосан бо гурӯҳи рост, яъне бо гурӯҳи мо ҳамфикр аст, лекин онҳо худашонро сурх нишон дода корашонро махфӣ гирифта мебаранд. Дар анҷумани фирқа Қиличзода аз номи ҷавонҳо баромада, қариб буд сари ҳамаро зада кафонад. Вай ҳатто худи Куйбишевро танқид кард, ки ў тарафдории Файзулло Хочаевро мекунад!

– Чӣ, Куйбишев тарафдори Файзулло аст магар? – пурсид Абдурахмонхон.

– Тарафдор. Дар ҳама ҷо саҳт тарафдорӣ мекунад. Маскав ҳам Файзуллоро дӯст медорад ва бинобар он аст, ки ҳукумат дар дасти гурӯҳи Файзулло! Ин гурӯҳи чапҳо гӯё бо мо мубориза бурда истода так-таки мақсади моро ба амал меоранд. Лекин Оқчурин барои сафед кардани худаш, барои сурх нишон додани худаш дар

анчуман баромада Кумитаи Марказиро ва хусусан ростхоро танқид кард, ки онҳо аз Тошканд Мунавварқориро, сардори миллатчиёни ўзбекро, чеғ зада овардаанд...

– Наход? – гуфт Ғуломҷонмахсум музтарибона. – Сардори миллатчиён гуфт-мӣ?

– Ҳа, сардори миллатчиёни Тошканд гуфт.

– Дигарҳо чӣ гуфтанд? – Азбаски ҷанҷоли асосӣ ба болои чапҳо буд, масъалаи Мунавварқориро бисёр пурпос накарданд. Аммо ин далели он нест, ки чека аз Мунавварқорӣ фориғ бошад. Аз як даҳан ки баромад, ба сад даҳан меафтад!

– Худи Мунавварқорӣ инро медонад? – пурсид Абдурахмонхон.

– Албатта медонад ва бинобар он ҳам ба ман таъйин кард, ки ба шумо расонам: зудтар кор сар кардан лозим.

– Бале, зудтар кор сар кардан лозим! – гуфт сухани Низомиддинро тасдиқ карда Абдурахмонхон. – Ба фикри ман, кори мо аз ҳамин сар мешавад, ки сардорҳои ҳукуматро аз миён мебардорем...

– Ин кор барои ҷаноби амир Олимхон ва ҳукуматҳои хориҷа як ишораи хубе мешавад! – гуфта монд Муҳаммад Валӣ.

Низомиддин лаппӣ карда ба Ғуломҷон нигоҳ кард, Ғуломҷон ба вай чашмак зада, осуда бошад, гуфт. Бале, Низомиддин номи амир Олимхонро шунидан намехост. Ғуломҷон ҳам бо вай ҳамфикр буд. Онҳо ҷони худро ба каф гирифта, бо болшевикҳо кашмакаш мекунанд, на барои баргашта овардани ҷаноби оӣ, балки барои ба дасти худ гирифтани ҳукумати Бухоро, барои сохтани

ҷумҳурияти миллӣ ва мустақил, барои тантанаи ғояи олий – иттиҳоди миллати турк ва ислом! Ба ин амир Олимхон дахле надорад. Домоди амир ҳам, агар аз тахти дилаш пурсед, баргашта омадани падарарӯси худро намехоҳад, балки мехоҳад, ки худаш ба тахти салтанат ҷойгир шавад. Майлаш, ҳар чӣ фикр кунанд, кардан гиранд, дар лаҳзаи ҳозира аз ҳама ва аз ҳар восита истифода бурдан лозим, баъд ҳисоби кор ёфт шуда меравад!

– Пеш аз ҳама Файзулло Хочаро аз миён бардоштан лозим аст, – гуфт ба гапаш давом карда Абдурахмонхон. – Ин вазифаро ман ба худам мегирам.

– Кай? – пурсид Низомиддин ва ҷавобро нашунида илова намуд: – Гап дар ҳамин ки ҷудо-ҷудо кушта шудани онҳо чандон таъсири дуруст намедихад. Агар, масалан, гӯем, дар байни ду-се рӯз хабари кушта шудани ину он шунида шавад, дар байни мардум воҳима меафтад ва таъсираш калон мешавад.

– Ин, албатта, хуб мешавад, лекин кихоро аз миён бардоштан лозим? – пурсид Муҳаммад Валӣ.

– Рӯйхат ҳаст, – гуфт Ғуломҷон! – Ба фикри ман, ба русҳо даст кофтан лозим не. Агар ягонтаи онҳоро, масалан Куйбишевро, аз миён бардоштани шавем, аввалаш ин кори осон нест, сониян ба орухона ҷӯб хастагӣ барин мешавад. Русҳо яқбора ба по хеста, дар паи мо меафтанд. Аз ин рӯйхат номи русҳоро кӯр карда, фақат болшевикҳои маҳаллиро мондан лозим. Масалан: Ҳайдаркулро, Каримро, Асоро ба қатори аввалинҳо мондан лозим.

– Фирӯзаю Насимро ҳам! – гуфт Низомиддин.

– Ба ин таклифҳо ҳама розӣ! – гуфт домодхоча. – Пас, Ҳайдаркулро, Каримро, Асоро кӣ ба гардан мегирад?

– Кариму Асоро ман нест мекунам! – гуфт Муҳаммад Валӣ.

– Ҳайдаркулро ман! – гуфт Ғуломҷон.

– Набошад, Фирӯзаро ҳам Муҳаммад Валӣ гиранд, – гуфт Низомиддин, – зеро ки Асою Фирӯза зану шӯ, агар дар хонашон ин кор иҷро шавад, фарқ надорад.

– Майлаш, – гуфт Муҳаммад Валӣ.

– Насимҷон ва раиси чекаро ман ба уҳда мегирам! – гуфт Низомиддин. – Ин ҳар дуру аз миён бардоштан хеле мушкил, вале таъсираш калон мешавад.

– Ман аз худӣ ҳамин рӯз ба кор сар мекунам. – гуфт домодхоча. – Насиб бошад, дар байни ду рӯз, то бори дигар чамъ шуданамон вазифаро адо мекунам.

– Не – гуфт Низомиддин. – Ба ин кори масъул ва пураҳамият ин тавр сахл нигоҳ кардан намешавад. Ман медонам, ғазабу кинаи чаноби Абдурахмонхон аз ҳад зиёд аст, лекин саросема шудан лозим не. Тайёри дидан хуб аст, ҳар тарафи корро пухта карда, рӯзи сешанбе дар маҷлис ҳар кадом аз кори худ арз қунад ва пас аз писанд шудан корашро ба иҷро расонад.

– Ин фикратон дуруст! – гуфт Ғуломҷонмахсум, дигарон ҳам фикри Низомиддинро маъқул ёфтанд ва домоди амир дандон ба дандон монда розӣ шуд.

V

Бозори нав дар фосилаи байни Регистон ва Лаби Ҳавзи Девонбегӣ, дар қарибии мадрасаи Турсунҷон ва масҷиди Атолиқ воқеъ шуда буд. Дар «бозор» ду-се кӯчаи кӯтоҳи растаи болопӯшида даҳ-понздаҳ дукони баққолӣ, атторӣ, қаннодӣ ва ғайра мавҷуд буд. Ҳар пагоҳӣ дар саҳни масҷиди Атолиқ, ки аз як бари он роҳи калони санғфарш гузашта мерафт, бозори ширу қаймоқ мешуд. Шояд барои ҳамин бозори ширу қаймоқ, дар рӯ ба рӯи саҳни масҷид, дар он тарафи роҳ як саройчабарои харбандӣ сохта буданд, то ки деҳқонҳои ширу қаймоқ меовардагӣ хару аспи худро ба он ҷо банданд.

Бақочони мӯзадӯз дар ҳамин сарой саройбонӣ мекард. Дар даруни дарвозаи сарой, ки болопӯшида буд (дар боло як хона ва шабгаҳ буд) кати баланди тахтагӣ гузошта шуда ва ба рӯи он кат як намади сиёҳи кӯҳна ва як кӯрпачаю болишти чиркин паҳн шуда буд, ки Бақочон пойҳои худро ба поён дароз карда ба рӯи он менишаст ва бо мардум муомила мекард. Кори асосии вай аз саҳари барвақт то ба ними рӯз давом мекард, баъд сарой аз хару асп холӣ мешуд, дигар фақат гоҳ-гоҳе, агар ягон мусофир аспу улави худро набандад, ҳамеша сарой холӣ меистод.

Он бегоҳӣ низ дар сарой харе ё аспе набуд, Бақочон танҳо, ба болои кат, болиштро ба зонуяш гузошта ва ба он оринҷи ҳар ду дасташро монда, манаҳашро ба байни кафҳояш нигоҳ медошт. Чашмонаш раҳ медиданд ва хаёлот манзараҳои гунонро ба пеши чашми ӯ зинда карда меовард...

Рӯз бегоҳ мешуд, аз кӯчаи калон ҳам гузарандагон

кам мешуданд ва ба парвози хаёлотӣ ӯ халалдиҳанда набуд, фақат чирчираке дар кунҷи кадом деворе нишаста якзайл чир-чир мекард, ки ин ба Бақочон халал намедод. Вай ба он одат карда монда буд. Ҳамин ки атроф хомӯш шуд, овози чирчирак баръалоина шунида мешуд ва ин овози маҳин ва якнавохт домани хаёлотӣ Бақочонро торафт вусъат медод.

Ҳамин сарой, ҳамин дарвозаи калони сарой, ҳамин роҳи санғарш ва саҳни масҷиди Атолиқ ҳам ба вай аз гузаштаи наздик наққо мекарданд. Бале, ҳамин дирӯзак буд, ки вай – Бақочони мӯзадӯз дар даст панҷтира, ба миён қаторвазна, ба сар қулоҳи нӯктези аскарӣ, аз тарафи Лаби Ҳавз тозон-тозон дар қатори дигарон ба Бозори Нав омада расида буд.

Аскарҳои мағлубғаштаи амир асосан гурехта, шаҳрро ҳолӣ карда бошанд ҳам, сета-чорта ба ғоратгарӣ машғул шуда мондагон гурехта истода тирпарронӣ мекарданд ва гоҳо, ҳатто ба пеш рафтани аскарҳо халал ҳам медоданд. Инак, дар Бозори Нав ҳам се-чор нафар аз ғоратгарон тирпарронӣ карда, саҳт муқобилат нишон доданд. Вай, Бақочон, нағз дар хотир дорад: бо се-чор нафар аз тарафи ҳавзи Атолиқ гузашта, ба саҳни масҷиди Атолиқ баромад ва хост, ки душманро аз қафо зада нест кунад. Вале дар он дам ба ногоҳ аз тарафи Регистон ҳам панҷшаш нафар аскарони аспакии амир пайдо шуданд ва онҳоро ба зерӣ тирборон гирифтанд.

Он гоҳ Бақочон бо рафикони худ ҳамин саройро ба худ сангар карданд ва деворҳои онро, ки ба тарафи кӯчаи Регистон буд, зада сӯроҳ карда, сарбозҳои амирро ба нишон гирифтанд. Ду нафар аз ғоратгарон ба замин

афтоданд, дигарашон ба тарафи Регистон гурехтанд. То ба ин дам шарикони онҳо Бозори Навро ҳам аз сарбозони амир тоза карда расида омаданд ва сӯи Регистон ба хучум рафтанд. Бақочон ва шарикони ӯ низ аз сарой баромада, ба ҳамон сӯ тохтанд. Байни Бозори Нав ва Регистон он қадар ҳам наздик набуд, вале он рӯз Бақочон чунон саргарми ҷанг шуда буд, ки ин масофаро надоништа монд...

Аммо дар Регистон бо аскарҳое, ки дар арк руст шуда монда буданд, саҳт ҷанг рафт. Бақочон аз ҳамгашти масҷиди Поянда мепарронд, сарбозҳои амир аз болои арк, ҷойҳои хеле хуб ва муносибро ишғол карда мепарронданд. Дар поён аскарҳои сурхро дуди оташу борони тир таҳдид мекард. Растаю дуконҳои он гирду атрофе, ки Бақочон истода буд, месӯхтанд, дидан ва нишон гирифтани мушкил буд ва бинобар он ҷанг ба тӯл анҷомид... Нохост овози «Урро!» баланд шуд ва аскарони сурх ба борони тир аҳамият надода, худро ба тахтапул ва дарвозаи арк заданд. Бақочон ҳам давид ва бо тамоми қувваташ «Урро!» мегуфт. Лекин то ба тахтапул рафта расиду боло баромада натавонист. Ба зонаи ҷанг омада расиду вай чаппа шуда афтид. Дар айнаи афтодан ба бозуи ҷанг тир расид ва ӯ аз ҳуш рафт... Чашмашро кушода, худро дар даруни масҷиди Поянда, сарашро ба зонаи ҷанг аз рафиқонаш дид. Курта ва шалвори ӯро дарронида, захмҳои ӯро мебастанд.

– Не, Бако! – гуфт марди русе, ки захми ӯро мебаст. – Ҳеҷ гап не, сихат мешавӣ!

– Илоҳӣ сихат шавам! – гуфт Бақочон. – Илоҳи пас аз ҳамин қадар заҳмату азоб, пас аз ҳамин қадар умеду ор-

зу сихат шуда хезам ва аз неъматӣ озодие, ки чангида ба даст даровардем, ман ҳам баҳраманд шавам...

Дунё ҳамин тавр найрангҳо дорад: ташналабро ба каноори оби зулол мерасонаду дар дами лаб тар карданаши якумрӣ маҳрум мекунад; шаби пураламро кас бо сад машаққат ба рӯз мерасонаду баромади офтобро надида, аз ҳарорати ҳаётбахши ӯ баҳра набурда чон медиҳад; ба сад умеду орзу боғбон гул мепарварад, вале мешавад, ки гунҷаи муродаш нашукуфта худаш ба зери хок меравад... Чаро? Бақочон як умр аз меҳнати ҳалоли худ нон меҳӯрд, ба ҳаққи касе хиёнат накард, моли касро нахӯрд, вале чӣ сабаб бошад, ки ӯро фиреб доданд, ба ҳаққи ӯ чабр карданд, ӯро саргурез карданд... Вай дид, ки намешавад, ба сангзан сангшикан шуд. Дуруст кард, бачо кард! Ҳаққу ҳуқуқро аз дасти золим зада гирифтанд лозим. Ана, ҳоло Бақочон бо ёрии ҳамаи дӯстонаш, бо ёрии Аскарӣ Сурх амиро зада гурезонд, нахӯрд, ки акнун неъматӣ озодиро наҷашида чон диҳад?! Не, Иван гуфт, ки сихат мешавӣ. Бояд вай, Бақочон, сихат шавад! Бояд сихат шавад!

Бақочонро ба бемористони ҳарбӣ бурданд, табобат карданд...

Бақочон сихат шуда ба по бархост, аз бемористон ба кӯчаҳои Бухорои озод қадам гузошт. Чӣ тавр нағз, чӣ тавр фараҳфазо буд он рӯзи тирамоҳ! Офтоб бедареғ нур мепошид, шуълаи вай сӯзон набуд ба кас мефорид. Шамоли форами вазида, байрақҳои сурхи инқилобиро, ки ба болои дарвозаҳо ва току пештоқҳо зада шуда буданд, меҷунбонид. Дар кӯча ақсулинқилобчиҳо, одамони амир, сарбозҳои вай набуданд, балки ёшҳо (ҷавонҳо) хурсанду шод, шарқихонон мегаштанд...

Вай суроғу пай карда ба идораи Куйбишев рафт. Зеро ки ўро мешинохт. Дар Самарқанд ва Когон Куйбишев бо вай чанд бор суҳбат карда буд ва аз ғалабаи инқилоб мужда дода буд. Вай боварӣ дошт, ки Куйбишев ўро фаромӯш накардааст, албатта ба вай ёрӣ мерасонад.

Дар ҳақиқат ҳамин тавр ҳам шуд. Куйбишев барин одами калон, сафири ҳукумати шӯроии Русия, фиристодаи Ленин дар Бухоро ўро ба кабинеташ қабул кард, ба рӯи курсии мулоим таклифи нишастан кард; чой дод, аҳволпурсӣ кард... Пас аз шунидани саргузашти вай амр дод, ки аз номи вай ба ҳукумати нави шӯроии Бухоро нависанд ва илтимос кунанд, ки ба ӯ, яъне ба Бақочон, ёрӣ диҳанд, барои осудагии ӯ хама чораҳоро бинанд... Ҳукумати Бухоро амр дод, ки аз Кармина зану духтари ўро кӯчонида биёранд. Ба кадом як идора фармуд, ки ба вай аз ҳавлиҳои мусодирашуда якеро бидиҳанд, асбобу анҷом бидиҳанд ва боз ба кадом як идора амр дод, ки ба вай ягон кори ба ҳудаш муносиб ва сабуктарро ёфта диҳанд ва низ фармуд, ки аз ҳисоби ҳукумат ба вай як лак сӯм ёрӣ диҳанд...

Дар дунё ҳар хел одамҳо мешаванд; нағз, ганда, золим, мазлум, ҳаққимардумхӯр ва одилу баинсоф. Раҳмат ба азиз Куйбишев, ки ўро фаромӯш накард, ба вай ёрӣ дод, ба роҳи инқилоб хун рехтанашро ба назар гирифт. Ба ҷои вай агар ягон беинсоф мешуд, аввалаш ба кабинеташ қабул намекард, ман ба ҳар лайталаалла ба гап зада нишастан вақт надорам мегуфт, баъд, агар қабул кунад ҳам, ман туро намешиносам, дар ҷанги инқилоб ҳазорҳо кас буданд, бо ман гап заданд, магар ҳамаро дар ёд медорӣ, мегуфт ва агар зӯр ҳиммат кунад, як чанд сӯм иона мекарду бас!

Ҳавлии нағз доданд, на хурд, на калон, асбобу анҷоми рӯзғорро ҳам доданд. Зану духтари ўро кас монда оварданд. Вай гӯё, аввалин бор дар умри худ роҳати оилавиرو дид. Ба ҳеҷ кас мухтоҷ набуданд, аз ҳеҷ кас қарздор набуданд, дар хонашон ҳама чиз ба қадри ҳол буд. Духтараш Ҳалимаи меҳрубон, занаш Зухробону ўро навозиш мекарданд, саробонӣ мекарданд, хӯроқҳои мувофиқи таъаш пухта медоданд. Ана-мана гуфтана Бақочон тамом сиҳат ва тандуруст шуд, фақат пояш мелангид ва дасти росташ дуруст кор намекард.

Акнун дар бораи мӯзадӯзӣ фикр кардан ҳам мумкин набуд. Бо ин дасту бо ин панҷа асбоб гирифта чарм бурида намешавад. Пас, чӣ бояд кард? Бақочон, ки ханӯз пиру барҷомонда нашудааст? Вай бояд ба худ ягон кор ёбад, аз ягон ҷо барои майдаҳарҷӣ даромаде чакида istsад. Ба дасти зану духтар нигарон шуда мондани мард ҷоиз нест. Ҳарчанд ки Зухробону хизмати нозирафандиро карда, ба хона хӯроқӣ мекашонд, лекин танҳо ба ҳамин қаноат карда нишастани мард камоли нодонист!

Идораи Таъминоти Иҷтимоӣ ба вай ҳамин вазифаи саройбониро ёфта дод. Ин сарой ба идораи Авқоф тааллуқ дорад. Ба вай ҳар моҳ сад танга медиҳад. Кифоя. Кор ҳаст, кори сабук. Ҳар пагоҳ сахар қатӣ, баробари ҳаммомбуғ¹ ба сарой меояд, фонусро дар мегиронад, ба зери собот, ки ба он ҷо ҳар мебанданд, низ як пилсӯзро дар мегиронад ва дари саройро калон кушода мемонад.

Фурсате нагузашта қарориҳо омадан мегиранд. Баъзеҳо ба вай як нимкосагӣ қаймоқ, баъзеҳо як коса

¹ Ҳаммомҳои Бухоро тахминан дар соати панҷ-шаши сахар буғ (карнай) зада, дар бораи ба кор сар кардани ҳаммом хабар медоданд. *Муаллиф*

шир, баъзеҳо чакка, курут ва тобистонҳо мева ва ғайра савғотихо меоваранд ва харҳои худро баста мераванд. Бақочон чойчӯшро ба болои олав мемонд, чои кабудӣ талхро дам карда, бо дуто-сетоҳо ҳамроҳ нонушта мекард ва баъд бо кори саройбонӣ машғул шуда менишаст. Пас аз тамои шудани бозори ширу қаймоқ, чоштгоҳ дар сарой хару асп кам мемонд. Вай таи соботро рӯфта, андак тоза мекарду боз ба болои кат мебарояд ва кӯчаро тамошо карда мешинад.

Баъзан бо ҳайвоноти безабон танҳо ба танҳо мондан ҳам бад не. Як қисм хару аспҳо аз як қисм одамҳо ҳазор бор беҳтаранд. Онҳо бори соҳибашонро мебардоранд, худашонро мебардоранд, ба як каф чав ва ё коҳи хушк қаноат карда, дар сарой роҳи соҳибашонро поида мешинанд ва соҳибашон ки омаданд, овози нарме бароварда ўро табрик мекунанд... Гоҳе ду хар – ду рафиқ ба ҳам наздик мешаванд, ба забони ҳол ба ҳамдигар суҳанҳои бисёре мегӯянд. Яке шикоят мекунад, ки дар зери полон пушташ яғир шудааст, дигаре мегӯяд, ки аз бисёр роҳ гаштан поҳо ва шонаҳояш ба дард омадааст ва онҳо шонаҳои ҳамдигарро бо дандон оҳиста-оҳиста мехарошанд ва бо ҳамин ба дарди ҳамдигар каме ҳам бошад, даво кардагӣ барин мешаванд. Аспи тӯруқ пинак рафта истода майнаеро, ки аз болои сағраи ӯ пашм канда ба хонааш мебарад, намеронад. Майлаш, мегӯяд, кандан гир, барои бачаҳои урғи худ чои хоби нарму гарм тайёр кун, пашми ман боз мерӯяд...

Гоҳо ҳамроҳи соҳибаш саги гӯшу думбуридае ҳам меояд. Саги бовафо ба фармони соҳибаш гӯш медиҳад: ба зери кат ё кунҷи роҳрав меҳазаду тумшуқашро ба рӯи

пойҳои пешаш гузошта пинак меравад. Ҳар чизе, ки Бақочон ба вай инъом кунад, нон, устухон, юндук... ноз накарда меҳӯрад ва бо чашмони пур аз меҳр ба саройбон нигоҳ карда, дум меҷунбонад. Бале, сағ нағзии касро ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекунад. Аз дасти кас як порча нон хӯрад, ба ивазаш вафо ва меҳр нишон дода, то мевонад хизмат мекунад...

Хизмати сағ ба одам чӣ мешуд? Посбонӣ! Худи соҳибаш, молу мулки соҳибашро аз бадқасдон мудофия кардан! Ин бад не. Посбонӣ кардан – кори калон аст! Ана, Бақочон ҳам посбонӣ мекунад, аскарҳо ҳам мамлакатро посбонӣ мекунанд. Ин кори калон аст! Бе посбон дар ин рӯзҳои мо ханӯз осудагӣ нест.

Лекин осудагии Бақочонро дуруст посбонӣ мекардагӣ кас нест. Ақаллан як сағ нест. Зану духтараш – худашон ба посбон муҳтоҷ! Бале, агар вай посбон медошт, имрӯз ба ин ҳол, ба ин варта намеафтод. Дод аз дасти бекаси! Ин одамҳое, ки ба гирду атрофатон мегарданд, баъзан лофи дӯстӣ мезананд, ҳама забонбозанд. Каси ҳақиқӣ, каси дилсӯз ва фидокорро ёфтан мушкил аст!

Бале, вай ханӯз ҳам фаромӯш накардааст ва шояд ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекунад:

Устохонаи мӯзадӯзии Бақочон дар ҳавлии берунаш буд. Фақат як шогирд дошт. Субҳи барвақт шогирдаш омада дари устохонаро мекушод, мерӯфт, меғундошт ва ба кор менишаст. Бақочон дар ҳавлии дарун ношто карда мебаромаду ба кор сар мекард. То худи пешин – то ба ними рӯз аз кор сар намебардошт ва ҳеҷ кас омада ба ӯ ҳалал намедод. Аммо пас аз нимрӯзӣ, вақте ки соя мегашт, яке аз паси дигар ҷӯраҳо, гапхӯрҳо, бекорхӯчаҳои

лофзан омадан мегирифтанд ва суҳбат сар мешуду кор суст мерафт. Шогирдаш ҳам кор карда наметавонист: чой дам карда биёр, аз нонвой нони гарм биёр, ангур биёр, харбуза биёр, қанд биёр...

Бақочони гулдаст ҳар чӣ қадар кор кунад ҳам, рӯзгораш чандон серию пурӣ набуд. Бисёр вақт аз баққолу аз нонвой қарздор шуда мемонданд.

Дар байни онҳое, ки ба устохона омаду рафт мекарданд, як нафар муллобачаи қашшоқе буд, ки гоҳ-гоҳе дар вақтҳои кас набудан омада, суҳбатҳои аҷоиб карда мерафт. Боиси ошноии онҳо ҳамин шуд, ки рӯзе Бақочон ба бозор баромада, як Қуръон харидани шуд (чӯраҳо маслиҳат дода буданд, ки албатта дар токи устохонаи вай як нусха Қуръон бошад – бахосият мешавад). Дар бозор, дар дасти ҳамин мулло якчанд китоб дида, пурсид, ки Қуръон дорад ё не. Мулло (номаш Муҳаммад Мурод буд) ба рӯи усто нигоҳ карда истода пурсид, ки Қуръонро кӣ мехонад, ҳудаш ё писараш. Усто аввал аз ин суол тааҷҷуб кард: ин ба фурӯшанда чӣ дахл дорад, ки Қуръонро кӣ мехонад. Хост, ки гапи саҳт гуфта, гузашта равад, лекин ба чашмони калон-калони меҳрубони мулло назар андохту ростӣ гапро гуфт:

– Барои хосияташ ба токи устохона мегузорам.

– Ҳа, шумо устои мӯзадӯз ҳастед, – гуфт мулло бо табассум. – Ман шуморо мешиносам... Агар саҳв накунам, шумо усто Бақочон ҳастед?

Усто ба он мардаки миёнақади назарногир нигоҳ карда истода, ҳам аз мардумшиносии ӯ дар ҳайрат шуд ва ҳам аз шуҳрати худ каме болид:

– Ҳа, ман усто Бақочони мӯзадӯз ҳастам. Шумо аз кучо медонед?

– Устои гулдастро ҳама мешиносанд! – гуфт бо рӯи кушод Муҳаммад Мурод. – Набошад, аз ман ана ин Қуръони лавҳдори дастхат ба шумо ёдгорӣ... Гиред!

– Нархаш чанд?

– Ман ёдгорӣ гуфтам-ку! – гуфт мулло Муҳаммад Мурод. – Гиред, пул даркор не. Дар устохонаи шумо барин устои гулдаст истода хосият биёрад, ба ман аз сад тилло ҳам гарантар мешавад. Гиред!

Усто Қуръонро гирифт, вале таъкид кард, ки мулло албатта ба дукони вай биёяд, як пиёла чой хӯрда равад.

Чанд гоҳ аз мулло дарак нашуд. Баъд, як рӯз, нохост бо писарчааш аз дар даромада омад.

– Чанд вақт нотоб шудам, – гуфт вай – омада натавонистам. Имрӯз писарча, хошо кӯча меравем, тамошо мекунем гуфта намонд... Хайр, гуфтаму ба ин чо гирифта овардам...

Бақочон хурсанд шуда падару писарро навозиш кард, бо чою нони гарм ва ҳалвои лавз зиёфат кард. Дар аснои суҳбат дид, ки писари мулло Муҳаммад Мурод дар пояш чизи мепӯшидагӣ надорад, як кафши даридагӣ... Бақочон давида аз чо бархосту аз рафи болои сараш як мӯзачаи хушрӯи хиромро гирифта ба дасти писарча дод:

– Гир писарам, аз ман ба ту ҳадя! – гуфт вай бо хурсандӣ ва ба дилаш сад шукр мекард, ки Худо ўро дар назди мулло қарздор намонд.

Ин кори ўро дида шогирдаш чашмонашро чалақ-палақ карду чизе гуфтани буд, аммо захри чашми усто ўро ба хомӯш мондан маҷбур кард. Пас аз рафтани мулло Муҳаммад Мурод ва писараш шогирд тоқат накарду гуфт:

– Усто, мӯзача бо фармоиши қаровулбегӣ дӯхта шуда буд-ку!

– Писари қаровулбегӣ боз ду-се рӯз сабр кунад, пой луч намемонад!

Лекин қаровулбегӣ ҳа нагуфта, барои гирифта бурдани мӯзача омада монд.

– Се рӯз шуд, як мӯзача тайёр не, ин чӣ бемазагӣ! – гуфт дӯғу пӯписа карда.

– Тайёр шуда буд, – гуфт усто, – лекин... лекин... чармаш вайрон баромад, қолиб зада будем, ки дарида рафт... Зарар надорад, ду рӯз баъд омада гиред, худам аз сарой рафта барои шумо чарми хироми бедона харида овардам.

Қаровулбегӣ оташин шуда бошад ҳам, қахрашро фурӯ бурда рафт, вале ошноии мулло Муҳаммад Мурод боқӣ монд.

Вай дар ҳар бори омаданаш як китоб-як китоб панду насихатҳои нағз ва суҳбатҳои оличаноб карда мерафт.

Боре дар аснои суҳбат гапро ба сари дӯстӣ ва рафоқат оварда гуфт:

– Шайх Саъдии Шерозӣ гуфтаанд:

*Тавон шинохт ба як рӯз дар шамоили мард,
Ки то кучош расидаст пойгоҳи улум,
Вале зи ботинаш эмин мабошу гарра машав,
Ки хубси нафс нагардад ба солҳо маълум!*

Одамро шинохтан мушқил, хеле мушқил! Хусусан шумо барин касони дилсоф ва бекина ба ҳама бовар карда ҳамаро дӯст ва ёри ҷонӣ гуфтан мегиранд. Аммо

дар байни ин дӯстҳо чунон касон ҳастанд, ки... агар дар суҳбаташон шинед, аз даҳонашон шаҳду шакар меборад, лекин захри холис беҳтар аз он шаҳду шакар!

Ман дида истодаам, ки шуморо ҳам ҳамин хел «дӯстҳо» ихота кардаанд. Агар маслиҳати беғарозонаи маро шунавед, аз онҳо даст кашед! Онҳо ба нону оши шумо дӯстӣ мекунанд...

Аммо Бақочони мӯзадӯз ин суханони беғарозона гуфташударо шуниду пас аз соате фаромӯш кард. Боз ҳамон «дӯстҳо» омаданд, боз суҳбати беғамона сар шуд. Пас аз кор, бегоҳӣ ўро гирифта ба як тўй бурданд. Аз он ҷо бевақт, ниммасту нимхушёр баргашт. Фақат ба рӯи ҳавлии дарун қадам монда, садои ғаш кардани кӯдак ва нолаи зани беморашро шунида ба хотир овард, ки онҳоро танҳо монда рафтааст...

Бале, бале ба мурдани занаш то як дараҷа вай, худаш, сабабгор аст. Сарсаҳти муштипарро азобе ки дод, ҳеч бераҳм ба душманаш онро раво надидааст. Чандин бор маст шуда омада зада буд, бемор шуда хоб кунад ҳам, табибе наовард, дорую давое накард, ба чӯрабозӣ ва гашту галаки худаш машғул монд. Дар натиҷа занаш духтарчаи даҳсоларо сағира монда аз ҷаҳон ҷашм пӯшид. Дар вақти гӯру чӯби занаш ба қарз ғӯтид, дасташ аз замину осмон канда шуда монд... Дар он рӯзҳои саҳт чӯраҳо ҳам аз вай рӯ тофтанд, ягонтоаш ақаллан ба ҳолпурсӣ наомад. Усто Бақочон худаш касал шуд, дуконашро баст, ба ғаму андуҳ гирифт гашт... Аммо «чӯраҳо» ёрӣ надоданд. Боз Худо хайри ҳамон мулло Муҳаммад Муродро диҳад, ки ўро танҳо намонд. Аз дасташ гирифт, дорую даво дод, духтарчаи ўро ба хонааш гирифта бурд, худашро табобат карда ба ҳол овард.

Бақочон чавон буд, аз меҳнат ва кор рӯ наметофт. Дар баробари чон гирифтаниш ба кор сар кард, шаб нагуфт, рӯз нагуфт, хунарашро нишон додан гирифт ва дар муддати як сол-якуним сол аз ҳамаи қарзҳо халос шуда, сарбаланд гашт.

– Акнун ба шумо зан гирифтани лозим, – гуфт як рӯз мулло Муҳаммад Мурад. – Духтарчаатонро нигоҳубин ва тарбия кунад, ба дасти шумо оби таҳорат диҳад, хонадонатонро саришта кунад... Лекин хушёр шуда зан гиред! Мабодо ба зани нобоби шаттоҳ ва доман ба сар гирифтор нашавед, ки аз ин хел зан доштан, бе зан гаштан садавло!

Бақочон ин маслиҳати оқилонро бо дилу чон қабул кард. Лекин ин кор осон набуд. Зан мол набуд, ки кас аз бозораш рафта, хуш карда гирад. Худо ба миёнаравон инсоф диҳад! Агар онҳо хоҳанд, албастиро парӣ гуфта оварда ба оғӯши мардак мепартоянд. Ба ҳар ҳол Бақочон хеле диққат кард, пурсупос намуд ва бо маслиҳати бисёре зан гирифт.

Рӯзҳои аввал Зухрабону ба ӯ хеле маъқул буд. Зани дилкаш, коркун, хушфеъл ва ширинзабон ҳастии ӯро печонида гирифт ва ӯ худаашро хушбахт мешуморид... Аммо баъдтар маълум шуд, ки Зухрабону сабукиҳо ҳам дорад, шарму ҳаёш камтар ва на ҳамеша гуфтаҳои шавҳарашро ба ҷо меорад. Оҳиста-оҳиста феълу хӯи Бақочонро доништа гирифта, ба вай фармон меодагӣ, бо вай саҳт гап мезадагӣ ҳам шуд. Лекин ба бача парвона шуд, бачаро дӯст медошт ва мисли духтари зоидаи худаш ӯро парво мекард, бо вай машғул мешуд. Барои ҳамин қораш, барои ҳамин хунараш Бақочон дигар

ҳамаи гуноҳони ўро мебахшид ва зиндагиаш ба хубӣ мегузашт... Агар боз ҳамон қаровулбегӣ намешуд!

Қаровулбегӣ ин дафъа ба худаш мӯза фармуд, лекин ҳар рӯзи Худо ба дуқони вай меомадагӣ, чак-чак қарда мешиштагӣ шуда монд. Боре дар вақти суҳбат гуфта монд, ки вай яъне қаровулбегӣ, зани ҳозираи ўро мешиносад, Зухрабону ба зани амаки ӯ хеш мешудааст...

Бақочон аз суҳбати ӯ безор шуда, дар байни се рӯз мӯзаро дӯхта тайёр кард. Лекин ба болои музди қор ва нархи мӯза гапашон гурехт. Агар пештар мешуд, Бақочон аҳамият намедод, садакаи сар мегуфт, лекин дар он дам вай ба пул муҳтоҷ буд ва ҳар як танга ба ҳисоб буд. Қаровулбегӣ бошад, дағалӣ қарда, қариб ни-маи ҳаққи мӯзаро намедод. Ниҳоят ба миёна ду-се кас аз чӯраҳои Бақочон даромаданд. Дар он ҳол қаровулбегӣ дар назди ҳама хандақунон, тамасхурқунон боқимондаи пули мӯзаро бароварда партофту гуфт:

– Гир, ҳалолат шавад, нархи мӯза ин қадар набошад ҳам майлаш, ман аз Зухрабону қарздор шуда монда будам.

Инро шуниду замини замон ба назари Бақочон торик шуд. Маъноии саҳти ҳақоратомези сухани қаровулбегӣ хонаю ҷои ўро оташ меод, майлаш буд... Лекин дар назди мардум, дар назди ин даҳанқалонҳо ўро даюс гуфта ҳақорат додан, зани ўро ба миён даровардан, муносибати разилонаи худро баръало эълон қардан... ин аз ҳад вазнин аст. Ба ин тоқат овардан мумкин нест, мумкин нест, мумкин нест!

Бақочон дар ёд надорад, ки чӣ тавр аз гиребони қаровулбегӣ гирифт ва чи тавр исканаи тези чармбурриро ба

синаи пуркинаи ӯ зад... Ҳаминро дар ёд дорад, ки чӣ фарёде ӯро ба хуш овард, нигоҳ карда дид, ки дар атроф касе нест, ҳама гурехта рафтаанд ва қаровулбегӣ бо фарши хона баробар шуда, ба хуни худ оғушта гаштааст...

Дар назди ӯ аз кучоё мулло Муҳаммад Мурод пайдо шудааст.

– Кори хуб нашудааст! – мегуфт вай. – Акнун ягона илоҷ гурехта халос шудан аст. Ҳамин ҳозир гурезед, ба Самарқанд равед, табаии рус шавед! Ман аз зану бачаи шумо бохабар мешавам.

Мулло Муҳаммад Мурод ба ҳолу чони ӯ намонда, аз дари партав гирифта баровард ва бо тангкӯчаҳою пасткӯчаҳо гузаронида, аз кучо асперо ёфта дод ва ба роҳи дур, ба роҳи сахт, ба роҳи гурезагӣ раҳнамун гашт...

Ҳоло кучо бошад он марди фариштамизоч? Кани вай, ки боз ба дарду алами Бақочон марҳам диҳад ва ба ӯ ёр гардад?

Бақочон охи чуқуре кашиду сар бардошта ба атроф нигоҳ кард. Рӯз беғоҳ мешуд, офтоб ба тарафи ғарб ҳамида буд. Акнун саройро баста ба хона рафтан мумкин. Вай аз ҷо бархосту аввал таи соботро аз ахлот тоза кард, рӯфта, баъд аз пеши кат гузашта, ба кӯча баромаданӣ шуда буд, ки чашмаш ба қуттии қоғазпеч афтод, ки дар як канори кат меистод. Дар қуттӣ як сарбанди абрешимии шилшиладоре буд, ки домодшаванда аз Самарқанд барои Ҳалима савғотӣ оварда буд. Бақочон мехост, ки дар бораи Ҳалима, дар бораи тӯй, дар бораи чанҷолҳои дигаре, ки бо дучон шудани Ҳалима ба майдон омаданашон мумкин буд, фикр накунад. Лекин ин қуттӣ!

Бақочон қуттии қоғазиро аз болои кат бардошту ба бағалаш гузошт ва пас дари саройро қулф карда, аз роҳи калон ба сӯи лаби ҳавзи Девонбегӣ ба роҳ даромад. Қуттӣ дар бағалаш, «халаи бақин» буд. Ин қуттӣ аз домодшаванда ёдоварӣ мекард. Беист ба таи бағалаш мерасид ва «хушёр шав! Ту ва духтарат беномус шудед! Беномус, беномус, беномус!» меғуфт. Вале, имрӯз аз тарафи домодшаванда кас омада буд, барои таъхири ҷавоби лаълии фиристодашуда ўро сарзаниш кард: Нағз не, мардак баумед ба остонаи шумо нигарон аст, имрӯзпагоҳ ғуфта, як мусулмонро гаранг карда гаштан аз инсоф не. Ҳар кас ҳам ба қадри холи худ кору кочол дорад: агар мешуда бошад, ҳа гӯед, мардак тараддудашро кунад; агар намешуда бошад, ваяша гӯед, ки мардак аз ҷои дигар тараддуд кунад...

Бақочон ҳазор узрҳои дурӯғӣ оварда, боз як ҳафтаи дигар фурсат талабид. Акнун пас аз як ҳафта «сафедӣ» бояд дода шавад, яъне барои фотиҳа иҷозат дода шавад. Аммо Ҳалима дучон шудааст, Ҳалима обрӯю иззати падару модарашро ба замин задааст, Ҳалима дунёро ба Бақочон танг кардааст. Агар инсофан фикр кунед, гуноҳ ба Ҳалима ҳам нест. Кӣ медонад, шояд духтари бечораро аввал тарсонида, баъд фиреб дода ба номусаш расидагистанд? Ҳалима духтараки сода, ба гапи мардаки беинсоф ва золим бовар кардагист...

Акнун метарсад, ҳатто ба падару модараш ҳам номи он золиро намегӯяд! Бале, ўро тарсонидагӣ, саҳт тарсонидагӣ, чунон тарсонидагӣ, ки духтар ба мурданаши розӣ, лекин номи ўро намегӯяд. Чаро одамҳо ин қадар ноинсоф, ин қадар баркирдоранд?!

Вақто ки Бақочон дар Кармина мӯзадӯзӣ мекард, ба ҳеч кас коре надошт, ба ҳеч кас бадие кардан намехост. Ақидаи вай ҳамин буд, ки ҳар кас ҳар чӣ кор кунад, ихтиёраш, ҳатто нисбат ба худӣ ӯ беинсофӣ кунанд ҳам майлаш, Худо ҷазои бадро медиҳад, сазои некро ҳам. Лекин вақте кор ба ҷон ва корд ба устухон расида буд, натавонист, ба муқобили золим қиём кард ва ҳатто яроқ ба даст гирифта ҷангид. Аз ҳамон вақт ин ҷониб ақидаи вай тағйир ёфт. Акнун вай ба ҳар беинсофӣ айнан бо ҳамон беинсофӣ, ба ҳар ҷабр айнан ҳамон тавр бо ҷабр ҷавоб додано омӯхтааст. Чаро золимон ва касони бемурувват бемалол ҷабру зулми худро ба ҳаққи бечорагон кор мефармоянд бечораҳо хомӯш бошанд? Модоме, ки осудагии шуморо касе посбонӣ намекунад, худатон ба худатон посбон шавед! Яроқатон ҳамеша аз ғилоф кашидагӣ ва ба ҳамла тайёр: ана ҳамон вақт шумо метавонед осудагии худро таъмин кунед, вагарна ба болятон сувор шуда мегиранд ва ба даҳонатон лаҷом мезананд! Оҳ, агар Бақочон медонист, ки ба номуси вай – ба номуси духтараки вай кадом ноинсоф таҷовуз кардааст! Ҳар кӣ бошад, ҳар чӣ коре ки карда тавонад, Бақочон аз вай ниқор мегирад, ниқори хунин!

Бақочон аз пеши масҷиди гузарашон гузашт, ки мардум намози асрро хонда мебароманд. Аҳли гузар ба вай қисман салом диҳанд ҳам, умуман бо назари бегона нигоҳ мекунанд, «ӯзикелдӣ» мегӯянд. Бинобар ин Бақочон ба онҳо коре надорад, бо ягонтои онҳо омаду рафт надорад, фақат занаш хизмати Низомиддинафандиरो мекунаду бо ҳамин муносибат бо якто-дутоҳо ши-

нос шудааст. Аммо вай бо ин мардум салому алейк мекунаду бас...

Бақочон тезтар роҳ гашта ба ҳавлиаш расиду ғалақаро кушода даромад. Дар хона Ҳалима шикамашро дошта, гиря карда меҳобид.

– Ҳа, ха, ба ту чӣ шуд? – гуфт давида ба назди ӯ рафта Бақочон ва сарашро сила карда, оби чашмашро пок кард.

– Ҳеч чиз не, – гуфт базӯр Ҳалима ва боз гирифт.

– Чаро шикаматро медорӣ? Дард мекунад? Бо худат ягон кор накарда бошӣ? Гап зан!

– Не, – гуфт Ҳалима, – онем заданд... лагадашон қатӣ ба шикамам заданд...

– Лагадаш шиканад! – гуфт Бақочон ва духтарашро тасаллӣ дод: – Дурусттар, ин тавр рӯйнокӣ хоб кун. Зарар надорад, мегузарад. Онаи аҳмақат худаш чораи коратро диданӣ шудааст: хунрав шавӣ, гуфта задагист... Намедонад, ки маиб карда мондан мумкин. Худо ҷазоша диҳад, ин беақла! Ҳамаи гуноҳ аз худат, аз беақлии худат!

Ҳалима гап назаду хомӯш монд ва бо кафи ҳар ду дасташ болои чашм ва рӯяшро пӯшонда буд. Бақочон аз бағалаш куттиро бароварда кушода аз даруни он сарбанди абрешимии шилшиладорро баровард ва ба сари дили духтарак партофт.

– Ана, ин сарбандро домодшаванда аз Самарқанд ба ту савғотӣ овардааст.

– Даркор не, ба ман! – гуфт Ҳалима сарбандро аз сари дилаш гирифта ба рӯи хона партофт.

Ин ҳаракати духтар падарро каме ранҷонид. Ин чӣ

беадабӣ, ин чӣ гап?! Ҳалима ин тавр набуд-ку?! Ҳеч гоҳ ба рӯи падар намедавид, густохие намекард?! Ба вай чӣ шуд?! Ё ки дар ин мочаро гунаҳкор худаш аст?! Наход ки бо розигии худаш Ҳалима, духтари хомӯшаки ман ба ҳамин беномусӣ рафта бошад? Наход ки акнун бе рӯхсату фотиҳаи падару модар, бе никоҳи мусулмонӣ бо кадом як худобехабар даст ба даст дода рафтан ме-хоҳад? Не, худи духтар вайрон шудааст?! Не, ҳеч бовари кас намеояд. Вай, ки фақиру номуроду хомӯшак буд, ба фиреби нокасон афтид! Аммо кист он номард?!

– Исто, ки ин чӣ кори кардагет?! – гуфт Бақочон саҳт карда. – Ҳадяи домод фиристодагиро гирифта партой, пас чӣ ме-хоҳӣ?!

Ҳалима гапе назаду боз гирифт.

– Шояд ҳамон худобехабарро, ҳамон номардро ме-хоҳӣ?! Гӯй, вай кӣ? Натарс! Агар муносиб донем, туро ба худи вай никоҳ карда медиҳем.

Ҳалима боз гап назад. Бақочон овозашро баландтар карда, бо дӯғу ҷазаба такроран пурсид. Ҳалима боз хомӯш монд ва беовоз мегирифт, вале модари ӯгай – Зухрабону, ки аз дари хона даромада буд, гуфт:

– Кори мешудагӣ шуд, акнун пурсупос чӣ лозим! Агар илоҷаш мешуд, духтаратон худаш ме-гуфт. Модом, ки наме-гӯяд, ягон гапаш будагист, аз шумою аз худаш метарсидагист!

– Аз чии ман метарсад?

– Аз ҳаётатон, аз обрӯятон, аз ҳама! Як фикр кунед!

Бақочон фикр кардан он тараф истад, аз фикр ҷудо намешавад, лекин ҳеч чиз фаҳмида наметавонад. Ё дар ин чо гапе ҳаст, ки майнаи вай аз дарк карданаш очиз?!

Хаёт, обрӯй дар ин чо чӣ дахл дорад?!

Не, маълум мешавад майнаи Бақочон аз кор баромадааст. Занаш аз вай дида бофаҳмтар аст, ба ин шубҳа нест.

– Хайр, чӣ кор мекунем, охир? – гуфт очизона ба рӯи қолин нишаста Бақочон.

– Беҳтар ки ба ягон духтур нишон дода, харомзодаашро гирифта партоем! – гуфт занани шайтон. – Мегӯянд, ки духтур безор гирифта мепартояд ва дар байни ду рӯз сиҳат шуда меҳезад.

Бақочон боз оташин шуд:

– Баъди бачапартоӣ, ин духтар ба кӣ даркор?

– Ягон савобталаб ёфт мешудагист...

Бақочон гап назаду дандон хоид. Он дам агар ба сараш шамшер мерасид, ин қадар аламноқ, ин қадар ғамноқ намешуд. Нангу номус гуфта овораҳои вилоят шуд, нангу номус гуфта вай чанг кард, нангу номус гуфта вай кор мекунад, чонашро дареғ намедорад! Акнун вай ба беномусӣ, беобрӯӣ овоза мебарорад ва номаш вирди забони ноқасон мешавад! Акнун ба тарафи домодшаванда чӣ ҷавоб медиҳад? Кошки онҳо одам бошанд! Ин роз ошкор шавад, дар назди мардум – аҳли гузар чӣ хел сар бардошта мегардад? «Ягон савобталаб» гуфта, духтарашро ба ҳар одами рост омадагӣ додан намегирад-ку! Ба ноқас духтар дода, азобу укубаташро кашидан осон не!..

– Хайр, – гуфт ниҳоят ба хомӯшӣ ҳалал дода Зухрабону, – ба пеши Фирӯза рафтад, чӣ гуфт?

– Чӣ мегуфт? – ғурунғос зад мардак ва боз хомӯш монд.

– Албатта шумои лаблесро гирифта ба зери кунаш мондагист, вай лачари маҳмаддоно!

– Э, даҳоната банд, аҳмақ! – гуфт оташин шуда Бақочон. – Агар ман лаблес бошам, худат рафта пурс!

– Рафтан мегирам! – даҳонкалонӣ кард Зухра. – Ман шумо барин тарсончаки буздил не! Ман ҳаққамро аз ҳар ҷое ки бошад, ҳатто аз коми аждаҳор рӯёнида мегирам! Духтари ҳалолу покизаи маро фиреб дода, ба найрангашон андохта, боз пешхезӣ ҳам мекунанд, тавба!

– Ба Фирӯза туя чӣ кор? – гуфт мардак. – Агар он худобехабарро дониста бошӣ, аз ин, ана аз ин духтарат пурс! Барои чӣ гап намезанад? Барои чӣ ном намегирад! Аз ман мулоҳиза кунад, ба ту гӯяд!

– Ба ман гуфт, ман медонам! – Зухра ғолибона ба шавҳараш назар кард.

– Кӣ будааст он золим? – Яқбора ба шӯр омада пурсид мардак. Ҳалима, ки суханони падару модарашро шунида мехобид, яқбора бо чашмони ҳаросон аз ҷо бархост ва ба модараш нигоҳ кард. Аммо Зухра осуда буд.

– Хотирчамъ бош! – гуфт вай ба духтар ва ба шавҳараш рӯ оварда ба суханаш давом дод: – Агар кӣ будани он бемурувватро доништан хоҳед, хезед ба ҳавлии нозир гузаред, он кас ба шумо гуфта медиҳанд.

– Нозир? Нозир ба ин чӣ дахл дорад?! – боз ҳам оташинтар шуд падар. – Агар медониста бошӣ, худат гӯй!

– Ба шумо гӯям! – гуфт занак ва давоми гапашро ба ўзбекӣ гардонид, ки Ҳалима нафаҳмад: – Магар дар пеши духтари бадбахт ҳамин хел гапҳоро мегӯянд?! Нозирафандӣ аз ҳамаи воқеа огоҳ мебошад, лекин ба мо

нагуфтанд, мецоҳанд ба худи шумо гӯянд... Гап, аз он чизе ки мо гумон мекунем, калонтар барин!

Хун ба сари Бақочон зад. Аз ин зиёда чӣ мешуд?! Гапи калонаш чӣ?! Ин занак ё дурӯғ мегӯяд, ё чӣ воқеае шудааст, ки ақли ӯ намерасад...

– Баъд, – гуфт занак осудаҳолона. – Нозирафандӣ ба шумо дараки хонаи духтурзанакро ҳам медиҳанд, рафта гирифта биёред, илочи ин духтарро кунад. Агар аз бача гирифтани Ҳалима ягонтаи аз занҳои гузар хабардор шавад, тамом! Беобрӯӣ, расвоӣ! Духтур, ба ҳар ҳол урус, даҳонаш баста, ба ҳеч кас намегӯяд.

– Тавба кардам, тавба кардам Худоё! – гуфт мардак ба ҷавоби занаш сухане наёфта. – Ин чӣ рӯз буд-а!

– Дигар илоҷ нест! – гуфт боз таъкид карда занак. – Ҳезед, аз пайи кор шаведу ғам нахӯред!

Ғам нахӯрдани Бақочон мумкин-мӣ? Духтари бокира дучон шавад, пас онро духтур оварда, гирифта партоянд, боз ғам нахӯрад будааст! Ин кучоя гапаш, ин ба қадом мусулмонӣ ҳаст?! Бача гирифтани худаш қиноят, қинояти дуқабата аст! Ин кор – одамқушӣ, ваҳшигарӣ аст! Агар дар вақти амир ин кор мешуд, кабиру сағири он оиларо сангсор мекарданд...

Не, Бақочон дигар дар байни мардум сар бардошта гашта наметавонад. Бехтар ки рафта аз нозир кӣ будани ин қинояткорро фаҳмад, онро ба қазояш расонад, баъд худаш ҳам нест шавад!

Вай чаҳида аз ҷой бархост ва ба қафояш нигоҳ накарда аз хона баромад.

Бақочонро Низомиддин хеле меҳрубона, бо ҳурмат

ва тавозуъ пешвоз гирифта, ба рӯи дивани мулоими чармин шинонид.

– Хуш омадед! – гуфт вай ба рӯ ба рӯи ӯ нишаста. – Саломатии шумо, умедворам, хуб аст!

– Саломат бошед, – гуфт базӯр буғзу кинаю ғзаби худро андак фурӯ нишонда Бақочон.

– Лекин, – гуфт Низомиддин хунсардона ва бо таннӣ. – ман дида истодаам, ки хавосатон парешон, ди-моғатон сӯхтагӣ ва...

– Напурсед, нозирафандӣ, напурсед! – гуфт Бақочон. – Бадбахтии калон рӯй дод, ба сарам кӯҳи гарон афтода мачақ кард, ноилоҷ шудам, дармонда гаштам!

– Барои чӣ?! – Низомиддин бо дилсӯзӣ ба ҳамсухба-таш муроҷиат кард. – Шумо марди далер ва диловар, инкилобчӣ ва қаҳрамони замон бечораю бадбахт нестед ва намешавед! Мо ҳама дар хизмати шумо, мо ҳама хайрхоҳ ва дӯсти шумо ҳастем. Асло парво накунед!

– Не, охир! – гуфт аз забони нозирафандӣ таърифу тавсифи худро шунида Бақочон, ки хеле мулоим шуда буд. – Ҳалима, духтарам Ҳалима...

– Медонам, аз ҳама гап хабар дорам! – гуфт Ни-зомиддин ва қуттии папиросро кушод, аввал ба меҳмон таоруф кард ва пас аз он ки вай даст ба дил гузошта аз кашидан узр хост, худаш папирос оташ дода ва даме хомӯш монд. Дар як лаҳза Бақочон, ки аз таърифу боло бардоштани нозир якбора худро ҳақиқатан қаҳрамони далери беҳамто пиндошта, хеле рӯҳбаланд шуда буд, дар ҳаққи ӯ чизи бисёреро фикр кард: Бедарак инкилоб нашуд, бедарак Ҷумҳурияти Халқии Бухоро ташкил

нашуд, албатта! Инқилобро одамон, меҳнаткашон карданд, онҳо ба чон расида буданд. Ба онҳо Куйбишев барин касон роҳбарӣ карданд... Ба сари инқилоб ана ҳамин хел одамони ҳақгӯ ва муътабар буданд... баъд Низомиддин барин касон имрӯз лаҷоми давлатро ба даст гирифта идора мекунанд! Пештар кадом амалдори амир бо вай ин тавр, дар як чо, зону ба зону нишаста суҳбат мекард! Суҳбат он тараф истад, бо нӯги пояшон нишон медоданд ва фақат амру фармон медоданд. Ана имрӯз бошад, Бақочонро ҳурмат ва тавозуъ мекунанд, ўро қаҳрамон, ўро далер ва тавоно ва инқилобчии сурх меноманд. Худи нозири дохилия, дар хонаи хоси худ бо вай нишаста, суҳбат мекунад... Ин хел одам ба дарди ҳар кас даво ёфта метавонад!..

– Ман медонам, – гуфт боз Низомиддин ба суханаш давом дода, – дар ҳақиқат, ба ҳаққи шумо ва ба ҳаққи духтараки маъсуми шумо ҷабр кардаанд. Барои оилаи шумо ин таҳқири хеле саҳт аст. Кошки дар байни мардуми шаҳри мо ифвогарҳо кам бошанд! Онҳо маътали шунидани ҳамин хел мочароҳо мебошанд. Инро мо медонем. Як зумра аксулинқилобчиҳо ҳастанд, ки аз таи нохун чирк кофта мегарданд, то ки инқилобчиҳои сурхро – ба мисли шумо одамони покро – бадном ва шарманда кунанд. Ин ҳодисаи Ҳалима барои онҳо як тўй мешавад. Дарҳол ба тамоми шаҳр, балки ба тамоми қаламрави Бухоро овоза паҳн карда, бо созу-боз аз худашон ҳазорҳо чизҳои бемазаро илова карда, номи шуморо сиёҳ мекунанд. Ҳо, духтари фалонӣ шавҳар накарда дучон шудааст, ҳамаи ин ҷадидҳо, ин инқилобчиҳо

ана ҳамин хел! Акнун никоҳу занашӯӣ аз миён бардошта мешавад; акнун дил-дили Зайнаб гуфта, зану мард қатӣ шуда рафта мегиранд ва ҳоказо ва ҳоказо... Инро шунаванд, эшони Файзуллоҳоча ҳам хафа мешаванд, обрӯи инқилобчиҳоро рехтааст, мегӯянд...

– Бадбахт сарам! – гуфта монд Бақочон.

– Аммо шумо парво накунед! – гуфт ба зонуи ӯ даст монда гирифта Низомиддин. – Асло ғам нахӯред! Ман зинда ҳастам, пеши ин корҳоро гирифта аз ман расад.

– Чӣ хел? Чӣ хел карда пеши ин расвоиро гирифта мумкин?!

– Ҳозир, ҳозир! – гуфт Низомиддин ва аз ҷо бархоста ба даҳлез баромаду ба рӯи ҳавлӣ нигоҳ карда, набудани касеро дида, гӯё хотирчамъ шуда, баргашта ба суханаш давом дод: – Аввал ман ба шумо гӯям, ки ин чиноят аз кӣ сар задааст...

– Ҳа, бале! – гуфт Бақочон. – Сад раҳмат ба шумо!

– Ин кор пеш аз ҳама аз Насимҷон – писари Ҳочӣ Малех сар задагӣ! Шумо ӯро мешиносед, ҳавлиаш дар рӯ ба рӯи клуби занҳо, дар гузари ҳаммоми Кафшолак.

– Шуд, шуд! – гуфт Бақочон, – мешиносам. Начайлуки ҳабсхона, ҷавонаки олуфтаи айнакӣ!

– Бале, бале, – гуфт Низомиддин. – Лекин вай танҳо не. Ба ин кор Фирӯза ҳам даст дорад.

– Наход?

– Ҳа, – гуфт Низомиддин. – Аз рӯи хабарҳое, ки воқеанависҳои ман овардаанд, Ҳалимаро аввал Фирӯза ба доми худаш мекашад, мебинад, ки духтараки гапдаро, сода ва хушрӯй... Барои мартаба ёфта ва ба калонҳо маъкул шудан аз вай истифода бурданӣ мешавад. Ба ин

мақсад Ҳалимаро ба Насимҷон ҳамроҳ мекунад. Насимҷон ўро донхўрак карда ба ҳавлии ҳудаш мебарад. Зани Насимҷон – Ойими Шох рашк карда, дева-нагиҳо мекунад. Ҳатто ман аз рашк кардани вай огоҳ шуда будам, лекин афсӯс ки беаҳамият... Ба гумонам, Ойими Шохро бо найрангу фиреб ё ки тарсонда хомӯш карданд... Ана баъд... Насимҷон раиси чекаро бо Ҳалима ошно мекунад, ё ки аввал ҳудаш, баъд раис... Ба ҳар ҳол, духтари бечораро тарсонда монда, мегўянд, ки ба ҳеч кас лаб накушо, ки падару модаратро ҳабс карда мепарронем, худатро ба аскарҳо медиҳем... Барои он ки духтар алда шавад, ба вай як ангуштарини алмос ва намедонам, боз як чизи дигар ҳадя медиҳанд.

– Оҳ, лаънатихо! Оҳ, бемурувватҳо! Оҳ, золимҳо! – мегуфт Бақочони хушбохта ва дандон мехоид.

– Акнун чораи ин кор ҳамин ки ман ба шумо дараки як духтурзанакро мегўям. Вай одами худӣ, даҳонаш маҳкам... Аз номи ман рафта мегўед, ба хона асбобҳояшро гирифта омада, духтарро сабук мекунад. Баъд, Худо пошшо. Ҳалима ҳам, насиб бошад, бахташро меёбад. Лекин шумо ҳам, мо ҳам ин сирро аз даҳон намебарорем. Мабодо душман нафаҳмад!..

– Не, афандим! – гуфт Бақочон дар ғазаб. – Ман бояд аз душмани нангу номусам қасос гирам! Ман аз он хел, ба қавли занак, аз лаблесҳо нестам, ки ҳар кас ҳар чӣ меҳақад, бо ман ман ва бо аҳли аёли ман карда рафтан гирад! Не, ман дар вақти амири золим натарсида, бо саркарда чанг карда будам ва чунон ба синааш задам, ки воҳ нагуфта чонош баромад. Ҳозир ҳам худоба шукр, қувват дорам, аз милтику тапонча нишон гирифта метавонам.

– Хайр, шумо чӣ кор кардан мехоҳед? – пурсид Низомиддин.

– Аввал бо Насимҷон ҳисобамро баробар мекунам, сонӣ бо дигарҳояш.

– Онҳо одамҳои зӯр, соҳиби чека! – гуфт Низомиддин воҳима карда. – Набошад худи ман онҳоро ба масъулият кашида, суд кунонда, ҷазояшонро меодам... Аммо шумо..

– Ман бесуду бемурофия! – гуфт захрҳанде карда Бақочон ва аз ҷо бархост.

– Ба ҳар ҳол, маслиҳати ман ҳамин ки доништа кор кунед! – гуфт Низомиддин ва аз даруни куттии стол тапончаеро гирифт: – инро гиред, даркор шуда мемонад. Шумо одами душманнок! Лекин, агар чуръат карда натавонед, беҳтар ки ба ин роҳ қадам намонед! Бо маслиҳат ягон чораи дигарашро меандешем...

Дастони Бақочон аз кинаю ғазаб меларзиданд. Он дам вай ҳеҷ чизро фикр намекард ва қудрати муҳокима кардан ҳам надошт, фақат як ҳирси пурдаҳшат, ҳисси интиком ўро печонида гирифта буду бас!..

VI

Занги соати деворӣ шаш бор дар фазои калон танинандоз гашту хомӯш шуд. Ойими Шоҳ, ки ба рӯи нимкат дароз кашида китоб мехонд, чашм аз китоб бардошту ба рӯи ҳавлӣ нигарист. Дар он чо холаи Насимҷон хас-хас карда мегашт, дигар касе набуд. Вай хост, ки боз ба китоб назар кунад, лекин соати дигар, ки хеле қадимисохт буда, дар тоқи хона меистод, садое бароварду даричаи болои акрабакаш кушода шуд ва аз даруни он булбуле сар бароварда чаҳ-чаҳ зад, қанотак зад ва боз ғоиб шуду дарича пӯшида гашт ва он соат ҳам шаш бор занг зад. Ойими Шоҳ табассуме карда боз ба китоб чашм дӯхт. Он китоб куллиёти Саъдӣ буду дар он ин шеър навишта шуда буд:

*Ман надонистам аз аввал, ки ту бемехру вафой,
Аҳд нобастан аз он беҳ, ки бубандию наоӣ.
Дӯстон айб кунанд, ки чаро дил ба ту додам,
Бояд аввал ба ту гуфтан, ки чунин хуб чароӣ!
Эй ки гуфтӣ марав андар паи хубони замона,
Мо куҷоём дар ин баҳри тафаккур, ту куҷоӣ!
Гуфта будам чу биёӣ, ғами дил бо ту бигӯям,
Чӣ бигӯям, ки ғам аз дил биравад, чун ту биёӣ.*

Ойими Шоҳ ба фикр фурӯ рафт. Бале, вай ҳам ме-хоҳад, ки ғами дилашро ба дилдораш бигӯяд, аммо вақте ки дилдорашро бинад, чӣ гуфтанашро намедонад. Кошкӣ худӣ дилдораш ин ҳолати ўро донад, ўро танҳо нагузорад! Рост аст, ки Ҷамроҳхон чанд гоҳ ба бемории рашки беҳуда гирифтор шуда, ҳам худаш ғусса хӯрд,

хам рӯзи Насимҷонро сиёҳ кард. Баъд ки фаҳмид, хеле осуда гашт; ҳатто бисёр вақт ба он кирдору ҳаракаташ худаш механдидагӣ шуд...

– Ҳамаи ин девонагиҳо аз муҳаббат, аз ишқи бепоёни ман буд! – мегуфт вай ба худаш. – Дар миёна иғвои душман ҳам буд. Мани нодон қариб ба оташи душман равшан рехта будам... Лекин худро ба даст гирифтани лозим. Фикрҳои беҳударо, ки гӯё Насимҷон ӯро мепартояд, зани дигар мегирад, аз худ дур кардан лозим. Лекин Насимҷон ҳам бояд ба вай ёрӣ расонад, ӯро бисёр танҳо намонад, беҳтараш, ки ба назди худаш ба кор гирад. Майлаш, Ҳамроҳон бо фаранҷӣ рафта, дар идора бефаранҷӣ кор карда, боз фаранҷиро ба сар гирифта ба хона бармегардад. Рост аст, ки дар идора буданаш беҳтар. Ин аз ҳар чихат хуб мешавад. Занҳо агар озодӣ хоҳанд, бояд аз ҳар чихат баробари мардҳо шаванд; ба ҳама кор қодир шаванд, аз уҳдаи дур кардани ҳар мушкилӣ бароянд, набошад озодӣ ба ном мешавад... Вай як умр меҳнат кашид, як умр дар орзуи бахти нек шабро рӯз, рӯзро шаб кард... Акнун ки дари бахт кушода, висоли ёр муяссар гаштааст, чаро вай боз дар хонаи танҳо ба ғами ҳичрон гирифта шуда монад?! Чаро вай бо воҳимаю ҳарос зиндагӣ кунад!

Бале, бале, воҳима! Воҳимаи хеле саҳт! Зеро ки замона нобоб, хатарҳои калон ба пеши роҳи Насимҷон истодааст... Насимҷон бошад, шоирмизоч, бепарво, наметарсад. Душмани бадкирдор дар ҳар қадам ба ҷони ӯ қасд карда метавонад. Охир, ба хона, ба ӯ занг зада, таҳдид карданҳои он шахси номаълум бедарак набуд. Ба Насимҷон қасд кардаанд, ӯро, надонам барои чӣ,

куштан меҳоҳанд... Насимҷон имрӯз ваъда дода буд, ки барвақт меояд, аммо то ҳоло даракаш нест. Идораҳо кайҳо баста шуданд, рӯз бегоҳ шуда монд. Аммо Насимҷон нест... Насимҷон нест!.. Илоҳӣ саломат бошад, илоҳӣ ҳодисае рӯй надода бошад!..

Ҷамроҳхон ҳамин тавр ақида дошт, ки вай як умр Насимҷонро меҳост, як умр ўро дўст медошт ва бинобар он буд ки ҳамаи ҳастии худро барои Насимҷон ниғаҳ дошт, ҳамаи ҳастии худро барои Насимҷон фидо кард!.. Насимҷон гуфт, аз баҳри ҳама ва ҳар чиз гузашт! Чаро?

Ишқ! Ишқу муҳаббат!

Кошки дили ў беҳабар аз ишқ мешуд! Аммо, диле ки ишқ надошта бошад ва дар тапиданҳои вай эҳсосоти муҳаббати бепоён набошад, магар дил номида мешавад?! Ҷамин ишқу муҳаббат аст, ки чӣ будани олами ҳастӣ ва зиндагиро ба ў шарҳу баён менамояд, ҳамин оташи чигарсӯз аст ки ба тани ў ҳарорат ва рӯҳ медамд...

Бале, Ҷамроҳхон хушбахт аст, Ҷамроҳхон ба маҳбубаш, ба дилхоҳаш расидааст... Толеъ аз ин баландтар намешавад! Вале Ҷамроҳхон худаш ноҳинҷор! Худаш дилтанг... Шоир рост мегӯяд:

*Ҳастии ҳайрат маро маҳрум кард аз завқи васл,
Ёр дар оғӯши ман муштоқи пайгомам ҳанӯз!*

Насимҷон аз они ман, Насимҷон дар оғӯши ман аст, ўро ҳеч кас аз ман рабуда наметавонад... Аммо чаро вай ҳанӯз наомадааст? Ана, соат қариб ҳафт шудааст.

Вай давида аз ҷо бархост, чун девонагон ба рӯи хавлӣ

пойлuch зада баромаду бо овози баланд аз холаи Насимчон пурсид:

– Бибиҷон, кӣ омад? Насимчон омад магар?

Кампир сар аз ошхона бароварда, ба сӯи ӯ бо хайрат назар кард ва гуфт:

– Ҳеч кас наомадааст, қизам, хотирчамъӣ.

– Насимчон чаро ин қадар дер кард?

– Ҳоло дер нашудааст, омада мемонад, осуда бошед!

Насими бегоҳирӯзӣ ба сару рӯи вай расид, димоғаш тоза шуд, андак осуда гашту боз ба хона даромада китобро ба даст гирифт. Саҳифае варақ зад, ё не, боз ваҳму ҳарос ба вай ҳуҷум карданд, домани хаёли ӯро ба ҳар тараф кашиданд; гоҳо ӯро ба оташ заданд, гоҳо ба оби сард партофтанд.

Вай давида ба хонаи дигар, ба сари телефон рафт. Занг зада чекаро пурсид. Насимчон дар кабинеташ набуд. Як занак ҷавоб дод, ки Насимчон назди коменданти чека фууромадааст, кори муҳим баромадааст.

Аҷаб, ин занак дар кабинети Насимчон чӣ кор мекарда бошад, дар ин вақт, дар ин бегоҳирӯзӣ?!

Хуни рашку ҳасад ба сараш зад, вале боз худдорӣ кард: эҳтимол занак хонарӯб бошад... Пас аз кор ҳамаи кабинетҳоро рӯфта, меғундоранд-ку... Аммо Насимчон ба назди комендант чӣ кор мекунад?

Вай ханӯз ба суолаш ҷавоб наёфта буд, ки аз рӯи ҳавлӣ овози марде, баъд баланд гап задани хола шунида шуд:

– Вой, мураме, шумо кӣ? Шумо кӣ? Худаш чӣ гап? – мегуфт хола.

Ҳамроҳхон тохта рӯи ҳавлӣ баромада дид, ки як мар-

даки бегона, миёнақад, кулӯтариш, дар тан чомаи сатини сиёҳи нимдошт, дар сар телпак тез роҳ гашта ба сӯи вай меояд. Ҷамроҳхон беихтиёр бо нӯги остинаш рӯяшро пӯшида ба он мард фарёд зад:

– Истед, ба хонаи бегона қадами номаҳраматонро нагузored!

Аммо мардак ба сухани ӯ гӯш накард, ӯро тела дода ба хона даромад ва ғоиб шуд. Ҷамроҳхон ва аз паси ӯ хола ҳаш-ҳашкунон ба хона даромаданд. Мардак дар миёни хона рост истода, бо чашмони пурхун, ранги аз ғазаб тағйирёфта ва бо дасту пойҳои ларзон ба онҳо нигоҳ мекард.

– Мардакат канӣ? Насимҷони фосиқ канӣ?

– Худи ту кистӣ, ки ин тавр беодобӣ мекунӣ? Мардаки ман ба ту чӣ даркор?

– Ман ачали шавҳари ту мешавам! – гуфт он мард ба ӯ наздик шуда бо таҳдиду ғазаб илова намуд: – гӯй, ки вай дар кучост?

– Насимҷон бо як даста аскарӣ чека ба хона омада истодааст. Сабр карда ист, худи ту ачалатро мебинӣ!

– Агар бадбахт ва фиребхӯрда будани туро намедонистам, – гуфт он мард бо чашмони хунгирифта ба Ҷамроҳхон нигоҳ карда, – ба ҳаққи Худо, ки аввал ҷони туро гирифта, баъд ба пешвози Насим мерафтам. Афсӯс, ки медонам, ту ҳам чабрдида ҳастӣ... Хайр, парво накун, рӯзи сиёҳат ба охир расид, худи ҳамин рӯз аз дасти фосиқи бемурувват начот меёбӣ!..

Инро гуфту занҳоро гарангу моту мабҳут гузошта берун чаҳид ва дар як чашм задан аз ҳавлӣ ғоиб шуд.

– Вой мураме, ин чӣ рӯз буд! – гуфтани хола Ҷам-

роҳхонро ба ҳуш овард. – Ин мардак кӣ буд? Дузд буд магар?

– Не, дузд не, – гуфт Ҷамроҳхон. – Душмани чони Насимҷон буд...

– Душмани чони Насимҷон? Ибӣ, набошад хезед, ягон илоҷ кунем! Дод гуфта ҳамсояхоро чамъ кунем!

– Не, дод гуфтан фоида надорад. Мардак кайҳо рафт, ба пешвози Насимҷон рафт. Илоҳӣ вай дар идора бошад, илоҳӣ аз идора набаромада бошад...

Ҷамроҳхон боз телефон кард. Хуб занг зад, вале чӣ шуда буд, ки аз он тараф, аз чека ҷавоб нашуд. Ё дар идора касе набуд, ё ки телефон вайрон буд.

Ҷамроҳхон андаке тааммул карда истоду давида ба хонаи майда гузашт ва аз сандуқчаи худаш тапончаи хурдери гирифта ба кисаи камзӯлаш гузошт ва аз рӯи куртаи хонагӣ он камзӯли бахмали нофармонрангро ба бар карда, ба сар каллапӯши зардӯзиро аз токи хона гирифта гузошту рӯи ҳавлӣ баромад. То ба ин дам хола ҳам аз хонаи дигар ба рӯи ҳавлӣ баромада, бо ҳарос ба рӯи Ҷамроҳхон нигоҳ мекард:

– Ҷа, духтарам, ба кучо?

– Худам рафта пеши роҳи аҷалро нагирам, намешавад! – гуфт Ҷамроҳхон ва ба сӯи дарвоза равон шуд.

– Истед, аз дасти шумо чӣ мебиёд! Истед, ягон касро ба ёрӣ ҷеғ занем!

– Аз дасти ман ҳар кор меояд! – гуфт Ҷамроҳхон ва ба доду фарёди хола аҳамият надода, ҳамон ист, бефараанҷӣ ба кӯча баромада рафт...

– Вой мураме! – гуфт кампир бо ҳар ду дасташ худашро зада, – ин чӣ рӯз буд!

Аммо Ҳамроҳхон бефаранҷӣ, бечашмбанд ва бепарда, бо сари баланд ва мағрур, бо қатъият қадам гузошта, ба сӯи растаи челонгарон ва таи тоқи Телпак равон буд. Дар Бухоро ин аввалин зани маҳаллие буд, ки бефаранҷию чашмбанд ва бепарда ба кӯча мебаромад, аз ҳеҷ кас боке надошт ва ба ҳеҷ кас аҳамият намедод. Агар он дам фоторепортёрҳои имрӯза мешуданд, ин аввалин хуруҷ, ин аввалин ҳучум, ин аввалин қадами далеронаи роҳи озодиро садҳо бор ва ба ҳазор шаклу ранг ба сурат мегирифтанд ва ба тамоми газетаю журналҳои олам мунташир месохтанд...

Ин, алҳақ ҳодисаи таърихӣ, ҳодисаи ҳеҷ вақт дида-нашуда, ҳодисаи инқилобӣ буд. Аммо аҳамият ва моҳияти ин саркашӣ ин бебоқӣ ва кирдори таърихиро он дам на худи Ҳамроҳхон донист, на Насимҷон донист, на холаи вай ва на онҳое, ки дар кӯча зани маҳаллӣ – зани мусулмони бухороиро аввалин бор бефаранҷӣ дида, моту мабхут, аз паси ӯ нигарон мемонданд!

Ҳарчанд ин ҳолати фавқулода ҳолати диданашуда ва бар зидди ҳамаи анъанаҳо ва расму русумот буд, лекин ҳолати қонунӣ ва ҳолати шуданаш лозим буд. Ин буд, ки Ҳамроҳхон дар кӯчаю бозори бегоҳирӯзии Бухоро ин тавр озодона қадам гузошта, ин тавр бебокона мерафт.

Кӯчаю бозорҳо ҳанӯз аз ояндаю равандагон ҳолӣ нашуда буданд, дукондорҳо дар тараддуди дуконҳои худро баста, ба ҳавлиҳо баргаштан буданд, ҷавонҳо барои сайру гашти бегоҳирӯзӣ ба лаби ҳавзи Девонбегӣ мерафтанд, дуконҳои баққоли дар таи тоқи Телпак ва дигар ҷоҳо боз буданд ва бо чандин фонус гирду

атрофро равшан карда, матоъҳои худро ба назари харадагон гузошта буданд.

Ҳам баққолҳо, ҳам атторҳо, ҳам нахӯдпазҳо, ҳам побони саройҳо ва дуконҳо – ҳама-ҳама бефаранчию бечашмбанд, дар либоси гулгун, бо шукӯҳи тамом аз наздашон гузашта рафтани зани бухороиро дида, ё гиребонашонро мегирифтанд, ё ҳайрон мемонданд ва ё худро қасдан ба тағофул мезаданд... Онҳо агар ин ҳолатро якду сол пеш аз ин мездиданд, агар ҳокимият дар дасти амир ва муллоҳо мешуд, бо аввалин фармони аввалин муллобача ҳама ба сари ин зан мерехтанд ва ўро порпора мекарданд. Ин муъҷизаи инқилоб буд, муъҷизаи таърихи инқилоб буд, ки ҳамаи ин фурӯшандагон, дукондорон, ҳамаи ин кӯчагардон бар акси расму қоида, бар акси одати қадима кор мекарданд: зани бефаранчиро мездиданду фақат ҳайрон мешуданд ва дигар илоҷе надоштанд. Аммо чавонҳо хурсанд буданд. Ҳатто панҷ-шаш нафари онҳо аз паси Ҳамроҳхон мерафтанд ва аз дидани ў сер намешуданд. Зани бефаранҷӣ!

Дар кӯчаҳои Бухоро шӯру валвалаи бесадое барпо гашта буд. Пас аз гузашта рафтан ва баъд аз дур шудани Ҳамроҳхон ҳамаи дукондорҳо гӯё ба чашми худ бовар накарда аз ҳамдигар мепурсиданд:

– Дидед-мӣ? Зани бухорой-а!

– Ман ҳам ҳайрон! Наход ки зани мусулмон бошад?

– Зани мусулмон? Аҷоиб гапҳо мезанед! Ҳар кӣ бошад, бошад, бефаранчию бечашмбанд, ки ба кӯча баромад, имон надорад!

– Қаллапӯши зардӯзия шинам карда монданаши дидед?

– Хушрӯй ҳам будааст!

– Акнун ин хелҳо бисёр мешаванд. Замон-замони хуррият-ку!

Сӯфии гузар, ки чашмаш ба аввалин зани бегонаи бефаранҷӣ афтод, тохта ба масҷид, ба назди имом даромаду гуфт:

– Тақсир, як занакӣ мусулмон, бефаранҷӣ, сарлуч гузашта рафт!

– Девона будагист?

– Не, ба девона монанд набуд. Чунон қадам мемонд, ки заминро миннатдор мекардагӣ барин.

– Хуб тамошо кардед-дия! Нағз не, эшони сӯфӣ, кас аз имон чудо мешавад!

Посбони таи тоқи Телпак давида ба растаи атторӣ рафт, дар он ҷо ба аввалин милитсионере, ки рӯ ба рӯ омад, бо саросемагӣ нақл карда дод:

– Дахбошӣ, занакӣ бефаранҷӣ гузашта рафт!

– Хайр, чӣ? – гуфт милитсионери ҷавон, – рафтан гирад, ба ту чӣ?

– Не, охир зани мусулмон сарлуч, бефаранҷӣ?

– Ҳеҷ боке не, акнун зану мард баробар!

– Не, охир имони кас мепарад!

– Ту имон дошта бошӣ, зуд рафта посбонии худатро кун, ки ҳодисае нашавад! Агар ҳодисае шуда монад, ҳам аз имон чудо мешавӣ, ҳам ҷавобгар дар назди суд!..

Аммо Ойими Шоҳ – Ҳамроҳхон аз ин шӯру валвала беҳабар буд. Ақлу ҳуши вай ба Насимҷон банд буд: илоҳӣ аз идора набаромада бошад, илоҳӣ ба душман рӯ ба рӯ нашуда бошад! Илоҳӣ сиҳат-саломат бошад!

... Роҳ ин қадар дур, растаҳо ин қадар кашол, чека аз

хонаи онҳо дур афтадааст... Тезтар, тезтар қадам мондан лозим, Насимҷон ва шарикони ӯро, аз хатар огоҳ кардан лозим... Агар он мард рӯ ба рӯ шуда монад, ба сари дилаш тапончаро рост карда истода, ба милитсия супоридан лозим, ё ки даст боло кунонда ба чека бурдан лозим... Аммо он мардак наменамояд. Дар кучо паноҳ шуда истода бошад? Дар кучо поида истода бошад? Насимҷон ба вай чӣ гуноҳ кардааст? Чаро ба қасди ҷони ӯ шудааст, ин мард? Аз афташ намуда меистод, ки ҷавон не, ринду олуфта не, занбозу авбош не... одами сингирифта, ланг ва одӣ... Ин тавр одам барои як зан, барои рашки беҳуда ба ин роҳи душманӣ қадам намегузорад. Ин вай одаме нест, ки аз телефон хабар меод! Не, не, ин каси дигар аст!

Аммо ҳар кӣ набошад, нияташ ифлос аст! ӯро ёфта ҳабс кунондан, нест кунондан лозим. Набошад ба Ҳамроҳхон рӯз нест. Ин тавр одами бадқасд ҳар чӣ кор карда ба мақсадаш мерасад. Аз мурдани худаш ҳам наметарсад. То вай зиндааст, хавфу ҳарос аз Насимҷон дур намешавад. Инро ба сардорони чека фаҳмонидан лозим.

Лекин ҳамаи гап дар он аст, ки Ҳамроҳхон пешдастӣ кунад, Ҳамроҳхон дар сари вақт рафта расад ва душман коре карда натавонад!

Пас, ба ҳеҷ чиз ва ба ҳеҷ кас аҳамият наодо, зуд роҳ гаштан лозим, зуд қадам мондан лозим... ишқи пок, эй тақдири нек, мадад!

Башӯрафтадаи дигар – Бақочони аламзада, таҳқиргашта ва сарпаст, хунталаб, дилаш пур аз кину буғзу ғазаб дар паскӯҷаи пассажи дуюм, ки ба рӯ ба рӯи он идораи чека воқеъ гашта буд, касеро поида рост меистод. Аз

толеи вай ин пасткӯча торик буд ва дар он чо истодани
ӯро ҳеҷ кас намедид. Сония ва дақиқаҳо барои ӯ хеле
оҳиста мегузаштанд... Тақ-туқ, тақ-туқ... Ин задани со-
ат не, ин тапиши дили вай аст...

Ҳаво торафт ториктар мешуд. Дар тамоми Сесӯ фақат
ду фонус месӯхт: яке дар дами дари чека, дигаре дар
дами дари банк. Инчунин аз тирезаи равшани комен-
дантхона ҳам ба кӯча шуълаи лампа меафтод.

Дили Бақочон саҳт мезад, гурс-гурси дилашро худаш
мешунид. Майнаш беист кор мекард, духтараш Ҳали-
ма, занаш Зухрабону, нозир Низомиддин ва боз ким-
киҳо беист ба ӯ гӯё гап мезаданд, таъна мекарданд, сар-
заниш мекарданд, ба қасосгирӣ тарғиб мекарданд... Ду
чашмаш ба дари комендантхона буд. Аз он чо бояд
душмани дину душмани номуси вай, одами бераҳм ва
золим, одами фосиқ ва расво барояд. Бақочон метавонад
ӯро аз ҳамон чо парронаду гурехта равад. Лекин вай ин-
ро намехоҳад. Дилаш ҳамин ки душманаш дар дами
охири ҳаёташ фаҳмад, ки аз дасти қасоси вай, аз дасти
ниқоргирандаи Бақочон ҳалок мешавад: донад, ки дунё
ҳамеша ба коми вай намешавад! Ҳалимаи шӯрбахтро
қурбони хирсу ҳаваси худ сохта, номусу нанги вай ва
падари вайро зери по қардан муфт намеравад! Бигузур
Бақочон ба даст афтад, бигузур ӯро парронанд, лекин
вай бояд қасоси худро ситонад. Кас як бор аз модар зо-
ида мешавад ва як бор мемирад. Ҳалима ҷавон аст, шо-
яд боз хушбахт шавад... Кӣ медонад, дар зиндагӣ ба
касе вомехӯрад, ки ӯро чун гавҳараки ғалтон аз байни
чангу хоки бадбахтӣ бармедорад ва ба кулоҳи худ нигин
месозад!

Кошки модари Ҳалима наmemурд, кошки Бақочон Зухрабонуро намегирифт! Зухра духтари чавонро дуруст тарбия карда натавонист, ўро тарсончак карда мондааст. Духтари бечора чуръати дуруст сухан кардан надорад. Ҳамин ки Ҳалима лаб кушод, Зухра суханро аз лабу даҳони ў канда мегирад, наmemонад, ки бача андешаи худро баён кунад. Ҳар чӣ бошад ҳам модари ўгай аст, дилаш намесўзад...

Аммо Ҳалима барои Бақочон бақадр аст. Вай барои хушбахтӣ ва толеи неки Ҳалима зиндагӣ мекунад, ба ҳама ва ҳар гуна сахтиҳо ва бадбахтиҳо тоб овард – барои Ҳалима! Бо лашкар ва саркардаҳои амир ҷанг карда, ба роҳи инқилоб даромад – барои Ҳалима! Озодӣ ва хурриятро хостгор шуд – барои Ҳалима! Пас аз марги модараш Худо ба дили вай ана ҳамин тавр меҳру муҳаббати Ҳалимаро ҷо кардааст! Акнун илоҷ надорад, ки вай аз марде, ки ба ҳаққи Ҳалима ноинсофӣ кардааст, қасос нагирад!

Нозирафандӣ аз ҳама гап хабар дорад. Ҷои кораш, вазифааш ҳаминро талаб мекунад. Назорати корҳои дохилӣ! Албатта гапчин ва ҷосусҳои бисёре дорад, дар ҳама ҷо чашму даст дорад. Ба вай хабар додаанд, вай ҳатто шарикон ва ёридиҳандагони ин мардакро медонад, лекин илоҷаш нест. Барои Ҳалима бо чека муқобилат кардан намехоҳад. Шояд далели шайъ надорад, аз сустӣ ва тарсончакии Ҳалима мулоҳиза мекунад...

Дар ҳақиқат ба ин кор агар рӯирист, бо даъвои қонунӣ мурочиат кунед, исбот кардан мушқил шуда мемонад. Чека идораи зўр, ҳама аз вай метарсанд. Судҳо ва қозихо даъворо пуч ва ботил карда мебаро-

ранд. Батар кас расво ва бадном мешавад... Нозира-фандӣ инро медонад, бинобар он ҳукмро ба дасти худи ман дод. Гап нозада ҳамин тапончаро дароз кард. Маънои ин ҳамин ки рав, худат қасос гир! Натарс, ман дар қафоят ҳастам! Ҳомии ту манам! Дуруст, офарин! Агар аз ин варта сиҳат-саломат халос шавад, нангу номусро пок кунад, як умр хизмати нозирро мекунад, бе машварати вай коре намекунад...

Ҳамин тавр, Бақочон фикру андеша карда, вале бодикқат ба сӯи чека назар мекард, ки нохост дар равшаниии фонуси Сесӯ занеро дид, зани сарлуч ва бефаранҷии мусулмонро дид, ки дар сар каллапӯши зардӯзӣ, дар тан камзӯли махмали нофармон пӯшидааст ва дар рӯи ҳавлии худаш роҳ мегаштагӣ барин қадам монда омада истодааст. Бақочон аввал ба чашмонаш бовар накард, гумон кард, ки ин ягон русзанак ва ё тотор аст, ки либосҳои тоҷикӣ пӯшидааст. Лекин диққат карда дид, ки ин Ҳамроҳон аст, аз паси вай ба шавҳараш хабар доданӣ омадааст.

Бақочон ҳайрон шуда монд, чӣ кор карданаширо надонист, чаро вай ба хонаи Насимҷон рафта, чаро будан ва ё набудни ўро дуруст нафаҳмида, зада ба ҳавлии дарун даромад? Чаро ба ин занак хабар дод, ки шавҳарашро мекушад? Аҳмақ! Нодон! Нодон! Бетаҷрибаи гӯл! Ба заифҳои нотавон дод задан, дӯғу пӯписа кардан ва онҳоро аз нияти худ бохабар карда тарсондан чӣ ҳоҷат буд? Ана, акнун ин зани беобрӯй ва доман ба сар хеста омад, ҳатто бефаранҷӣ омад, ба шавҳараш, ба чека хабар медиҳад, ҳамаи кори мешудагиро намешудагӣ мекунаду мемонад! Ҳай дарег, хай дарег!

Бақочон диққат карда дид, ки занак ба тирезаи комендантхона наздик шуд, ба касе имо кард. Аз дарун гӯё Насимчон буд, ки дари комендантхонаро кушода, занакро ба дарун даровард... Тамом, омин оллоху акбар! Бақочони содаи нодон, корро расво кардеду мондед, акнун ақиб гардед, ки аз сад саратон яктош ҳам саломат намемонад!

Бақочон худро ба торикӣ кашида, ба даруни долони бечароғи пассаж ғоиб шуд..

Ҳамроҳхон Насимчонро зинда, солим ва тандуруст дида якбора чашмаш равшан гашту беихтиёр гуфт:

– Ибӣ, хайрияте, шуморо саломат медидем-дия! – Ва ба рӯи курсӣ нишаста монд.

Насимчон, ки аз бефаранҷӣ омадан ва ҳолати ваҳмангези Ҳамроҳхон на ин ки хайрон, балки ҳаросон гашта буд, ҷӣ гуфтаниш ва ҷӣ кор карданишро намедонист.

– Ба шумо ҷӣ шуд? Ба шумо ҷӣ шуд? Худаш ҷӣ гап? – мегуфт ва ёрӣ талабидагӣ барин гоҳ ба рӯи занаш, гоҳ ба рӯи коменданти чека, ки дар он ҷо хайрон монда нишаста буд, нигоҳ мекард. Аммо Ҳамроҳхон ёрои сухан гуфтан надошт, фақат аз дасти Насимчон саҳт дошта буд ва аз рӯяш чашм намеканд.

Дар ин байн комендант худро ба даст гирифтӣ аз ҷо бархост ва як пиёла ҷои хунук оварда ба Ҳамроҳхон дод, ки нӯшад ва осудатар шавад. Ҳамроҳхон ҷойро нӯшиду як нафаси осуда кашида, бо табассум ба рӯи шавҳараш нигарист ва гуфт:

– Хайрият ки шумо аз идора набаромада будед, набошад шуморо мекуштанд...

– Маро мекуштанд? – хандид Насимҷон. – Барои чӣ ва кихо?

Ҳамроҳхон ҳодисаи шудагиро, таҳдид кардани одами ношиносро мухтасар гуфта илова намуд:

– Мардак ба азмаш хеле ҷазм буд...

– Ачиб? – гуфт ин дафъа бо ҷиддият Насимҷон. – Чӣ хел мардак будааст вай? Нашинохтед?

– Не, дар хоби шабам ҳам надида будам. Мардак чандон ҷавон не, синнаш гузаштагӣ, ришаш мошубиринҷ, миёнақад, андак мелангад... Афташ бухорой барин не, сахроинамо... Дар танаш ҷомаи нимдошти сатини сиёҳ буд, миёнаш бо рӯймол бастагӣ, дар сараш телпак буд, телпаки бухорой... Чашмонаш аз косахона баромадагӣ, дастонаш аз ғазаб меларзиданд.

– Ин хел одам... – гуфт комендант, – ба ёди ман ҳам нест... Кӣ бошад?

– Агар дузди одамкуши зархарид мебуд, ин тавр рӯирост ва бо ҳаяҷон намеомад, – гуфт Насимҷон. – Ин ягон қасддори ҷиддӣ барин... Хайр, ба кучо рафт? Боз чӣ гуфт.

– Намедонам ба кучо рафт. Маро ҷабрдида, гуфт ва эълон кард, ки ҳамин рӯз аз дасти шавҳари фосиқам ҳалос мешавам, яъне ки вай шуморо мекушад.

– Ин воқеаро ба роҳбарият хабар додан лозим! – гуфт комендант. – Раис дар ҳамин ҷо, ҳанӯз нарафтаанд. Зуд боло бароед, хоҳарам дар ҳамин ҷо ба шумо мунтазир мешаванд.

– Майлаш, – гуфт Насимҷон ва аз дари дигар ба тарафи ҳавлии чека баромад.

Ҳамроҳхон бо комендант танҳо монд.

– Акнун рӯзи ман сиёҳ! – гуфт вай ба комендант. – Агар ин мардак ба даст наафтад ва кӣ буданаш маълум нашавад, хавфу хатар аз мо дур намешавад.

– Меёбем, – гуфт беғамона комендант, ки ҷавони бӯзбала ва беғам буд: – Аз дасти мо гурехта ба ҳеч ҷо намеравад.

– Шабу ними шаб аз бом фаромада корашро карда рафтаниш мумкин...

– Ман боварӣ дорам, ки аз худи ҳамин рӯз дар гирди хавлии шумо одам мемонанд. Раиси мо батадбир!

– Ҳозир мо чӣ тавр ба хона меравем?

– Албатта танҳо намеравад, одам ҳамроҳ мекунад, хотирчамъ бошад!

Дар ин дам телефон занг заду комендант бо касе гуфту шунид кард, ки ягон калима сухани ўро Ҳамроҳхон нашунид, хаёли ў ба воқеаи имрӯза банд буд...

Хайр, имрӯз ба онҳо одам дода узот мекунад, пагоҳ чӣ? Фардо чӣ? Магар ҳар рӯз Насимҷонро бо одамҳо ихота карда бурда меоранд? Вай мардаки бадкирдорро кай ба даст мегиранд? Не, ба даст гирифтани вай осон не! Беҳтар ки то ба даст афтодани он мардак Насимҷонро ба ягон шаҳри дигар фиристонанд. Аммо агар он мардак қасд кунад, ба ҳамон шаҳр ҳам рафтаниш мумкин... Аз дасти қасддор халос шудан мушкил! Илоҳӣ касе ба ҷонатон қасд накунад! Агар қасд кунад, албатта ягон зиён мерасонад.

Аслаш худи ман хосият надорам, мегуфт вай худ ба худ, аз беҳосиятии худам ягон рӯзи осоишта надорам. Албатта, ҳодисае, воқеае шуда меистад...

Насимчон омад, хуш хандон буд. Ҳамроҳи вай як мардаки қадбаланди лоғарандом, ки ба сараш шапка ба танаш кулӯча – шалвори сиёҳранг дошт ва чашмони кабуду мӯи зардчааш гувоҳи он буданд, ки маҳаллӣ нест.

– Ана, шинос шавед, – гуфт Насимчон ба он мардак Ҳамроҳонро нишон дод. – Зани ман – Ҳамроҳон! Аввалин зане, ки дар Бухоро фаранҷӣ партофта ба кӯча баромадааст...

– Вой мурам! – гуфт хичолат кашида Ҳамроҳон, – ҳоло ман бефаранҷӣ омадам магар?

– Бисёр нағз, бисёр нағз, табрик мекунам! – гуфт он мард ба забони туркӣ ва ба Ҳамроҳон даст дароз кард. – Номи ман Ҳабибуллин, шарики кори шавҳари шумо. Хӯш, аз пӯписаи як аҳмак тарсидед-мӣ?

– Ҳа, – гуфт аввал Ҳамроҳон, ки дар назди он мард худро ноҳинҷор ҳис карда буд ва баъд илова намуд: – Вай пӯписа набуд!

– Медонам, – гуфт боз бепарвоёна Ҳабибуллин. – Ин нағмаҳои аксулинқилобчиҳост; тарсонда, обро лой карда, моҳиро доштан меҳоянд. Онҳо ба шумо барин занҳои муштипар зӯрии худашонро нишон додани мешаванд. Парво накунед, тухми ҳамаашонро аз рӯи олам нест мекунем!

– Ҳа, осуда бошед! – гуфт Насимчон ҳам. – Раис фаҳмиданд, хеле супоришҳо доданд. Ана ҳозир рафиқ Ҳабибуллин моро бурда ба хавлӣ мондани шуданд... Ҳарчанд ки ман не гуфтам, аммо ин кас...

– Фармони раис! – гуфта монд Ҳабибуллин.

Бо ҳамроҳии худ он марди нотарс ва бебокро дида, Ҳамроҳхон хеле осуда гашт ва ба лабонаш табассум давид:

– Майлаш, – гуфт вай ба Насимҷон, – баҳона катӣ ин рафиқ ҳавлии моро дида мемонанд, як пиёла чоямонро хӯрда мераванд.

– Ҳо, албатта! – гуфт Насимҷон, – имшаб меҳмондорӣ дуруст мекунад!

– Ҳеч чиз лозим не, – гуфт бо табассум Ҳабибуллин.
– Саломатии шумо лозим.

– Хайр, рафтем набошад! – гуфт Насимҷон.

Онҳо бо комендант хайру хеш карда баромаданд. Дар кӯча, дар кирду атрофи чека касе набуд. Ҳабибуллин дар равшаниии фонуси назди чека рост истода, аз киса қутгии папиросо баровард, аввал ба Ҳамроҳхон, баъд ба Насимҷон таорӯфӣ кард. Вақте ки онҳо ташаққур изҳор карда, нагирифтанд, ҳудаш як дона папирос гирифта, ба даҳон гузошту оташ дод ва гӯгирди сӯхтаистодаро то сӯхта тамом шуданаш дошта истода баъд партофт ва «рафтем» гуфта сӯи растаи чинифурӯшӣ равона шуд. Онҳо ҳар се қатор мерафтанд. Ҳабибуллин дар тарафи ростии Насимҷон ва Ҳамроҳхон дар тарафи чапи ӯ. Баланд-баланд гапзанон, хандакунон мерафтанд.

Растаи чинифурӯшӣ аз равандаю оянда холӣ буд. Ин раста, аз Сесӯ сар шуда то ба таи тоқи Телпак дароз шуда буд, тахмин саду панҷоҳ метр дарозӣ дошт ва фақат дар миёнаҷои он як фонуси хира месӯхту бас. Ҳамин ки ба даруни ин раста даромаданд, тарсу воҳима боз ба Ҳамроҳхон ҳучум овард. Вай ҳатто ларзида ба

бозуи шавҳараш сахт часпида буд. Вақто ки онҳо ба равшании шуълаи фонуc расиданд, аз паси онҳо овози даҳшатноки касе баланд шуд, ки мегуфт:

– Хиёнатгари золим, исто! Ҳаққатро гир!

Онҳо ҳар се якбора ба қафо нигаристанд, ки ҳамон мардаки Ҳамроҳхон дидагӣ дар даст тапонча ба сӯи онҳо нишон гирифтааст. Ҳанӯз ягонтаи онҳо коре накарда, чизе нагуфта овози гулдурроси тапонча баланд шуд ва дар айни замон чирроси зада афтодани Ҳамроҳхон ҳамон буд...

Ҳабибуллин ҳам аз киса дасти тапончадорашро бароварду ба сӯи он мард ду тир парронд. Он мард ҳам афтид...

Насимҷони хушбохта, девонавор фарёде заду ба сари Ҳамроҳхон ҳам шуд, ки ӯ дилашро бо ҳарду дасташ дошта, рӯйнокӣ афтида буд. Насимҷон ӯро аз замин бардошту сару танашро ба рӯи зонуҳояш гузошт. Занак ҳанӯз ҷон дошт ва шавҳарашро наздик ҳис карда, андак чашм кушод ва дар лабони куташ кандаи ӯ, табассуми омехта ба шарм намудор гашт:

– Аз... азиз... азизам! Шумо... шумо зинда... Сад... шукр!

– Ман... ман фидои шумо! Ҳамроҳхон! – гӯён растаро ба сараш бардошта Насимҷон фарёд кард. – Азизи ман! Ҷони ман! Истед! Чашм кушоед! Наход ки... Наход ки... Наход ки тири золим?! Наход ки ба шумо?!

Ҳамроҳхон чизе гуфтани буд, натавонист, чашм пӯшиду хомӯш монд ва аз як кунҷи лабаш хатти борики сурхе намудор гашт.

– Ҳамроҳхон! Ҳамроҳхон! – гуфт Насимҷон аз лабу рухсори ӯ бӯсақунон. – Нарав! Нарав! Чашм кушо! Мардум! Дод! Хонем сӯхт!

Ҳамроҳхон дигар овозеро намешунид ва танаш ларзише надошт. Вай то як дараҷа ба муроду мақсадаш ҳам расида буд: ёри азизашро, Насимҷонашро диду аз қасди бади душман огоҳ кард ва ҷонашро ба тани ӯ сипар намуд... Бале, табассуми шармолуде, ки дар лабони бечонаш нақш баста монда буд, ҳаминро талқин мекард. Ҷони ҷафодида, азобу машаққати рӯзгорро чашида, ба ёр расида ва рӯз надидаи ӯ қурбон ва фидои роҳи ишк гашта буд. Дигар тани ӯ дар оғӯши Насимҷон беҳиссу ҳаракат меосид...

Вақто ки мардум аз чека ва дигар чоҳо давида ба сари онҳо расиданд, ҳарду ҳам беҳис, дар оғӯши ҳамдигар афтада буданд.

VII

Низомиддин ба сад андешаю хаёл ба хона омада даромаду айнаки сиёхро аз чашм, телпаки баррагии кафқозидӯхтро аз сар гирифт ва як нафаси осуда кашида ба диван нишаст. Дар дахлез лампае месӯхт, даруни хона аз шуълаи он андаке равшан буд. Низомиддин фақат ҳозир ба дасисаи аҳмақонаи худ пай бурд ва танаширо канда-канда мегирифт, ки фоидае надошт. Вай дар маҷлиси ташкилот ваъда дод ва ба уҳда гирифт, ки Насимҷон ва раиси чекаро аз миён мебардорад, аммо фикр накард, ки дар ин роҳ тарҳи кашидаашро ҳам як дараҷа бо дӯстон ба миён гузорад... Балки вақт нашуда монд, воқеа ва ҳодисаҳо чунон чанбар-часп омаданд, ки Низомиддин нахост фурсатро аз даст диҳад. Аммо ноомади корро фикр накард ва чорае наандешид. Вай гумон кард, ки Бақочон ҳеҷ набошад Насимҷонро мекушад, баъд вақти ба қафо гурехтанаш агар аз чека хабардор шуда монанд одамони вай ба сараш зада, ҷо ба ҷо ўро ҳам мекушанд, агар хабардор нашаванд, дошта бурда ҳабс мекунанд ва бо ҳамин сир пинҳон мемонд. Аммо аз чека расида омаданд. Бақочон сахтҷон будааст, тири тапончаи Ҳабибуллин фақат ярадор кардааст. Ўро бардошта бурданд. Албатта ба ҳуш меоранд, албатта истинтоқ сар мешавад ва хоҳ-нохоҳ Бақочон иқро менамояд...

Низомиддин аз ҷо бархост, ҷомаи алоҷаи кампахтаро ба китф партофту оҳиста ба рӯи ҳавлӣ баромад. Атроф хомӯшӣ буд. Дар рӯи ҳавлӣ касе наменамуд. Як кампир ва писарчаи вай, ки аз хешовандони худаш буда ва дар

хонаи поёни суфа зиндагӣ мекарданд ва чун посбонҳои ҳавлӣ буданд, ҳоло шамъашонро кушта мехобиданд. Дар ҳавлии берун хизматгори қадимаи вай Қамбар бояд ҳоло хоб накарда бошад. Рафта хабар гирифтанд лозим.

Низомиддин фонуси электрикии дастиро равшан карда аз роҳрави ҳавлии дарун ба ҳавлии на чандон васеъ, вале хуштарҳи берун баромад, ки дар ҳақиқат Қамбар дар меҳмонхонаи берун шамъ гиронда, кор карда менишаст. Кори вай «чурт-чуртигӣ» буд. Зарфҳои шикастаи чиниро қадоқ мекард. Вақте ки Низомиддин дарвозаи берунро аз дарун занҷир карда, ба меҳмонхона даромад, Қамбар чойники қирмизиеро ба байни зонухояш гирифта, бо камонак пармаро гардонда, ба чойник чои мехро сӯроҳ мекард.

– Ҳа, монда нашавед, мулло Қамбар! – гуфт Низомиддин. – Дар ин бевақтӣ дарвозаро набаста шиштед?

– Э, ҳамту-мӣ? – гуфт Қамбар чойникро монда аз ҷо нимхез шуда. – Ман ба кор овора шуда, гузаштани вақтро надоништа мондем, ба гумонам ки шумо худӣ ҳозир ба ҳавлии дарун гузашта рафта бошед. Хайр, ҳозир!

– Ман занҷир кардам!

– Саломат бошед нозирафандӣ! Худӣ шумо чаро истироҳат намекунед?

– Намедонам, хобпар шудем...

– Коратон мушқил.

– Бале, кор мушқил! – гуфт Низомиддин ба Қамбар бо ҳасад нигоҳ карда. – Ана, кори шумо нағз, тинҷ бе-малол... Ғами ҳеч касро намехӯред, ба касе кор надоред, чойнику пиёлаҳои шикастагӣ аз гиребони шумо

дошта, ин тавр кун ё он тавр кун, намеғӯянд... Дар қаламрави шумо ҳамеша осудагӣ ҳукмфармо...

– Ин рост, – гуфт Қамбар пиёлаеро ба даст гирифта. – Ман ғуломи даргоҳи шумо бошам ҳам, бо марҳамат ва меҳрубониатон ба касби бечорагии худам ҳам машғулият дорам. Ман аз пора бутун месозам, чизи аз байн рафта ва нодаркорро корой ва муҳим карда мемонам. Ана ҳамин пиёла ба санг расида се пора шуда буд, ман он пораҳоро ба ҳамдигараш часпонда, пиёлаи бутун сохтам. Акнун дар ин пиёла чой нӯшидан мумкин, об нӯшидан мумкин, шароб нӯшидан мумкин; акнун ин чинипора не, балки пиёлаи корӣ аст. Ҳамин тавр, ҳар пораро бутун кардан мумкин, фақат дили одамро не! Дили одамон дар дасти марҳамати шумост, нозирафандӣ! Бо дил эҳтиёт бошед! Агар дили одам пора шавад, шиканад, дигар илоҷе нест. Дили пора-пораро ямок карда намешавад, он дил дигар бутун намешавад...

– Бале, рост мегӯед! – гуфт ба таъсири суханони ҳаққонии Қамбар беихтиёр дода шуда Низомиддин ва пас аз хомӯшии илова намуд: – Ана, дидед, аз ин чихат ҳам кори шумо, касби шумо аз қору касби ман беҳтар аст. Шумо дилозорӣ намекунед, дилҳоро пора намекунед, намешиканед; шумо баръакс пораҳоро бутун мекунед! Аммо ман бо тақозои вазифа маҷбурам гоҳе дилозорӣ кунам, дилҳоро пора кунам, шиканам... Чӣ илоҷ? Замони мо ҳамин тавр як замона шуда монд. Мо пора мекунем, шояд баъд бутун шавад, гуфта: мо мешиканем, шояд баъд моро нашикананд гуфта... Ҳамин тавр, бародар, замони мо – замони бишкан-бишкан шуда монд. Агар ту нашиканӣ, ту ро мешикананд...

– Худо ниғаҳ дорад! – гуфт Қамбар. – Шуморо меши-кастагиҳо кайҳо шикаста шуданд, пора-пора гаштанд. Акнун замон – замони хуррият, замони шумо, замони ёшбухориҳо шуд. Ин давлату ин ҳашамате, ки шумо до-ред, ба кӣ ҳаст? Мардум ба даргоҳатон дасти ниёз бар-дошта қатор мешаванд, шуморо ба худашон пушту па-ноҳ ва ҳомӣ медонанд; ҳамаи корҳои дохилии мамлака-ти Бухоро дар дасти корозмуди шумост. Акнун шумо мешиканед, шумо пора мекунед, ҳукм – ҳукми шумост!

– Ба ҳар ҳол мушқил! – гуфта монд Низомиддин ва ба сӯи дар равон шуд. – Хайр, хоб кунед, агар касе омада дарвозаро тақ-тақ занад, накушоед, аввал зангӯларо ка-шида ба ман хабар расонед... Эҳтиёт шарт!

– Хуб шудааст, хотирчамъ бошед! – гуфт Қамбар ва хочаи худро то ба ҳавлии дарун гусел карда баргашт.

Аммо суханони охирини ӯ Низомиддинро ба андеша водор карданд: «Ҳамаи корҳои дохилии мамлакати Бу-хоро дар дасти корозмуди шумост!» Аммо ин «дасти корозмуд» маҷбур аст, ки корҳои дохилии мамлакатро партофта гурезад! Агар нагурезад, акнун ӯро пора ме-кунанд, мешикананд. Афсӯс, сад афсӯс! Давлат, ҳаша-мат, ҳокимият, фармонфармой... ҳама-ҳамаро партоф-тан, худро ба канор кашидан лозим. Ин осон аст магар? Низомиддин ба ин мансаб ба осонӣ нарасидааст, ки партояду равад. Наход ки дигар илоҷе набошад? Наход, ки ҳамаи умедҳо барбод рафта бошанд?

Низомиддин ба хона даромада, дастаки телефонро бардошт, ба чека ба «одами» худаш занг заду бо рамз ба ӯ гуфтугӯ карда донист, ки Бақочонро ҳоло ба ҳоли худ гузоштаанд ва раиси чека аз Каркӣ барнагаштааст. Вай

як нафаси осудае кашиду боз худро ба рӯи диван партофт.

Агар рафту Бақочон сир надихад, рафту мардонагӣ кунад, номи Низомиддинро ба забон набарад, чекагиҳо метавонанд Зухраи аҳмақро гирифта баранд, худи Ҳалимаро гирифта бурда чорбарӯ кунанд. Дар он ҳол албатта, ҳамаи сирру асрори вай ошкоро мешавад. Ҳалима, ки падарашро дӯст медорад, барои начоти ӯ иқрор мешавад ва ба даст афтодани Низомиддин аз офтоб ҳам равшан аст. Пас, коре карда, ин ду шоҳидро аз миён бурдан лозим. Агар ин дуру аз миён бурдан муяссар гардад, дигар Бақочон он қадар хавфнок намешавад. Дар ҳабсхона ягон илочашро меёбанд.

Низомиддин боз аз ҷо бархоста ба рӯи хона қадам задан гирифт. Лампае, ки дар даҳлез месӯхт, равшанш қариб ба охир расида, хира шуда буд. Низомиддин лампаи рӯистолиро даргиронд, ки ба воситаи қалпоқи кабудаш фақат рӯи столро равшан карда, умуман ба хона нури сабзе мепошид. Низомиддин ба даҳлез баромада, лампаи хомӯш шудаистодаро «пуф» гуфта, куштанӣ шуд. Лекин бо вучуди он ҳама бемадорӣ лампа хомӯш нашуд, аз нафаси ӯ забонаки оташи пилта як ҳам шуду як дуде бароварду боз хира-хира сӯхтан гирифт. Низомиддин боз саҳттар «пуф» кард, лекин забонаки оташи пилта боз хомӯш нашуд, вале дуд кард ва ниҳоят дар бори сеюм «пуф» гуфтани ӯ чароғ хомӯш гашт ва шишаро дудолуд, даҳлезро бо бӯи карасин пур кард.

Ин ҳол Низомиддинро боз ба андеша водор кард:

Ҳар қадар бемадор бошад ҳам шамъ даргирифтани мехоҳад, пас шамъи ҳаёти инсон чӣ? Магар ҷон додан

осон аст? Хусусан Низомиддин, ки ин қадар зиндагиरो дӯст медорад ва зинда мондан меҳаҳад! Ҳанӯз равғани лампаи ҳаёти вай ба охир нарасидааст, Ҳоло вай дергоҳ хонаашро равшан карданист. Аҷобат дар ин ҷост, ки барои ин ҳаёт, барои зинда мондан ўро лозим аст, ки чандин шамъи ҳаётро хомӯш кунад. Бале, дигар илоҷ нест! Зинда мондан, рӯз дидан, аз умр баҳра бурдан лозим...

Аммо чӣ тавр карда аз ин ду шохид, аз Ҳалимаю модараш наҷот ёфт? Мумкин аст бо дасти Зухра ба Ҳалима захр дода, баъд ўро қонунан ба ҳабс гирифт? Дар ҳабсхона... Не, дар вақти истинтоқ ба ҳуди ў ҳам дору дода...

Дар ин дам овози милтиқпарронии бисёре, ки аз тарафи беруни дарвозаи Мазор, ё ки дарвозаи Самарқанд шунида мешуд, ўро ба худ овард. Даре нагузашту телефон занг зад. Низомиддин ҳаросон гӯшаки телефонро бардошт.

– Хӯш, кӣ гап мезанад? – пурсид вай. Аз он тараф гуфтанд, ки як даста босмачиён то ба бозори асп – беруни дарвозаи Ҳазрати Имом омада, магазини давлатиро ғорат кардаанд.

– Шумо чӣ кор кардед? Баъди кор аз кор гузаштан рафтед? Ҳе, бале! Ягонтаи босмачиёнро ҳам нагирифтед? Рост? Чанд кас? Эҳтиёт карда нигоҳ доред! Не, ба ҳабсхона хуб не, дар идораи милитсия нигоҳ доред, ман сахар худам рафта гап мепурсам. Эҳтиёт бошед!

Низомиддин гӯшаки телефонро ба ҷояш гузошту як ҳамёнаи дуру дарозе кашид...

Саҳари барвақт дарвозаро тақ-тақ заданд. Қамбар кайхо бедор шуда, рӯи ҳавлиро мерӯфт.

– Кист? – гуфта пурсид вай.

– Ака Қамбар, ман кушоед! – гуфт касе аз берун.

Қамбар номи худро шунида беибо дарвозаро кушод ва як одами тамоман ношиносро дида хайрон шуд. Вай марди қоматбаланд, гандумгун, дар танаш кулӯча, шолвори хокистарранг, каме ба милитсионер монанд, аммо беяроқ, дар дасташ як портфели чармин, зуд ба даруни хавлӣ даромаду аввал дарвозаро баста аз дарун занчир кард, баъд бо Қамбар салому алейк карду гуфт:

– Маро нашинохтед, зарар надорад, ман ҳам шумо барин одам, одами чаноби нозирафандӣ мебошам. Ба он кас аз маркази иҷроия мактуби таъҷилӣ овардам. Рафта гӯед, ки Рӯзибой омадааст.

Қамбар хайрон шуда истоду баъд зангӯлаи хавлии дарунро кашид. Пас аз фурсате аз хавлии дарун худи нозирафандӣ бо чашмони хоболуд омада баромад ва Рӯзибойро дида шинохт.

– Ҳа, шумо-мӣ? – гуфт каме осуда гашта, – биёед!

Онҳо ба хавлии дарун гузашта, ба хонаи хоси нозир даромаданд.

– Хуб, аҳволатон чӣ тавр? – гуфта Рӯзибой пурсид, вақто ки ба рӯи курсии мулоим менишаст.

– Нағз.. – гуфтам монд Низомиддин ва дар оина мӯяшро шона зад.

– Хотирчамъӣ гӯед? – боз пурсид мардак.

– Гап занед, хотирчамъӣ! – гуфт Низомиддин дари даҳлезро сахттар пӯшида. Рӯзибой бо овози паст гуфт:

– Ба шумо аз раис салом. Кори нағз нашудааст, гуфтанд. Акнун дар ин ҷо мондан барои шумо аз ҳар тараф хавфи калон доштааст...

– Агар чора бинем? – бо бекарорӣ пурсид Низомиддин.

Рӯзибой ба рӯи ӯ бо назари суол нигоҳ карда чизе нагуфт.

– Агар чорае бинем, – гуфт ин дафъа маслиҳатомез Низомиддин. – Пеши хатарро гирем намешавад? Наход ки дигар илоче набошад?

– Ба гумонам, – гуфт мардак бо ҳамон овози паст, – марказ дигар чорае надорад. Аммо шуморо аз даст доданӣ ҳам нест. Бинобар он, худи ҳамин рӯз шумо аз Бухоро бо баҳонаи командировкаи Қаршӣ баромада меравед...

– Ба кучо?

– Ба назди Асадмахсум.

Низомиддин бо назари ҳайрат ва суол ба рӯи мардак нигоҳ кард.

– Бале, ба назди Асадмахсум, ба кӯҳҳои Бойсун! – гуфт ба суханаш шарҳ дода Рӯзибой. – Корҳои махсум хуб не, ба вай ёрӣ дода меистед. Дар ҳамин қарибӣ Анварпошшо бояд омада монад ва бо фатҳу зафар ба Бухоро бармегардед.

– Ин ҷо чӣ мешавад? Корҳои ин ҷо? Ҳавлии Гуломҷонмахсум?

– Ин корҳо ба каси дигар супорида мешавад. Шумо хотирҷамъ! Ана ин ба шумо мандат барои командировка. Имрӯз барвақт ба идора меравед ва корҳоро ба муовинатон супурда, гӯё барои тафтиши корҳои Қаршӣ бо супориши фақулодаи комичроияи Марказӣ зуд ба Когон баромада меравед. Кӯшиш кунед, ки ин рафтани

шумо гӯё махфӣ бошад, ҳатто дар идора ба ғайр аз муовинатон каси дигар нафаҳмад.

– Аҷаб! – гуфт Низомиддин. – Наход ки илочи дигар набошад?

– Шумо ба дасти чека «забон» додед, аз Бақочон ҳамаи корҳо кушода шуда рафтаниш мумкин.

Дар ин дам телефон занг зад. Низомиддин бо дастони аз ҳаяҷон ларзанда, гӯшаки телефонро гирифта, гӯё бо садои хоболуд «ҳа» гуфт ва аз он тарафи сим овози шиносро шунида, якбора тағйир ёфт ва каме гӯш карда истода гуфт:

– Афсӯс, афсӯс, ки Бақочон асрори бисёреро ба худ ба он дунё бурдааст. Хайр, чӣ илоҷ...

Вай гӯшаки телефонро ба чояш гузошту як дараҷа бо тантана ба Рӯзибой нигоҳ кард:

– Тамом, масъала ҳал!

– Чӣ шудааст?

– Имшаб одами мо тавонистааст кори Бақочонро тамом кунад. Беистинтоқ, бе ҳеҷ гапу ҳарф Бақочон захр хӯрдааст. Ин воқеа ҳамаи корҳоро дигар мекунад. Аз шумо хоҳиш мекунам, ки зуд ба назди раис равед, он касро аз масъала огоҳ кунед ва баъд бо рамз дар телефон ба ман фаҳмонед, ки раис қарори ҳудашонро дар ҳаққи ман дигар қарданд, ё не?

Рӯзибой ба аломати ризо сар чунбониду аз ҷо бархост.

Низомиддин дасту рӯ шуста истода аз хотир мегузаронид: Бақочон агар нест шуда бошад, дигар чӣ мемонад? Зухра ва духтараш! Кори инҳо сахл! Лекин худи ҳамин рӯз ин ду шоҳиди зӯрро аз байн бурдан лозим,

набошад чекагиҳо хабар ёфта инҳоро гирифта бурдана-шон мумкин... Бале, ин дардисарҳо, ки аз байн дур шуданд, баъд ба фикри кори дигар, андешаи дигар афтодан мумкин, ҳоло ҳама гап садкаи ин гап шавад!

Ғуломҷон, домоди амир, дигар ва дигарҳо корашонро кардан гиранд. Шояд худи Рӯзибой ба онҳо роҳбарӣ мекунад... Ин бад намешавад. Низомиддин бошад, якчанд муддат дуруст хизмат карда, фаъолият нишон дода, бо-вариин чека ва Комитети Марказиро ба худ ҷалб кунад. Аминов ва Ҳайдаркулро саҳт дошта гирифта, ба онҳо тарҳи дӯстӣ соҳтан лозим. Аминовро бо мушкилӣ бошад ҳам, ба дом андохтан мумкин мешудагист, лекин Ҳайдаркул балo! Мӯйсафед дуруст ҳис мекунад, мефаҳмад, ки Низомиддин дӯсти холис шуда наметавонад. Бинобарон, ба вай андак дағалтар, худаш барин муомила кардан хуб мешавад. Баъзе як некиҳоро карда, худро ба тағофул задан лозим. Шояд бо ҳамин роҳ эътимод ҳосил шавад.

Низомиддин дасту рӯ шуста шуд, нашуд ки Зухрабону аз дар нолишқунон, гирияқунон даромада омад:

– Хӯш, хӯш, чӣ гап, чӣ ҳодиса? – гуфт худро ба нодонӣ зада Низомиддин. – Ҳалима сиҳат-мӣ?

– Кошки Ҳалима чувонмарг мешуд! – гуфт занак худро ба рӯи диван партофта. – Кошки Ҳалима бо дунё наомаданак мешуд! Барои вай шуда мардаки ман ба ҳабс афтодааст, барои вай шуда ҷонашро ба хатар андохтааст.

– Яъне чӣ? Дуруст гӯед, бегирия!

– Яъне, ки ҳамин шаби гузашта аз Насимҷон ниқор мегирам гуфта, зани ӯро, Ойими Шоҳро парронда

куштааст, одамҳои чека ўро дастгир карда бурдаанд. Наход ки шумо беҳабар бошед?

– Ман қариби сахар омадам, босмачиҳо ба беруни дарвозаи Ҳазрати Имом омада буданд.

– Акнун чӣ мешавад? Бақочон чӣ мешавад? – гуфт занак ба сухани нозир аҳамият наодо.

– Агар Ойими Шоҳро, зани Насимҷонро кушта бошад, – гуфту Низомиддин нафас фӯрӯ бурд ва дақиқае андеша карда истод. – Нағз нашудааст, нағз нашудааст...

– Нағз нашудааст?! Набошад барои чӣ ўро ба ин кор водор кардед.

– Ман водор кардам? Девона шудӣ!

– Ҳа, шумо водор кардед, шумо ба дасти вай тапонча додед, шумо ба ҳамаи ин мочаро сабаб шудед! Акнун худи мана бурда ҳабс мекунанд, хонумони мана ба пуштам мекунанд! Дод аз дасти шумо!

– Ту аз ростӣ гуфта истодӣ-мӣ? Ё ки ақлата хӯрдӣ?! – Низомиддин якбора боз ба воҳима афтод.

– Дод аз дасти шумо! – гуфт занак ва боз гирифт.

Нохост Низомиддин хост ки ҳамин ҳоло якбора ҳамла карда, ин занак шаттоҳ ва беақро буғӣ карда кушад ва чонашро халос кунад. Зеро ки занак рӯи рост ҳукми марги ўро такрор карда истодааст. Агар ин суханони ўро касе фаҳмад...

Дар дасти Низомиддин дастурӯпоқкунак буд, онро напартофта якбора аз паҳлуи занак нишасту хост, ки ба гарданаш ҳалқа кунад, лекин занак остинашро аз чашмаш гирифт бо дидаҳои ашқолуд ва ҳайрон ба сӯйи ў назар кард ва марди муктадирро дар паҳлуи худ ин

кадар наздик ҳис карда, якбора мулоим шуд ва ба сари дили ӯ худро партофта, бо ҳарду дасташ аз гардан ва зери бағалаш оғӯш намуда, синаҳояшро ба ӯ часпонид. Ин ҳаракати ӯ Низомиддинро аз амали девонавор ва пурдахшат боздошт ва ба майнаи ӯ монанди барқ равшанӣ пайдо шуда, ба лабонаш табассум дамид. Хайрият, хайрият! – гуфт ба дилаш: – Ин чӣ кор буд ки ман карданӣ шудам?! Аҳмақӣ, нодонӣ!

Вай ҳам занакро саҳт дар оғӯш карду аз рӯйҳои ашколуди ӯ ва аз лабу даҳонаш бӯсид, ба дастони ларзонаш бадани занакро молид, палмосид ва то метавонист ҳиссу харосати ӯро бедор кард ва баъд, гӯё бо камоли майл гуфт:

– Балота гирам, Зухра, дардата гирам, Зухра! Биё, биё, ман туро тасалли диҳам, аз дилат барорам!

– Не, – гуфт занак худро кашида, – ба дилам намеғунҷад, ман ба воҳима афтодем. Чӣ мешавад? Ман чӣ кор мекунам?

– Ту ачаб одами тарсончак будай! – гуфт бо овози тасаллобахш Низомиддин. – Шавҳарат беақлӣ карда бошад, ба ту чӣ? Ба ту чӣ кор доранд?! Лекин, агар лозим шуда монад, барои кушодани чигил туро бурда баъзе гапҳо пурсиданашон мумкин. Агар вақти допрос – яъне вақти гап пурсиданашон дониста, хушёрона, худатро ба нодонӣ занӣ, худатро аз ҳама гап беҳабар, як зани содалавҳи хонагӣ карда нишон диҳӣ, мегӯянд, ки раҳмат, ба хонаатон равед. Агар шаттоҳӣ кунӣ, агар ман-мандонӣ кунӣ, гапҳои беҳуда гуфта монӣ... масалан, духтарам дучон шуд, шавҳарам қасд гирифтани шуд, фалонӣ тапонча дод ва ғайра ва ҳоказо, дар он су-

рат худи туро ҳам ба масъулият кашиданашон мумкин.

– Хайр, агар пурсанд, ки шавҳаратон Ойими Шоҳро барои чӣ кушт, ман чӣ мегӯям?

– Ту чӣ мегӯфтӣ? Ман намедонам мегӯӣ, эҳтимол сарлуч ва бефаранҷӣ баромадани занакро дида рашк кардагист мегӯӣ: шавҳарам бисёр бадрашк ва динпараст буд... ва динпараст буд... ва динпараст аст, мегӯӣ.

– Хайр, агар аз ин бало ҳам халос шавам, бешавҳар ман чӣ кор мекунам? Бақочонро чанд вақт нигоҳ медоранд?

– Худо медонад, чанд вақт нигоҳ медоранд. Агар дер мерафта бошад, ту ариза дода, хати талоқ мегириӣ, баъд ман худам туро никоҳ карда мегирам.

– Ман духтарчаи лӯлак, даҳонамро бо ҳамин ваъдаҳои ғалатӣ ширин кунед!

– Ба хурмати Қуръони мачид! – гуфт қасам хӯрда Низомиддин. – Ман рости гап, зани бисёреро дидам. Лекин ту баринаш дар олам нест. Пас, барои чӣ туро бикка ва фармонфармои ин хонадон накунам?! Ту аз кӣ монданӣ дорӣ?! Дигар, синну соли ман ҳам ба як чо расид, акнун бе зан гаштан кифоя. Насиб бошад, тӯю тамошо карда, туро ба худам никоҳ карда мегирам, бо ту мешавам.

Зухра зани ишратӣ ва сершаҳват буд; вақте ки ин суханони шахдомезро шунид, ҳамаи ғаму ғуссаи худро фаромӯш кард ва бо табассуми ширин гуфт:

– Одамҳо чӣ мегӯянд, нозирафандӣ зан гирифта аз дунё даст кашиданд, ҳамаро фаромӯш карданд, намегӯянд.?

– Гӯянд, гуфтан гиранд! – гуфт ба соат нигоҳ карда, Низомиддин. – Ман ҳам одам, ман ҳам ба айшу ишрат

кардан, ба зани никоҳии худ комронӣ кардан ҳақ дорам!
Хайр, чонакам, ту осуда бош, имшаб ман дар хона ме-
шавам, як палавча паз, дукаса мехӯрем... Лекин ба ҳеч
кас лаб накушо, шавҳарам ҳаёс шудааст ҳам нагуӣ. Ман
рафта хабар гирам, фаҳмам, кани чӣ гап. Ҳозир хо-
тирчамъ, ба корат машғул шав! Гуё ки ту аз чизе хабар
надорӣ! Ҳа, воқеан, аз кай боз мехостам ба ту як ҳалқаи
ғалатии почадор ҳада кунам, ҳамеша фаромӯш мекар-
дам. Исто, мехрам тофт, ҳаминро диҳам, имрӯз бегоҳ ба
гушат карда биё, бояд ба ту хеле зебад.

Вай аз кисааш калидро бароварда, сандуқчаи оҳанини
гулдорро, ки дар тоқи хона бо муруввати гардон маҳкам
карда гузошта шуда буд, кушод ва аз он як чуфт ҳалқаи
тиллои марворидкориро бароварда ба занак дод. Дар
айни ҳол ба хаёлаш расид, ки чӣ мешавад, агар ҳозир
дору гуфта барои Ҳалима захрро ба худӣ Зухра диҳад ва
пас ўро ба одамкушӣ айбдор карда ба ҳаёс гирад...

Лекин телефон занг зад ва ба як қарор наомада, назди
телефон рафт...

Дар чека кор мечӯшид. Асо имшаб ҳатто ба хонааш
нарафта буд. Ҳарчӣ қадар кӯшид, ки Бақочонро ба ҳуш
оварда, гап пурсад, натавонист. Аз касалхона духтур
оварда ҷароҳати Бақочонро бандонд, лекин дуруст ба
ҳуш оварда натавонистанд. Дар вақти афтодан сараш
сахт ба санг бархӯрдааст. Аз аптекаи Когон доруи ноёб
оварда сӯзан кунонид, лекин Бақочон андак ба ҳуш
омаду мадори фикр карда, ба суолҳо ҷавоб доданро
надошт. Ду бор ба касалхона, ба назди Насимҷон рафта
хабар гирифт. Вай ба ҳуш омада буд. Бетоқатӣ мекард,

ки ўро ҷавоб диҳанд, аммо духтурҳо рухсат намедоданд. Ба ин кор Асо ҳам ёрӣ дода натавонист. Духтурҳо аз дили вай хавф доштанд, ҳатто ба худаш гуфтанд, ки ҳаяҷон зиёд шавад, дил аз кор мемонад ва ин дафъа ўро наҷот дода наметавонанд.

Асо қариби саҳар ба хонааш рафту боз дар соати ҳашт ҷеғ зада оварданд. Ўро барои он ҷеғ зада оварданд, ки касе ба оби нӯшидани Бақочон захр рехта додааст.

– Хайрият ки ҳамаи оби пиёлро нанӯшидааст, – гуфта навбатдори масъул ба вай рапорт дод, – хӯрдагешро ҳам қай кардааст. Ба болои ҳамин духтур хабар гирифтани омада монд. Даромада бинам, ки бандӣ шикамашро дошта талваса мекунад. Духтур пеш аз ҳама пиёлаи оби нимкола мондаи ўро гирифтун эҳтиёт кард, баъд сӯзан карду қариб як кӯза оби сода ҳамроҳ кардашударо зӯран хӯронд ва шикамашро тоза кард, ана баъд ба фойтун сувор карда, бо ду нафар солдат ва духтур ба касалхонаи Шайхчалол бурда мондем. Қаровулҳо дар ҳамон ҷо.

– Ба тамоми шаҳр нишон додед, ки шумо чӣ кор карда истодаед?! – бо қаҳр гуфт Асо.

– Не, – гуфт навбатдор, эҳтиёт кардем. Болои фойтун пӯшида буд, сару рӯи бандиро ҳам печондем ва ба миён гирифта бурдем. Ҳеҷ кас надидааст.

– Дар касалхона чӣ хел, як худаш дар як хона-мӣ?

– Ҳа, як худаш дар як хона, тирезаи хона панҷараи оҳанин дорад. Посбонҳо яктеш дар пеши бандӣ, дар хона, яктеш дар тақи дар...

– Заҳр доштани обро аз кучо донистед?

– Духтур шубха карда буд, дар духтурхона имтихон карда дида, тасдиқ карданд.

– Хуб, ин кори кӣ бошад?

– Намедонам... – гуфт навбатдор ва хомӯш монд.

Асо дар ғазаб буд, барои он ки дар худи чека ҳам душман будааст, дар худи чека! Вай то ба имрӯз дар ин бора фикре ҳам намекард ва ба ин ташкилот пурра боварӣ дошт. Аммо маълум мешавад, ки душман одами худашро ба ҳамин чо ҳам дароварда тавонистааст. Асо нағз медонист, ки Бақочон бояд сари калобаро ба дасти онҳо кушода диҳад. Вай кӣ будан ва чикора будани Бақочонро нағз медонист ва боварӣ дошт, ки ӯ ба доми душман афтадааст. Дар ин кор иштироки вай фақат иҷрои супориш аст. Бинобарон, умеди калон дошт, ки Бақочон ҳеч набошад номи яке аз супоришдиҳандагонашро мегӯяд ва бо ҳамин вай метавонад ба лонаи ҳақиқии аксулҳаракат роҳ ёбад. Инро душман ҳам нағз медонад ва бинобарон Бақочонро дар ҳучраи махсус монда, кӯшиш кард, ки ӯро зудтар ба ҳол орад.

– Баъди рафтани ман ба пеши Бақочон кӣ даромад? – пурсид аз навбатдор.

– Ба гумонам, ҳеч кас надаромадааст, – гуфт саросема шуда навбатдор.

– Ҳучра кулф буд?

– Кулф буд.

– Калид дар шумо буд?

– Бале...

– Пас ба пиёлаи Бақочон захрро шумо ҳамроҳ кардед?

Ранг аз рӯи навбатдор парид.

– Чихо мегӯед, рафиқ... рафиқ муфаттиш!.. – гуфт вай. – Ман... Наход ки... Ман чекист, одами чека шуда истода ҳамин корро кунам?! Барои чӣ?!

– Намедонам барои чӣ? Инро шумо бояд ба ман гӯед!

– Ман? – ҳайрон ва музтар шуда гуфт навбатдор ва араки пешонаашро пок кард.

Асо ин навбатдорро ҳам нағз медонист. Вай аз коргарони роҳи оҳан буд... Лекин, кӣ медонад, мабодо фуруҳта шуда бошад!

– Набошад дурусттар фикр кунед, ба назди бандӣ ягон касро мондед ё не? Масалан, ягонтаи аз муфаттишҳо-мӣ? Раис омаданд-мӣ? Иван омад-мӣ? Кӣ омад?

– Э, ҳа! – гуфт навбатдор бо табассуми талх, – Ҳабибуллин имшаб навбатдорӣ мекард. Қариби саҳар омада гуфт, ки аз бандӣ хабар гирифтанд лозим... Худи дар ҳамон дам шумо аз духтурхона телефон кардед, баъд се туркмани гурезаро оварданд. Боз намедонам чихо шуд, ки беҳабар мондем... Як вақте Ҳабибуллин калидро оварда ба ман доду гуфт, ки хотирчамъӣ. Ин гап тамои аз хотирам баромадааст.

– Ачиб! – гуфт Асо, – Ҳабибуллин?

Вай ин одамро дуруст намедонист. Ҳабибуллин аз вай пештар ба кори чека даромада буд ва мисли ӯ муфаттиш буд. Фақат як бор аз даҳони раис шунид, ки Ҳабибуллинро нисбат ба маҳаллиҳо хеле саҳтгир ва бе-рахм гуфта буд. Наход, ки вай гӯё ки аъзои фирқа, коммунист шуда истода ба кори инқилоб хиёнат кунад? Ба ҳар ҳол тафтиш карда дидан лозим аст.

– Ҳабибуллин ҳоло дар кучо бошад? – пурсид вай аз навбатдор.

– Барои тафтиши шабона ба бозори асп рафт, – гуфт навбатдор.

Асо аз ҷо бархост. Вай ба худ қарори қатъӣ дод, ки часурана, худаш ин корро тафтиш мекунад. Майлаш, баъд раис ўро ҷанг кунад, ҷазо диҳад, ҳар чӣ шавад, шудан гирад. Лекин ҳоло аз фурсат истифода бурда, кабинети Ҳабибуллинро дидан лозим.

Калиди кабинети вай дар кучо?

– Дар худаш, – гуфт навбатдор, – лекин мо ҳам калид дорем.

– Ҳамон калидро гиред ва бо ман биёед. Ҳар чизе ки мебинеду мешунавед, ба ҳеч кас намегӯед.

– Бисёр хуб, – гуфт навбатдор ва аз даруни қуттии стол калидери гирифта, бо Асо ба боло, ба кабинети Ҳабибуллин баромад. Дар кабинет ҳамаи қуттиҳои стол кулф буд. Лекин онҳо дукаса калид ёфта, онҳоро кушоданд. Асо тамоми қоғаз ва делаҳоро дид, вале ягон чизи шубҳаовар наёфт. Фақат дар як дела протоколи суолу ҷавобҳои Ҳакимҷаи табибро дида ҳайрон шуд. Хонда дид, чизи муайяне набуд. Ҳаким ваъда меод, ки мувофиқи қонуни Ҳукумати Шӯроӣ рафтор мекунад. Ҳайрон шуда истода буд, ки ноҳост телефон занг зад. Асо гӯшаки онро гирифта, овозашро ғафстар карда ба забони русӣ ҷавоб дод. Аз он тарафи сим касе пурсид, ки рафиқ Ҳабибуллин кучост. Асо гуфт, ки Ҳабибуллин гӯш мекунад ва сулфа карда монд. Он шахс боз пурсид: аҳвол чӣ тавр? Корҳо нағз-мӣ? Асо гуфт, ки корҳо нағз. Бақочон дуруст... Шахсе ки дар он тарафи сим буд, якбора бо овози тағйирёфта пурсид: Бақочон дуруст? Чӣ, сихат шуд-мӣ? Асо осудаҳолона ва боз андак сулфида

гуфт, ки не, мурод ҳосил! Ин гапи ўро шунида шахси он тарафи сим осуда гашту «хайрият» гуфта монд... Асо гуфт, ки аз кучо гап мезанад. Вай гуфт, ки аз идора. Асо бо овози пасти гирифта гуфт, ки хотирчамъ бошад, чека вазифаашро бекамбудӣ иҷро мекунад. Он шахс хурсандона гуфт, ки офарин ва гӯшаки телефонро гузошт...

Дигар барои Асо шубҳа намонд, ки Ҳабибуллин хоин аст.

Раис дар соати даҳ расида омаду пеш аз ҳама Асоро ба кабинети худ даъват кард.

VIII

– Синну соли мо ба як чо расида мондагӣ. Акнун ба ин кор чавонҳо муносиб будагяннд, – гуфт муаллим Назарӣ ба Ҳайдаркул. – Ба аскарҳо касе дарс диҳад, ки худаш ҳам каму беш салобати аскарӣ, салобати командирӣ дошта бошад.

Онҳо се кас дар кабинети Ҳайдаркул нишаста суҳбат мекарданд. Назарӣ марди миёнсин, қадбаланд ва гандумгун, дар чашм айнак, дар сар телпаки сабуки баррагии кафкозидӯхт гузошта буд. Дар рӯи дарози лоғари ӯ риш набуд, маълум ки ҳар рӯз бо диққати махсус ришу мӯйлабашро метарошад.

Рафиқи ӯ дар сар саллачаи базебе гузошта, риши мошӯ биринчи худро нағз харротӣ кунонида буд.

– Бале, – мегуфт вай сухани рафикашро тасдиқ карда. – Синну соли мо гузаштагӣ, инчунин маориф ташкили дорулмуаллиминро ба мо супурдагӣ...

Ҳайдаркул табассум кард:

– Мефаҳмам, – гуфт вай, – ҳамаи суханони шумо ҳақ, лекин вазифаи мо, коммунистон, ҳамин, ки аз чандин кори муҳим ва зарурӣ муҳимтараш ва заруртарашро интихоб кунем ва пеш аз ҳама онро ба чо биёрем. Дорулмуаллимин зарур, синну соли шумо тўғрӣ намебиёд, ғайра ва ҳоказо... Лекин дар байни аскарҳои сурхи маҳаллӣ кор бурдан, мақсад ва ғояи Ҳукумати Шӯроиро ба онҳо фаҳмонидан ва онҳоро ба роҳи дуруст даровардан аз ҳама чиз муҳимтар аст. Вазъияти республика ба худатон маълум: Бухорои Шарқиро аз одамони амир ва босмачиён тоза кардан шарт аст. Дар атрофи Бухоро дастаҳои босмачиён ба мардум имкони кор кардан намедиханд. Баҳор гузашта истодааст, аммо деҳқон ба са-

ри замин рафта наметавонад. Бинобарон, Ҳукумати Бухоро ба ёрии аскарони сурхи омадагӣ дастаҳои аскарони сурхи маҳаллиро ташкил дод. Лекин ин дастаҳоро тарбия кардан, омӯхтан лозим. Дар ин кор аз шумо муносибтараш нест. Мо инро ҳартарафа санчида баромадем. Шумо метавонед, либоси аскарӣ напӯшед, ҳар рӯз набошад ҳам, ҳафтае се-чор рӯз дусоати машғул мешавед. Дигар корхоятон ҳам пеш рафтан мегирад.

– Бо Ҳайдаркул гап кифоя намекунад! – гуфт Назарӣ.
– Майлаш, меравем, лекин дар моҳи сентябр ҳардуи моро аз ин кор озод мекунад.

– Хуб шудааст, – гуфт Ҳайдаркул ва ба онҳо коғазҳои тайёр кардашударо дода, ба суҳанаш давом кард: – Илтимои ин ки худӣ ҳамин рӯз ба кор сар кунед. Фармондеҳи аскарон ба шумо мунтазир.

Муаллимҳо коғазхояшонро гирифта, бо Ҳайдаркул хайрухуш карда баромаданд. Онҳо муаллимҳои зӯр ва коммунист буданд. Вай боварӣ дошт, ки ин ҳар ду корҳои таълиму тарбия ва ташвиқу тарғиботро байни аскарони сурхи маҳаллӣ нағз ба роҳ мемонанд ва аз тахти дил кор карда мақсаду мароми фирқа ва ҳукуматро ба аскарбачаҳо мефаҳмонанд. Ҳайдаркул газетаи «Бухоро ахборӣ»-ро, ки нав оварда буданд, гирифтунда лекин ҳанӯз як саҳифаи онро надида, ба кабинет як марди саллакабуд, мӯйлабовезон ва бинидароз омада даромад.

– Салому алайкум, – гуфт вай даст дароз карда, – ман Шайх Рамазон ҳастам, чаноби Ҳайдаркулафандӣ, худам аз форсҳои Бухоро...

– Марҳамат, гӯшам ба шумо! – гуфт газетаро таҳ карда ба ҷояш гузошта, Ҳайдаркул.

– Азбаски ман дар Иттифоқи деҳқонон кор мекунам,

– гӯён ба гапаш давом кард Шайх Рамазон, – бо халқ, бо деҳқонҳо сахт вобастагӣ дорам, аз аҳволи онҳо огоҳ хастам, дарду ғамашонро медонам...

– Бисёр нағз...

– Ҳам бисёр нағз ҳам бисёр бад! – гуфт Шайх Рамазон таъкид карда. – Чунки аҳволи бади деҳқонҳоро дида дилам хун мешавад. Инқилоб шуд, ҳокимият гӯё ба дасти меҳнаткашон гузашт, аммо ҳоли деҳқони камбағал тағйир наёфт.

– Чӣ тавр? – чиддан хайрон шуда Ҳайдаркул пурсид.

– Гӯё ки шумо намедонед! – истехзо кард Шайх. – Дар сари ҳокимияти Бухоро чанд нафар деҳқон хаст? Бойҳои қишлоқро чӣ кор кардед? Замини ўро мусодира кардед? Деҳқонони бенаворо аз дасти бой халос кардед? Қозию муллою эшонҳоро нест кардед? Не! Пас, худатонро ба нодонӣ назанед!

Ҳайдаркул дид, ки дар рӯбарӯи ӯ шахси муқаррарӣ, хизматчии одии идораи «Деҳқони камбағал» не, балки одами хеле зўр ва даъвогар нишастааст. Ин хел баромад карданҳои коммунистони «чап»-ро вай чандин бор шунида буд ва ҳатто аввалҳо худаш ҳам то як дараҷа ба онҳо ҳамфикр шуда буд. Вале, вақте ки чандин бор бо Куйбишев вохӯрда, дар ин бора гап зад ва нуқтаи назари фирқаро дуруст фаҳмида, хуб мулоҳиза кард, аз роҳаш баргашт ва донист, ки аз котиби собиқи Кумитаи Марказӣ – Начиб Ҳусайнов сар карда, ҳамаи ин Алиевҳо ва Қиличзодаҳо ба роҳи хато, ба роҳи аксулинқилоб рафтаанд ва ҳамаи ин камбағалпарварӣ ва инқилобчитарошиҳо рӯякӣ будааст...

Ана ҳоло ин Шайх ҳам, кӣ медонад аз тарафи кадом гурӯҳе омадааст, ки ба намояндаи Кумитаи Марказӣ

даъвои худро баён кунад. Кадом гурӯҳ чап ва ё рост фарқ надорад. Чапӣ ва ростии онҳо низ рӯякӣ аст, хоҳ нохоҳ онҳо дар асли мақсад ба як ҷо ҷамъ мешаванд. Маром ва мақсади ҳардуи ин гурӯҳ аз миён бурдани ҳокимияти Шӯроӣ аст. Пас, сухани ин «намоёнदारо» то ба охир шунидан лозим.

– Шумо, бародар, – гуфт Ҳайдарқул бо садое ки оҳанги осудагӣ ва хотирҷамъиро дошт, – одами бафаҳм ва огоҳ ҳастед, ин аз гуфторатон аён гашт ва маълум, ки дар дилатон дарде ҳаст ва барои гуфтани он ба ин ҷо омадед. Бинобарон, маро сарзаниш накарда, ба мақсад наздик шавед.

– Хуб! – гуфт Шайх мӯйлабашро андаке бардошта монда. – Ман одами рӯздида, умрам ҳам ба як ҷо расида... Ман на аз чека метарсам ва на аз ҷои дигар! Ниҳоят ҳабс мекунам, мепарронанд, боке не! Ҳар чӣ ки медонаму ақида дорам, гуфтан мегирам.

– Ин бисёр нағз, марҳамат, гап занед!

– Гапи ман ҳамин ки ин қадар хунрезӣ, ин қадар харобкорӣ ва як дунёи бутунро зеру забар кардан, инқилоб кардан чӣ даркор буд, агар аз дастатон ҳеч кор намеомада бошад?! На аскар доред, на ҳукумат доред, на пул доред! Дандонатон дард кунад ба урус мурочиат мекунед; ташна монед, ба урус мурочиат мекунед; барои тарошидани карандош қаламтарош надоред, ба урус мурочиат мекунед! Ҳар чӣ ки урус гӯяд, ҳамонро ба ҷо меоред! Начиб Ҳусайнов ва ҳайати пештараи фирқа чӣ бадӣ доштанд, ки иваз кардед? Чи бадӣ доштанд?

– Онҳо аз уҳдаи кор набаромаданд, натавонистанд ба инқилоби Бухоро роҳбарӣ кунанд...

– Онҳо ба табъи Куйбишев нафориданд, гуфтаҳои ӯро ичро накарданд. Онҳо инқилоби миллӣ кардани шуданд, ана барои ҳамин бо фармони коминтерн онҳоро бекор кардед. Файзулло Хоҷаеви шумо, писари миллионер, ба Москва рафта, ҳастию нестии Бухороро фурӯхта омад. Вай нағз, вай доҳии инқилоб, вай раиси ҳукумат! Дигарҳо ганда, дигарҳо чап! Ман ба пеши шумо омадам хабар диҳам, ки аз чапҳою ростҳо даст кашед, мамлакатро ба бегонаҳо нафурӯшед! Дар паси ин кор одам ҳаст, ҳомӣ ва додхоҳ ҳаст, ки аз шумо саҳт интиком мекашад. Гапи ман тамом!

– Ин ултиматуми шумо?

– Ҳар чӣ ки гӯед! Ҳаминро ҳам гуфта монам, ки шумо ба маҳбус кардани ман бедарак ҳаракат накунед! Аввалаш ин ки гирифта шудани ман ба коре ки ман гуфтам, дахле надорад ва шумо аз ман чизе рӯёнда наметавонед! Сониян барои ҳабс кардани ман ҳақ надоред! Ман ба шумо чизе нагуфтаам, ман барои супоридани нусхаи мурочиатнома ба деҳқонҳо омадагӣ! Солисан ин ки маро аз як соат зиёд ҳабс карда наметавонед, маро одамҳои мо озод мекунанд, фаҳидед?

– Ҳочат ба ин гап нест. Ман дар фикри маҳбус кардани шумо нестам, ҳарчанд ки ба зиёдтараш меарзед! Аз рӯи коида фиристодаи душманро намедоранд. Баръакс, марому мақсади худро ба вай нағз ҳоли мекунанд, ки ба сардоронаш рафта гӯяд, то ки доништа монанд!

– Ин гапи маъкул!

– Бале, – гуфт Ҳайдаркул, – рафта ба хоҷаҳои худ гӯед, ки мо онҳоро шинохта гирифтаем, ҳарчанд ки ба ҳазор ранг дароянд, ҳарчанд ки гоҳ худро ба чап зананд. гоҳ ба рост! Мо кӣ будани онҳоро медонем! Дигар ҳеч

кас Ҳукумати Шӯроии Ҷумҳурияти Бухоро ва фиркаи иштирокчиёни онро аз роҳ зада, бар зидди халқ гузошта наметавонад. Бедарак аз номи деҳқонҳои камбағал даъво накунад! Деҳқони камбағал соҳиби замин шуд, соҳиби об гашт, аз андозҳои вазнин озод гашт ва худаш соҳибу молики бахти худ шуд. Дигар ҳеҷ кас ӯро истисмор карда наметавонад. Бинобарон, чашми вай кушода шуд ва акнун медонад, ки дӯст дар кучо, душман чикора! Инчунин рафта ба хоҷаҳоятон гӯед, ки мо нафақат аз «чап» ва «ростҳо» даст намекашем, балки онҳоро зада торумор мекунем. Дар ин роҳ мо аз ҳеҷ кас ва аз ҳеҷ ҳомӣ ва додхоҳи онҳо наметарсем. Ҳомӣ ва додхоҳи мо Россия аст, мо бо Россия даст ба даст дода кори худро пеш мебарем. Инро хоҷаҳои шумо хоҳанд ҳам мекунем, нахоҳанд ҳам мекунем! Акнун, агар гап надошта бошед, рафта метавонед!

– Не, гапи ман тамом, – гуфт Шайх аз ҷо бархоста, – саломат бошед.

Вай баромада рафт. Ҳайдаркул аз ҷо бархосту камтар дар рӯи хона қадам зад ва баъд аз чойник як пиёла чои хунук рехта нӯшид ва боз гашта ба чояш нишасту газетаро ба даст гирифт. Як-ду сатр хонд, ё не, хаёлаш босуръат кор карда, ӯро ба ҷоҳои дигар гирифта бурд.

...Вай ҳеҷ гумон надошт, ки Оқчурин барин одам сахв мекунад ва намедонад, ки сахв кардааст. Ана ҳамин Шайх Рамазон барин касонро тарафдорӣ кардан ҷӣ маънӣ дорад. Ростҳо ҳам мехоҳанд, ки зимоми давлатро ба даст гирифта, мувофиқи программаи худашон зиндагӣ кунанд, чапҳо ҳам. Аммо ҳеҷ кадом дар бораи халқ, дар бораи ояндаи мамлакат фикр намекунад. Мақсадашон ки ба рӯи об набаромад, даст ба ярок

мебаранд, чун дуздони роҳзан аз хамгашти кӯча ба сӯи муҳолифони худ тир меборанд. Кушта шудани Ойими Шох бешубҳа аз қурбониҳои ҳамин роҳ аст...

Дар тақ-тақ шуду ба кабинет Турсун Хочаев, котиби Кумитаи Марказӣ даромада омад. Вай марде буд миёнсин, серҳаракат, чаққон ва хушгап. Ду-се моҳ пеш аз ин бо тавсияи комиссияи Осиемиёнагии РКП (б) котиби якуми Кумитаи Марказии Фирқаи Коммунистии Бухоро интиҳоб шуда буд. Дар ин муддат бо Ҳайдарқул хеле меҳрубон ва дӯсти самимӣ шуда гирифт. Вай дар тан аз болои костюми тунуки баҳорӣ палтои сабуки хокистарранге пӯшида, ба сараш шапкаи базебе монда буд.

– Салом, рафиқ Ҳайдарқул! – гуфт вай. – Мебахшед, ки огоҳ накарда омадам. Ҳозир ба сафоратхонаи Русия, ба назди рафиқ Юренев меравем. Мехоҳам шуморо бо он кас шинос кунам.

– Майлаш, – гуфт Ҳайдарқул, – меравем. Баъзе гапҳо ҳаст, ки дар роҳ мегӯям.

– Бисёр хуб, фойтун ҳамин чо!

Онҳо ба дами дарвоза баромаданд. Дар кӯча фойтуни калони дуаспа истода буд, ки онро фойтунчи кулӯтарише дар сар телпаки баррагии қароқӯлӣ, дар тан чомаи нимдошти алоча, миёнаш бо рӯмоли шоҳӣ баста шудагӣ, бо савлати маҳсусе ба рӯи козла нишаста, аспҳоро идора мекард. Турсун Хочаев ва Ҳайдарқул паҳлу ба паҳлу нишастанд. Турсун Хочаев гуфт, ки ба сафоратхонаи Россия ҳай кунад ва пас осуда нишаста ба сӯи Ҳайдарқул нигоҳ кард:

– Аз чашмонатон дида истодаам, ки ба ман гапҳои муҳим доред.

– Шумо валӣ, рафиқ Турсун Хоҷаев! – гуфт Ҳайдаркул. – Агар намеомадед, ман худам ба наздатон рафтани будам. Ба пеши ман Шайх Рамазон ном шахсе омада буд.

– Аз чека Насимҷон дар бораи ин шахс ба ман хабар дода буд, ташвиқоти аксулинқилобӣ карда мегардад гуфта буд...

– Акнун бо ултиматум ба назди ман омадааст...

Дар вақти суҳбат як-ду бор нохост Ҳайдаркул дарк кард, ки фойтунҷӣ гуфтугӯи онҳоро гӯш мекунад. Суҳанро мухтасар карду гуфт:

– Ба ҳар ҳол ҳушёр будан лозим. Чека нағз мекунад, ки аз паи ин одамқушҳо афтодааст.

– Ростҳо сирт мункир, ки Асадмахсумро тарафдорӣ мекарданд ва моро таъна мезаданд, – гуфт Турсун Хоҷаев. – Акнун намехоҳанд, ки барои мубориза бо аксулҳаракати рӯирост ва барои тамоман тоза кардани Бухорои Шарқӣ аз босмачиён ва одамони амир, мо ба ёрии аскарӣ сурх мурочиат кунем, бе он ҳам урус бисёр мегӯянд.

– Инчунин намехоҳанд, ки мо аскарҳои маҳаллӣ ва дастаҳои махсуси назорати дохилияро ба зерӣ фармондихии умумии аскарони сурх дарорем.

– Ин чапҳои шумо ҳам ба ростҳо ёрӣ медиҳанд. ман боварӣ дорам, ки Шайх Рамазон аз тарафи як марказ омадааст, ки он ҳам ба чапҳо ҳам ба ростҳо номаълум роҳбарӣ мекунад. Хайрият ҳамаи ин ҳолатҳоро рафиқ Ленин медонад ва Кумитаи Марказӣ рафиқ Юрленовро ба фикри худ ошно кардааст, ки ҳоло вай ба мо баён мекунад.

Дар ин дам фойтуни онҳо аз дарвозаи қавола берун баромад, вале рост, аз роҳи калон нарафта, ба тарафи вокзалча, ба кӯчаи пурчанг баргашт, ки дар як тарафи он аз зери девори қалъа, устохонаҳои аробасозӣ ва болохонаҳои он, дар тарафи дигар сарой аз дуконҳои дигар буд. Ба суоли Турсун Хоҷаев фойтунҷӣ гуфт, ки роҳи калон дар ин байн вайрон шудааст. На Турсун Хоҷаев ва на Ҳайдаркул ба ин аҳамият надоданд. Аммо ҷӣ шуда буд, ки дастони фойтунҷӣ меларзиданд ва базӯр лаҷомҳоро медоштанд. Вай наърае карда, аспҳоро ба роҳи пурчанги қад-қадӣ қалъа ба сӯи вокзалчаи Бухоро баргардониду аз тарафи дигар боз ба роҳи калон баромад ва пас аз чанд дақиқа дар назди дари сафоратхона фойтунро дошт.

Сафири РСФСР Юренев меҳмонҳоро бо хурсандӣ пешвоз гирифта, дар меҳмонхона ба сари столи пур аз нозу неъмат даъват кард, ба онҳо як стаконӣ ҷои ғомили таоруф карду хуш омадед гуфт.

– Дирӯз ба назди ман намояндагони коммунистони «чап» омада буданд, – гуфт Юренев. – Ман ба онҳо аз номи Ҳукумати РСФСР ва аз номи Комитети Марказии РКП (б) ба таври расмӣ баён намудам, ки роҳи онҳо ғалат аст ва мо онро бар хилофи роҳи партия медонем. Зеро ки «душманони РСФСР дар ҳаққи вай тухмат ва бухтон паҳн карда мегӯянд, ки гӯё мақсади асосии ӯ дар Шарқ паҳн кардани коммунизм аст». Ман ба онҳо ғоҳмонида додам, ки партия ба таври қатъӣ чунин роҳро пеш гирифта аст: Сотсиализмро бо фармону зӯр ба зӯрӣ гузаронидан мумкин нест, давраи демократии револютсияро тай накарда гузаштан илоҷ надорад. Корҳоро, ки ханӯз барои иҷрояшон заминаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ

мухайё нашудааст, ба амал овардан нашоёд ва мумкин ҳам нест! Пас аз суҳбати дуру дарозе Окчурин ва дигарон гуфтанд, ки дар ҳақиқат онҳо ғалат кардаанд ва дар Бухорои аз феодалӣ нав наҷотёфта ва ҳанӯз ақибмонда, бе тайёр кардани заминаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ инқилоби сотсиалистиро гузаронидан номумкин аст.

– Набошад шуморо табрик мекунам! – гуфт Турсун Хоҷаев. Яроқашонро гузошта таслим шудани «чап»-ҳо барои республика аҳамияти калон дорад.

– Лекин, – гуфт Ҳайдаркул, – ба гапи онҳо, ба таслим шудани онҳо бовар кардан мумкин бошад? Назар ба шунидам «чап»-ҳо дар Бухоро дар Чорҷӯй ва Каркӣ шуъбаҳои махфии худро ташкил кардаанд.

– Ин шуъбаҳои ночиз! – гуфт Юренев. – Ҳар чӣ кор кунанд ҳам, онҳо такаюғ надоранд ва мардум аз паси онҳо намераванд.

– Дар байни тоҷикони Бухоро як мақол ҳаст, – гуфт Турсун Хоҷаев, – мегӯянд ки «мағас чизе несту аммо дилро ғашшон мекунад!». Ин «чап»-ҳо ҳам ҳамин тавр, агар то ба охир решақан карда напартоем, дилро ғашшон карда мегарданд.

– Ин гапатон дуруст! – гуфт Юренев аз ҷо бархоста. – Ман мехоҳам ба шумо матни эзоҳоти Валериян Владимирович Куйбишевро хонда диҳам, аз ғоида холӣ нест..

– Марҳамат, марҳамат! – гуфтанд меҳмонҳо.

Юренев аз сари столи корӣ коғазеро гирифтӣ гуфт:

– Азбаски дар съезди якуми фирқаи коммунистии Бухоро махсусан аз тарафи Қиличзода ба унвони рафиқ Куйбишев эроди ночизе гирифта шуда буд, Валериян Владимирович ба КМ РКП (б) чунин эзоҳотро навишта дод:

«Бюрои коминтерн барои сабабҳои зерин лозим шуморид, ки ҳаёти КМ ПКБ иваз карда шавад:

1. Уҳданобароии он ҳаёти КМ ва иҷро карда натавоностани он вазифаҳоеро, ки инқилоб ба пеш гузошта буд (зимнан қайд кардан лозим аст, ки ин вазъиятро худди КМ ПКБ дар қарори оид ба истеъфои худ қабул намудааст).

2. Дар Комитети Марказӣ моҳияти револүтсияи Бухоро, револүтсияеро, ки дар мамлакати патриархали-феодалӣ, дар мамлакате, ки пролетариати шахрӣ вучуд надошт, ба амал омадааст, дуруст наредонистанд...»

Рафиқ Юренев мактуби муфассали В.В.Куйбишевро ки ҳамин тавр сар мешуд ва дар он ақидаҳои худро нисбат ба револүтсияи Бухоро шарҳ дода буд, хонда доду илова намуд:

– КМ РКП (б) низ ҳамин ақидаҳоеро дорад. Бинобарон, рафиқ Турсун Хоҷаев, мо сиёсат ва низомро, ки ҳоло шумо ва гурӯҳи Файзулло Хоҷаев дар идора кардани давлат доштаед, тақвия мекунем. Рафиқ Ленин бо вучуди қорҳои бисёри дохилӣ ва хориҷие, ки дар Россия дорад, нисбат ба Бухоро ва Хева ҳусни тавачҷуҳ дорад. Вай ба мо супориш дод, ки ба қадри имкон ба шумо ёрӣ расонем.

– Ташаккур мекунам! – гуфт Турсун Хоҷаев. – Ҷумҳурияи Бухоро бо ёрии бевоситаи Россияи шӯроӣ, бо мададгории бевоситаи Владимир Илич Ленин ташкил шуд. Агар дасти мададгори халқи рус намешуд, ҳамаи мо нобуд шуда мерафтем. Халқи Бухоро инро фаромӯш намекунад. Ҳоло ҳам мо бе ёрӣ ва мададгории халқи рус қомати худро рост карда наметавонем.

– Назар ба шунидам, – гуфт Юренев, – Дар Бухоро

карасин, қанд, газвор барин чизҳо намерасидааст. Рафик Ленин супориш дод, дар ҳамин рӯзҳои наздик ин мушкил бояд осон шавад.

– Миннатдорем! – гуфт Ҳайдаркул. – Лекин агар имконият бошад, барои дастаҳои нав ташкилшудаи аскарони сурхи Бухоро яроқу аслиҳа ва муаллиму роҳбарони ҳарбӣ мефиристонед. Меҳнаткашони Бухоро барои торумор кардани босмачиён саҳт миён бастаанд. Агар онҳоро нағз омӯхта, ба ёрии аскарони сурхе, ки дар Бухорои Шарқӣ ҳастанд, фириستم, ғалаба наздиктар мешавад.

– Бале, – гуфт Турсун Ҳоҷаев, – ин муаммо ҳатто аз карасину қанд ҳам муҳимтар аст. Босмачиро нест накарда, хоҷагии халқро боло бардошта наметавонем.

– Дуруст аст, – гуфт Юренев. – Ман дар ин бора ба Москва маълум мекунам. Дар ҳамин қарибӣ ба Тошканд баъзе аз фармондеҳони аскарони сурх меоянд. Бешубҳа, онҳо дар ин боб ба шумо ёрӣ расонида метавонанд Воқеан, аз Асадмахсум чӣ хабар?

– Асадмахсум, – гуфт Турсун Ҳоҷаев, – дар кӯҳҳои Бойсун ва атрофи он пинҳон шуда гаштааст. Вай ба чизе мунтазир аст. На меравад, на ҷанг мекунад, на таслим мешавад. Лекин ба худ наздик шудан наметавонад.

– Аммо, – гуфт Ҳайдаркул, – ба кори мо ҳалали кулӣ мерасонад. Бойсун дарвозаи Бухорои Шарқист. Ин дарвозаро аз душман тамоман тоза накарда, масъалаи Бухорои Шарқиро ҳал карда наметавонем.

– Дар ин ҷо, – гуфт Юренев, – Карим ном як ҷавони ҳарбӣ ҳаст. Пештар бо Валериян Владимирович кор мекардааст. Вай мехоҳад, ки мо ёрӣ диҳем, худаш рафта илоҷи Асадро карданӣ...

– Дарди вай зӯр, – гуфта монд Ҳайдарқул.

– Чӣ, ягон нақша дорад магар? – пурсид Турсун Хоҷаев.

– Ҳозир худаширо ҳеҷ мезанем, – гуфт Юренив ва аз ҷо бархоста, берун баромад.

– Ин ҳамон бачае, ки номзади ӯро Асад зӯран бурда буд? – пурсид Турсун Хоҷаев.

– Бале, – гуфт Ҳайдарқул, – ин ҳамон Карим аст, ки Ойишаи худро ҳеҷ фаромӯш карда наметавонад. Ман гумон мекунам, ки охир аҷали Асад ҳамин Карим мешавад.

– Шояд, гуфт Турсун Хоҷаев, папирос оташ дода – шояд нақшаи дурусте сохта бошад. – Вай, кӯҳистонро медонад.

– Не, аслан кӯҳистонӣ бошад ҳам, дар Ғичдувон калон шудагӣ.

Дар ин дам Юренив баргашта, узр хост, ки меҳмонхоро танҳо монда рафтааст. Аз паси вай Карим ба хона даромад. Вай дар тан либоси ҳарбӣ дошт, сараш луч, мӯҳои сиёҳи чингилааш боло шона зада шуда буданд. Дар чашмони сиёҳи калон-калони вай ғами вазнин сояи ҳузнангез партофта буд. Лекин рангаш солим, дар лабонаш табассум гул мекард.

– Салом! – гуфт вай ба меҳмонҳо ва ҳарбиёна даст ба чакка бурда монд. – Карим Сафарзода ба хизмат тайёр аст.

– Биё, шин! – гуфт Юренив. – Ба мо нақшаи худатро гуфта те, канӣ, Асадмахсумро чӣ тавр ба даст овардан мехоҳӣ?

– Итоат! – гуфт Карим ва аз рӯ ба рӯи меҳмонҳо ба курсӣ нишасту гуфт:

– Асад дар Бойсун, дар гирди кӯхи Сангқалъа аскарҳояшро ба даҳ-дувоздаҳ гурӯҳ тақсими намуда, ҷангида гаштааст. Ҳеч кас худи Асадмахсумро дар ҳеч ҷо надидааст. Ё мурдагӣ, нест шудагӣ ё ки қасдан аз назарҳо пинҳон шуда мегардад. Онҳо ҳеч вақт рӯ ба рӯ истода ҷанг намекунанд, ҳамеша нохост ба аскарҳои мо ҳуҷум карда, зуд гурехта мераванд. Чи тавре ки мегӯянд, дар он гирду атроф ба байни мардум саҳт ташвиқоту тарғибот ронда, худаширо тарафдори бечораҳо, инқилобчиҳои ҳақиқӣ карда нишон додааст. Кам одам ёфт мешавад, ки дараки дастаҳои Асадро хабар диҳад...

– Пас чӣ бояд кард? – пурсид Ҳайдарқул.

Карим андаке фикр карда истоду баъд бо табассум гуфт:

– Ё ба зӯрӣ, ё ба зар.

– Яъне чӣ? – пурсид Турсун Ҳочаев.

– Яъне ки агар ба зӯрӣ нашавад, бо Асадмахсум сулҳ кунем ҳам мешавад. Махсум худаширо инқилобчӣ меномад-ку!

– Инқилобчигии вай барои ҷоҳу мансаб буд? – гуфта монд Юренев.

– Баъд, – гуфт Ҳайдарқул, ки Асадро нағз медонист, – вай ҳеч гоҳ гардан ҳам карда, таслим намешавад.

– Мушкилии кор дар ин ки Асадро, худи Асадро ёфта намешавад... – гуфт Карим. – Агар ҷои худи Асадро донем, бо қувваи калон торумор кардан осон аст...

– Агар мо дар қишлоқҳои атроф ва дар байни аскарҳои Асад одам медоштем... – гуфта монд Юренев.

– Одамҳо ҳастанд, албатта, – гуфт Турсун Ҳочаев, – лекин бо онҳо робита бастан лозим!

– Ҳеч набошад Ойишаю модарашро ёфта мегирифт-

тем, – гуфт Ҳайдаркул. – Ман боварӣ дорам, ки онҳо ба мо ёрӣ медиҳанд.

– Бале, рост мегӯед, – гуфт хурсанд шуда Карим. – Ман ҳам дар хамин фикр будам. Назар ба шундаи Асадмахсум Ойишаю модарашро бо худаш гирифта нагашта дар кучое пинҳон медорад. Қоре карда ба онҳо алоқа бастан лозим ва агар Ойиша ба мо ёрӣ диҳад, қор хеле осон мешавад.

– Бале, бале, – гуфт Ҳайдаркул ҳам. – Агар бо Ойиша робита бандӣ, қор тамом, албатта, он гоҳ ба паи Асад афтодан мумкин мешавад. Лекин оё онҳоро ёфтан ва муносибат қардан мумкин мешавад? Ба фикрам ин муаммои зӯр!

– Рост аст, ки ин муаммои зӯр, – гуфт Турсун Ҳоҷаев. – Лекин агар қиддан ба ин қор машғул шавем, роҳи ҳаллашро ёфтан мумкин аст. Онҳое, ки ба Асад ҳамроҳ шуда рафтаанд, на ҳамашон аксулинқилобчӣ ва душмани ҳокимияти шӯроианд. Балки бисёрии онҳо фиреб хӯрда, ба найранги Асад гирифтोर шудаанд. Аз байни онҳо ба худ ёридиҳанда ёфтан лозим.

– Рост мегӯед, – гуфт Юренив. – Комитети Марказии РКП (б) ҳам тавсия мекунад, ки авфи умумӣ эълон кунем ва на ин ки фақат бо одамони Асадмахсум, балки ба ҳамаи босмачиён хитобнома паҳн карда, даъват қардан лозим, ки таслим шаванд. Ҳукумат онҳоро мебахшад, ба онҳо замин медиҳад, қор медиҳад ва бигузур ба меҳнати ҳалол ба деҳқонӣ машғул шаванд.

– Ин дуруст аст, – гуфт Турсун Ҳоҷаев. – Ҳатто агар кӯрбошиҳо ҳам таслим шаванд, онҳоро бахшидан лозим. Баъзе ташкилотҳои мо ба фиреби Асадмахсум даромада, Қабборкӯрбошӣ ва одамони ӯро, ки таслим

шуда буданд, рӯирост бароварда парронданд ва дар натиҷа ҳамаро аз мо рамонданд. Ҳоло баръакс то мумкин аст, босмачиёро таслим кунондан лозим. Каримҷон! Мо коре кунем, ки ҳар чи зудтар ба фитнаи Асад хотима диҳем. Вай, ба гумонам, ёрии калонеро мунтазир шуда, аскарҳояшро бо ваъда нигоҳ дошта истодааст.

– Дуруст аст! – гуфт Карим.

– Хӯш нақшаи ту чист? – пурсид Юренив.

– Нақшаи ман ҳамин ки, – гуфт Карим, – Ҳукумати Бухоро ба ихтиёри ман як дастаи калони аскарони ҷавони навдаъватшударо медиҳад. Ман ва командири мо полковник Соловев бо он даста чанд гоҳ машғул мешавем. Баъд ба газетаҳо хабар менависем, ки фалонӣ бо дастаи махсус ба ҷанги ба муқобили Асад меравад, гуфта... боз даҳонакӣ ҳам овоза паҳн мекунем. То ки ба ҳамон гирду атроф рафтани ман ба Асад ва одамони ӯ маълум шавад. Пас, ман боварӣ дорам, ки Ойиша ором намеистад, албатта ба ман хабаре мерасонад. Ман ҳам дар паи ҷустуҷӯи вай мешавам. Дилам гувоҳӣ медиҳад, ки мо ба мақсад мерасем.

– Майлаш, гуфтаи ту шавад! – гуфт Турсун Ҳочаев. – Худи пагоҳ ба назди ман биё, боз ҳамаи майда-чуйдаҳои корро мулоҳиза карда мебароем... Ман ба рафиқ Файзулло Ҳочаев мегӯям, он кас чун сардори Ҳукумати Бухоро ва нозири ҳарбия туро қабул карда, нақшаатро дида мебароянд.

– Чӣ гуфтӣ, Карим? – шӯхиомез пурсид Юренив.

– Ман хурсанд ва мамнун! – гуфт Карим. – Агар ёрӣ ва рухсат шавад, ҳарчи ки аз дастам меояд, дарег намедорам!

– Офарин! – гуфт Ҳайдарқул. – Дар ин чо нағз тайёри дида ба сафар барой, ба мақсад мерасӣ! Ман ҳам ҳар чӣ аз дастам ояд, ба ту ёри мерасонам. Агар имкон шавад, ҳамроҳат ба Бойсун меравам.

– О, ин кори хуб мешуд! – гуфт Юренев. – Кошки шумо ҳам ҳамроҳ рафта, роҳбарӣ мекардед.

– Мебинем, – гуфт Турсун Ҳочаев, – агар имкон шавад, агар ягон кори муҳимтари дигар набарояд, майлаш, рафиқ Ҳайдарқулро ҳам бо ту мефиристонем. Ҳарчанд ки ба синну соли ин кас ин хел сафарҳо мувофиқ намеояд, лекин мо ба дили чавонашон боварӣ дорем!

– Бешубҳа! – гуфта монд Ҳайдарқул.

– Набошад, ба ман рухсат? – пурсид Карим.

– Рафта метавонӣ. – гуфт Юренев, – лекин пагоҳ аввали рӯз ба назди рафиқ Ҳочаев ҳозир шав, ки ин кас дигар корҳо ҳам доранд.

Карим аз хона баромад. Меҳмонҳо боз як ним соати дигар дар назди Юренев нишаста баъзе як масъалаҳои муҳимми давлатиро муҳокима карданд ва баъд онҳо ҳам аз чо бархостанд.

Дар дами дарвозахонаи сафоратхона фойтуни калон бо ду аспи сиёҳи «амрикой» ва ҳамон фойтунчи кулӯтариш истода буд. Турсун Ҳочаев ва Ҳайдарқул ба чоӣ худ нишастанд. Фойтун ба ҳаракат омад.

– Юренев яке аз дипломатҳои зӯр ва машҳури Русия аст, – гуфт Турсун Ҳочаев. – Маълум ки Ленин ба вай боварии калон дорад.

– Наход ки Бухороӣ мо ҳамин қадар ба дипломатҳои зӯр эҳтиёҷ дорад? – пурсид Ҳайдарқул.

– Агар дурусттар диққат кунед, Бухоро ва Хева дар миқёси сиёсати дунё аҳамияти калон доранд. Англисҳо

ва дигар давлатҳои Фарбу Шарқ, ки ба давлати Шӯроии Русия дандон тез кардаанд, аз аксулҳаракат ва аксулинқилобиюни Бухоро ва Хева истифода мебаранд. Ба воситаи Эрон, Афғонистон ва қисман Туркия сарзамини Бухороро майдони тохту този мақсадҳои хунини худ карданӣ ҳастанд. Бинобарон, Русия беҳтарин одамон ва сиёсатмадорони худро ба ин ҷо мефиристад. Як андак хатои мо боиси бадбахтиҳои бисёр шуданаш мумкин.

– Дуруст аст, – гуфта манд Ҳайдаркул.

– Ҳа, Шодӣ? – гуфт Турсун Хоҷаев ба фойтунҷӣ мурочиат карда, – боз чаро аз роҳи калон гаштӣ? Ҳанӯз роҳ дуруст нашудааст?

– Дар ҳамин байн роҳи сангфарш вайрон шудагӣ, надонам кай дуруст мекунанд, – гуфт вай. – Зарар надорад, чарх зада меравем.

Турсун Хоҷаев дигар гап назад. Фойтун аз қарибии бинои вокзали Бухоро гузашта, боз ба ҳамон роҳи пурчанг даромад ва аз байни дуконҳо ва устохонаи аробасозӣ, ки гӯё баста шуда буд, раҳсипор гашт. Дар ҳамин дам аз тирезаи нимкушоди болохонаи устохонаи аробасозӣ ду тир ба сӯи фойтун парронда шуд. Азбаски Ҳайдаркул дар ҳамон сӯи нишаста буд, зуд худро ба тани Турсун Хоҷаев сипар кард. Аз садои милтиқ аспҳои маст ба шӯр омада тохтанд ва тири сеюм омад ба паҳлуи Ҳайдаркул зад ва ӯ фақат «ух» гуфту ҷои тиррасидаро маҳкам дошт ва ба даруни фойтун афтод.

То ба ин дам фойтун ба даруни дарвозаи шаҳр даромада буд, дарвозабонҳо, аскарҳо овози тирро шунида, давида бароманд. Фойтунҷӣ мехост бо тамоми қувваташ лаҷоми аспҳоро кашида, боз дорад, лекин зӯраш намерасид. Аспҳои зӯр фойтунро то ба қарибии идора

гирифта тохтанд ва хайрият ки аз рӯбарӯ аробае, фойтуне набаромад ва фақат дар хамгашти кӯча ки аспҳо ба ҳамон тараф майл карданд, фойтунчӣ дошт.

Дар ин муддат Турсун Хоҷаев Ҳайдарқулро бардошта ба ҷояш шинонд ва ба ранги кандаи ӯ нигоҳ кард.

– Ҳайдарқуламак! – мегуфт вай. – Шумо чӣ кор кардед? Ба кучоятон тир расид? Эй воҳ, хун!

Ҳайдарқул чашм кушоду гӯё табассум кард:

– Хайрият шумо саломат мондед... Ман... Ҳеч гап не, андак... андак...

Дар ин дам чашми Турсун Хоҷаев ба фойтунчӣ – Шодӣ афтод, ки аспҳоро дошта, бо ранги парида ва тарсу ларз ба сӯи ӯ нигоҳ мекард.

– Чӣ истодӣ? Ҳай кун, ба таи дарвозаи идора!

Фойтунчӣ пиёда-пиёда фойтунро ҳай карда ба таи дарвозаи идораи Кумитаи Марказӣ гирифта бурд. Охири рӯз буд, хизматчиёни идора корашонро тамом карда мебароманд...

IX

Ҳабибуллин ҳамеша қавоқаш овезон, ҳамеша асабӣ менамуд. Дар идора ҳеҷ кас ягон бор табассум кардани ўро надида буд. Мегуфтанд, ки вай гӯё аз пушти котиби собиқи Кумитаи Марказӣ – Начиб Ҳусайнов калонигарӣ мекардааст ва бо тавсияи ў ба кори чека омадааст.

– Имрӯз дар идора кори худро карда, зуд баромада рафта буд. Вақте ки раис ўро суроғ кард, ба зудӣ ўро наёфтанд. Ниҳоят бегоҳӣ худаш даромада омаду комендант гуфт, ки раис ба вай мунтазир аст. Ҳабибуллин дарҳол фаҳмид, ки гап дар кучост. Вале азбаски дар ин боб пештар фикрхое карда монда буд, боварии қатъӣ дошт, ки ба домани вай гард партофта наметавонанд, бинобарон бо қадамҳои қатъӣ ба қабулгоҳи раис рафта даромад. Даромадан ҳамон ду нафар аз ду тараф ба сӯи вай тапончаҳоро рост карданд ва Асо, ки дар рӯ ба рӯи ў меистод, гуфт:

– Дастанатонро боло кунед, Ҳабибуллин!

– Худаш чӣ гап? – бо қаҳру ғазаб дӯғ зад вай.

– Ҳеҷ гап не, ин вақтҳо ба назди раис даромадан ба ҳамин тариқа мешавад. Канӣ зудтар! Тапончаашро гиред, дуруст санҷед, ки дигар яроқе надошта бошад! Акнун шумо озод, марҳамат, ба назди раис!

– Безобразие! – гуфт Ҳабибуллин ва ба тарафи кабинет равон шуда аз хаёлаш гузаронид: «Дигар ҳеҷ шубҳа намонд, ки сир фош шудагӣ. Маълум, ки Бақочон намурдааст ва сахар ба назди ў даромадани Ҳабибуллинро Асо ва раис донистаанд. Аммо Асо бо чӣ ҳаққу ҳуқуқ Бақочонро монда рафтааст? Агар мақсаде намендошт, чаро корро тамом накарда, ҳамин тавр бандии

муҳимро танҳо монд? Чаро, ки худи Асо ба Насимчон қасд дорад. Бале, худи Асоро муттаҳам кардан лозим!»

Дар кабинетҳои раис, дар сари столи махсус котибе қоғазу қаламро тайёр карда нишаста буд. Ҳабибуллин донист, ки ин суҳбати муқаррарӣ набуда, истинтоқ аст. Рангаш саҳл канд ва дасту пояш ларзиданд. Вале дарҳол худро ба даст гирифт ба рӯи раис бо қаҳр нигоҳ кард:

– Рафиқ Аминов, ин чи беадолатӣ?! Ман ба Кумитаи Марказии РКП (б) шикоят мекунам, ба Тошканд арз мекунам! Ман коммунист, ман чекист!

– Бас, бас! – гуфт Аминов ҳам бо қаҳр. – Кӣ буданатонро медонем! Ҳу, аз он чо шинед! Ба шумо тартиби кори мо маълум. Бинобарон, гапро кашол надода, аз худи кор сар мекунем. Саҳар барои чӣ ба назди Бақочони бандӣ даромадед?

– Ман навбатдор будам, ман ҳақ надоштам, ки аз бандии хавфнок хабар нагирам ва ин вазифаи ман буд.

– Инро ба шумо ягон кас супурд? Асо илтимос кард?

– Не, ман худам...

– Бо чӣ мақсад ба Бақочон захр додед? Бо супориши кӣ?

– Чаро ман захр дода бошам? Чаро худи Асо боиси ин кор нашуда бошад? Чаро бандии хавфнокро гузошта корашро тамом накарда баромада рафт?!

– Гапҳои бемаънию бемантикро монда истед! Медонед, ки бедараку беисбот мо Ҳабибуллин барин хизматчи даркориро ба курсии айбдорӣ наmeshинонем. Мо медонем, ки аз кадом аттор захр харидед, чанд мисқол, дар кадом қоғаз! Шумо сода будед, магар захри аттор коргар мешавад? Вай шуморо фиреб додааст.

– Ман ҳеч як атторро намедонам.
– Мо медонем, ки шумо ба киҳо хизмат мекунад!
– Ман ба халқ хизмат мекунам!
– Дурӯғ мегӯӣ, беҳаё! – гуфт дар ғазаб шуда Аминов.
– Ба Низомиддинафандӣ кушта шудани Бақочон чӣ лозим буд?

– Ман чӣ донам?! Ман..

– Ба ту маслиҳат ҳамин, ки мардона иқро шав бо ҳамин гуноҳатро сабуктар мекунӣ! Гурӯҳи аксулинқилобии шумо, ба мо кашф шуд, дигар пинҳон карда наметавонед!

Ҳабибуллин гап назад ва сар фуруд овард. Шунда шудани номи Низомиддин хуши ўро бурда буд. Маълум, ки инҳо чизҳои бисёреро медонанд, набошад нозири дохилия – Низомиддинро ном намебурд. Аммо худи Низомиддин дар кучо бошад? Наход ки ўро ҳам ҳаёс карда бошанд?!

Нохост телефон занг зад, Аминов гӯшаки онро бардошт.

– Чӣ, чӣ? – гуфт вай бо овози баланд, – дар кучо? Ҳайдаркул?.. Ман ҳозир меравам!

Вай занг зад, аз берун котиб даромад.

– Асоро чеғ занед ва маҳбусро баред!

– Ман маҳбус? – пурсид Ҳабибуллин.

– Бале, – гуфт Аминов. – Мувофиқи қонуни инқилобӣ ба ҳаёс гирифта мешавӣ ва бо ҳамаи дастаи аксулинқилобӣ ба трибунал дода мешавӣ!

– Ин ноҳаққорӣ, ин...

– Бас аст! – фарёд кард Аминов. – Афсӯс ки пештар надоништа будам, дар остини худ мор мепарваридам! Разилон!

Аз берун Асо ва котиб даромаданд. Асо ба Ҳабибуллин ишора кард, ки берун барояд. Вай мутеона аз ҷо бархоста берун рафт, аз паси ӯ котиб баромад.

– Ба Турсун Хоҷаев, суиқасд шудааст! – гуфт Аминов ба Асо нигоҳ карда. – Ман гумон мекунам, ки ҳамаи ин ҳодисаҳо як марказ дорад. Ҳозир рафтан лозим.

– Дар кучо? Чӣ хел? – бо ҳайрат пурсид Асо.

– Дар пеши дарвозаи Қавола, аз болохонаи устохонаи аробасозӣ се тир холи шудааст, як тир ба паҳлуи Ҳайдаркул расидааст.

– Эй вой, – гуфт Асо гӯё тир ба тани ӯ расида бошад. – Пас, аҳволи Ҳайдаркул чӣ хел бошад?

– Намедонам. Ҷуро ба касалхона бурдаанд. Кани рафтем.

– Дар бораи Низомиддин чӣ мегӯед?

– Баъд, баъд! – гуфт Аминов ва ба сӯи дар равон шуд.

– Дер нашавад гуфта метарсам, – гуфт Асо. – Низомиддин бояд ба мо чизи бисёреро гӯяд.

– Гашта омада фикр мекунем, аз Кумитаи Марказӣ ва Шӯрои нозирон рухсат гирифта лозим. Мо ханӯз асоси мустаҳкам надорем.

Асо гап назад. Ҳарду аз хона баромаданд.

Х

Пас аз баровардани мурдаи Ойими Шоҳ Фирӯза соате дар азохона нишасту ҳамроҳи Оймуллои Танбӯр, ки аз зӯри гиря беҳол шуда буд, ба клуб гузашт. Ҳаво гарм шуда буд, дар либоси азой ва сару-сарбанд ҳар ду ҳам ба арақ чӯлида буданд. Лекин кабинети Фирӯза, ки хонаи рӯ ба боло ва барҳаво буд, салқин ва оромбахш буд. Ҳарду ҳам сарбандҳоро аз сару гардан гирифта, ба як сӯ гузоштанд ва ҳар ду ҳам бемадорона худро ба рӯи диван партофтанд.

Соати калони деворӣ чиқ-чиқ мезад, аз рӯи хавлӣ овози қуқуи мусичагон шунида мешуд. Дар ҳавлиҳои клуб чун ҳаррӯза набзи ҳаёт дар ҳаракат буд. Духтарҳо дарси охирино хонда шуда, дар зери айвони баланди хавли дарун дойра зада, рақс мекарданд, суруд мехонданд... Онҳо аз мурдаи Ойими Шоҳ хабар надоранд, агар хабардор шуда бошанд ҳам, на ҳамашон афсӯс хӯрданд ва на ҳамашон ўро мешинохтанд. Ҳоло аз наздиктарин касони вай модари бемораш, Анбархола, Оймуллои Танбӯр ва Фирӯза монда буданд, ки дар мотамаш сӯгворӣ мекарданд, месӯхтанд, менолиданд ва аз дидагонашон ашк мерехтанд...

Фирӯза дар намуд ором, вазнин ва гӯё осуда буд. Зиндагонии сахту ҳаёти пурмашаққати гузашта ва тарбияи модаркалонаш – Дилоромканиз ўро ҳамин тавр бурдбор, баандеша ва дидагонашро ба кулфат ошно карда буданд. Вале дили ў ҳоло хун, рӯҳаш пажмурда ва маҳзун буд. Дар пеши назараш қомати мавзун ва фарас, чашмони сиёҳи қозибадор ва лабу даҳони базеби Ойими Шоҳ чилва мекарданд, гоҳ наздик мешуданд, гоҳ дур мегаштанд. Гоҳ дар гӯшонаш садои чарангосии ў шуни-

да мешуд, гоҳ вай қаҳ-қаҳ механдид, гоҳ бодарду алам мегирист. Бале, Ойими Шоҳи сарсахт менолид ба вай бо таваллою зорӣ арзи матлаб мекард, аз ишқи худ, аз муҳаббати худ қиссаҳо мегуфт: ман гуноҳ надорам, ман бадбахт, ман шӯрбахт, ман рӯзнадида – ба рӯзрасида будам мегуфт: ба ғайр аз ҳамин кор дигар чорае надоштам: ман қурбони Насимҷон шудам, ман фидои ишқи пок шудам, ман ба мақсад расидам, мегуфт...

– Аҷаб! – гуфт ба хомӯшӣ халал дода Оймулло – ин дунёи бевафо чӣ нағмаҳое дорад! Барои чӣ Ойими Шоҳ ба кӯча баромад, барои чӣ маҳз Ойими Шоҳ ҳадафи тирри золим гашт? Ман намефаҳмам! Ойими Шоҳ гул буд, гули хушбӯе, ки зеби дастори беҳтарин марди даврони мо бошад! Аммо ин гул дар баҳори умри худ хазон шуд...

Оймулло каме хомӯш монду баъд бо садои гиряолуд ин шеърро аз Анварӣ хонд:

*Ба ҳар баҳор гул аз зери гул барорад сар,
Гуле бирафт, ки н-ояд ба сад баҳори дигар.
Гуле бирафт, ки имрӯз то ба домани ҳашр,
Гулоби ӯст, ки чорӣ бувад ба дидаи тар.
Гуле бирафт, ки бо он ки гунча буд ҳанӯз,
Ду гунча дошт ба ҳар як ҳазор тунги шакар...*

Хонда шудани ин шеър, ки бо садои пур аз ҳасрат, пур аз алам ва пур аз дард буд, ба чашмони сиёҳи Фирӯза ашки сӯзонро пур кард. Вай оҳи аламноке кашиду оби чашмашро пок карда гуфт:

– Ҷамроҳхон, ки як умр дар бадбахтиҳо Насимҷонро орзу мекард, ба васли ӯ расида, бовар намекард, хуш-

бахтии худро дида наметавонист ва ҳамеша вирди забонаш ҳамин буд:

*Ҳастии ҳайрат маро маҳрум кард аз завқи васл,
Ёр дар оғӯшу ман муштоқи пайгомам ҳанӯз!*

– Вай ҳақиқатан ошиқ буд, вай маликаи тоҷдори диёри ишқ буд! – гуфт Оймулло ба як нуқта нигоҳ карда истода. – Вай мисли Шамсияи ноком дар мактаби ишқ тарбия ёфта, чун шеър латиф, чун илҳом рӯҳбахш ва чун зарҳали китоби ошиқона нозук ва аз олоиш пок буд.

– Бале, рост мегӯед, Оймуллоҷон! Вай зане буд, ки ба шоирон илҳом, ба ҳофизон оҳанг, ба ошиқон шӯри ишқ баҳшида метавонист. Вай зане буд саркаш, озодихоҳ ва боифтихор. Ба ҳеч кас мутеъ намешуд, магар ба ҳукми дилаш, ба ҳеч ҳокиме сар намефаровард, магар ба подшоҳи ишқ! Чун ғунча аз нури офтоби инқилоб шукуфон гашт, чун лаъл аз шуълаи инқилоб дурахшид... Аввалин зане буд, ки мардонавор ба роҳи хуррият қадам гузошт ва бебоконе фаранчию чашмбанди сиёхро зери по кард. Афсӯс, сад афсӯс, ки вай дар ин роҳи озодӣ дуртар нарафт, қурбон шуд!

Оймуллои Танбӯр ин суханони шогирди худро гӯш карда истоду баъд, гӯё сухани аз миён кандашудаи худро давом дод:

– Ин дидагони ман чаро аз рехтани ашки бегарон хушк нашуданд! Ин сари қоқи ман чӣ тавр ба ин зарбаҳои пай дар пай гардун тоб овард? Чӣ тавр, ман марги Шамсияро дидам, марги Ҳамроҳхонро дидам, намурдам, маҳв нашудам? Оҳ, чӣ қонсахту чӣ азобрӯзию чӣ кулфатӣ будааст, ин Оймуллои ту! Ин пири бадмур!

Ҳарчанд ки марги ногаҳонии Ойими Шоҳ ба Фирӯза ҳам таҳаммулфарсо ва мушкил буд, лекин ба ҳоли Оймулло нигоҳ карда ғамаш афзунтар мешуд. Оймуллои Танбӯр, ки як зани ҳассос, нозуктабъ ва шоирмизоч аст, ин рӯзҳо дар синни пирӣ боз ҳам нозуктар, боз ҳам нармдилтар ва ҳассостар шуда буд. Бинобар он Фирӯза хост, ки ба устодаш, ба мураббияш, беодобӣ ҳам шавад, каме тасаллӣ бахшад:

– Ин тавр нагӯед, Оймуллоҷон! – гуфт вай. – Илоҳӣ ба сари мо чавонҳо шумо сиҳат саломат бошед, бо панду насихати худ мо гӯлонро аз роҳи бад баргардонед, ба дили мо меҳри зиндагӣ ва умедро ҷо кунед! Шамсиябону қурбони чаҳолат ва истибдод шуд, замони ӯ чунон буд, ки чунин шуд. Дар он замон худатон медонед, ки Шамсияҳо кам набуданд... Аммо Ойими Шоҳ қурбони озодӣ, қурбони зиндагӣ ва ҳаёти нав шуд. Чӣ тавре ки мегӯед, қурбони ишқи пок шуд. Инро дидан барои ману шумо дар ҳақиқат саҳт ва ҷонгудоз бошад ҳам, ҷуз сабр чора чист?

– Бале, сабр мекунем! – гуфта монд бо нимсадо Оймулло ва оби чашмашро пок кард.

– Лекин, замони мо – замони муқофот ва муҷозот аст! – гуфт Фирӯза сар бардошта. – Агар некӣ кунӣ – некӣ биситонӣ! Агар бадӣ кунӣ – бадӣ! Ман боварӣ дорам, ки кушандагони Ойими Шоҳ ҷазои сазоворашро хоҳанд кашид...

– Мегӯянд, ки Бақочон ном марди саройбон ин корро кардааст.

– Ҳа, Бақочон...

– Ба даст афтадааст?

– Ҳа, ба даст афтадааст, – гуфт хаёл карда истода Фирӯза. Лекин...

– Чӣ?

– Лекин, – гуфт Фирӯза хаёлашро чамъ карда. – Бақочон танҳо нест, Бақочонро ба ин роҳ андохтагиҳо бояд бошанд. Ман аз ин кор андак хабар дорам. Якчанд рӯз пеш аз ин Бақочон ба назди ман омада буд...

Фирӯза воқеаи омадан ва ба клуб бӯхтон кардани Бақочонро нақл карда доду илова намуд:

– Ҳалима – духтари Бақочон бояд қотили асосиро донад. Зеро ки падари ӯро ба роҳи ғалат ва даҳшат равона кардагӣ ҳамон касе аст, ки Ҳалимаро ҳомила кардааст...

– Идораҳои тафтиш пурсуков карда, ёфта мегиранд, – гуфт Оймулло. – Қотил ва қотилон ҷазо ҳам бинанд, лекин аз ин ба марҳума фоидае нест. Ҷони ҷавони вай аз даст рафт!

Ин суханони Оймуллоро Фирӯза қариб намешунид. Боз ба пеши назари вай симои ҷавонона хандон ва шукуфони Ойими Шоҳ омада истода буд ва ӯ аз Фирӯза мехост, ки аз кушандагонаш қасос гирад, намонад, ки дасту панҷаи хунини онҳо боз ба гардани бегуноҳи дигар часпанд.

– Не, – гуфт вай қаҳру ғазаби худро фурӯ нишонда, – не! Ман қасос мегирам! Ман худӣ ҳозир ба ҳавлии Бақочон меравам, аз он Ҳалимаи беномусу бенанг, аз он Ҳалимаи разила, ки барои ҳифзи ҷони айғири худ дасти хунини падарашро ба сӯи бегуноҳон равона кард, гап мепурсам. Вай бояд ба ман ҷавоб диҳад, ба ман!

– Ту девона шудӣ! – гуфт Оймулло бо даҳшат. – Ман туро ба ҳеч ҷо рафта намемонам. Тафтиш кардани ин кор вазифаи ту не. Батар корро расво карданат мумкин.

– Не, расво намекунам! – гуфт тараддуди рафтанро карда аз ҷо бархост Фирӯза. – Ман раги сактаи ин хел зотхоро медонам. Чунон гап пурсам, ки худаш надони-ста монад, ҳамаи асрораширо гуфта медихад. Шумо парво накунед!

– Не, не! – Оймулло ҳам аз ҷо давида бархост. – Ман туро ба ҳеҷ ҷо рафтан наместонам, ин кори ту не! Баъд имрӯзҳо ба ҳавлии Бақочон рафтан умуман хуб не, худи вай дар ҳабс, қораш дар тафтиш... Ақлатро ба ҷо биёр Фирӯза, девонагӣ накун!

Аммо Фирӯза якраҳа буд. Вақте ки ба як қарор омад ўро аз роҳаш баргардонидан мушкил мешуд. Хусусан ки дар ин тавр мавридҳо, дар мавридҳое, ки вай оташин шавад ва бо ғзаб як қор қарданӣ шавад. Сарбандаширо аз китфи стул гирифт, рӯи столасро аз назар гузарониду ба тарафи дар равон шуда, гуфт:

– Оймуллоҷон, аз ман хотирҷамъ бошед, бо занҳо кашмакаш қардан аз дастам меояд. Ин масъаларо партофта мондан нашояд. Ман аз Ҳалима гап мепурсаму зуд ба ҳавлӣ меравам. Шумо ҳозир ба ҳавлӣ баргардед, ки Гулбахоратон аз хонаи доя омадагист.

– Ба ту мегӯям, ки нарав! – гуфт боз таъкид карда Оймулло. – Дилам гувоҳӣ надода истодааст... Тафтиш қардан кори ту не, барои ин қор идораҳои махсус ва одамҳои таҷрибаноки хондагӣ ҳастанд. Нарав, фикру ақидаи худатро ба ҳамонҳо гуфта, навишта те!

– Хуб, хуб, – гуфту Фирӯза зуд қадам гузошта аз хона баромад ва дар як чашм задан фаранҷию чашмбандаширо гирифта ба сӯи кӯча равон шуд.

Э, Худое, ин чӣ рӯз буд! – гуфт худ ба худ Оймулло ва рост истода фикр қард, ки чӣ қор қунад, ба кӣ му-

роциат намояд... Нохост ба ёдаш Асо расид. Асоро ёфтан, ба вай ҳамаи гапро гуфта додан лозим! Лекин аз кучо?

Оймулло ба телефон наздик шуду аммо даст дароз накард. То ба имрӯз ягон бор ба касе телефон накарда буд. Баъд намедонист, ки Асоро бо телефон чӣ хел ҷеғ мезанад, аз кучо мепурсад... Фикр карда истода нохост чизе ба хотираш расиду зуд сарбандашро ба даст гирифта аз хона баромад...

Фирӯза пас аз ба кӯча баромадан донист, ки ҳавлии Бақочонро намедонад. Вай ба хотираш овард, ки Бақочон ҳавлии худро дар ҳамсоягии ҳавлии Низомиддин гуфта буд, аммо дар кадом гузар буданаширо фаромӯш карда буд. Инчунин вай намедонист, ки Низомиддин дар кадом гузар зиндагӣ мекунад. Аммо нағз медонист, ки Бақочон дар саройчаи рӯ ба рӯи Масчиди Атолик, дар болои роҳи калон саройбонӣ мекард. Бинобарон, аввал рост ба ҳамон ҷо рафт. Аз фикр гузаронид, ки шояд дар он ҷо касе бошад ва он кас дараки ҳавлии Бақочонро меводагист. Дар сарой ҷавонаке ба рӯи кат, ба ҷои Бақочон нишаста буд.

– Ҳавлии Бақочон дар гузари Чорхарос, – гуфт ҷавон. – Ана ҳамин роҳ кати лаби ҳавзи Девонбегиба нигоҳ карда рафтани гиред. Рӯ ба рӯи масчиди Говкушонба ки расидед, ба дасти рост гардед, дар ҳамон кӯча аз ягон кас ҳавлии Бақочони мӯзадӯз канӣ гуфта пурсед, нишон медиҳанд.

– Шумо ба он кас кӣ мешавед? – пурсид Фирӯза нохост.

– Ман? Ман домодшавандашон мешавам. Бақочон барои тараддуди тӯи мо ба тумани Ғичдувон рафтанд, ман ба ҷояшон дари сароя кушода шиштем...

– Ҳа, дуруст! – гуфт Фирӯза. – Илоҳӣ ба тӯю тамошо расед!

Пас аз ин бо роҳи нишондодаи домодшаванда ба роҳ даромада Фирӯза фикр мекард, ки оё ба ин бачаи гӯл ҳаёс шудани Бақочонро хабар надода бошанд! Ё ки худаш сир нигоҳ доштани шуда, ғичдувонравии падарарӯсаширо бофта баровард? Ба ҳар ҳол ин бечора умедвор, ки духтари бокираи Бақочон насиби ӯ мешавад, вале намедонад, ки дар паси парда чӣ ҳодисаҳо шуда гузашт!

Надонистан ва беҳабарӣ аз ҳамин ҷиҳат хуб аст, ки кас осуда ва бепарво мегардад. Кас намедонад, ки кай мемурад ва чанд сол ё ки чанд рӯзи дигар умр ба сар мебарад. Агар одам инро медонист, дунё ба назараш тор мешуд. Хайрият кас мурдани худро намедонад. Ана ҳамин барин аз дигар ҳодисаҳо ҳам беҳабар будан, нодон омада, нодон рафтан бад намешуд, ғам кам мешуд... Аммо, не! Агар аз фитнаю фасоди замона боҳабар шуда наистӣ, замона туро нобуд мекунад; замона ба сари ту чунон рӯзхоеро меорад, ки ҳар дақиқа мурданаширо орзу мекуни! Ҳамаи бадбахтиҳои мо аз нодонӣ ва аз беҳабарист. Мурдани худро надонистан мумкин вале зистани худро донистан шарт аст. Зиндагиро донистан – дониста огоҳ аз ҳаводиси олам умр ба сар бурдан аст, мисли инсон, зиндагӣ кардан аст. Гӯсфанд намедонад, ки қассоб барои чарбуи ширини ӯ чон канда ему хошокаширо таҳия мекунад, вай мехӯрад, фарбеҳ мешавад ва ниҳоят аз дасти қассоб кушта мешавад. Майлаш, саҳт бошад ҳам, кас ҳақиқатро дониста истад...

Фирӯза ба гузари Говкушон расида омад, ба паскӯчаи рӯ ба рӯи масҷиди Говкушон гашт ва хост дар он ҷо ис-

тода аз касе дараки ҳавлии Бақочонро пурсад. Иттифоқан ба рӯ ба рӯяш зани қадбаланди фаранчинокеро диду овозашро андак тағйир дода аз вай ҳавлии Бақочонро пурсид.

– Бедарак зӯр зада овозатонро дупӯста накунед, ойим! – гуфт ба ҷавоб занак. – Ман ба шумо ҳавлии Бақочони саройбонро нишон медиҳам!

– Хола Анбар? – гуфт ҳайрон шуда Фирӯза. – Шумо дар ин ҷо чӣ тавр ҳозир шудед?

– Дар ҳар ҷо лозим шавам, дар як чашм задан ҳозир мешавам! – гуфт хола Анбар чашмбандашро андак бардошта ва бо Фирӯза вохӯрӣ карда. – Наход ки ба ҳамин хел ҷоҳои наҳсу пурҳавфу хатар танҳо биёед? Худо ҳайри оймуллоро диҳад, ки хабар доданд, ман роҳро миёнбур карда давида омадам, ки ҳанӯз омада нарасида будед... Ба авлиёҳо назр додан лозим мешавад...

– Барои чӣ ин тавр мегӯед? Ман духтарча не ки...

– Кошки духтарча мешудед, ба гапи аз худ калон гӯш медодед! – гуфт хола Анбар нимҳазлу нимҷиддӣ. – Биёед, даҳшатро бо чашми худатон бинед! Лекин шарт ҳамин ки овоз намебароред, пешхезӣ намекунед, рӯятонро ба касе нишон намедиҳед! Фақат ба имою ишораи ман итоат карда қадам мемонед!

Фирӯза аз паси хола Анбар ба даруни паскӯча равон гашт. Пас аз бист қадам ба дарвозае расиданд, ки аз даруни он овози доду фарёди зане баланд буд. Ба он ҳавлӣ бачаҳои кӯча ва як-ду мард низ саросема дохил мешуданд. Хола Анбар ба он ҳавлӣ даромад. Фирӯза ҳам аз дарвозаи ҳавлӣ ба дарун даромада дид, ки дарҳои калони ягона хонаи он ҳавлӣ кушода, дар назди дари даромад ду-се нафар хурду калон рост истода ба хона нигоҳ

меунанд ва овози фарёди занак аз даруни хона баланд буд, ки мегуфт:

– Эй вой, э дод! Хонем сӯхт! Ягона духтарам, ягона касам, пушту паноҳам аз даст рафт, худаша худаш кушт...

Фирӯза давида рафта аз дари миёна, ки дар он чо ба ғайр аз як-ду бача касе набуд, ба хона нигоҳ кард. Дар миёни хона, рӯ ба замин, дастонашро ба ду тараф дароз карда духтаре мехобид. Занаки гандумгуни ҷуссахурде дар сари вай нишаста доду фарёд мекард. Дар поёни хона ду мардак рост меистоданд ва гӯё ба чизе ба касе мунтазир буданд.

– Ба замин Ҳалима мурда хобидааст, – гуфт оҳиста, сарашро ба сари фаранчиноки Фирӯза наздик оварда хола Анбар. – Он занак модари ўгаи духтарак – Зухра. Яке аз он мардхоро ман мешиносам: хизматгори Низомиддиннозир, мулло Қамбари чурт-чуртӣ... Эҳтимол, ба омадани хоҷааш мунтазир...

Дар ҳақиқат, дар ин вақт дар рӯи ҳавлӣ мардум ба ҳаракат омаданд ва аз миёни онҳо Низомиддин, рангаш сафед кандагӣ, саросема омада ба хона даромаду;

– Хӯш, – гуфт, – ин чӣ воқеа?

– Намедонам, намедонам! – боз фарёд кард занак. – Аз кӯча омадам, ки ана ҳамин хол... дар дасташ шишаи захр... Мурда мондааст.

– Захрро аз кучо ёфтааст?

– Намедонам.

– Дар хона каси дигар набуд?

– Ҳеч кас набуд.

– Дар кӯча будани шуморо касе дид?

– Не, не... Кӣ мидид?

– Низомиддин бо қароҳат қадам монда аз ҳар тараф ба ҳасади Ҳалима назар кард. Баъд ба марде, ки бо Қамбар рост меистод, муроҷиат намуд:

– Ёрмуҳаммадафандӣ! Шумо одами босавод ва огоҳ хастед, дар ҳол коғазу қалам гиреду акт нависед. Мо чун шоҳид даст мемонем. Ин кор... Ин кор шояд чиноят бошад, шояд Ҳалимаро маҷбур карда бошанд, шояд зӯран ўро кушта бошанд... Ба ҳар ҳол...

– Кӣ зӯран мекушт? – гуфт якбора аз ҷо нимҳез шуда Зухра. – Ба даҳонатон нигоҳ карда гап занед! Мурдани духтарам бас набуд, ки акнун ба мани сиёҳсари муштипар тухмат мекунед! Аз Худо тарсед, нозирафандӣ!

– Ҳеч кас нагуфта, аст, ки шумо зӯран куштед, – гуфт Низомиддин, – лекин вазифаи мо, вазифаи тафтиш ҳамин ки ба ҳама чиз бо шубҳа нигоҳ кунем, то ки ҳақиқат ошкор шавад. Ёрмуҳаммадафандӣ нависед!

Мардаки дуом, ки Ёрмуҳаммад ном гирифт, ба поёни хона нишаста, аа дасти касе қалам, аз дасти касе коғаз гирифта ба навиштан сар кард. Низомиддин мегуфт:

– Мо – бошандағони гузари Чаҳорхарос...

Вай қисми расмии акт, таърих, рақам ва номхоро гуфта шуда, захр хӯрда ба рӯи хона афтода мондани Ҳалимаро нависонда баъд илова намуд:

– Ин аҷиб! Ҳалима духтари зиндагидӯст ва солим буд, вай ҳеч гоҳ ба худкушӣ иқдом намекунад. Дар ин ҷо як асрор бояд пинҳон бошад...

– Чӣ асрор мешуд? – гуфт боз овозашро баланд карда Зухра. Вай акнун гирия намекард, дар чашмонаш оташи ғазаб дар мегирифт. – Чӣ асрор мешуд, нозирафандӣ?! – гуфт вай такрор карда ва дар оҳанги истехзо ба суханаш давом дод: – Шумо, нозирафандӣ, ҳамсоияи мо, аз хамаи

асрори хонадони мо хабардор ҳастед, бояд шумо ин су-
ханро ба забон нагиред! Сирру асрор!

– Хомӯш! – гуфт таҳдидомез Низомиддин. – Дар ин
ҷо Ҳалима мурда хобидааст, падараш бо ҷинойт ҳабс
шудааст, мурда болои мурда: ҷинойт болои ҷинойт! Ин-
ро мо намонем, тафтиш мекунем! Шумо, хоним бо
доду ғавғо ба кори мо халал нарасонед! Ман ба милит-
сия телефон кардам. Ҳозир онҳо расида меоянд. Мо
маҷбур ҳастем, ки шуморо якчанд рӯз...

– Худи шумо, – гуфт Зухра саҳт карда. – Худи шумо
ҷинойткор!

– Хомӯш – фарёд кард Низомиддин ва ба занак
наздик шуда бо овози паст гуфт, ки ӯ лаб газид ва пас
хомӯш нишаста монд.

Фирӯза чунин ранг гирифтани ҳодисаро ҳеҷ гумон
накарда буд. Вай боварӣ дошт, ки аз Ҳалима гап пурси-
да, манбаи ғасдро меёбаду ба Асо хабар медиҳад, ки
корашро доништа кунад. Лекин дар ин ҷо ҳодисае рӯй
дод, ки кори Асоро боз ҳам вазнинтар гардонид. Чаро
Зухра бо Низомиддин ин тавр гуфтугӯ мекунад? Чаро
худи ӯро ҷинойткор гуфт? Дар ҳақиқат ҳам ҷинойткори
калон Низомиддин набошад?! Инро ба Асо фаҳмондан
лозим! Чаро ба Ҳалима заҳр додаанд? Барои пӯшидани
ҷинойт? Заҳро кӣ медиҳад? Чӣ тавр медиҳад? Наход ки
худаш, худи Ҳалима тараддуд карда заҳр пайдо карда ва
дар набудани модараш хӯрда бошад? Ё ки кушта шуда-
ни Ҳамроҳхон ва ярадор гашта ҳабс шудани падарашро
шунда ғусса хӯрданаш мумкин... Ба ҳамаи ин корҳо
боис шудани худашро дарк карда, аз ин тавр зиндагӣ
мурданро беҳтар донистанаш мумкин... Агар ҳамин
роҳро интиҳоб мекард...

– Дидед, ойим? – гуфт ба вай наздик шуда хола Анбар.
– Ин ҳавлию ин хонадон ба наҳс чӯлидагӣ... Агар ҳай-ҳай нагӯяд, ин занакӣ шаллоқӣ Нозирафандиро ҳам чинояткор карда мемонад... Нотарсии ўро тамошо кунед!

– Кӣ медонад, – гуфт Фирӯза. – Низомиддинафандӣ ҳамсоияи ин занак ва ў ҳамеша дар ҳавлии нозир мешудааст, ҳамтабақу ҳамкоса ки шуданд, ҳамкор шуданашон мумкин...

– Хайрият ки аз ман пештар омада ба наҳсияти ин хонадон олуда нашудед.

– Рост мегӯед, – гуфт ин дафъа аз нияти бечои худ пушаймон шуда Фирӯза, – хайрият шуд...

Акт ҳанӯз ба охир нарасида, аз берун марди қадбаданде ба хона даромаду сулфида монд. Низомиддин сар бардошта нигоҳ карду якбора рангаш тағйир ёфт ва бо овози паст, ғурунгӣ карда монд:

– Хӯш, чӣ гап?

– Ба шумо кори муҳимми давлатӣ! – гуфт он мард ва ба сӯи берун имо кард.

– Бисёр хуб, – гуфт Низомиддин ва ба Ёрмуҳаммад муроҷиат намуд: – Актро навишта ба милитсия месупоред, баъд ман худам...

Ва берун баромада аз дариҷа ба ҳавлии худаш гузашт...

– Биёед, мо ҳам меравем, – гуфт Фирӯза, – зудтар ба хона рафтан лозим.

Онҳо номаълумакак аз ҳавлии, ба қавли хола «ба наҳсият чӯлидагӣ» берун баромаданд.

– Хайрият ки омадани шуморо ҳеч кас надиду надонист! – гуфт Анбархола дар кӯча. – Охир, шумо одами маълум, ба ҳама шинос...

– Хайрият, хайрият! – гуфта монд Фирӯза ва ба хаёлҳои худ банд шуда ба сӯи хавлиаш равон гашт.

– Хӯш? – гуфт дар хона ба сӯи Рӯзибой нигоҳ карда Низомиддин. – Боз чӣ гап шуд?

– Ҳабибуллин ҳабс шудааст! – гуфт Рӯзибой. – Бақочон сихат шуда истодааст. Бинобарон, ҳуди ҳамин шаб, балки ҳуди ҳозир аз шаҳр баромада рафтани шумо шарт будааст.

– Ман? Чӣ тавр? Ба кучо? Бо чӣ? Бо кӣ? – Яқбора саросема шуда монд Низомиддин.

– Қоғазӣ командировкаатон ҳаст. Бо худатон бисёртар пул мегиред, яроқ мегиред, аз дарвозаи Мазор ё ки ягон дарвозаи дигар бо файтуни кироя, ба чашм айнак монда мебароед. Дар соати даҳи шаб аз Когон ба тарафи Қаршӣ поезд меравад. Пеш аз ба поезд савор шудан ба муовинатон телефон карда мегӯед, ки ноҳост ба Қаршӣ рафтан лозим шуда монд ва азбаски ин супориши маҳсус ва маҳфист, ба касе гап назада, корро давом диҳед. Дар Қаршӣ шуморо пешвоз мегиранд ва рост ба Бойсун ва аз он ҷо ба назди Асадмаҳсум.

– Майлаш, майлаш... – гуфт Низомиддин ва қуттии столашро кушода, тапончаашро гирифт, аз сандукча пули қоғазӣ ва тиллои бисёреро гирифта ба қапчуқаш андохт. Дастонаш меларзиданд, вай чӣ кор карданаашро намедонист.

– Хайр, ман баромада фойтун чеғ мезанам, шумо тайёр шуда бароед. Беҳтар ки либоси рӯятонро тағйир диҳед!

– Майлаш, майлаш! – гуфт Низомиддин ва боз қуттиҳои столашро кушода, намедонист ки чиро мековад. Вай, ки аслан одами тарсу ва бесубот буд, аз хабари

Рӯзибой якбора дилашро бой дод, ҳамаи гар-гар ва калонгарихояш тамом шуданд ва дар ин дам, дар ин дақиқаҳои пурҳарос ва бим симои аслаш – Низомиддини буздил, худпараст ва ноодам равшан аён шуда монд. Вай мисли муш, мисли муше, ки ба чанголи гурба афтада бошад, метапид ва ҷон мекоҳонд. Қариб буд, ки ба Рӯзибой часпад, аз ӯ имдод ҷӯяд ва илтимос кунад, ки ӯро танҳо нагузорад, ӯро то ба Когон мушойиат кунад. Дасту поҳояш меларзиданд, сараш ғуввос мезад ва намедонист, ки кадом чизашро гирад, кадомашро монад. Ба назараш менамуд, ки одамони чека барои дастгир кардани вай омада истодаанд, ӯро мегиранд, ба қатори ҳабсиҳо ба таҳхонаи чека мепартоянд...

Нохост телефон занг зад. Вай беихтиёр даст дароз карда, гӯшаки телефонро гирифтани шуд, вале боз худдорӣ кард. Агар гӯшаки телефонро гирад, агар дар хона будани ӯро донанд, зуд одам фиристода, ӯро ҳабс кунанд... Рафту ин аз тарафи одамони худӣ бошад. Рафту боз ягон илоҷи корро ёфта бошанд, рафту хавфу хатар аз роҳи ӯ бардошта шуда бошад, бинобарон гурехта рафтани ӯро манъ кунанд? Телефон хомӯш шуду боз баргашта бошиддат занг зад. Ин дафъа Низомиддин тоқат накарду ҳар чи бодобод гӯён гӯшаки телефонро бардошт ва бо овози хаста гуфт:

– Бале, кӣ мепурсад?

Аз он тарафи сим овози шиноси Файзулло Хоҷаев ба вай ҷавоб дод:

– Ман, шумо, Низомиддинафандӣ? Чаро овозатон хаста? Касал шудед? Шамол хӯрдед? Боке не, мегузарад. Эҳтиёт кунед. Ҳа, фаҳмидед, ки нӯги суиқасд ошкор шудагӣ барин... Хабар надоред? Афсӯс, аз ин корҳо ха-

бардор будани шумо лозим. Фойтунчӣ Шодиро ба ҳабс гирифтаанд... вай албатта шарик. Бале, ман аз шумо хошишмандам, посбонҳои даруни шахр ва атрофи шахрро пурзӯртар кунед! Ман аз кори Алиризоафандӣ розӣ не. Аз ин хел сардори милитсия, миршаби амир беҳтар буд. Ягон одами дилсӯз ва чаққонро ёфтан лозим. Агар имрӯз омада натавонед, пагоҳ аввали рӯз ҳар кор карда ба маҷлиси шӯроӣ нозирон ҳозир шавед. Ба шумо гап ҳаст. Хайр, эҳтиёт карда хобед, дору хӯред!

Низомиддин гӯшаки телефонро ба чояш гузошт. Да-стонаш бештар ба ларза даромада буданд. Ҳабс шудани Шодии фойтунчӣ боз як нахи дигарро ба дасти чека ёфта медиҳад. Пас, оҳиста-оҳиста ҳамаи нахҳо ба дасти чека меафтанд ва бо як кашидан ўро ва тамоми ташкилотро аз по медароранд. Лекин маълум ки Файзулло Хоҷаев ҳанӯз аз вай шубҳа надорад, чека ҳанӯз ба вай, ба раиси ҳукумат дар бораи нозирӣ дохилия чизе нагуфтааст. Пас, ҳанӯз фурсати халосӣ ҳаст, пас аз ин истифода бурдан лозим... Зудтар! Зудтар!

XI

– Об агар нест, зиндагонӣ нест, мегӯянд, – гуфт машкоби пир Бобо Умед ба шогирд ва ёридиҳандаи худ Мирак, ки дар лаби суфачаи поёни ҳавз ба суханони ӯ бодикқат гӯш карда меистод. – Об ҳаст, ки дунё ҳаст, набошад на одам мешуд, на дарахт ва на мурғу моҳӣ! Дунёе, ки дар он одам набошад, сабзаю гиёҳ набошад, мурғу моҳию ҷонварон набошад – дунёи чӣ! Бинобарон, ҳар касе ки ба халоиқ роҳи обро кушояд – роҳи зиндагӣ, роҳи умрро кушодагӣ мешавад. Мову ту ҳам ба халоиқ шаҳди зиндагӣ мекашонем. Бинобарон, касби мо – касби муқаддас, касби авлиё аст, бачем! Пири мо – Ҳазрати Аббос дар вақташ пайғамбари Худоро шодоб кардаанд, маълум, ки ба он ҳазрат шаҳди зиндагӣ бахшидаанд. Мову ту ҳам ба халқи Худо об кашонда боиси зиндагӣ, боиси равнақу ривочи корашон мешавем. Ана, аз барои ҳамин аз ин касб асло ор нақун ва ҳар кас ки ор мекунад, хор мешавад!

Мирак аз ҳеч кас, ҳатто аз падараш, ки ба назари вай оқилтарин, донотарин одам менамуд, ин тавр суханони пуртаъсир ва айни муддаоро нашунида буд. Гӯё ки Бобо Умед асоси мақсади вай, муддаои дили вайро медониста бошад, сухан мекард. Мирак ҳам гӯё ҳамин тавр гуфтан мехост, лекин чӣ буд, ки Бобо барин ғалатӣ, маъқул ва фаҳмо карда гуфта наметавонист. Бале, вай бедарак машкобиरो касб накардааст, вай медонист, ё ки ҳис мекард, чӣ тавре ки Бобо гуфт! Лекин машки пуробро аз зинаҳои ҳавз бардошта бароварда, ба болои суфаи машкбардорӣ гузоштан мушкил, нафаси кас ба дарун мекашад, поҳои кас меларзанд... баръакс, ин зинаҳо

лағжонак! Агар ҳавз пуроб бошад-ку, гап не, аз лаби ҳавз то ба суфа ду кадам, он тарафаш машкро ба китф бардошта рафтан мегири. Лекин барои чӣ буд, ки ба шаҳрӯд дер-дер об сар медиханд ва бинобарон, ҳавзҳо бисёр вақт камоб, панҷ-шаш зина поён фаромада машкро пур кардан лозим мешавад. Ин хуб не. Об, ки боиси зиндагонӣ бошад, чаро онро ҳамеша ва дар ҳама ҷо қорӣ намекунанд? Чаро маҷбур мекунанд, ки машкобҳои Бухоро ба тағи ҳавз фаромада, оби қуҳнашударо гиранд? Миробҳо қанӣ? Чӣ қор мекунанд? Наход аз ҳамин об қалонҳои Ҳукумати Бухоро, Файзуллоҳоча, Ҳайдарқул амак ва боз диғарҳо ҳам хӯранд? Ё ки онҳо ба ҷои об лимунод менӯшанд? Охир, бо лимунод ошу шӯрбо пухтан намешавад! Бо лимунод ҷой намекунанд! Об дарқор, оби софу тоза ва бекичча дарқор...

– Об одамро азиз, одамро соф ва пок мекунад! – гуфт ба шарҳи фалсафии худ давом дода Бобо Умед. – Об на ин ки одамро, балки тамоми рӯи заминро мусаффо ва пок мекунад. Лекин одамҳое ҳастанд, ки бо шустан пок намешаванд. Аз сари онҳо ҳамаи оби ҳавзро резед, фоида надорад, наҳсияти як қас ба сад қас, азони сад қас ба ҳазор қас мерасад. Дар гузари мо як баққол буд, аз васвасаи нафси носераш ба наҳс ҷӯлида монд. Вай ба одамҳо пул қарз медуода даҳчанд қарда рӯёнида мегирифт. Аз беруни шаҳр замин харид, мардикор андохт. Азбаски хуни мардумро мақид, ба наҳсият ҷӯлид. Одамҳои нек насиҳат қарданд, фоида набахшид. Ана, чӣ меғӯед, ки дар як рӯз ҳавлиаш сӯхт. Аз наҳсияти вай ҳавлии ҳамсоя ҳам даргирифт. Ҳосили заминашро малях зер қарда, пок-покиза хӯрда рафт. Писараш ба ҳавз

афтода ғарқ шуд ва ... баққоли наҳсиятзеркардагӣ дево-
на шуда ба Хоҷаӯбониҳо афтод. Ҷар кас ки бо ҳамон
баққол ҳамдаст буд, низ ба наҳсият чӯлид... Аммо ҳам-
соия мо – аробакаши бечора, ки одами нек буд, модаго-
ваш дуто зоид. Занаш кирмак парво карда будааст, сол
омад карду пиллаи бисёре фурӯхт, зиндағониаш якбора
хуб шуда монд. Афсӯс ки нотавонбинҳои наҳс рӯзи не-
ки ўро дида натавонистанд, ҷадид гуфта тухмат заданду
болои арк бурда сар заданд... Инқилоб шуд, нағз шуд,
акнун касе ба касе тухмат зада наметавонад.

– Наход ки, – гуфт Мирак, – ҳамаи тухматчиҳо нест
шуда бошанд?

– Ҳамашон нест нашуда бошанд ҳам, – гуфт бобо, –
лекин ҳукумат одил шуд ва тухматчӣ акнун метарсад.

Мирак ба ин хулосаи устодаш бовар кард ва қоил
шуд, вай гуфта натавонист, ки тухматчиҳо ва нотавон-
бинҳо ханӯз ҳам ҳастанд ва кори худро карда гаштаанд.
Ҳоло солҳои бисёре лозим, ки ин хел одат ва хислатҳои
бад аз шуури одам нест шуда равад...

– Бобо, шумо ба ҳавлии ҳар кӣ, об гӯяд, кашондан
мегиред, – пурсид ноҳост Мирак.

– Ҳа, бачем, – гуфт Бобо. – Ҷар кас об хоҳад, ўро аз
об сер кардан шарт аст. Пири мо ҳамин тавр мефармо-
янд.

– Одами наҳс бошад ҳам?

– Мо аз кучо медонем, ки вай наҳс аст ё пок? Мо ме-
бинем, ки бандаи Худо обталаб аст.

– Одами золим ва хунхӯр бошад-чӣ?

– Золим? Не ҳеҷ кадоми мо ба ҳавлии одами золим об
намекашонем. Лекин дар замони пеш аз инқилоб зо-

лимҳо ҳукмрон буданд. Иҷрои фармони ҳукмрон бар фукаро маҷбури буд...

Ман ҳеҷ вақт ба хонаи золим об намебарам, хоҳ ҳукмрон бошад, хоҳ не.

– Эй бачем, ба ту чӣ гӯям! – гуфт Бобо. – Ту золиро надидӣ ва аз гирудори ӯ хабар надорӣ... Зулми банда, аз зулми Худо ҳам саҳттар аст, мегӯянд. Рӯзҳое ки мо дидем, илоҳӣ душманат набинад!

– Ман золиро дидам! – гуфт Мирак калонсолҳо барин. – Асадмахсум золим аст...

– Асадмахсум золим буд, – гуфт сухани ӯро тасдиқ карда Бобо, – лекин худораҳматӣ дадет ба даргоҳи ӯ кор мекард. Барои чӣ? Чунки Асадмахсум ҳукмрон буд.

– Не, гуфт Мираки якрав, – дадем барои нест кардани золим кор мекарданд.

– Ҳа, – илоҳи Худо раҳмат кунад! – гуфта монд мӯйсафед ва шояд барои дар ин мавзӯ чуқуртар нарафта, гапро ба охир расонид. – Хайр, хез бачем, вақт ҳам бе-гоҳ шуд, як раҳ-як раҳ ба қарориҳо об барем.

Мирак аз ҷо бархост, аз сари меҳ машкчаи худро, ки ба ӯ Асо дода буд, гирифт ба китф партофт, баъд дӯлчаи маҳсули онро ҳам, ки дар ҳамон меҳ буд, ба дасти рост гирифт ва аз паси Бобо бо зинаҳои ҳавз ба поён, ба худи оби такнишастаи ҳавз фаромад.

– Ману ту ба мардум хизмат мекунем, – гуфт мӯсафед ба машкаш бо дӯлчаи калон об андохта истода, – мардум ҳам ба мо хизмат мекунанд. Ана ҳамин дӯлчаю ҳамин машкро ба мо дӯхта намедоданд, мо чӣ кор мекардем?! Ҳавзро намеканданду гирдогирд зинаҳои сангин намесоҳтанд мо аз кучо об мегирифтем? Ин корхоро

одамҳо барои мо карданд, мо ба онҳо об мекашонем... Дунё ана ҳамин тавр сохта шудагӣ, бачем, ҳама бояд кор кунанд, ҳама бояд ба ҳамдигар мадад расонанд ва кори ҳар кас ба қадри ҳоли худ, албатта.

Мирак ҳаёл кард, ки ин гуфтаҳои Боборо ҳам гӯё вай медонист, гӯё дар фикраш ҳамин гапҳо буданд, лекин равшан набуданд ва агар як кас пурсад, ин тавр нағз карда гуфта наметавонист. Дар ҳақиқат, Мирак асоси ҳаёт ва моҳияти дунёро дар кор, дар меҳнат ва дар ҳаракат медонист. Деҳқон дар замин кор мекунаду гандум мерӯяд, алаф мерӯяд, гову гӯсфандро парво мекунад... Аз меҳнати деҳқон ҳама сер, ҳама шодоб, ҳама таъмин мешаванд... Оҳангар кор мекунад, асбоби деҳқониро месозад, асбоби зиндагиро месозад... Бофанда кор мекунад, қаламӣ, карбос, шохӣ, адрас, бофта мебарорад, мардумро мепӯшонад... Ошпаз ош мепазад, усто хона месозад, машқоб об мекашонад... Лекин муллобачаҳо чӣ кор мекунанд? Китоб мехонанд! Аз китоб хонда валвала карда нишастани онҳо ба мардум чӣ фоида! Имому сӯфии гузар чӣ кор мекунанд? Намоз мехонанд! Аз намоз хондани онҳо ба мардум чӣ фоида? Акнун одамони бисёре дар идораҳо рафта, ба сари столҳо мешинанд, нозирҳо фойтун савор шуда мегарданд – аз онҳо ба мардум чӣ фоида? Ҳеч! Ҳамаи ин хел одамҳо ғайри муфтхӯрӣ дигар коре надоранд. Мирак бекориро бад мебинад. Мирак кор карда, кори бо фоида карда нон хӯрданӣ аст. Барои чӣ ҳам Асомак, ҳам Фирӯзахола ўро ба хондан даъват мекунанд? Ҳамин қадар хонданаш бас не-мӣ? Вай хату савод дорад, навишта, хонда метавонад, камтар ҳисобро медонад. Чанд бор ба модараш

аризаҳо навишта дод, газета хонда метавонад, эълонҳоро мехонад... Кифоя! Боз агар хонад, чӣ мешавад? Нозир? Даркор не! Аз хама беҳтараш машкобӣ!

Машки вай аз об пур шуд, машки пуробро базӯр бардошта боло бароварду ба рӯи суфача гузошт. Ҳоло мӯйсафед ба машкаш об андохта истода буд.

– Ба кучо барам? – пурсид Мирак.

– Ба ҳавлии Ғуломҷонмахсум! – гуфт мӯсафед.

Мирак машкро қулай карда ба китфаш бардошту андак хам шуда ба роҳ даромад. Дар дами кӯчаи ҳавлии Ғуломҷонмахсум як ғойтуни дуаспа ва ду аскар дар болои аспҳои худ истода буданд. Онҳо ҳеч касро гузаштан намонданд. Мирак ба дигарон аҳамият надода, хост, ки аз паҳлуи ғойтун гузашта равад, лекин яке аз аскарҳо ўро аз роҳ дошт:

– Ҳой машкоб, баргард, мумкин не!

– Ман ба ҳавлии ҷаноби нозир... – гуфт Мирак, ба гумони он ки ба ҳавлии нозир гузаштан мумкин бошад.

– Мумкин не, баргард! – гуфт боз дӯғ зада аскар ва бо сари асп пеши роҳи ўро гирифтани шуд.

– Машкам вазнин, амак, – гуфта илтимос кардани буд Мирак, лекин гапаш нотамо монд. Дар ин дам аз даруни дарвозаи калон ва кушоди ҳавлии Ғуломҷонмахсум пеш-пеш Асо дар дасташ тапонча, аз пасаш Ғуломҷонмахсум бо ранги сап-сафед канда ва ҳоли парешон, боз ду нафари дигар одамҳои салланок ва аз паси онҳо се нафар одамони Асо барин тапончанок баромада омаданд. Аскарҳои аспҳои худро ба кафотар ронд, чашми Асо ба Мирак афтоду табассум кард. Мирак ҳам ба вай салом дод. Асо Ғуломҷонмахсум ва ду одами салла-

нокро ба фойтун савор карду худаш ҳам нишаст ва аз ду тараф ду одами дигар ба зинаҳои фойтун савор шуданд. Ҳанӯз фойтун ба роҳ надаромада, Асо, ки ба Мирак наздик буд, гуфт:

– Аҳволат чӣ тавр? Пага ба хона биё, албатта, кор ҳаст.

– Хуб шудааст, – гуфт Мирак.

Фойтун ба роҳ даромад, аз паси он ду аспакӣ ронданд ва аз паси онҳо бачаҳои кӯча ва тамошобинон рафтанд ва инчунин аз ҳавлӣ як занак додгӯён баромаданӣ шуд, ки ўро писараке ҳамсинни Мирак пешгирӣ карда, намонд, ки ба кӯча барояд. Аз ин манзара Мирак як дараҷа ғамгин шуду чӣ қор карданаширо надониста монд: обро ба ҳавлӣ дарорад, ё ки аз роҳ баргардад... Нохост як насиҳати падараш ба ёдаш расид, ки гуфта буд: мард бояд аз роҳаш барнагардад! Инро ба хотир оварду ба пеш қадам монд ва ба ҳавлӣ даромада, рост ба сӯи ошхона рафт ва машкашро ба хум ҳолӣ карда баромад. Дар ин дам Бобо Умед ҳам машкашро бардошта овард. Мирак ба вай роҳ дода, аз ошхона баромад. Дар рӯи ҳавлӣ писари Ғуломҷонмахсум истода буд, гӯё Миракро мунтазир буд.

– Ҳа, одами чека! – гуфт вай бо ғазаб ба сӯи Мирак хитоб карда. – Машқобӣ карда аз ҳавлиии мо гап чиндию рафта ба соҳибонат хабар додӣ!

Мирак гаранг шуда монд ва намедонист, ки ба ин писараки аблаҳ чӣ ҷавоб диҳад.

– Дадема ҳабскунондагӣ ту! – гуфт боз ба вай наздик шуда писарак. – Ман ба ту нишон дода мемоман, лаънатии хабарқаш, ҷосус!

– Дахонатба нигоҳ карда гап зан, фалокат! – гуфт Мирак ва бо як ҳаракати тез даст муш карда, ба сӯи ӯ равона гардида писаракро дошта гирифтуну саҳт тела дод, ки ӯ қариб афтода буд. Аммо писарак боз қоматашро рост кардуну ин дафъа бо ҳар ду дасташ ба ӯ ҳучум кард. Мирак боз аз ҳар ду дасти ӯ гирифтуну ба пас тела дода фиристод. Писарак кам монда буд, ки ғелида равад, лекин ба лаби суфа дакка хӯрда худро дошта гирифт ва иттифоқан офтобаи мисине, ки дар он чо буд, ба дасташ афтод ва онро гирифта ба тарафи Мирак партофт. Мирак хушёрӣ кард, офтоба тараққос зада ба дари хонаи поён расид ва ғиреви занҳо баланд шуд. Дар ин дам Бобо Умед ҳам аз ошхона машкашро холи карда баровардуну ба миёни писарак ва Мирак даромад:

– Ҳай, ҳай махсумҷон! – гуфт вай ба писарак. – Гуноҳи ин камбағали обкаш чӣ, ки ба сари вай офтобаро мепартоед?

– Вай хабаркаш, вай чосус! – гуфт чир зада писарак.

– Худи ту, дадаи ту чосус! – гуфт Мирак. – Агар беғуноҳ мешуд, ӯро ҳабс намекарданд.

– Ана, ана дидед! – боз фарёд кард ба сари Мирак ҳучум кардани шуда писарак. Лекин Бобо, ки ба миён даромада буд, намонд. Дар ин вақт занҳо ҳам доду фарёд карда ӯро чанг карданд ва ба хона чеғ заданд. Бобо ба Мирак ишора кард, ки аз ҳавли барояд. Мирак ба сӯи писарак бо тамасхур нигоҳе кардуну аз ҳавли баромад.

– Дигар поят ба ҳавлии мо нарасад! – гуфта монд аз паси вай писарак.

Дар кӯча Бобо Умед гуфт:

– Оқибат гургзода гург шавад, гарчӣ бо одамӣ бузург шавад! Худи бачагиҳои дадеш: берӯй, шаттоҳ, чангара...

– Шумо дар вақти бачагии дадеш ҳам ба ин ҳавлӣ об медедед? – пурсид алами худро даме фаромӯш карда Мирак.

– Ҳа, бачем, аз хурдӣ касби ман машкобӣ буд... ҳамаи мардуми ин хонадон аз машки ман об нӯшида ба воя расидагӣ, лекин қадрдонӣ кучо! Боз ҳам агар як соат дер кунӣ, пирсаги беимон, чаро дер мондӣ, мегӯянд. Э, бачем, қадри меҳнаткашро меҳнаткаш медонад, муфтхӯр чӣ медонад!

– Падарлаънати сағбача! – гуфта монд Мирак.

– Биё, нағз шуд! – гуфт Бобо Умед, ки ҳамеша некбин буд ва ноумедиро намедонист. – Ба ҳамин гузар, ба ҳавлии Шамсиддинбеки иноқи гурехта рафтагӣ дар ҳамин қарибӣ як одами ҳукумат омада ҷойгир шуд. Бача-қачаи бисёр дорад. Аз ман хоҳиш кард, ки ба ҳавлии вай об кашонам. Ман чӣ гуфтanamро надониста гашта будам. Акнун дигар ба ҳавлии Ғуломҷонмахсум об намекашонем, ба ҳавлии ҳамон одами ҳукумат об мебарем. Ҳавлии вай ба ҳавз наздик, ду қадам.

– Майлаш, – гуфт Мирак. – Гургзодаҳо худашон об кашондан гиранд.

– Ҳа, – гуфт Бобо Умед, – қаҳр кардани моро шарикҳо фаҳманд, ягонташон ҳам ба онҳо об намебаранд.

– Гӯед, ҳеҷ кас об накашонанд! – гуфт Мирак. – Худашон кӯр шуда равғанашонро об кунанд!

Мирак бисёр оташин шуда буд, барои он ки ба вай тухмат зада буданд. Вай дурӯғгӯиро намедонист, ба

ҳаққи касе тухмат накарда буд, бедарак ба кас озор на-
медод... Аммо, вақте ки ба ӯ бедарак озор расонданд,
чунон дар қаҳр мешуд, чунон оташин мегашт, ки озор-
расонандаро пора-пора кардан меҳост. Ҳоло ҳам исто-
да-истода аламаш омада буд, худашро сарзаниш мекард,
ки барои чӣ ба вай хурӯсчаи бодӣ нағзакак сабақ надод.
Падараш ҷосус, худаш ҷосус!

– Ҷосус чӣ гуфтани гап? – гуфта нохост аз Бобо Умед
пурсид вай.

– Ҷосус, – гуфт пушти сарашро хорида истода
мӯсафед, – ҷосус одами чонаш сушт, одами беоқибат,
одами қадрношинос будагист... Ман ҳам дуруст наме-
донам, ин ҳамин гапи ҷадидҳо... Ҳар хел «хуррият, му-
совот, яшасун» барин гапҳоро бофта, тофта баровар-
данд, кас намедонад, ки чӣ гуфтагешон бошад.

– Ҳамин Гуломҷонмахсум ҳам ҷадид-мӣ?

– Ҷадид будагист, – гуфт мӯсафед, – бедарак дар идо-
раи адлия калон намешуд-дия! Ҷадидҳо инқилоб кар-
данду ба сари кор баромада гирифтанд. Боз намедонам
ин чекааш чӣ бошад, ки худи ҷадидҳоро ҳабс карда исто-
дааст.

– Чека идораи зӯр, идораи нағз! – гуфт донишмандии
худро фаҳмондани шуда Мирак. – Агар чека намешуд,
Асадмахсум зада шахрро мегирифт. Агар чека намешуд,
ҳамаи инқилобчиҳоро қир мекарданд. Амаки Асо дар
чека кор мекунад, шабу рӯз хоб накарда кор мекунад,
шахрро, мардуми шахрро аз босмачиҳо муҳофиза меку-
над.

– Ҳамин тавр гӯй! – гуфта монд мӯсафед.

Онҳо суҳбаткунон ба сари хавз расида буданд. Рӯз

бегоҳ мешуд. Машкобҳо машку дӯлчаҳои худро ғундошта, ба хонаҳояшон бармегаштанд. Ба ҳавз аз нова шаррасанон об мерехт. Маълум ки ба шаҳррӯд об омадааст.

– Хайрият об омад, – гуфт мӯсафед, – чанд вақт корамон осон мешавад.

– Мардум оби софу ҳалол мехӯранд! – гуфта монд Мирак.

– Ин гапат ҳам рост, – гуфт мӯсафед ва тасмаи миёнашро кушода истода илова намуд: – Хайр, акнун миёната кушо, дӯлчаатро гир, ба хона рафта истироҳат кун! Пагоҳ насиб бошад, аз оби нав мардумро саршор мекунем.

Мирак миёнашро кушод, дӯлчаро аз мех гирифта хамроҳи мӯсафед ба кӯчаи калон баромад.

– Агар хоҳӣ, биё, ба хона барам, – гуфт Бобо, – кампир ягон оши явғон кардагист, хӯрда меравӣ.

– Не, раҳмат, – гуфт Мирак. – Ба хона равам, очам барвақттар биё, гуфта буд.

– Хайр, майлаш, ба очат салом гӯй!

Онҳо аз ҳамдигар ҷудо шуданд. Ҳавлии Мирак аз гузари Калобод дуртар буд. Махсусан ба ин гузар ва ба ин ҳавз ба кор омадани вай ду сабаб дошт: аввалаш ин ки, Бобо Умед дар ин ҷо буд ва ўро Асо бо Мирак шинос карда, ба шогирдӣ дода буд. Сониян, ин ҷо аз ошно-рӯшноҳо дуртар, рӯзҳои аввал то омӯхта шудан ба кори машкобӣ ба ҳавлиҳои одамони бегона об кашондан беҳтар намуд. Бинобарон, ҳар рӯз аввали пагоҳ кӯчаю паскӯчаи бисёреро гузашта, ба сари ҳавз меомад ва бегоҳӣ, ки аз кор монда мешуд, машки холӣ ва дӯлча дар

китф, оҳиста-оҳиста хаёлкунон роҳ гашта, ба хона меомад. Имрӯз, ки андак оташин шуда гирифта буд, дар бораи одамон фикр мекард. Барои чӣ одамҳо ба ҳамдигар душманӣ мекунанд, бо ҳамдигар қасд мекунанд, ҳамдигарро мезананд, мекушанд, ҳабс мекунанд? Ҳамаи ин корҳо аз нодонӣ, аз нофаҳмӣ! Имрӯз писари Гуломҷон бедарак, тахти гапро нафаҳмида бо вай чанг кард, дили ӯро сиёҳ кард. Амаки Асо дадаи ӯро ҳабс карда бошад, ягон гуноҳ кардагист.

Аммо ин кор ба вай чӣ дахл дорад?! Вай аз кучо медонад, ки Гуломҷонмахсум ва шарикони вай кистанд, чикораанд. Агар ба Мирак мебуд, ҳеч гоҳ онҳоро ҳабс намекард, ба сӯи онҳо тапонча рост намекард, мемонд, гаштан мегирифтанд... Лекин амаки Асо дар чека ягон гапро медонад. Амаки Асо ҳам одами раҳмдил ва хушфӯл аст. Худи ӯро Асадмахсум бе ҳеч гуноҳ гирифта ҳабс карда буд. Агар дадаи Мирак намешуд, амаки Асоро азоб медоданд. Фирӯзахола барои он кас шуда чӣ қадар гирияҳо карданд. Ҳайдаркуламак чӣ қадар безобита шуда буданд. Аз барои пеши роҳи Асадмахсумро гирифтанд, барои хайрияти мардум он кас ҳам рафта бо дадаи Мирак якчоя кор карданд... Ана, охираш Асадмахсум худи онҳоро ҳабс кард ва хунрезӣ карда баромада рафт... Бечора дадаи Мирак тир хӯрда ҳалок шуд, Миракро танҳо монда рафт...

Дар ҳавлӣ меҳмонҳои дилхоҳи ӯ бо модараш суҳбат карда нишаста буданд. Асо ва Фирӯза дар рӯи суфа чой нӯшида менишастанд ва модараш косахоро шуста, дар тарардуди кашидани шӯрбо буд.

– Ана машқобчони ман ҳам омад! – гуфт модараш. –

Марди майдони ман, писари коркуни ман, меҳнати ман!

– Салом, салом! – гуфт хурсандона Мирак. – Хуш омадетон, хуш омадетон!

– Саломат бош! – гуфт Асо. – Ту ба ҳавлии мо нарафтӣ, мо ба ҳавлии ту омадем. Кани, зиёфата барор!

– Қонам катӣ! – гуфт Мирак машку дӯлчаро ба меҳи таки айвон овехта. – Барои чӣ ба хона надаромадетон? Онаҷон, хона хуб набуд-мӣ?

– Не, гуфтанд, – гуфт кампир ду коса шӯрборо ба назди меҳмонҳо оварда.

– Тобистон рӯи ҳавлӣ нағз-дия! – гуфт Фирӯза. – Ту нағз ҳастӣ додарам, мондаҳои кору меҳнат!

– Саломат бошед! – гуфт Мирак ба назди меҳмонҳо рафта нишаста. – Ман бо гуфтаи шумо пагоҳ ба хона-атон рафтани будам.

– Ҳа, аммо имрӯз ту зарур шудию мо ба хонаи ту омадем, – гуфт Асо.

– Хайрият ки ба ҳавлии мо, камбағалҳо, ҳам меомадед!

– Ту барои чӣ камбағал мешудӣ?! – гуфт Фирӯза табассумкунон. – Ту меҳнаткаши даврони ҳукумати шӯроӣ ҳастӣ! Дар ин даврон меҳнаткаш соҳиби ҳама чиз ва соҳиби давлат аст.

– Шикамат хуб гушна будагист? – гуфта Асо пурсид. – Обкашонӣ ба кас иштиҳо меорад. Ма, ана ин шӯрборо хӯрдан гир!

– Не, не, – гуфт Мирак, – ана оварда истодаанд. Модараш ба худаш ва ба Мирак ҳам шӯрбо овард.

– Бисёр вақт сер мебиёд, – гуфт модари Мирак. –

Мардум як коса-ним коса хӯрок медиҳанд, баъд дар лаби ҳавз ҳамаи машкобҳо ҳаме шуда мехӯранд, ба хонахошон мебаранд. Аммо ин додари оракии шумо ба хавлӣ чиз намекашонанд, ҳар чӣ ёбад, ба устодаш медиҳад.

– Нағз мекунад! – гуфт Асо, – Назарбаландӣ аз падараш мерос!

Баъд аз хӯрок Асо мақсади омаданашонро гуфта дод:

– Ба ту Ҳайдарқуламак мунтазир! – гуфт вай. – Он кас дар касалхона хобидаанд, дирӯз душманҳо аз пастхамӣ тир парронда ярадор кардаанд.

– Ярадор? – пиёлаи чойро ба рӯи дастурхон гузошт Мирак. – Қадом душман? Барои чӣ?

Асо мухтасар карда ҳодисаи шудагиро баён кард ва илова намуд:

– Одами тир паррондагиро наёфтем, лекин ба паяш афтодем. Як мардаки кавказӣ будааст...

– Кавказӣ ба Ҳайдарқуламак чӣ кор доштааст?

– Вай одами ба пул харида шудагӣ. Қотилҳои асосӣ дигаранд, ки як қисмашонро ту дидӣ.

– Гуломҷонмахсум?

– Ҳа, Гуломҷонмахсум, домоди амир Абдурахмонхон ва боз дигарҳо... бисёрашон ба даст афтоданд.

– Уҳ, лаънатихо! – гуфт муштонашро гирех карда Мирак. – Хайрият ки чека ҳаст, хайрият ки шумо ҳастед, амаки Асо, набошад ин душманҳо ҳамаи одамҳои нағзро якто-якто парронда мекушанд... Хайр, Ҳайдарқуламак чӣ тавр!

– Он касро духтурҳо табобат карда истодаанд. Сихат мешаванд, парво нақун.

– Илоҳӣ ба умру чонашон Худо барака диҳад! – гуфта модари Мирак дуо кард.

– Хайр, набошад тезтар равем, Ҳайдаркуламак мунтазир нашаванд, – гуфт Фирӯза.

Ҳама омин гуфта аз ҷо бархостанд. Модари Мирак дар як табақ аз гӯшти шӯрбо монд, ба боляш дуто нони мулоим гузошту ба дастурхонча печонда ба дасти вай дод.

– Инро ба амакат бурда те, – гуфт вай. – Аз ман салом гӯй. Ҳарчӣ дилашон хоҳад, ба ту гӯянд, пухта мефиристонем.

– Бисёр хуб! – гуфт Мирак.

ХИ

Ҳайдаркул дар касалхонаи калон, ки дар қарибии дарвозаи Шайх Чалол буд, дар як хонаи алоҳида мехобид. Тири душман тугмаи костюм ва тасмаи миёнбандашро сӯрох карда, ба паҳлуяш даромада буд. Духтурҳо зуд ҷароҳӣ карда, онро бароварда гирифтанд ва гуфтанд, ки ба аъзои дохилӣ он қадар зарари калон нарасидааст. Лекин азбаски хуни бисёр рехтааст, мӯсафед хеле беҳол шудааст. Рӯзи дуҷум ҷарорат баланд шуда, Ҳайдаркулро безобита кард. Духтурҳо ва ҳамшираҳои шафқат як дам ўро танҳо намонданд. Ҳамеша дору гузаронда, ба пешонааш латта нам карда мегузоштанд. Дар нимаи дуҷуми рӯз таб андак паст шуд, Ҳайдаркул чашм кушод.

– Ҳеч кас наомадааст? – пурсид вай аз ҳамшира.

– Не, – гуфт ҳамшира. – Агар биёяд ҳам духтур ба ин ҷо даромадан намонанд.

Ҳайдаркул андак тааммул карду гуфт:

– Духтурро ҷеғ занед!

Духтур омаду бо табассум ўро табрик кард:

– Ҳарчӣ таб поён фаромадааст. Бисёр нағз... Акнун осудагӣ ва хоб ба шумо қувва мебахшад.

– Гапатон дуруст, – гуфт Ҳайдаркул бо овози паст, – лекин ман аз шумо хоҳиш дорам, одамоне, ки имрӯзу пага ба дидани ман меоянд, монед ки дароянд. Ман ба баъзе дӯстонам гапҳои мегуфтагӣ дорам.

– Ба шумо осуда хобидан зарур аст! – гуфт боз таъкид карда духтур. – Камтар ки ҳолатон беҳтар шавад, марҳамат!

Ҳайдаркул бо дастони бедармонаш аз дасти духтур дошт:

– Аз шумо хошишмандам: Асо, Фирӯза, Карим барин одамҳо ба ман бисёр зарур! Ҷон духтур!

– Майлаш, майлаш! – гуфт духтур, он хошиши қатъии Ҳайдаркулро шунида: – Ҳамин одамҳо биёянд, мемо-нем... Аммо шумо ҳозир истироҳат кунед!

Духтур рафт. Ҳамшираи шафқат дар пеши тирезаи хона нишаста китобашро кушод. Дар хона ва берун хо-мӯшии том ҳукмфармо шуд. Ҳайдаркул чашмонаш нимпӯш, ором нафас гирифта, ба хаёли чуқур фуру рафт. Ба хотираш Саидпахлавон расид. Ҳақиқатан ода-ми содиқ, одами хоксор ва меҳрубон буд. Умраш дар меҳнат ва нодорамӣ гузашт. Умед мекард, ки дунё дунё шаваду вай барин камбағалҳо рӯз бинанд. Барои ин даъвати ӯро қабул кард, ба хизмат омад...

Мардак хеле вазнин, ботаҳаммул ва чиддӣ буд. Аз дар бо кавоқҳои овезон, гӯё димоғаш сӯхтагӣ бошад, медаромаду бо овози ғафс ва мулоими худ салом ме-дод...

– Нағз-мӣ ту, чӯра? Аҳволат чӣ тавр? Духтурҳо азоб надоданд? Ҷарроҳӣ нағз гузашт? Ҳа, дуруст! Ҷарроҳӣ шуда бошад, тирро гирифта партофта бошанд, шудагеш, ҳеч боке не, сиҳат мешавӣ! Пир шуда бошӣ ҳам, ту ҳоло боқувват, базарба... Мурданро фикр накуни ҳам меша-вад. Мурдан осон, зиндагӣ кардан мушқил! Мурдӣ – хок мешавӣ, меравӣ! Ҳунар дар он ки зинда бошӣ, ба мар-дум некӣ кунӣ, гуфтаи худат: хизмати халқро кунӣ!

– Ба ман насихат доданба усто, аммо худат чӣ?! Рафтӣ, вале маро сӯзондӣ ва рафтӣ... Ту ба ҳар ҳол пахлавон будӣ, баҳодур будӣ, тани рустамона доштӣ. Аммо тири як душман, тири милтиқи кадом як разил ва нокас туро аз по даровард. Кӣ медонад, шояд ҳамон

одаме, ки хуни туро рехт, боиси афтодани ман шуда бошад... Рост гуфтӣ, ҳамаи ин одамкушҳо аз як зоту аз як забаранд! Мақсадашон ҳам як: пеши роҳи бахти меҳнаткашро доштан мехоҳанд. Масалан, Асадмахсум! Меҳоҳад, ки амир шавад... Амири вопасин гуфта шунида бошӣ, ана ҳамин Асадмахсум аст! Ба ту, ба ман ва бисёр чанговарони роҳи озодӣ ҳамин Асадмахсумҳо аз гӯшаю канор тир мезананд. тири душман ба паҳлуи ман расид, аммо вай Турсун Хочаевро нишон гирифта буд, котиби Кумитаи Марказиро куштани буд... Тири душман ба ман расид, майлаш, ман рӯз дидагӣ, умрам ба як чо расидагӣ...

Хаёли Саидпахлавон хира шуд, дам назаду монд, хо-мӯш гашт... баъд аз фурсате наздиктар омаду гуфт:

– Ба ту айб аст, бародар, айб! Шарм надошта аз умрат даст мешӯй! Агар аз Асадмахсум интиқоми маро нагирифта даст аз чон шӯй, беҳтар, ки маро ёд накун! Ман ба наздат, ба сари болинат омадам, ки ҳаминро ба ту гӯям. Ту Асадмахсумро, дӯстони ӯро, душманони ӯро, кирдору рафтори ӯро, ҳилаю найрангҳои ӯро нағз медонӣ. Бояд ба Карим роҳбарӣ кунӣ, бояд Каримро омӯхта истӣ! Мабодо вай дар кораш сахве кунад, мабодо фиреби душманро хӯрад, мабодо ба доми ҳилаю тазвир афтад... Карим ҷавони далер аст, вай аз роҳаш барнамегардад, лекин ҷавон аст! Ҳамаи ҳилаю макри Асадро намедонад. Ту бояд ба вай гуфта истӣ, ту бояд ӯро аз шарри душман эмин кунӣ!..

– Майлаш, гуфтаи ту шавад... Агар умр боқӣ бошад, агар сихат шуда хезам, ман ҳамин супориши туро ба чо меорам, мардумро аз шарри Асад эмин карда, баъд худро ба канор мегирам. Бигузор дигарон ҳам камтар кор

кунанд, мазаи нони меҳнатиро чашида бинанд! Бале, бале, ман худро ба канор мегирам, оромона дам мегирам!

– Ба канор мегири?! Худатро ба канор мегири?! Барои чӣ? Магар монда шудӣ? Монда шуда ба канор баромадан – бозиро бой додан аст! О худат намегуфтӣ, ки то катраи хун дар бадан ҳаст, хизмати халқу Ватанро мекуни?! Боз канорагири барои чӣ?! Не, ту ҳоло ба сохтмони давлати нави шӯроӣ даркорӣ! Дида истодаӣ, ки мо одам надорем, дида истодаӣ, ки ин ҳукуматдоронамон чихела! Яке ба рост мекашад...

Не, ҷӯра, ноумед нашав! Ту ҳоло бояд бисёр корхо кунӣ! Ба Асо ёри расон, ба Карим роҳбарӣ кун, ниҳоят писари ман, писари кенҷаи ман – Миракро хонанда одам кун! Вай андак гарданшахи мактабгузест. Ёро бо ҳар роҳе, ки тавонӣ, ба даст дароварда ба хондан мон! Ана баъд ихтиёрат.

– Майлаш, майлаш, Саидпахлавон! Писаратро ба хондан мефиристонам, лекин ҳозир камтар роҳат кунам мегӯям...

Саидпахлавон ғоиб шуд, дигар чизе намонд, дақиқае хама ҷо торик шуд... Кӣ медонад дақиқае буд ин ё ки як рӯз, як ҳафта... Як умр... Фақат як торик шуда гирифт... Пештар дар афсонаҳо мегуфтанд: дунё якбора торик шуд, аз ҳаво, аз осмон ба ҷои нур зулмат борид, пас аз он деви зулмат ҳозир... Бале, бале, Асадмахсум аз кадом деви зулмат монданӣ дорад! Ҳозир Асадмахсум омад... Баъд дунё равшан мешавад... баъд малоикаи умед – Фирӯза, ё ки... ё ки Ойишачон меояд... Инро медонам... майлаш, модоме, ки деви зулмат омадааст, бо вай гап мезанем... Мақсадашро гӯяд!

– Мақсади ман чӣ мешуд? Мақсади ман тоҷу тахти Бухоро! Мақсади ман фармонфармои кул шудан аст. Ойишаро дуздидам, барои ҳамин мақсад; яроқ ба даст гирифтаам, барои ҳамин мақсад; хун рехтам каму ғам не, барои ҳамин мақсад!.. Ту одами сода, ба ман тобеъ нашудӣ, аз ман баръакс дур шудӣ, лекин хато кардӣ! Агар мо даст ба ҳам медодем, ҳеҷ қувва моро мағлуб карда наметавонист. Ту инро нахостӣ, ба ман хиёнат кардӣ!

– Аҷоиб чашмносер ҳастӣ, Махсум! Ба тахту тоҷ сохиб шуда амир Олимхон чӣ кор кард, ки ту кунӣ?! Халқ дигар ба ҷабру зулм тоқат надорад, хоҳ нохоҳ ту баринҳоро аз пеши роҳи бахташ гирифта мепартояд, хоҳ нохоҳ бо ин мақсад ва омолат ту худатро ба нестӣ ва нобудӣ мепартоӣ! Дониста бош, ки шамшери интиқоми халқ дар паят бараҳна аст. Механдӣ? Писханд мекунӣ? Бехуда мекунӣ? Имрӯз не, пагоҳ ба чазо гирифтор мешавӣ! Афсӯс ки Ойишаи бадбахт ва Бибирачаби сарсахт бо ту! Илоҳӣ ба сари онҳо балое нахезад. Майлаш, ман қурбон шавам, аммо ҷавонҳо намурданд, гул кардани бахташонро бинанд! Инқилоби Бухоро пойдор ва устувор аст! Бале, бале! Устувор аст.

– Ту инро дониста бош, ки Ҳайдарқул, ман сад хилаю найранг дорам, барои иҷрои мақсадам аз ҳеҷ васила даст намекашам. Агар лозим шавад, рӯбоҳ мешавам, мор мешавам, каждуми таги бўрё мешавам... Агар лозим шавад санг мешавам, оҳан мешавам, об мешавам... Қояш ояд булбул мешавам, гул мешавам, фаришта мешавам, авлиё мешавам... Лекин кори худам медонистагиро мекунам! Аз паси ман Каримро фиристода чӣ мекунед?! Вай бачаи гӯлро бо як нарангуштам зада нест мекунам!

– Ҳоло сабр карда исто, Махсум, ба сад ранг не, ба хазор ранг дарой ҳам, мо туро зада нест мекунем! Ман ханӯз намурдаам ва намурам. Бале, бале! То туро нест накунам, намурам! Карим танҳо не, ман бо вай хастам! Халқ бо вай аст! Ман туро, ҳилаҳои туро меконам, золим!

– Меҳоҳӣ ман ба ту ҳозир як ҳилаи худро нишон диҳам? Дар як чашм ба ҳам задан хоҳарат ва ҷиянат – Ойишаро ба назди болинат ҳозир мекунам. Бо онҳо гап зан – дарди дилатро гӯӣ, шояд ба воситаи онҳо ман ба ту қарин шавам!.. Канӣ, як чашм ба ҳам зан! Чашмонатро пӯш! Чашмонатро пӯш!

– Хоҳари азизам, ҷиянаки меҳрубонам, мазлумагонам! Барои чӣ гап намезанед?! Ман аз рангу рӯятон дида истодаам, ки ҳолатон бад аст, дар азобу машаққат зиндагӣ мекунад, хору зор шудаед... Эӣ воҳ, рӯи гул барин тару тоза ва рухсораҳои сурху сафеди туро чӣ шуд, Ойиша? Барои чӣ инқилоб шуд, ки шумо аз азоб халос намешавед?!

Барои чӣ мо хун рехтем, қурбонӣ додем, тахту тоҷи амиро ба хок яксон кардем, ки шумо рӯзи некиро намебинед?! Хайр, сабр кунед, бисёраш гузашт, андакаш монд! Карим бо лашкари инқилоб барои халосии шумо, барои зер кардани фитнаю фасод ба роҳ медарояд, бале, Карим!.. Ҳа, Карим! Каримчон!..

– ... Ҳайдаркул чашм кушода, дар болои сараш ҳамшираи шафқатро дид, ки бо табассум ба рӯи ӯ нигоҳ карда истодааст.

– Чӣ шуд, хоб дидед магар? – мепурсид вай. – Карим гуфта ҷеғ задед.

– Ҳа, хоб! – гуфт Ҳайдаркул. – Соат чанд?

– Соат қариб панҷ шуд, – гуфт ҳамшира ва ба тарафи дар нигоҳ карда илова намуд: – Ба дидани шумо як ас-карбача омадагӣ, хобатон бурдагӣ буд, сабр карда исто гуфтам.

– Цеғ занед, Карим будагист! – гуфт Ҳайдарқул ва чашмонашро молида, сарашро ба тарафи дар баргардонид.

Дар ҳақиқат аз дар Карим дар либосҳои ҳарбӣ даромада омаду ба рӯ ба рӯи кати ӯ ба вазъияти ҳарбӣ ҳест дода истод ва гуфт:

– Ассалому алейкум, рафиқ комиссар! Командири хурд Карим ба дидани шумо ҳозир шуд.

– Раҳмат! – гуфт Ҳайдарқул ҳам бо нимовоз, вале бо лаҳни форам. – Биё, шин!

Карим ба рӯ ба рӯи Ҳайдарқул дар курсӣ нишаст. Вай, ки Ҳайдарқулро ҳамеша солим, дар ҳаракат ва зиндадил дида одат карда буд, ба рӯи кат бемадорона афтодани ӯро дида, дилаш як дараҷа нозеҳ шуд ва хӯриаш омад, вале изҳор накарду зӯран бо табассум гуфт:

– Рафиқ Ҳақимов аз номи намояндагии коминтерни сеюм ва рафиқ Юренев аз номи сафорати ҳукумати Россия ба шумо салом расонида, зудтар сиҳат шуданатонро орзу доранд. Худашон, эҳтимол, рӯзи дигар ба дидани шумо биёянд.

– Саломат бошанд! – гуфта монд Ҳайдарқул ва пас аз нафасе пурсид: – Аҳволат чӣ хел? Худат нағз?

– Ман нағз, саломатӣ бачо, – бо хурсандӣ ҷавоб дод Карим. – Саломатии шумо айни муддао! Ҳар чӣ ҷарроҳӣ дуруст гузаштааст, шунида чон гирифтем. Духтурҳо хурсанд, акнун ба хестан иҷозат меодагיאнд!

– Намедонам, – гуфт Ҳайдаркул, – ҳоло номаълум...
Ту кай меравӣ?

– Корҳои тайёри ба охир расида истодааст, ман ба зудӣ, пас аз ягон ҳафта ба роҳ баромаданӣ...

Ҳайдаркул тааммул карда, чӣ андоза бесабрии ӯро дар пеши назар овард. Шубҳа нест, ки Карим ҳарчӣ зудтар ба сӯи Бойсун рафтани, ҳарчӣ зудтар душмани ҷон ва душмани ёрашро аз миён бардоштани ва ба васли маҳбубааш расидани. Лекин фармондеҳон ӯро нағз медонанд. Агар Ҳайдаркул сиҳат мешуд, албатта бо Карим ҳамроҳ мегашт, ба Карим маслиҳатдиҳанда мешуд.

– Афсӯс, ки ман ҳамроҳи ту рафта наметавонам, – гуфт вай бо надомат. – Ҳилаю найрангҳои Асадро ман нағз омӯхта гирифтаам. Метарсам, ки туро фиреб диҳад.

– Шумо, албатта, беҳтар медонед. Лекин ин дафъа дастаи махсус аз ҷавонҳои кӯҳистонӣ ва фидокор ташкил дода, роҳбарони донишманд ва ботаҷрибаро бо мо ҳамроҳ карданд. Ду тӯпи сабуки кӯҳзан доданд, пулемётҳои чархӣ ва дастӣ дорем, аспҳоро бардам кардем... Мо рафта якбора ба ҷанг намедароём. Аввал чанд гоҳ бо вазъият ошно мешавем, қуввахоро ба гирди ӯ ҷо ба ҷо мемонем, баъд ба ҳуҷум мегузарем.

– Доништа кор кун, доништа! – гуфт Ҳайдаркул! – Худашро нишон надода гаштани вай бедарак не... Аз худаш метарсад, аз одамонаш метарсад, аз ҳама шубҳа мекунад... Вай мисли артист афташро дигар карда ҳам метавонад, вай метавонад ногоҳ пайдо шуда монад, метавонад дар он ҷое пайдо шавад, ки ту ҳеҷ гумон накуни... вай туро чапғалат дода аз пасат, аз паҳлуят омада монданаш мумкин... Бади кор дар ин ҷо, ки вай мардуми қишлоқҳои он гирду атрофро намедонам бо чи

макру фиреб ба таъсири худ гирифта, ҳукумати Бухоро ба назари онҳо бад карда нишон медиҳад. Инро ту медонӣ... Бинобарон, дониста, босаброна кор бурдан лозим. То тавонӣ аз байни одамони Асад ба худат ёри-диханда пайдо кун, бо Ойиша робита пайдо кун, вай духтари ҷасур... Бале, ҳамин тавр кун?! Ба ман хабар расонда исто, ҳамаи ҳодисаҳоро навис! Дониста бош, ки дар дасти Асад Ойиша ва Бибирачаб асиранд. Мабодо ба онҳо, ба мазлумаҳои ман осебе расонад...

– Дар ин бора мо фикр кардем. Қорамонро дониста мекунем.

– Ин нағз...

– Лекин, – гуфт Карим, – мо супориши рафиқ Турсун Хоҷаевро дар назар дорем...

– Чӣ супориш?

Карим ҳанӯз лаб накушода дарди саҳте авзои Ҳайдарқулро тағйир дод ва ӯ беихтиёр нолид ва бо дасташ паҳлуяшро қапид. Ҳамшираи шафқат, ки дар он ҷо буд, зуд ба сари ӯ расид ва кадом як доруеро ба ӯ хӯронида, ба Карим гуфт, ки аз хона барояд. Карим ҳанӯз чӣ кор карданашро надониста истода буд, ки духтур даромада омад ва ӯ Каримро ба сӯи дар бурд ва баъд худаш ба сари бемор нишаст...

Дарди саҳт ва қаттол қариб ним соат давом кард. Духтурҳо ҳар чӣ тавонистанд, карданд: доруҳои гуногун сӯзан карданд, ки ба дилаш қувват диҳанд, доруи дафъӣ дард сӯзан карданд, ки осуда шавад ва ниҳоят муваффақ шуданд.

Ҳайдарқул пас аз ним соат оромид ва чашм пӯшида осуда нафас гирифт. Қарибии фурурафти офтоб вай чашм кушоду пурсид, ки Асо омад ё не. Ба ӯ гуфтанд, ки

духтур омадани одамонро манъ кардааст. Ҳайдаркул бо зорию тавалло илтимос кард, ки духтурро ҷеғ зананд. Духтур омад. Ҳайдаркул гуфт, ки агар Асо ва Мирак ном писарбача омада бошанд, албатта ба назди ман гузоранд, вай ба онҳо гапи зарур дорад, дигар ҳеҷ илтимос намекунад. Духтур дид, ки агар илтимоси ӯро рад кунад, шояд ҳолаш аз ин ҳам бадтар шавад ва бинобарон, ҳамшираро фармуд, ки хабар гирифта истад, агар одамони номбурда биёянд, барои понздаҳ дақиқа суҳбат кардан гузорад. Лекин аз дасти онҳо ягон чизи хӯрдани нагирад.

Пас аз ним соати дигар Асо ва Мирак дар назди Ҳайдаркул нишаста буданд.

– Ман умри зиёд дидам, – мегуфт вай бо овози паст. – Ман гармию сардии замонаро ҳис кардам, ширинию талхии дунёро чашидам... Акнун мурам ҳам чандон ормон надорам. Лекин як супориши ҳамдам ва рафиқи худам – Саидпахлавонро иҷро накарда мондам. вай ҳам бошад, хононда ба майдони корузор баровардани Мирак! Ин корро ман ба ту, Асоҷон, месупорам.

– Ин тавр нагӯед, амак! – гуфт Асо, ки дилаш ганда шуда буд. – Худатон сиҳат шуда баромада, хамаи корхоятонро буд мекунед, дар он қатор ин корро ҳам!

– Маълум не, писарам, маълум не! Албатта, то реша дар об аст, умеди самар аст, гуфтаанд. Ман ҳам, ки ханӯз дилам аз тапидан намондааст, умед дорам, ки калон шуда, ба воя расида, ба чашм намоён шудан ва одами дуруст шудани Миракро бинам, лекин кӣ медонад! Олам ҳодис!

Аз суҳанони Ҳайдаркул, ки бо овози хаста, оҳиста ва дардмандона гуфта мешуданд, Мирак тоқат накарда гирифт.

– Гиря накун, писарам! – гуфт Ҳайдарқул. – Бехтар ки ҳозир ба ман ваъда кун ва қавл те, ки машқобиро ғундошта монда, албатта, ба хондан меравӣ. Модарат бекас не, хоҳаронат ҳастанд, язнаҳоят ҳастанд, саробонӣ мекардагиҳо ҳастанд. Аммо ту бояд хонӣ, ба Тошканд ё ба Москва рафта хон! Ман боварӣ дорам, ки ту одами дуруст мешавӣ. Чӣ гуфтӣ?

Мирак аз зӯри гиря дарҳол ҷавоб дода наметавонист. Аз ҷониби вай Асо ҷавоб дод:

– Албатта, қавл медиҳад, ки ба хондан меравад. Қай гапи шуморо рад карда буд, ки акнун кунад.

– Қавл... медиҳам! – гуфт Мирак ҳам оҳиста.

Ҳайдарқул андак табассум карда монд ва пас аз даме хомӯшӣ гуфт:

– Бале писарам! Албатта хонда мулло шав, олим шав! Ба мамлакат одами даркорӣ шав: Ман дар бисотам чизу чораи казоӣ надорам, лекин Асоҷон, васияти ман ба ту ҳамин ки ман ҳамаи чизу чораҳои андаки худ ва ҳавли-чай худамро ба Мирак мебахшам. Хоҳишмандам, ки то пагоҳ аз номи ман васиятнома навишта биёр, ман имзо мекунам.

Асо ба аломати ризо сар ҷунбониду гап назад, гиря гулуи ўро ҳам сахт фишурда буд...

ХШ

Низомиддин яккаю танҳо дар хонаи нимторики деҳқонӣ, ба рӯи намади чиркин хӯрчинеро ба зери сараш гузошта, бедор дароз кашида буд. Ҳоло дар тани вай он костюми ҳаворанги мохут набуд, балки аз рӯи кулӯча – шалвори одии хокиранги аскарӣ як чакмани сабуки сафедранг, дар поҳо мӯзайи пошнаборики бухоридӯхти хром, дар сар телпаки қароқӯлии саглобадори нимдошт... Дар чашм пенсенэ набуд ва риши ду-се рӯз боз тарошида нашуда сихча зада баромада, таи манаҳ ва ними рӯро фаро гирифта буд.

Яккаю танҳо дар хонаи нимторики деҳқонӣ дароз кашида хобида, вай саргузашти рӯзҳои охириро аз пеши назараш мегузaronид. Бале, тинҷӣ, фароғат, давлат, ҳашамат ва кайфу сафо ҳам ба қафо, ба ким-кучо монданду рафтанд; баръакс ғурбат, бекаси, хорию зорӣ, сахтию машаққат пеш омад ва гӯё ин абадӣ ва ҳамешагӣ буду онҳо умуман набуданд, хобу хаёл буданд! Васи ёр рафту фироқи ӯ бимонд! Кас дар айни кайфу ҳузур, дар айни лаззату комронӣ намедонад, ки он дақиқаҳо тез мегузаранду мераванд ва он дам мисли зарҳали қалбакии рӯи оҳан аст; аз як молиши дасти фалак мепаранду мераванд ва абадулобод ҳамин оҳани саҳт, матин ва сард мемонад!

Низомиддин озода, нозуктабъ, инчиқ ва эрка буд, эркаи давлату пулу мол буд. Ҳар чизро намехӯрд, дар ҳар ҷо нишасту барҳост намекард ва ба ӯ тобеонаш аз бинӣ боло гап зада наметавонистанд... Ҳоло, вай ба рӯи намади чиркини пур аз кайку ифлосӣ дароз кашида хо-

бидааст ва дирӯз ин тараф нони дуруст нахӯрдааст. Ин ҳам майлаш, дар вақти аз Бухоро дар фойтуни кироя баромаданаш намедонист, ки сихат-саломат аз дасти чека начот ёфта метавонад ё не. Тамоми баданаш варача грифтагиҳо барин меларзид ва чашмаш сиёҳ мерафт. Ба Когон нарасида аз фойтун пиёда шуд ва то фурӯ рафтани офтоб дар шӯразорҳо ва хористони атрофи Когон, дур аз чашми мардум, тарсида гашт ва ниҳоят, пас аз ториқ шудани ҳаво мондаю хаста шуда ба вокзал омад.

Аз воҳимае, ки дар вокзали Когон ба вай рӯй дод, қариб дилаш кафида буд. Соат аз ҳашти бегоҳ гузашта, фонусҳои зали калони вокзалро афрӯхта буданд. вай яккаю танҳо, дар байни халқи авоми бисёре, ки рус ҳам буд, қазоқ ҳам буд. ўзбеку тоҷик ҳам буд, менишаст. Ягон нафар шиносе, ошное ба назар наменамуд. Ин хуб буд. Дар толори интизорӣ ҳаво фосид шуда буд, мардум папирос, махорка ва боз ким-чиҳоро мекашиданд, бачакачаҳои мардум дар худи ҳамон ҷо хӯрда, шоша карда мехобиданд: ғал-ғали мардум гӯшу майнаи ўро бечо карда буд. Лекин ба ғайр аз сабр дигар илоҷе набуд. Ба як канори нимкати дароз менишаст ва газетаеро, ки дар даст дошт, намехонд, вале бо он ҳар замон рӯяшро аз нав воридшудагон пинҳон мекард. Ҳанӯз билет нахаридда буд. Дар назди даричаи билетфурӯшӣ одам бисёр буд. Вай наметавонист дар баробари онҳо истода, ба навбат билет гирад. Фикр кард, ки ҳамин тавр, бе билет ба поезд савор мешавад. Дар роҳ агар билет пурсанд, кӣ будани худро мефаҳмонад, ё ки пул дода халос мешавад. Дар ҳамин фикру андешаҳо буд, ки нохост як нафар коргари роҳи оҳан, дар либоси сиёҳ ва фуражкаи рас-

мии коргарони роҳи оҳан ба назди ӯ омада истоду бо лаҳни ачибе, ба забони туркии шикаста гуфт:

– Бубахшед, сардор таклиф доранд, ки шумо ба кабинети он кас биёед!

Хуш аз сари вай парид ва аниқ гумон кард, ки чека фармони табиди ӯро ба даст дароварда, акнун аз ҳамин ҷо бандӣ карда, ба Бухоро мебаранд. Лекин бо вучуди он худро ба даст гирифта гуфт:

– Шояд шумо саҳв карда бошед, медонед, ба кӣ мурочиат кардаед?

– Не, ман саҳв накардаам, – гуфт он мард бо чиддият.
– Ман ба нозири дохилияи Ҷумҳурии Бухоро мурочиат мекунам.

Дигар барои вай ҷои шубҳае намонд. Мардонавор аз ҷо бархост, газетаро чоркат карда, ба кисаи шалвори моҳути ҳавоиранг андохт, пенснэро дурусттар карда гузошт ва худро сад таъна зад, ки чаро аз худи Бухоро либос иваз накардааст! Агар либос иваз мекард, ба чашмаш айнаки сиёҳ мемонд, шояд ӯро намешинохтанд... Акнун кори мешудагӣ шуд, далер истодан лозим!

Дар кабинет сардор аз ҷо бархоста ӯро пешвоз гирифт, дигар касе набуд. Низомиддин ҳайрон шуду изҳор накард.

– Салом, салом рафиқ нозирафандӣ! – гуфт сардор ба забони русӣ. – Марҳамат, марҳамат! Омадеду чаро ба назди ман надаромадед?

– Шуморо ба ташвиш мондан чӣ лозим! – гуфт табасум карда Низомиддин. – Баъд ман хостам, ки камтар дар байни халқ бошам, аҳволи онҳоро фаҳмам...

– Маро танқид кардан мехоҳед, майлаш, майлаш! –

гуфт сардор ва ба Низомиддин чо нишон дода, худаш ҳам ба чояш нишаст:

– Бинои вокзалро ремонт карда, шикасту рехташро дуруст карда, барои мусофирон шароити беҳтар мухайё кардан лозим, лекин пул нест, асбобу анҷом нест, масо-
лех... Агар ҳукумати Бухоро камтар ёрӣ меод, ҳеч набошад худӣ вокзали Когонро ремонт мекардем.

– Майлаш, – гуфт Низомиддин. – Ман дар ин бора ба ҳукуматамон арз мекунам. Албатта, ёрӣ мерасонем. Когон ҳам истансаи худамон-ку!

– Бале, бале! – гуфт сардор хурсанд шуд. – Когон ҳам тобеи Бухоро! Истед ки чи тавр шуду шумо ба ин чо кадам ранча фармудед?

– Ман то ба Қаршӣ рафтан мехоҳам. Супориши таъҷилӣ ва то як дараҷа махфӣ шуд. Хоҳишмандам, ки ба Қаршӣ рафтани маро касе нафаҳмад.

– Хотирҷамъ бошед. Лекин билет ба вағони класси сеюм мешавад. Моро маъзур доред... маъзур доред, ки ҳоло ба ин хатти роҳи оҳан поездҳои скорий ва почта-
вой намегарданд.

– Боке не, ман медонам.

Сардор ба касса телефон кард. Зуд ба вай якто билет оварда доданд.

– Ман худам шуморо мешинонам, дар купеи алоҳидаи хизматгори вагон меравед.

– Саломат бошед! – гуфта монд Низомиддин.

То ба расидани поезд гӯё ки сол гузашт. Намедонист, ки ба суолҳои сардори вокзал чӣ ҷавоб диҳад ва метарсид, ки одамони чека якбора омада монда, ўро дар кабинетҳои сардор дошта гиранд. Ҳар занг задани телефон

ӯро як қад мепарронд. Баръакси кор ҳар замон телефон шуда меистод. Хайрият, ки сардорро ҳар замон ҷеғ мезаданд ва ӯ узр гуфта берун мебаромад ва дақиқаҳо нест шуда мерафт...

Ниҳоят поезд омад, худи сардор ӯро ба вагон бароварда дар хоначаи алоҳидаи посбони вагон ҷойгир кард ва хайру хӯш карда рафт. Пас аз ба роҳ афтодани поезд вай оҳи сабуке кашиду ба посбон супорише дода сарашро ба болин гузошт. То Қаршӣ осуда хобид, дар соати ду баъд аз ними шаб ӯро бедор карданд:

– Ба Қаршӣ расидем, бедор кунед, гуфта будед...

– Ҳа, ҳа! – гуфт саросема аз ҷо бархоста, Низомиддин ва аз вагон поён фуромад. Дар поён ду нафар одамони ба милитсионерҳо монанд ӯро пешвоз гирифтанд, ба вагон баромада, хӯрчинашро гирифта фуроманданд ва ба паси бинои вокзали Қаршӣ гузарониданд, ба аспӣ йӯрға савор карданд...

Тамоми шаб роҳ гаштанд. Қариби сафед шуда истодани рӯз ба як қишлоқ расида дам гирифтанд. Боз бегоҳӣ ба роҳ даромада, рӯзи дигар ба ин қишлоқи домани кӯҳ расиданд. Мушойиаткунандаҳо ӯро ба ҳамин хона гузошта, худашон барои аз роҳ хабар гирифтанд баромада рафтанд. Назар ба гуфти мушойиаткунандагон ягона роҳи манзили Асадмахсум аз тарафи аскарони сурх ишғол шуда ва гузарандагонро медоштаанд. Бинобарон, ҷавонҳо рафтанд, ки роҳи дигаре пайдо кунанд...

Ба рӯи ҳавлӣ қадам монда омадани касе шунида шуду хаёлҳои Низомиддин пароканда гашт. Аз дар як марди миёнсине, дар сар саллаи хокистарранги дупеча, дар тан ҷомаи қаламии абраастар, миёнаш бо рӯмоле баста

шудагӣ, ба пойгаҳи хона кафшро кашида, бо поҳои чиркин ба рӯи намад қадам монда ба ӯ наздик шуд. Низомиддин аз ҷо бархоста нишаст ва дасти дарозкардаи марди ришқалонро гирифта, андаке фушурда монд.

– Ҳар чӣ саломатак ҳастед, хуш омадед ба кулбаи камина ғуломатон!

– Шумо соҳиби ин ҳавлӣ ҳастед магар? – пурсид Низомиддин. – Вақте ки мо расидем, шуморо надидем.

– Ман саҳар катӣ ба кӯҳ рафта будам, қорам буд, баъд камтар чуқрӣ канда овардам, – гуфт он мард. – Бачаҳо гуфтанд, ки шумо омадед, ба бечорахонаи мо манзил кардед, бисёр нағз. Ин ҷо хонаи худатон, бо хузур роҳат кунед, дилатон ҳар чӣ чӯяд, фармоед, ба қадри ҳол хизмат мекунем.

– Раҳмат, ташаккур! – гуфта монд Низомиддин ва аз дилаш гузаронид, ки агар ту одам мешудӣ, аз ҳамон ревоҷи (чуқрии) канда овардагет ба ягон лаълӣ гузошта, пешкаш карда меовардӣ...

– Аз рӯи шунидам, шумо Махсумро дидан мехоҳед – пурсид он мард.

– Махсумро? Махсум гуфтагетон кист? – хӯсида пурсид Низомиддин.

– Махсум, – гуфт андаке мулоҳиза намуда мардак ва риши қалонашро сила карда монда, ба рӯи Низомиддин нигоҳ кард: – ҷаноби Асадмахсум... Албатта, замони мо замони инқилоб, ба ҳар кӣ ва ба ҳар кас бовар кардан нашояд... Ин эҳтиётқорӣ шумо ба вачҳ, албатта. Лекин камина ғуломатон аз одамони содики Махсум ҳастам. Бале, бовар кунед, ки ман яке аз одамони боэътимоди ҷаноби Асадмахсум мешавам. Бедарак шуморо ба ин

бечорахона чо надодаанд! Ин хонае, ки ҳоло шумо нишастаед, яке аз боргоҳҳои чаноби Махсум аст. Ду ҳафта пеш он кас дар ҳамин чо буданд. Баъд, аз рӯи зарурат ба кишлоқи Оби Кабуд рафтанд... Ҳоло, назар ба шунидам, ба боло, ба Сангқалъа баромадаанд... Ҳамин тавр, он чаноб дар ҳар чо мешаванд... Одамҳое, ки шуморо пешвоз гирифтанд ва ба ин чо оварданд, корро пухта ва доништа мекунанд. Яке аз онҳо писари камина мебошад. Бинобарон, аз ман хавф набаред ҳам мешавад.

Низомиддин дид, ки ҳамсухбаташ чандон «сахроии нодон» набуда, мардаки ҳолдон ва огоҳ аст ва шояд кӣ будану чӣ будани ўро ҳанўз аз наомаданаш пештар фаҳмида мондагӣ, бинобарон, андаке кушода шуду гуфт:

– Мебахшед, ман шуморо дуруст нашнохтем...

– Номи ман Зокирбой, дар вақти чаноби олий Зокирбой чевачӣ мегуфтанд, – гуфт он мард. – Шукр, дар ҳамин гирду атроф мардум мешиносанд ва ҳурмат мекунанд. Ду писар дорам, бўзбала, баҳодур, бағайрат, аз гуфту фармони ман берун намераванд. Замин дорам, ба худам муносиб молу чорпо дорам. Лекин риши калону чомаи қаламии маро дида, мардум маро писанд намекунанд... Майлаш, дар ин замона, то як дараҷа ҳаминаш нағз, ҷадиду ёшбухориҳои шумо дуруст аҳамият надода мегузаранд ва аз шаррашон эмин зиндагӣ мекунем.

– Аҷиб, – гуфт Низомиддин, шумо аз ҷадидҳо қимобмӣ?

– Бале, қимоб! – гуфт Зокирбой. – Агар қимоб намешудам, Асадмахсум ба ман бовар намекард. Як шаб то ними шаб бо Махсум суҳбат кардем, дарди дил

кардем. Маълум шуд, ки дар бисёр мавридҳо ҳамфикр будаем. Дар бораи шумо ба ман Махсум нақл карда дод, гуфт ки худаширо чадида метарошад, лекин бо чадидаҳо муросо карда наметавонад. Ин дуруст, кори шумо дуруст! Мавридаш шавад, ба байни душман даромада гирифта, чонам-чонам гуфта чонаширо баровардан лозим. «Ёшбухориҳо»-и шумо чӣ кор карданашон ва ба кадом роҳ рафтанашонро худашон наметавонанд. Бо онҳо муросо кардан мушкил. Офарин ба шумо!

– Бинобарон, мо бо онҳо даст ба гиребон шудем, – гуфт Низомиддин ба мардак хусни эътимод зоҳир карда, – мо мамлакатро аз русҳо холӣ карда, давлати миллии худамонро барпо карданӣ ҳастем. Мо ба ин фикри худбоварӣ дорем ва албатта онро ба вучуд меорем – ҳарчанд, ки дар ин роҳ чоно муламон фидо шавад ҳам!

– Фикри бад не... – гуфт мардак ришашро сила карда истода ва ба андеша фуру монд.

– Қариб буд, ки Асадмахсум ба даст афтад ва тору-мор гардад, – гуфт ба гапаш давом дода Низомиддин. – Лекин мо ёрӣ додему вай ба ин сӯ хичрат кард. Ҳамаи молу давлаташиро партофта омад. Ман ҳам аз дарун истода кор мекардам, ба дӯстонамон мадад мекардам, лекин нашуд. Кам монда буд, ки чека маро дастгир кунад. Ноилоҷ ман ҳам ба ин сӯ омадам, ҳамаи молу мулку давлатам ба дасти онҳо монд. Акнун, агар Худо ёрӣ диҳад ва халқ моро дастгирӣ кунад, бо ғалаба ва зафар боз ба Бухоро бармегардем.

– Мушкил! – гуфт Зокирбой... – Мушкил! Ба урус даст ба гиребон шудан кори осон не. Ман ба Махсум гуфтам, ки ин тосу кӯзаҳо катӣ ба мақсад намерасӣ.

– Наход, ки шумо ба ғалабаи мо боварӣ надоред!

– Ман аз Худо мецоҳам, ки шумо ғалаба кунед! Ин айни муддао! Агар ҳамин тавр намебуд, ман ба Асадмаҳсум ёрӣ намедодам.

Пас гап дар кучо?

– Гап дар ҳамин, ки бародар, – гуфт худбоварона Зокирбой. – Ман дар вақташ як-ду бор то ба Урунбург¹ рафта омадагӣ ва ҳар вақт ба Самарқанд гузашта меистам. Ман бо урус нағз шинос ҳастам, медонам, ки барои бо урус, хусусан бо мучуки² урус:бо мардикори урус даст ба гиребон шудан, қувват доштан лозим аст. Он қуввате ки уруси имрӯзаро, аскарӣ сурхи ўро зада мегардонда бошад, дар мо нест. Бедарак ташвиш мекаштон!

Низомиддин аз дил гузаронд, ки ин мардак ҳоло ба чӣ корҳо қодир будани гурӯҳи моро намедонад ва бинобарон, рӯякӣ фикр карда ин хел гап мезанад.

– Бале, рӯякӣ нигоҳ кунед, гапи шумо ҳақ мебарояд, – гуфт вай ва якта папирос оташ дод: – Вале мо ҳам аной нестем. Ҳоло сабр карда истед, корнома акнун сар мешавад. Ин Иброҳимбеку Фузайл Маҳсуму ин Абдулқаҳҳор, ин Асадмаҳсумино аз нўги ҳамин фатираш. Дар ҳамин қарибӣ корҳо ранги дигар мегирад.

– Хайр, кошки, кошки! – гуфта монд Зокирбой, вале дар дилаш хандиду гуфт, ки ту ҳам аз шарикони ҷадидад монданӣ надорӣ! Ба ваъдаҳои хому лофу газоф бовар кардагӣ одам охираш фаност. Аммо ман қорамро доништа мекунам...

¹ Оренбург.

² Мужик – яъне деҳқон.

Низомиддин аз хотир мегузаронид, ки ин тавр нобовар шудани одамони худӣ хуб не. Агар Зокирбой барин оадми боэътимоди Махсум дар ҳамин фикр бошад, ки бо урус чангида ғалаба кардан мумкин нест, болшевик мағлубнашаванда аст, аз дигарон чӣ гила! Акнун вази-фаи мо, вазифаи ман ва Махсум ва ёру дӯстони мо пеш аз ҳама ташвиқоту тарғибот аст. То сар шудани чангҳои калон мардумро тайёр кардан лозим. Агар мардум ба мо боварӣ надошта бошанд, агар мардум аз аскарони сурх тарсида монда бошанд, кор пеш намеравад. Як хатои калони Асадмахсум дар ҳамин, ки ба халқ аҳамият на-медихад, ҳама корро ба зарби қамчин ва тири милтиқ кардан мецоҳад. Агар зӯриат асос надошта бошад, агар дар байни мардум пушту паноҳ надошта бошӣ, қувваат зуд мецоҳад ва мағлуб мешавӣ! Асадмахсум бошад, дар ин чоҳо сиккаю боргоҳашро шинонда, дар ин бораҳо фикр намекунад. Агар фикр мекард, наздикони вай ин тавр нобовар шуда намонданд... Нобоварӣ ба кори худ – кирмест, ки одамро аз дарун нобуд мекунад! Аммо агар дурусттар фикр кунем, мардум ба чии мо бояд бовар кунанд? Ягон бор ғалаба накарда бошем, ягон бор пешрав нашуда бошем!.. Бале, мушкил, хеле мушкил аст зиндагӣ! Зокирбой то андозае ҳақ шуда мебарояд. Ин болшевик як балои охирзамон шуда баромад. Бо вай задухӯрд кардан дар ҳақиқат осон не! Магар ки мушкили моро худи омадани Анварпошшо ҳал кунад. Бале, бале! Анварпошшо биёяд, корҳо ранги дигар мегирад. Ҳоло дар бораи охири сафар фикр кардан лозим.

Вай боз ба Зокирбой мурочиат кард:

– Шумо ки ба одамони Махсум ёрӣ меода бошед, чӣ хел ва бо чӣ ёрӣ медеҳед?

– Ман ба онҳо хӯрокворӣ, орду равғану гӯшт ва ба аспҳояшон ему хошок чамъ карда расонда меистам.

Дар ин дам аз берун яке аз он ҷавонҳое, ки Низомиддинро мушойинат карда буданд, сулфа карда, салом гуфта даромада омад.

– Ҳа, Сафарҷон, – гуфт Зокирбой, – чӣ хабар овардӣ?

– Махсум дар боло... – гуфта монд Сафар.

Вай ҷавони навмӯхат, тануманд ва чашму абрусиёҳ буд. Падарашро ҳурмат карда, дар назди вай оҳиста ва бо мулоимат гап мезад.

– Барои чӣ ин қадар дар боло нишаста мондаанд? – боз пурсид Зокирбой. – Охир, ба ин ҷо омадани меҳмонро медонистанд-ку?..

– Ман то қишлоқи Оби Кабуд рафтам, – гуфт Сафар. – Дар он ҷо одамҳои Махсум бо сардории қаровулбегӣ камин гирифта нишастаанд. Аз худи қаровулбегӣ фаҳмидам, ки ба Санғалъа баромадани Махсумро аскарҳо пай бурдаанд ва ҳатто пайраҳаи махфино ҳам дидаанд ва дар он ҷо ҷанги сахте шудааст. Аз одамҳои Махсум каси бисёр талаф шудааст. Ҳозир аскарҳо аз даҳана дур нарафта онро посбонӣ мекардаанд. Хайрият ки бо Махсум одами бисёр ба боло баромада будааст, ки ба аскарҳо роҳро банд карда, онҳоро ба пайраҳа нагузошта истода будаанд. Ба фикри қаровулбегӣ, акнун Махсум якҷанд вақт дар боло мемондаанд...

– Барои чӣ худи қаровулбегӣ ба Махсум роҳро кушода намедиханд? – пурсид Зокирбой.

– Қаровулбегӣ мегӯяд, ки зӯраш намерасад. Акнун фурсат ёфта, худаш ҳам аз ин атроф хеста ба тарафи Душанбе – Ҳисор мерафтааст.

– Ачиб! – гуфт Низомиддин. – Ин ҳам толеи ман...

– Рост! – гуфт Зокирбой. – Намедонам Махсум бо чӣ мақсад дар ҳамин вақти омад-омади шумо ба Сангқалъа, ба пеши оилашон баромада монданд. Он чо дар ҳақиқат чои мустаҳкам, фақат як роҳ дорад, ки онро ҳеч кас намедонад ва агар доништа монда, аз пайраҳа боло баромаданӣ шавад, як мерган метавонад, аз боло истода, хучуми ҳазор касро гардонад. Лекин бади кор дар ин чо ки агар даҳанаро аскарҳо дошта истода бошанд, Махсум ҳам поён фаромада наметавонад.

– Дар боло аз гушнагӣ мурдан мумкин...

– Не, – гуфт Зокирбой, – аввалаш ин ки дар боло мову Махсум пешакӣ захираи бисёр чамъ карда мондагӣ, баъд аз ин тараф, аз даруни ғор бо сабад ба боло чизу чора кашида баровардан мумкин... Мо ҳаминашро ҳам дуруст карда мондагӣ...

– Қаровулбегӣ гуфт, ки – гуфт Сафар, – ҳамин рӯз аз ғор ба кишлоки мо одами Махсум фаромада меомадааст. Мо ўро мунтазир шавем будааст.

– Майлаш, мунтазир мешавем, канӣ бачаҳо биёянд... – гуфт Зокирбой аз чо бархоста, – ман як чою дастурхон кунам, гурусна ҳам мондагистед?

«Бачаҳо» бегоҳирӯзӣ омаданд. Онҳо се кас буданд: ду нафар ҳамонҳое, ки пешвоз гирифтанд ва боз як нафар аз одамони Асадмахсум, ки нав аз боло фууромадааст.

– Чаноби Махсум ба шумо салом расониданд, – гуфт вай ба Низомиддин мактуберо дароз карда. – Ҳама ба шумо, ба роҳи шумо чашми интизорӣ доранд. Маро фирстоданд, ки шуморо аз ин чо сиҳат-саломат боло бароварда, ба он кас расонам.

– Ҳа, – гуфт Зокирбой, – Муҳаммад Ёр яке аз муқаррабони Асадмахсум аст. Асли вай аз ҳамин ҷоҳои мо, лекин баъд Бухоро рафта монду ба дастаи Махсум ҳамроҳ шуд. Муҳаммад Ёр барин кӯҳгарду дорбоз дар дунё нест. Ҳамин роҳи озуқакашони ро вай фикр карда ёфтагӣ.

– Бисёр нағз! – гуфт Низомиддин, – саломатии ҷаноби Махсум чӣ тавр? Бардаму хурсанд-мӣ?

– Ҳа, бад не... – гуфта монд Муҳаммад Ёр ва андак таваккуф карда илова намуд: – Дар шароити кӯҳистон гоҳ нағз, гоҳ бад... ба ҳар ҳол мегузарад...

Низомиддин, ки боргоҳи Асадмахсумро амирон ва бошукӯҳи тамом пиндошта буд, аз ин суҳан ҳайрон шуду зуд пакетро кушода ба мактуб чашм давонд.

«Хувалқайюм... Пас аз дуою саломии билониҳоя расида бод, ки ин ҷониб камина сиҳат ва саломат буда, саломатии шумоёнро аз даргоҳи Илоҳӣ хоҳон ва ҷӯёнам.

Баъд буда бошад, ки пас аз шунидани хабари омад-омадатон ман хостам чанд рӯз ҳамроҳи шумо дар «Кӯшки» Сангқалъа фориғ аз ҳалал суҳбат карда, истироҳат кунам. Ин ҷо нисбатан эминтар, аз чашми душман дуртар аст. Хусусан ин ки имрӯзҳо дар поён ҳаво гарм, дар ин ҷо ҳаво муътадил ва канизатон – Ойиша ва модари ӯ низ дар ҳамин ҷоянд, ки мо аз ҷиҳати хӯроку маишат ҳам тангӣ намекашидем... Бо ҳамин мақсадҳо ду рӯз пеш аз ин ба ин ҷо баромадам, лекин душман дар паи мо будааст, роҳро масдуд карда монд. Тахмин дар ин қарибҳо роҳ ёфта фаромадани мо муяссар намешавад. Бинобарон, қарор додем шуморо бо роҳи махфӣ ба наздамон даъват кунем. ин як ғорест, ки аз даруни он

шуморо боло мекашанд... Ман худам метавонистам бо он роҳ фаромада, дар хонаи Зокирбой суҳбат кунем, лекин дар ин ҷо канизатон Ойиша хеле тараддуд кардагӣ ва сониян, ин ҷо тавре ки дар боло гуфтам, беҳавфтар ва осудатар аст. Дар ин ҷо метавонем хуб маслиҳат карда, нақша ва корҳои ояндаро муайян кунем. Баъд, агар маслиҳат донед, як шабохун зада аз қабал озод мешавем ва ба тохтутоз давом медиҳем...

Шуморо дида, ҳамаи ёрони бухориро дидагӣ барин мешавам. Шуморо дида бӯи Бухоро ба машомам мерасад. Дар ин муддати бисёр ки аз шумоён дур, дар ин кӯҳсори сангдил ва ҳавобаланд дам нагирифта, тохтутоз карда мегардам, бо вучуди ин қариб аст, ки ғуссамарг шавам. Чунки дар гирду атрофам шумо барин ягон ҳамдам надорам... Гоҳо давру давронҳои Ширбаданро ба ёд оварда, ашки ҳасрат мерезам. Бинобарон, расида омадани шумо маро аз ҳад зиёда мамнун мегардонад.

Боқимонда маслиҳат ва гуфтушунидҳоро дар ҳузуратон мекунем, аммо пеш аз ба ин ҷо омаданатон баъзе чизҳоро ба шумо гуфтаним лозим, ки доништа амал кунед:

Вазъияти шербачаҳои ман (ростаҷро мегӯям) чандон хуб не. Муддати мадид тохтутоз кардан, кам осудан, сахтии қишлоқҳои кӯҳистон, гушнагӣ ва ноумедӣ инҳоро ба танг овардааст. Метарсам ба сарам нашӯранд! Бинобарон, ба онҳо гап задан, хабарҳои «нав»-и хурсандибаш овардан, дилбардорӣ кардан, рӯҳбаланд намудан ва умед бахшидан лозим. Шумо аз худи поён ҳамин корро сар кунед. Ба ҳама ваъдаҳои калон диҳед, рӯзи ғалаба наздик гӯед...

Ман яке аз одамони чаққон ва кӯҳгард ва кӯҳбарои худамро ба овардани шумо фиристодам. Ҳарчанд ки ба ин ҷо баромадан қадре мушкил ва хавфнок аст, лекин шумо натарсед. Муҳаммад Ёр одами устост, коре карда шуморо сихат ва саломат мерасонад, баръакси ҳол сарашро аз танаш ҷудо мекунам. Зокирбой ҳам одами худӣ ва боъътимод аст, вале, ба ҳар ҳол, чандон сир накушоед. Дар ин замона ба ҳеҷ кас бовар карда намешавад. Агар тавонед, бо худатон камтар қанд ва ширинӣ биёред. Қути лоямутро Зокирбой ба ивази пули қалон расонида меистад. Хайрият, ки аз Бухоро камтар пул гирифта омада будам! .. Боварӣ дорам, ки шумо ба худатон пул ҳам доред! Хайр, саломат бошед, ба омаданадон чашм дар роҳ ҳастем. Камина дӯсти шумо».

Мактубро хонда Низомиддин хеле малул шуд ва ба дилаш воҳима афтод. Вай донист, ки ҳоло Асадмахсум он шери жаён нест, худи ҳаёт ва шароит ўро аз сад ман ба як ман фаровардааст. Акнун вай ба як лўндақанд муҳтоҷ шуда ба ў илтимос мекунад. Тавба, одаме, ки бо як нигоҳи заҳролуди худ чигари бабрро об мекард, акнун мисли муллобача ғариб ва дардманд нолону гирён ба ў хат навиштааст ва ҳатто бардурӯғ ҳам аз ҳашамату боргоҳи худ хабар надодааст.

Пас, ба назди Асадмахсум рафтани Низомиддин чӣ зарурате дорад? Дар боргоҳи гуруснагон як нонхўр зиёд мешавад. «Худам ба дарам, туро ба дари кӣ барам!» Магар беҳтар намешавад, ки аз худи ҳамин ҷо ба тарафи Самарқанд гузарам? Наход ки дар Самарқанд бо номи дигар ва унвони дигар ба мардум худро нашиносонида зиндагӣ карда натавонам? Ба ман чӣ зарур ки боз ба да-

ми аждаҳо равам? Кӯҳ ба кӯҳу дашт ба дашт овора шуда гардам? Гуфтаи Зокирбой бо урус даст ба гиребон шудан осон не! Ба ваъдаҳои хушкӯ холи, ба омада муъчиза нишон додани Анвар бовар кардан нашоёд! Ба бовар кардан асос ҳам не...

– Мо қарор додем, ки – гуфт ба хаёлҳои Низомиддин халал дода, одами Асадмахсум, – худи ҳамин шаб шуморо ба боло расонем.

– Чӣ хел? Кӣ қарор дод? – гуфт, ба маънои гапи мардак дуруст пай набурда Низомиддин.

Одами Асадмахсум – Муҳаммад Ёр як дараҷа ҳайрон шуду ба Зокирбой нигоҳ кард. Зокирбой, ки одами рӯздида ва пухта буд, зуд фаҳмид, ки мактуби Асадмахсум ба меҳмон таъсири хубе набахшид, гуфт:

– Бачаҳо мехоҳанд, ки худи ҳамин шаб ҷаноби шуморо ба назди ҷаноби Асадмахсум расонанд. Лекин ман дида истодаам, ки роҳи дур шуморо хеле монда кардааст; беҳтар ки ин корро ба шаби дигар гузорем. Аввалаш шумо хуб дам гирифта, баъд ба роҳи саҳт мебароед, дуомаш, бачаҳо аз гирду пеш дуруст бохабар шуда, ба тинҷии атроф имон ҳосил мекунанд... Ба ҳар ҳол ба ресмон печида ба қуллаи кӯҳи баланд баромадан осон не!

– Ба ресмон печида? – ба ҳайрат пурсид Низомиддин.

– Дигар роҳ нест! – гуфт Зокирбой. – Мо хӯроквориро, ҷаву бедаро ҷамъ карда ба ғори даруни кӯҳ мебарем, му овоз медахем, ҷақмоқак зада ишора мекунем. Моро шунида, аз боло ресмон мепартоянд. Мо ба он ресмон халтаю қанорҳоро баста ишора мекунем, аз боло мекашанд. Насиб бошад, шуморо ҳам ҳамин тавр ба ресмон баста мекашонем...

– Дар ними роҳ ресмон канда шавад-чӣ?

– Ресмон намеканад, – гуфт Муҳаммад Ёр. – Ман ду бор баромада, фаромадам. Фақат андак нотарсӣ ва далерию чакқонӣ лозим!

– Не, – гуфт ба таври қатъӣ Низомиддин. – Ман бо ин роҳ намеравам. Ягон роҳи дигар ёфтаан лозим. Наход, ки шумо мардуми маҳаллӣ ҳар рӯз ба шикор, ба ревоҷканӣ рафта, ба баландию пастихо гашта ягон роҳи муносибтарро надонед?!

– Дигар роҳ нест! – гуфт Зокирбой ҳам ба таври қатъӣ, – ба сар ки афтид, ночор ба ҳар роҳ меравед ва агар лозим шавад, ба ресмон печида ба кӯҳ мебароед!

– Хайрият, ки ҳамин роҳро ёфтем, набошад, одамони мо аз гушнагӣ мемурданд, – гуфт Муҳаммад Ёр. – Шукр мегӯем, ки болшевикҳо аз ин роҳи мо хабар надоранд!

– Бедарак номи кӯҳро «Сангқалъа» нагуфтаанд, – гуфт Зокирбой. – Қасе, ки ба ин қалъа баромада ҷойгир шавад ва ягон роҳи борики онро муҳофиза кунад, дигар на инсу на чинс ба пеши вай баромада наметавонад. Ин қалъаи Худоофарид дар вақташ мусулмонҳои бисёреро аз хучуми кофирон наҷот додааст. Бисёр дастаҳои шикастхӯрда ва мачрӯҳгашта ба ин қалъа паноҳ бурда қомати худро рост кардаанд, ба захми худ шифо ёфтаанд ва пас аз қувват гирифтанд, мисли чакмоқ, мисли сели оташин ба сари душман фурӯ рехтаанд... Насиб бошад, дастаи шумоён ҳам, вақташ меояду ғурросзанон ба поён метозад ва душманро зеру забар мекунад.

Низомиддин суханони Зокирбойро мешунид, вале дуруст намефаҳмид, хаёли вай дар ҷоҳои дигар буд. Вай пас аз шунидани роҳи ресмонӣ ба худ ларзид ва қатъӣ

карор дод, ки на бо ин «роҳ» ва на бо роҳи дигар ба назди Асадмахсум намеравад: як рӯз-ду рӯз сафарро ба таъхир андохта, ин мардумро розӣ мекунад, ки ўро ба Самарқанд гузаронанд. Агар ба Зокирбой пули калон ваъда диҳад, худаш ҳама корро саранҷом медиҳад... Пас, он чи ки суханони Зокирбой ба гӯшаш монда буд, такрор кард:

– Бале, ба поён метозад... Истед, ки аз ин роҳи ресмони шумо аскарҳои сурх хабардор шуда, омада наметавонанд магар?

– Хабардор шаванд, албатта ба кори мо ҳалал мерасонанд. Лекин мо қорамонро доништа мекунем.

– Эҳтиёт шудан лозим, – гуфт Низомиддин. – Дар бо-раи бо ин роҳ рафтани ман боз фикр карда мебинем. Беҳтар мешуд, ки бе ресмону бе дорбозӣ аспсувор ме-рафтем...

Зокирбой гап назад.

Пас аз шӯрбо ва чоӣ кабуд, Зокирбой ва писараш ба меҳмонҳо чоӣ хоб партофтанд ва берун рафтанд. Одами Асад мӯза ва либосҳояшро кашида, ба рӯи чогаҳ дароз кашиду як нафаси осудае гирифт.

– Алҳамдулиллоҳ, Худоё шукр! – гуфт вай. – Хайрият, чогаҳи гарму мулоим ва ба болои сар сақфу хонаи беғашро мидедем! Чандин рӯз шуд, ки болиштамон санг, чогаҳамон хасу хошок, хӯрокамони оби явғон!..

– Бале, гурезагӣ ва ҳолати чанг ҳамин тавр мешавад, – гуфт Низомиддин ва андаке фикр карда истода пурсид: – Шербачаҳо чӣ мегӯянд? Норозигӣ изҳор намеку-нанд?

– Норозигӣ мекунанд, аммо чӣ фоида! Баъзеҳо ҳатто ба рӯи Махсум давиданд...

– Махсум чӣ?

– Чӣ мешуд, ҳамаи онҳоро парронда кушт. Баъд гурез-зогурез сар шуд... Қариб панҷоҳ кас гурехт... Ҳозир Махсум саҳт гирифтагӣ; ҳудаш ҳам хоб намеравад, ба мо наздиконаш ҳам роҳат намедиҳад.

– Хеле асабӣ шудагист?

– Асабӣ ҳам гап! Чанги равғани доғ шудагӣ! Як оташак бас, ки лаппӣ карда дар гирад.

– Бечора Махсум, бечора Махсум! – гуфта монд Низомиддин ва дигар суол надод. Муҳаммад Ёр, ки хеле монда шуда буд, сарашро ба болишт мондан ҳамон ба хӯроккашӣ сар кард. Аммо хоби Низомиддин намебурд, хаёлҳои ваҳмангез ӯро ба ҷоҳои дур бурда буданд.

Вай Махсумро бечора гуфт, аммо ҳудаш аз вай ҳам бечоратар буд. Чӣ кор карданаш, ба кучо сар заданаширо намедонист. Дар Бухоро ҷунон воҳима шуд, ки ҳеч чиз ба назараш нанамуд ва барои фикру хаёл карда шиштан фурсат ҳам набуд. Тақдир ва ҳаёти худро дар дасти фармонфармоён дида, бе ҳеч гапу калоча ба фармонашон итоат кард ва ба сӯи Асадмахсум раҳсипор гашт. Аммо вай то ба ин дараҷа фано будани ҳоли Махсумро фикр накарда буд. Гумон дошт, ки ҳеч набошад ними шароити боғи Дилкушоро муҳайё кардагист ва барои ӯ хонаю ҷои алоҳида, хизматгор ва ошпази махсус медиҳад... Ана маълум шуд, ки болишт – санги кӯх, хӯрок – оби явғон!

Не, Низомиддин девона нашудааст, ки ҳудашро ба оғӯши бадбахтӣ ва азобу кулфат партояд! Ягон ҷораи кори худ, илоҷи дарди бедавои худро диданаш лозим! Ба Самарқанд равад, мабодо ба даст афтад. Дар Са-

марқанд ба кучо сар мезанад ва чӣ тавр зиндагӣ мекунад? Ҳоло кӣ будан ва бо чӣ кор машғул шуда гаштани вай ба ҳукумати Бухоро маълум шудагист. Пас, чаро ҳукумати Бухоро ба ҳукумати Туркистон мурочиат намуда, ўро дастгир накунад! Чӣ кор кунад! Ба назди Махсум равад гуруснагӣ, хорию зорӣ, ваҳму ҳарос ва ба болои ҳамаи ин асабият ва девонагии Махсум! Аввал чӣ будӣ, гурба ки лунчи ту варам кард!

Не, не, вай ҳаргиз ба назди Махсум намеравад. Номаълум ба Самарқанд гузашта, ба ягон қишлоқаш рафтани лозим, ба ягон қишлоқи дурдаст! Дигар илоҷ не. Аммо то ба Самарқанд гузаштан аз сад бандарғаҳи хавфнок гузаштан лозим мешудагист. Баъд, ин мардак, ки ба гирифта бурда, сихат-саломат расонидани Низомиддин маъмур шуда омадааст, чӣ мегӯяд, ўро чӣ тавр розӣ кунондан мешавад? Маълум, ки агар вай бе Низомиддин баргардад, Махсум ўро зинда наместонад. Вай ба ташвиқоти Низомиддин дода намешавад; худашро аз муқаррабони Махсум мегӯяд, Махсум носанчида, ҳар касро ба худ муқарраб кардан намегирад!

Беҳтар аз ҳама Зокирбой аст. Агар Зокирбой розӣ шавад, сад ҳила меёбаду Муҳаммад Ёрро гашта узот мекунад. Масалан: ягон чопори қалбакиро оварда, мегӯяд, ки гӯё фармони нав шудааст, ман бояд ба Самарқанд рафта, бо ҳукумати он ҷо гуфтушунид кунам. Бале, бале, ҳалли ин муаммо дар дасти Зокирбой аст!

Рӯзи дигар, вақти ношто Низомиддин ба Зокирбой рӯй овард:

– Имрӯз ҳам ба ревоҷканӣ, яъне ба қавли шумо чукрикани меравед?

– Эҳтимол... Агар дигар коре набарояд, албатта, ме-
равам, ки ба шумо ва ба ҷаноби Махсум камтар чуқурӣ
канда биёрам.

– Агар бемалол бошад, ман ҳам бо шумо равам?

– Бемалол.

Зокирбой писараш ва одами Махсумро ба қишлоқи
дигар роҳӣ кард, ки ҷаву гандум гирифта биёранд, ху-
даш ҳамроҳи Низомиддин ба тарафи кӯҳ равон шуд.

Ин қишлоқи калон, ки ба музофоти Ғузур тааллуқ
дошт, дар доманаи тарафи шимолии кӯҳҳои Бойсун ҷо
гирифта буд ва яке аз деҳаҳои обод ва хушманзар ба
шумор мерафт. Қишлоқ, ки бевосита дар зери девораҳои
кӯҳ меистод, онро дар домани кӯҳ гуфтан ҷоиз набуд.
Зеро ки домани кӯҳ пас аз қишлоқ, хеле дар пастӣ буда,
қишлоқ дар ҳуди кӯҳ буд. Ҳавлиҳои ин қишлоқ ба кит-
фи ҳамдигар сувор шуда боло мерафтанд ва аз ду тара-
фи он ду ҷӯи калони об, ки аз ҷашмасорҳо ташкил шуда
буданд, ба поён шорида мерафтанд. Қишлоқ чандон
сердарахт набошад ҳам, чандин чинорҳои азим дошт.
Масҷиди баланд ва сахни васеи сангии он аз дур намуда
меистод. Дар поёни сахни масҷид ҳам ҷашма ва дар ка-
нони он дарахти чинор рӯида буд.

Низомиддин бо мушойиати Зокирбой аз назди масҷид
гузашта, ба мӯсафедоне, ки дар дамғаҳи масҷид ба рӯи
ғӯлаҳои ҷӯбҳо менишастанд, салом дод ва таачҷуб кард,
ки онҳо вайро дида аз ҷо барнахостанд.

Низомиддин ва Зокирбой аз кӯчаҳои байни хонаҳо ва
боғчаҳо гузашта, ба санглоҳи девораи кӯҳ расиданд.
Дар тобиши офтоби хуррами аввали пагоҳ санғҳо мисли
оина шуълапошӣ мекарданд.

Низомиддин ба оғӯши харсангҳои калон ва сангзори бе долу дарахт ба ревоҷкани наомада буд, мақсади вай Зокирбойро ба ҷои хилват кашида, дарди дил қардан буд. Ҳамин ки аз қишлоқ як сесад метр болотар баромаданд, Низомиддин мондашавиро баҳона қарда ба рӯи тахтасанги ҳамворе нишаст ва ба поёну гирду атроф бодикқат назар қарда санҷид, ки дар он қарибӣ касе ҳаст ё не.

Подаи қишлоқ қайҳо ба боло, ба паси девори якуми кӯҳ баромада рафта ва мардуми қишлоқ ҳам дар паи қор ва зиндагии худ овора буданд. Низомиддин Зокирбойро аз паҳлуи худ шинонду пас аз дақиқае сукут гуфт:

– Кӯҳистон мисли духтари паричеҳраи бебоқ аст, бо вай ду-серӯза ишқбозӣ қардан хуб аст, вале ҳамвора зиндагонӣ қардан мушқил. Нозу адои бисёр дорад, ки ман барин одам ёрои бардоштани онро надорад.

– Бале, – гуфт Зокирбой, – дар кӯҳистон зиндагӣ қардан осон нест, бурдборӣ ва мардӣ лозим аст.

– Бинобарон, – гуфт Низомиддин диққати ҳамсуҳбаташро ҷалб қарда, – ман дар андеша ҳастам, ки ба кӯҳистони Сангалъа баромада, ҷӣ қор меқарда бошам, ҷӣ тавр зиндагӣ меқарда бошам?

– Қамтар мушқил мешавад, албатта, – гуфта монд Зокирбой. – Лекин дар он ҷо якумр намеистед-ку!

– Мушқил мешавад, – тақрор қард Низомиддин. – Аммо ҷисми нотавони ман ба мушқилӣ тоб оварда наметавонад. Ман нобуд мешавам...

– Худо нигоҳ дорад, нақод ки...

– Бале, бале, – гуфт суҳани Зокирбойро бурида Низомиддин. – ман нобуд мешавам. Дидаю доништа сари

худро ба даҳони аждаҳо вогузоштан аз рӯи ақлу диёнат нест.

– Ин гапатон дуруст, – гуфт Зокирбой, – одами оқил худашро ба оташ намепартояд. Лекин Сангқалъа ҳам ба он дараҷа даҳшатнок не. Мо, камина, ҳастем, ризку рӯзиро Худо расонида истодааст. Барои Махсум ва оилааш як-ду хонаю айвон ҳаст, ки шуморо ҷойгир мекунад ва насиб бошад, рӯзаш ки расид, бо ғалаба боз ба поён мефурӯед.

– Не, Зокирбой, – гуфт Низомиддин. – Ман ба Сангқалъа намеравам!

Зокирбой ҳайрон шудагӣ барин ба рӯи Низомиддин нигоҳ кард.

– Ба Сангқалъа намеравед? Чӣ, аз роҳатон бармегардед, ба Бухоро меравед?

– Не, ба Бухоро ҳам намеравам, ба Самарқанд рафтани ҳастам.

– Ба Махсум чӣ мегӯед?

– Ҳеч... Ягон чиз фикр мекунем. Албатта, бе ёрӣ ва дастгирии шумо ман коре карда наметавонам. Барои ҳамин маслиҳат шуда, шуморо ин ҷо овардам. Акнун дасти ману домони шумо! Ҳар чӣ хоҳед, аз они шумо! Марҳамат, гӯед чандто тиллои панҷсӯма диҳам?

– Истед, истед! – гуфт дасти ба сӯяш дарозшудаи Низомиддинро пас тела дода истод, Зокирбой. – Гап ба боллои тилло не!.. Ин, аҷиб мешавад-ку! Аз Бухоро, аз тарафи калонҳои шумо ба мо хабар шуда буд, ки дар Қаршӣ шуморо пешвоз гирифта, ба хизмати Махсум расонем. Инро мо ба Махсум гуфтем. Махсум одами худро фиристод. Акнун чӣ хел мешавад, ки мо шуморо ба

Сангқалъа набароварда, ба Самарқанд гузаронем? Махсум одам фиристода кабиру сағири моро аз дами теғ мегузаронад.

– Агар бо андеша кор кунем, ҳеч бало карда наметавонад! Баъд, аз Сангқалъа фаровардани одаму яроқ осон не.

– Хайр, чи хел андеша?

– Ман фикр кардам, ки шумо ягон чопори дурӯғӣ месозед. Вай ҳамин бегоҳ асп давонда, омада мегӯяд, ки аз тарафи калонҳо супориш шуд, Низомиддинафандӣ бояд ба Самарқанд гузарад ва ба ман як мактуби сохтаро медиҳад. Ман, гӯё маҷбур мешавам ва ба Махсум узрномае навишта бо одамаш мефиристу худам бо хидояти шумо ба Самарқанд меравам.

– Ин, ҳилаи моро Махсум фаҳмида монад-чӣ?

– Намефаҳмад, агар шумо одамони боэътимод дошта бошед.

– Ба Самарқанд рафта гаштани шуморо хабар диҳанд-чӣ?

– Ман дар Самарқанд рӯирост намегардам, пинҳон мешавам.

Зокирбой гап назаду ба андеша фуру рафт.

Вай ин ранг гирифтани суҳбатро ҳеч фикр накарда буд. Гумон дошт, ки Низомиддин яке аз роҳбарон ва саркардагони он тӯдае мебошад, ки Асадмахсум кори ҳарбии онро пеш мебарад. Маркази дар Бухоро будаи ин тӯда ба Низомиддин эътимод ва боварии калон дорад. Бедарак нест, ки барои гурезонидан ва саломат ба Махсум расонидани он ҳамаи чораҳоро дида ва адешидаанд. Акнун ҳамин одам гурехта ба Самарқанд рафта

ва кори ҳамаи тӯдаи худро фурӯхтан меҳаҳад! Ачиб!
Агар Низомиддинафандеш ҳамин бошад, марому мақсади инҳо чӣ мешавад?! Дурӯғ, ҳамааш дурӯғ! Зокирбой бедарак чадиҳоро бад намебинад, инҳо субот надоранд, гапҳояшон ҳама боду лоф, ҳама дурӯғ.

– Чӣ гуфтед? – овози Низомиддин ўро ба ҳуш овард.

– Ман ҳайрон! – гуфт Зокирбой, чӣ гуфтанаширо надониста.

– Ҳайрон нашаведу маед, ана ин панҷ тиллоро гиред! Ҳамин ки аз худуд гузашта ба ҷои амну осуда расидем, боз ду баробари ҳамин тилло мегиред!

Зокирбой аввал тиллоро рад кард, вале баъд барки донаҳои панҷсӯмаи Николай чашмонаширо хира карданд ва ӯ беихтиёр даст дароз карда, пулро гирифт ба киса андохт.

– Ман намедонам, чӣ кор кунам... – гуфт Зокирбой хеле мулоим шуда. – Сухани шуморо рад карда нашавад, шуморо ба назди Махсум гусел накардан ҳам нашавад... Ё ки ҳамон нақшаи шуморо кунем? Аз худи ҳамин ҷо ба хонаи Орифқассоб раваму гӯям, ки номаълум карда аз қишлоқ барояду бегоҳӣ ба назди Муҳаммад Ёр омада шумо гуфтагӣ барин кунад?

– Орифқассобатон дилпур мешудагӣ-мӣ?

– Вай одами худам ва хеле айёр ҳам ҳаст.

– Набошад, бисёр нағз, гап ҳамин! Одами Махсумро ба боло мефиристу худамон ба тарафи Самарқанд. Вассалом!

– Хайр, майлаш, гуфтаи шумо шавад.

Зокирбой меҳмонро ба сӯи ҳавлӣ равона карда, худаш дар ҳақиқат ба хонаи Орифқассоб рафт, ки вай яке аз

шарикон, ҳамкасбон ва ҳаммаслакони ӯ буд. Зокирбой ва Орифқассобро ҳеҷ кас дузд, роҳзан ва босмачӣ намегуфт, умуман онҳоро чун одамони баобрӯ ва бонуфузи кишлоқ мешинохтанд. Лекин дар ҳақиқат ин ду нафар ҳам дузди ашадӣ, ҳам роҳзан ва ҳам босмачии гузаро буданд. Ин «санъат ва ҳунар»-ҳои онҳоро фақат баъзеҳо медонистанду аз тарс лаб кушода наметавони-станд. Зокирбой дар кишлоқ амину оқсаққол набошад ҳам, маслиҳатгӯ ва фармондеҳ буд. Ягон тӯй, ягон маросим берухсат ва маслиҳати вай барпо намешуд. Ҳатто барои рафтани ба шаҳрҳои дур – Самарқанд, Қаршӣ, Бухоро омада аз вай рухсат мепурсиданд. Агар вай маслиҳат ва рухсат диҳад, сафар ба ҳубӣ анҷом меёфт ва агар ӯ гӯяд, ки нарав ва он шахс барқасд равад, басо мешуд. ки ба хатар вомерӯд ва ҳатто зинда бар нагаштанаш мумкин буд.

Орифқассоб бошад, ба ҳама бо фоида пул қарз меод, судхӯрӣ ва ҳаромхӯрӣ мекард. Аз ҳисоби моли дуздӣ рамаҳои гӯсфандони вай рӯз то рӯз зиёд мешуданд ва дуконҳои гӯштфурӯшии вай дар шаҳрҳои Китоб, Шаҳрисабз, Ғузур ва Бойсун аз гӯшти гову гӯсфанд пуртар мешуданд... Барои вай одамкушӣ ва гӯсфанд сарзадан фарқ надошт.

Ин ҳар ду ҳам писарҳои бӯзбалаи фармонбардор доштанд ва он писарҳо дар зери дасти худ дуздбачаҳои чобук ва ҳушёр доштанд. Ҳамаи ин ҷавонҳо бо корд, бо тапонча ва милтиқ мусаллаҳ буда, шакли як дастаи мафҳии роҳзанонро гирифта буданд.

Инак, Зокирбой ва Орифқассоб дар меҳмонхона зону ба зону монда менишастанд. Ду писари Зокирбой, як

писари Орифқассоб ва инчунин Муҳаммад Ёр, ки барои бурдани Низомиддин аз боло фаромада буд, дар поёнта-ри хона ба маслиҳати калонҳо гӯш дода менишастанд.

– Тиллои панҷеӯма ва албатта, сангҳои қиматбаҳои бисёре дорад. Ин хел лукмаи базарба ва қиматбаҳоро Худо аввалин бор ба мо насиб мекунад.

– Рост, рост, – мегуфт Орифқассоб. – Ин хел зотҳо аз ҳавлӣ ғамашонро хӯрда мебароянд.

– Набошад, гап ҳамин! Шабона ман худам меҳмонро ба ҷои гуфтагемон мебарам. Мулло Ориф ва шумо, ба-чаҳо, аз қафо меоед!

XIV

Асадмахсум дар Бухоро шикаст хӯрда, ба тарафи Гиждувон гурехт ва аз он ҷо ба сарҳади Самарқанд рафт. Дар роҳ ҳамаро фиреб меод, ба ҳама – хоҳ ба дастаи аскарони сурх, хоҳ ба милитсионерҳо мегуфт, ки барои машқи ҳарбӣ меравад. Як-ду гурӯҳи майдаи аскарони сурх, ки аз гурехтани ӯ бохабар буданд, пеши роҳашро дошта, ба ҷанг сар карданд. Лекин Асад бо онҳо низ даст ба гиребон шуда, бо ҳилаю тазвир қафо гашт ва аскарҳоро чапғалат дода халос шуд ва ба ҷои бехатаре расид. Он ҷо дашти ҳамвор набуда, баландию пасти ва теппазор буд. Асад ба аскаронаш истироҳат доду худаш бо Оқилов ва Исмаҷон ба маслиҳат нишаст. Пас аз маслиҳат ба ҳамин қарор омаданд, ки Оқилов ба Самарқанд равад, ба ҳукуматдорони Туркистони шӯроӣ таслим шавад ва бо онҳо гуфту шунид карда, имконияте ба даст орад, ки дастаи Асадмахсумро қабул кунанд, яроқашонро нагиранд, балки ба мудофияи ягон сарҳад гузоранд. Асад дар он ҷо кам-кам қувва ҷамъ карда, боз ба Бухоро ҳучум хоҳад кард.

Пас аз рафтани Оқилов ноҳост як дастаи аскарони сурх ба ӯрдугоҳи Асадмахсум шабехун зад. Асадмахсум ҷанг накарда, ақиб гашт ва худро ба тарафи Бойсун гирифт. Лекин аскарҳо ӯро таъқиб карданд. Асадмахсум оташин шуда ба ҷанг даромад. Ду-се бор дастаҳои майдаи аскарони сурхро торумор кард, се-чор пулемёт, чандин кутӣ тир ва милтиқи бисёре ғанимат гирифт. Аз ин ғалабаҳо рӯҳбаланд шуда, қарор дод дигар аз сарҳад намегузарад ва дар атрофи кӯҳи Бойсун зада мегардад...

Дар ин чо ба дасти вай ду-се дастаи босмачиёни он тараф ҳамроҳ шуданд. Асадмахсум ба Бухоро, бо роҳбарони маънавии худаш муносибат пайдо кард ва онҳо низ ўро водор карданд, ки дар гирди Бойсун тохту тоз карда гардад, то мумкин аст, худашро пинҳон кунад ва мунтазир шавад, ки дар ҳамин қарибҳо задухӯрди бузург сар мешавад ва Анварпошшо омада ҳаммаи муқтаҳидонро муттаҳид месозад ва ба ҳучуми калон мегузарад...

Инак, аз он рӯз ин қониб Асад дастаи худро ба чандин қисмҳои серҳаракат ва чаққон тақсим карда, дар кишлокҳои он гирду атроф тохта мегашт. Бо ёрии Зокирбой барин шахсон Сангқалъаро ёфт. Дар он чо ба худ марказ сохт, зан ва модари занашро овард, ярок, тирю дору ва хӯрокворӣ захира намуд ва дар ҳар сари чанд гоҳ ба он чо баромада, як ҳафта-дах рӯз истироҳат мекард...

Дар ин муддат дар чангҳои майда хеле одамҳои вай талаф шуданд. Исмаҷон ҳам дар чанг тир хӯрда, чанд гоҳ бемор ва захмӣ хобид ва хору зор шуда мурд. Ҳоло Асадмахсум аз байни аскарони қаторӣ одамони фидокор ва мухлисро ёфта, ба худаш муовинҳои нав таъйин кардааст. Лекин ин муовинҳо ҳеҷ гоҳ қои Оқилов, Исмаҷон ва Наими талхро гирифта наметавонистанд. Ин муовинҳо аз набудани одам, ба ҳар ҳол пушту паноҳ гуфта таъйин карда шуда буданд... Асадмахсум ба ҳеҷ кас боварӣ надорад. Дар нобоварӣ, шубҳа ва ҳарос зиндагӣ мекард, вале дандон ба дандон мемонд, мақсади худашро ба вучуд овардан меҳост...

Он бегоҳ пас аз торик шудани ҳаво, Махсум бо панҷ-шаш нафар наздикони худаш ба канори тарафи шимоли Сангқалъа, ки бурчи хеле дур буд, рафт то аз ғор хабар гирад ва меҳмони дилхоҳашро пешвоз гирад. Ойиша аз ин фурсат истифода бурда, аз хонаи сангин, аз «кӯшки» болои Сангқалъа берун баромад ва гӯё дар ҳавои кушод сайр мекард. Дар гирду атрофи «кӯшк» касе набуд. Ойиша пас аз каме қадам задан, ба қафои хона гузашт, ки дар он сӯ арчазор буд ва то худи канори ҷарӣ дарахтҳои баланду паст чангал шуда рафта буданд. Аз шамоли андак дарахтони арча шуввос мезаданд, ки дар он торикии маҳз ба дил воҳима меандохтанд. Аммо Ойиша натарсид, вай бо пайраҳае ба дарунтари арчазор даромаду зери лаб сурудеро оҳиста зам-зама кард ва баъд хомӯш истода гӯш дод. Ҳеч овозе нашунид. Боз пештар рафта, боз ба овози паст зам-зама кард. Ин дафъа шоҳаҳои хушк дар зери қадами касе шарраққос зада шикастанд ва дере нагузашта дар рӯ ба рӯи ӯ касе пайдо шуд.

– Ғаюрбек! – гуфт бо нимсадо Ойиша. – Шумо-мӣ?

– Ҳа, ман! – гуфт он кас ҳам оҳиста ва илова намуд: – Боз хуб нашуд, ки номи маро гирифтед... Дарахтҳо ҳам гӯш доранд! Ман гуфта будам-ку, номи ман «фалонча»!

– Рост, рост! – гуфт Ойиша. – Мани девонаро мебахшед, аз хотирам баромадааст. Медонед, ки дар ҳар бор шуморо мунтазир шудан чи қадар дилам метапад, чи қадар ба ҳаяҷон меафтам... Хӯш? Каримро дидед?

– Не, – гуфт Ғаюрбек, – Карим ҳанӯз наомадааст. Ман бо ҳамон командири аввала, ки номаш Фатхуллин аст, вохӯрдам. Хати шуморо ба Карим фиристодааст, бо муовини худаш фиристодааст. Мегӯяд, ки Карим барои мағлуб кардани Асад нағз тайёри дида истода будааст...

– Кай ба роҳ мебаромадааст? Кай ба ин чоҳо мерасидааст? – бесаброна пурсид Ойиша.

– Инашро нагуфт. Ба ҳар ҳол бояд дар ҳамин наздикиҳо биёяд. Боз ҳаминро гуфт, ки Карим ба ёди шумо будааст. Карим ба ёрии шумо ва ба ёрии дӯстони шумо боварӣ доштааст...

– Бисёр нағз, мо албатта ёрӣ медиҳем.

– Командир Фатҳуллин ба шумо ва ба ман бисёр ташаккур ва раҳмат гуфт, ки роҳи Сангқалъаро нишон додем ва аз боло баромадани Махсум хабар расонидем. Акнун, аз Махсум доимо хабардор шуда истем будааст, агар ба поён ҳучум карда фаромаданашро пешақӣ фаҳмем, ҳар чӣ кор карда онҳоро огоҳ кунем будааст.

То омадани Карим аскарҳои сурх кӯшиш мекардаанд, ки Махсум аз боло фаромада натавонад...

– Пас, чаро худашон ҳучум карда боло намебароянд?

– Инро худатон медонед-ку! – гуфт Ғаюрбек. – Чор нафар мергани ҷонфиDOI Махсум роҳи болоро муҳофиза карда истодаанд, ки агар паша пар занад, бо тири милтиқ мезананд. Аз паси онҳо боз се бандаргоҳ одам мондааст. Агар ба ғайр аз ҳамин роҳ боз ягон роҳи дигар мешуд, худамон хабар медедем.

– Аэроплан чеғ зананд, тӯп кати зананд.

– Аввалаш ин ки тӯпро ба кадом баландӣ монда мезананд, ки ба ин чо расад? Аз поён ба ин баландӣ тири тӯп намерасад. Аммо аэропланро намедонам. Карим биёяд, аэроплан ҳам меомадагист...

Ойиша як оҳи чуқуре кашида монду гуфт:

– Хайр, боз чӣ гуфт?

– Ба худатон эҳтиёт бошетон, мабодо Махсум фаҳми-

да монад, ҳам ба шумо ва ҳам ба кори мо хуб намешавад, гуфт. Акнун, чон хоҳарчон, шумо бо Махсум ба ҳар ҳол муросо карда истед, чаҳлашро набиёред... То омадани Каримчон мо бояд зиндаю саломат бошем.

– Амакатон чӣ тавр? – пурсид Ойиша.

– Амакам Яҳёполвон нағз, – гуфт Ғаюрбек. – Оҳиста-оҳиста гапзанон карда одамҳои аз Махсум норозиро ба тарафи мо гардонида истодаанд... Мо ҳоло қариб даҳ кас шудем. Лекин хеле боэҳтиёт кор мекунем.

– Бале, бале, эҳтиёт кунед, ки бе шумо ман мурғи беболу парам.

– Парво накунад, корҳо хуб мешавад. Акнун ман рафтам, боз пас аз се рӯз, дар ҳамин ҷо шабона во-мехӯрем. Супоришҳои нав, хабарҳои навро мерасонам.

– Агар ман омада натавонам, рӯзи дигар биёед.

– Албатта, албатта... – гуфт Ғаюрбек ва оҳиста роҳ гашта ба торикӣ ғойб шуда рафт.

Ин Ғаюрбек, яке аз ҷавонҳои фиребхӯрдае буд, ки ба дастаи Махсум ҳамроҳ шуда омада, ҳоло ҳақиқати корро дарк кардааст. Вай чанд гоҳ посбони Сангқалъа буд ва дар набудани Махсум бо Ойиша ва модараш шинос шуда, дарди дил карда ва якзабон шуда буданд. Ғаюрбек амак ҳам дошт, ки дар урдугоҳи Махсум ошпазӣ мекард. Ҷияну амак оҳиста-оҳиста ба гирди худ се-чор нафар одамони худашон баринро ҷамъ карда буданд ва мехостанд, ки ё фурсат ёфта раванд ва ба аскарҳо таслим шаванд, ё ки тарафдорони бисёр ҷамъ карда шӯриш бардоранд. Боре ҳатто Ғаюрбек вақти дар поён буданаш, ҷашм хато карда ба урдугоҳи аскарони сурх рафт ва таслим шуд. Лекин командир Фатҳуллин

ба вай шинос шуда, аҳволу кирдорашро фаҳмида, маслиҳат дод, ки гашта равад ва дар байни ӯ ва дигарон робита пайдо кунад. Ҳамин тавр ҳам шуд.

Ойиша бо далерӣ ва нотарсии худ Фаюрбекро хайрон мекард. Вай ҳар чи ки аз нақшаю корҳои Махсум хабардор мешуд, ба Фаюрбек хабар меод. Фаюрбек ба Фатхуллин мерасонид. Ойиша хурсанд буд, ки ба кори аскарҳои сурх ёрӣ дода, ҳудашро дар назди Карим сафед мекунад ва гуноҳашро меҳарад. Бинобарон, рӯҳ гирифта, дар умеди рӯзи нек ва халосӣ аз дасти золим қор мекард ва тарсу бимро ба як сӯ ғундошта монда буд...

Як соат гузашт аз он даме ки Махсум ба қанори кӯҳ рафта буд. Урдугоҳ хомӯш ва ҳама ба омадани вай мунтазир буданд.

Дар тамоми урдугоҳ фақат дар хонаҳои дарун ва беруни худи Асадмаҳсум шамъҳои нимчағӣ месӯхтанд. Дигарон дар чодарҳои худ, дар ҳаскаппаҳо ва заминқанҳои худ ё дар торикӣ менишастанд, ё гулхан месӯхтанд.

Дар хонаи начандон қалон, ки аз санг бино шуда ва хеле қадима буд (қӣ меоднад, аз тарафи қадом сарлашқари гуреза, ё ки дидбонҳои қадом лашқари подшоҳони гузашта сохта шуда бошад), Ойиша ва модари ӯ дар равшании шамъ нишаста чой менӯшиданд ва бо ҳам дарди дил мекарданд. Он хона фақат як дару (он ҳам қадима, аз чӯби ғафси чинор) ду сӯроҳӣ ба чои тиреза дошт. Деворҳояш дудхӯрда, сакфаш ба шакли гумбадҳои ҳаммому мадрасаҳо, бе болору васса, вале хеле мустаҳкам сохта шуда буд. Бӯи заҳ ва нам меодад...

– Ҳозир дар Бухоро ҳаво гарм будагист, – мегуфт Ойиша. – Одамҳо ба рӯи ҳавлӣ ва суфаҳо ва ба шабгаҳҳо баромада хоб мекардагяннд... Чи тавр нағз буд, шабона дар шабгаҳи баланд, қатор чо партофта ба ситораҳои дурахшони осмон чашм дӯхта хобидан...

– Ҳа, ҳозир айна чиллаи тобистон, – мегуфт Бибирачаб, – дар Бухоро ҳаво гарм, меваҳо пухтагӣ, ҳама ба берун, ба сахро баромадагӣ...

– Харбузаи хоҷамуродӣ, амири, шерозӣ пухтагист; зардолу, шафтолу, ангури халилӣ баромадагист...

– Ангури шибирғонӣ, ангури лаъл, ангури ҳусайнӣ ҳам баромадагист.

– Чӣ хел нағз! Ҳамин хел шаби ором бошад ман шабҳо дар болои чоям дароз кашида бошам, ба осмони пурситора нигоҳ карда, якто-якто номҳои ситораҳоро шуморам; ана вай ситораи Ҳафтдодарон, ана вай ситораи Тарозу, ана ваяш Яғлоғуи Бевазанон. Ана баъд, ана баъд шумо якта харбузаи хоҷамуродиро ба лаълӣ андохта биёреду куштани шуда, ҳамту ба думчааш корд монед, ки якбора тарсос зада қафида равад... Ана баъд.. ана баъд шумо ба ман якта шӯх қиссаи аҷоибӣ афсонавиро гуфта диҳед... Ана баъд... ана баъд...

Бибирачаб «ҳа, ҳа...» гӯён ба орзую хаёлҳои духтараш ҳалал намедод ва фақат дилаш лаппида-лаппида об мешуд ва чашмонаш бо ашк пур мегашт, ки хайрият дар нимторикӣ Ойиша онро намедид.

– Ана баъд... – мегуфт хаёл карда истода Ойиша, – ман хоб кунам, ҳеч кас ба ман ҳалал надихад... Ман дар хобам Каримҷонро бинам...

– Барои чӣ дар хобат? – гуфт эътироз карда модар. –

Каримчон сихат ва саломат, ба умеди вохӯрдан бо ту ба чанг тайёр шуда истодааст. Фаюрбек дурӯғ намеғӯяд.

– Бале, Фаюрбек дурӯғ намеғӯяд...

– Ғам нахӯр, Карим зинда, тағои қаҳрамонат зинда!

Дар кушода шуду ба хона Асадмахсум даромада омад. Дар шуълаи шамъ дида мешуд, ки дар лабони вай як табассуми то ба имрӯз диданашуда аён аст.

– Тағои қаҳрамонаш! – гуфт бо писханд Махсум, риши расида ва дароз шудаашро даст зада монда. – Тағои қаҳрамонаш ҳамон Ҳайдаркули моҳипаз-мӣ? Ба Худо сад ҳазор шукр, ки ин дунёи моро боз аз як болшевики ифлос тоза кард!

– Забони фитнаю дурӯғгӯ лухсида равад! – гуфт саҳт карда Ойиша.

– Дурӯғ гуфта аз ту ягон эзори кухна мегирам магар?! – гуфт Махсум овозашро баланд накарда ва асабӣ нашуда. – Ду рӯз пеш ба ман хабари хуш расида буд, ба ту нагуфтам... ба ту нагуфтам, ки хафа нашавӣ... ба ҳар ҳол тағо мешавад, як тағо ба чои ду падар, гуфтаанд.

– Фалак ба сари мо, муштипарҳо, ҳамин қадар чафо овард, бас набуд, ки – гуфт Бибирачаб ҳам каме чуръат пайдо карда, – боз шумо, Махсум, моро азоб медиҳед, ба додари ман мечакқед, шумхабарҳои бофтаю сохтаро мегӯед!

– Бовар накунед, ихтиёратон, умед карда гаштан гиред! – гуфт мустарехона Махсум. – Насиб бошад ба Бухоро, ки рафта даромадем, мефаҳмед, ки Ҳайдаркул кай мурдааст, дар кадом касалхона хобида ҷон додааст ва аз тири қасоси кадом диловар ин воқеа рӯй додааст!

– Махсум, фиребу найранг бас не-мӣ? – гуфт Ойиша.

– Худат медонӣ, ки ман ба маргам ташна, аз дӯғу чазаба ва аз ғазаби ту наметарсам. Ҳар чӣ кор мекуни, кардан гир, лекин гапҳои дурӯғро бофта моро бозӣ доштани нашав, ки бефоида!

Махсум каме сурх шуда ба ришаш даст зада монд ва ба сӯи Ойиша тез-тез нигоҳ карду аз кисабағали фиренчи худ коғазро баровард.

– Ман ба шумо сағҳо тамаллуқ намекунам, – гуфт вай бо овози баланд. – Дурӯғ гуфта нағз шудан ҳам наме-хоҳам... Ту ба ман дигар даркор нестӣ. Кайҳо бароварда аз кӯҳ мепартофтаму лекин ҳайсиати мардӣ нигоҳ ме-дорад, аз одамҳои худам шарм мекунам. Бинобарон, ҳочат ба дурӯғ гуфтан нест. Ана, ин мактубро чаҳор рӯз пеш аз ин гирифта будам. Ин мактуби махфӣ ва ба касе набояд нишон диҳам буд. Лекин азбаски аз шумо дилам пур ва медонам, ки ба ғайр аз ман фақат рӯи Азроилро дида метавонед, инро мехонам. Гӯш кунеду фаҳмед, ки гап дар кучо!

Махсум ба шамъ наздиктар нишасту ба коғаз чашм давонд.

«Бародари мубориз ва қаҳрамон, ғозӣ чаноби Асад-махсумро буда бошад, ки ин ҷониб моён сиҳат ва саломат буда, саломатӣ ва ҷондарозии шумои азиз ва муҳта-рамро аз даргоҳи Илоҳӣ хоҳон ва ҷӯёнем. Корҳои мо аз лутфу эҳсон ва марҳамати Илоҳӣ ба раванқ буда, ҳар рӯз ва ҳар соат ва ҳар дақиқа ғалаба ва музаффарияти мо наздиктар мешавад. Дар Бухоро ҳаракати зидди болшевикӣ торафт авҷ гирифта истодааст. Дар ҳамин қарибӣ аз тарафи одамони мо ба қотиби фирқа Турсун

Хоҷаев тир парронда шуд, вале Ҳайдаркули болшевик, ки бо ҳамроҳии ӯ буд, танашро ба вай сипар кард, аз марги якин начот дод. Ҳарчанд, ки ин дафъа котиб начот ёфт, вале дафъаи дигар чонаш ба сақар хоҳад рафт, чи тавре ки Ҳайдаркули лаин ҳоло аз кирдори худ ба мункар-накирҳо ҳисобот дода истодааст. Мо қарор додем, ки Низомиддинафандиро ба назди шумо фиристонем. Вай пагоҳ бегоҳ аз Бухоро ба тарафи Қаршӣ ҳаракат мекунад. Шуморо лозим аст, ки дар стансияи Қаршӣ ӯро пешвоз гиред ва бо роҳҳои ба худатон маълум ба наздатон баред».

– Ин хат чор рӯз пеш аз ин расида буд, – гуфт Махсум таъкид карда. – Ҳоло Низомиддин ба сӯи Санғқалъа омада истодааст. Одамҳои мо рафтанд, ки ӯро пешвоз гиранд. Фаҳмидед, боз тафсили воқеаро аз Низомиддин мефаҳмед... Акнун бовар кардед?

На Ойиша ва на Бибирачаб чизе нагуфтанд, лол шуда хомӯш монданд. Ҳайдаркул, ягона муттақо, ягона пушту паноҳ ва ҷону чигари онҳо тир хӯрда мурдааст. Дигар аз ҳоли зори онҳо кӣ хабар мегирад, дигар онҳо ба кӣ даркор? Замин сахт, осмон баланд, на дод монд, на фарёд!.. Наход, ки ин хабар рост бошад?

– Хӯш? Чаро даматон ба дарунатон зад? Гап занед, дод гӯед, во тағом, во додарам гӯед!

– Не, – гуфт бар акси чашмдошти Махсум Ойиша далерона. – Дод намегӯем, фарёд намезанем! Тағои ман Ҳайдаркул наменурад. Ҳеч вақт наменурад!

– Рост мегӯӣ, бачем, – гуфт Бибирачаб ҳам, – тағои ту наменурад!

– Бале, вай Хизр шудааст, – гуфт бо тамасхур Асад-

махсум, – вай оби ҳаёт хӯрдааст! Хайр, ин гапҳоро монеду хеста ҳар чӣ дар бисотатон ҳаст, чамъ карда ягон хӯроки гарм пазед! Имшаб Низомиддинафандӣ меҳмони мо мешавад.

Занҳо гап назаданд. Махсум аз меҳ ҷомаи нимдошти алоҷаи каждумакии худро гирифта ба китф партофт, телпаки баррагини кафкозидӯхти худро дурусттар карда пӯшида ва боз ба занҳо мурочиат кард:

– Имшаб ман хурсандӣ кардан меҳоҳам, бо меҳмон нишаста шароб менӯшам. Ҳар касе ки ба хурсандии ман ҳалал расонад, ё ки монеъ шавад, аз дами теғ мегузаронам!

Дар ин дам аз берун касе Махсумро ҷеғ зад. Вай саросема аз хона баромад, ки хабари расидани меҳмони дилхоҳро фаҳмад. Дар беруни дар, дар дамғаҳи айвон маҳрами ҳоси Махсум меистод, дар торикӣ вачоҳаташ дуруст наменамуд.

– Муҳаммад Ёр омад, – гуфт маҳрам.

– Низомиддинафандӣ чӣ? – пурсид бетоқатона Махсум.

– Низомиддинафандӣ... – гуфту маҳрам хомӯш шуд ва сар ҳам карду ниҳоят илова намуд: – дар он ҷо...

Дили Асадмахсум, ки аз хабари омада истодани Низомиддин гӯё андак равшан шуда истода буд, якбора сип-сиёҳ гашт, даҳонаш хушк шуд ва гап назада беихтиёр аз паси маҳрам равон гашт. Аввалин тахмине ки ба ҳаёлаш омад, аз тарафи сурхҳо парронда шудани Низомиддин буд. Наход, ки ба ин тарафи кӯҳ ҳам аскарҳо пайдо шуда бошанд? Агар парронда шуда бошад, чаро маҳрам «дар он ҷо» гуфт?

Ниҳоят аз дарвоза баромада, ба майдончаи он қарибӣ расиданд. Дар он ҷо гулхан афрӯхта буданд. Дар пеши гулхан, ба замин, ба рӯи замбар барин чизе часаде афтада буд, ки рӯяшро бо чакман пӯшида буданд. Дар гирду атроф одамони Махсум чамъ шуда ҳалқавор майдончаро ихота карда буданд. Дар сари часад Муҳаммад Ёр малул ва сархам меистод. Махсум тез роҳ гашта ба сари часад ҳам шуду чакманро бардошта дид ва:

– Эй воҳ, ин чӣ ҳол? – гӯён фарёд кард.

– Дар вақти ба боло баромада истодан санг омад. – гуфт Муҳаммад Ёр.

– Чӣ хел санг? Чаро ба сари ту назад? Чаро дӯсти маро мачақ кард? – Махсум аз гиребони Муҳаммад Ёр дошта саҳт ба тарафи худ кашид. – Гап зан, хоин! – Ман хоин не! – гуфт Муҳаммад Ёр дасти Махсумро аз гиребони худ канда. – Ман ҳам маиб шудам, поям ба зери санг монд, лекин бо вучуди ҳамин ўро ба ин ҷо кашондам. Хоин мешудам, намеомадам!

– О санги набудагӣ аз кучо омад?

– Дуздбачаҳои қишлоқ... – гуфт Муҳаммад Ёр, – дуздбачаҳои қишлоқ камин гирифта истода ба сари мо санг рехтанд. Пои маро санг зер карду чунбида натавонистам. Зокирбой ва писари ӯ ҳам маиб шуда худро ба қафо кашиданд. Ман ба халосии меҳмон ҳаракат мекардам, ки ба сари ман ҳам санг омад ва беҳуш шуда афтадам. Баъд, вақте ки ба ҳуш омадам, Низомиддинафандиро аз зери санг бароварда, кисаҳояшро ҳолӣ карда рафта буданд.

– Майлаш, – гуфт Махсум ба ришаш даст зада монда. – Инро мо мефаҳмед. Ўрунбойпонсад!

– Лаббай! – гуфт як марди қадбаланди дағале, ки дар он ҷо истода буд.

– Ин хоинро бурда ҳабс карда монед, нағз кофтуков кунед, захми пояшро тафтиш кунед! Убайдулло, ту либосҳои Низомиддинафандиро бин, кани шояд мактубе ё ягон чизе бошад. Баъд часадро ба ҳавлӣ, ба таи айвон дароварда пӯшонида монед, пагоҳ чаноза мехонем.

Инро гуфту Махсум ҳунгос зада гирифта сар дод ва бо рӯмолча чашмонашро пӯшида, худро ба қафо кашид. Одамони вай, ки то имрӯз ин ҳолати ўро надида буданд ва гумон ҳам намекарданд, ҳама ҳайрон ва ҳатто гаранг шуда буданд. Махсум ба қафо гашту оҳиста-оҳиста роҳ гашта ба ҳавлӣ даромад ва ба меҳмонхонаи худ гузашту ба маҳрамаш гуфт, ки касеро ба назди ў нагузорад.

«Меҳмонхона» аз хонаи занон фарқе надошт. Ба рӯи фарши сангини он намади чиркине партофта шуда, гирдогирд кӯрпачаҳои ҳархела: чит, сатин, қаламӣ ва болиштҳо, лӯлаҳои якранги хокистарӣ аз читу карбос гузошта шуда буданд. Дар меҳмо якчанд милтику тапончаҳо овезон, дар кунчи хона пулемёти чархӣ бо асбобҳои ва дар дигар кунчи хона ким-чи хел қуттӣ ва хӯрчинҳо, шояд доруи милтиқ бошад, меистоданд. Маълум мешуд, ки ин хона ҳам меҳмонхона ва ҳам кӯрхонаи шахсии Асадмахсум буд.

Асад ба хона даромаду дарро аз паси худ пӯшид ва ба қарибии пулемёт нишасту як охи чуқуре кашид. Берун ва атроф ором буд. Садои чирчиракҳо ба гӯш мерасид. Ин овози тобистони ин ҷо буд. Аз неъматҳои тобистон дар ин қуллаи кӯҳ фақат ҳамин овози чирчиракҳои шабона буд, ки шунида мешуд. Аммо Махсум дер боз ин

садоро, ин чир-чири ором ва бетахлукаро нашунида буд. Ҳар шаб то ба вақти хоб ё бо йигитҳо ягон мағал мехест ё бо Ойиша баҳсу ҷавоб мешуд, ё воҳимаи омад-омади аскарӣ сурх мерасид, ё ягон кас мегурехт... Аммо им-шаб хомӯшӣ ва оромӣ буд... Чаро? Чӣ шудааст? Ҳа, ҳа, мурдаи Низомиддинро оварданд, сари хуншор ва маҷрӯҳи ўро ҳама диданд ва акнун ё ба хотири марҳум, ё ба хотири ман ҳама хомӯш, ҳама ором, гӯё ҳама ғамгин...

Бале, онҳое, ки чӣ будани ғамро намедонистанд, онҳое, ки табъашон шох, худашон вазир буданд, аз чизе бок надошанд, ҳоло паси ҳамдигар ҷуръаҳои ғам менӯшанд, мазаи талх ва кушандаи ин ҷуръаро ҳар рӯзу ҳар шаб мечашанд... Чаро фалак бахти маро сарнагун кард?! Чаро ман ба гирдоби наҳсият ва фалокат афтадам?! Ҳамаи дӯстонам паси ҳамдигар рафтанд – дӯстоне, ки дар ҳама ҳолат, дар ҳар шароит ёри ман буданд, дӯстоне, ки бо ман дар як роҳ дар як мақсад ме-рафтанд, чон мекоҳониданд... Ҳама рафтанд!..

Бечора Низомиддин! Барои ман шуда чӣ азобҳое ки накашид! Дурӯягӣ, тамаллуки бардурӯғ, сохтакорӣ карда дар байни душман зистан, ҳар соату ҳар дақиқа ифшо шудани асрори худро мунтазир будан – мурда-мурда зиндагӣ кардан буд. Вай ба ҷои хӯрок захр мехӯрд, шабҳо на ба рӯи бистар, балки ба рӯи тахтаи тобут ме-хобид, рӯзҳо ба рӯяш ниқоб кашида мегашт; ҳар сухан, ҳар ҳарфро бо сад фикру хаёл ба забон меовард; на душмани рӯирост буд, на дӯсти бениқоб! На коҳ буд, на дон! Бо умед ва орзу зиндагӣ карда, охир дар ин харобот сари худро ба зерӣ санг гузошт. Акнун ниқобро аз

рух гирифта буд, акнун ки рӯирост ба даъво бархоста буд, лоақал чанд рӯз лаззати мубориза ва ғалабаро чашида натавонист. Кӣ медонад, чӣ хабарҳои муҳимро вай бо худаш бурда бошад.

Ман то ба кай дар ин нӯги кӯҳ истиқомат кунам? Наход ки ба поён зада фаромада, ба тарафи Бухорои Шарқӣ рафтан мумкин нашавад?! Сардорҳои тарсончак ва буздили ман чӣ гуна бошанд? Чӣ маслиҳат дода бошанд? Боиси ифшо гаштани асрори Низомиддин чӣ бошад?

Дар мактуби аввала дар ин хусусҳо гапе набуд...

Вай сар бардошту ба токи хона назар кард. Дар он ҷо чойнику пиёла меистод.

– Ҳой, мардак! – гуфт вай ба сӯи дар нигоҳ карда.

– Лаббай! – гуфт дарро кушода махрами хоси вай.

– Чойнику пиёларо ин ҷо гир!

Маҳрам чойнику пиёларо гирифта ба пеши Маҳсум гузошту баъд аз бағалаш коғази лифофапечеро бароварда ба Маҳсум дароз кард:

– Аз кисаи Низомиддинафандӣ ёфт шуд.

– Дигар чӣ?

– Дигар чизи казоӣ нест, рӯймолча, қалам, кордча...

– Ҳамаи чизҳои Низомиддинафандиро оварда, ана ба ин тоқча гузор. Як дандонҳилол кам бошад, аз худат гила кун!

– Бисёр хуб.

Маҳрам гули шамъро гирифта, хонаро равшантар карду берун барормад.

Маҳсум лифофаро кушода ба хат чашм давонд:

«Хувалқайюм! Бародари мучтаҳид ва қахрамони мо-

ро буда бошад, ки ин ҷониб мо ҳама сихат ва саломат буда, саломатӣ ва муваффақияти шуморо аз даргоҳи Илоҳӣ хоҳон ва ҷӯёнем. Баъд, ҳамин ки ҷаноби Низомиддинафандиро ба назди шумо фиристодем. Воқеаро батафсил аз худашон мефаҳмед. Дар урдугоҳи шумо ин кас одами муфид ва даркорӣ мешаванд ва боварӣ дорем, ки ба худ муовин таъйин мекунед. Дар Бухоро ҳоло вазъият барои одамони мо то як дараҷа сахттар шуда монд. Лекин ин ҳол муваққатист. Насиб бошад, дар аввалҳои тирамоҳ қаҳрамони номдори миллати ислом, лашкаркаш ва ҳомии миллати турку тӯрон – ҷаноби Анварпошшо ба Бухоро дар мушойиати одамони даркорӣ ташриф меоранд ва мо он касро ба тарафи шумо раҳсипор мекунем. Гумони ғолиб ҳамин ки корномаи бузург аз тарафи шумо ва Бухорои Шарқӣ оғоз меёбад. Аз рӯи нақша ва тарҳи коре, ки бо маслиҳати милали бузург сохта шудааст, ба зерӣ байрақи баифтихори ҳомиёни миллат садҳо ҳазор лашкари чаррор ҷамъ мешаванд ва мо тамоми Осиёи Миёнаро ба зерӣ тасаллути худ мебарорем. Аз шумо сабру тоқат ва суботкорӣ орзумандем. Субҳи тантана ва комёбии мо дар айни тулӯъ аст. Алсабру мин мифтоҳилфараҳ!»

Махсум коғазро ҷорқат карду ба киси фиренчи худ андохт ва даст ба ҷойник бурда, ба пиёла пур карда шароби сурх рехт ва лочуръа даркашид. Зокирбой аз поён гоҳ-гоҳ барои вай шароб ҳам мефиристод. Лекин нархи шароб аз нархи гӯшту равған ҳам гарантар буд. Махсум ҳар чӣ ҳам бошад, дар умеди ёрии дӯстони бухорӣ аз ин хел бадхарчиҳо рӯ наметофт. Вай умеди калон дошт, ки

Низомиддин бо худ пулу тилло меорад. Ба ин вай бовари қатъӣ дошт ва бинобарон ҳам наздиктарин одами худро ба овардани вай фиристода буд.

– Наход ки Муҳаммад Ёр хиёнат карда бошад? Аз хаёл гузаронид Махсум. – Чаро ҳам накунад? Ҳоло магар ба ягон кас бовар кардан мумкин аст?! Пулу тилло доштани Низомиддинро фаҳмида, бо Зокирбои дузд даст ба ҳам дода ин корро карда бошад-чӣ? Инро чӣ хел карда фаҳмидан мешуда бошад? Албатта, вай мурад ҳам иқрор намешавад. Дар ин кор дуруст андеша кардан лозим. Агар бо наздиконам машварат кунам, аз онҳо ягон гап мебаромада бошад? Агар ба поёни кӯҳ фууромадан ва боз гашта баромадан осон мешуд, худам фууромада, дар кишлоқ таҳқиқ мекардам. Афсӯс, ки поён фууромадан барои ман қариб ғайри имкон аст... Хайр, Муҳаммад Ёрро ду-се бор забанча карда пурсам канӣ...

Дар ин дам аз берун садои тирпарронӣ баланд шуд. Махсум давида аз ҷо бархост. Ҳанӯз вай ба дами дар нарасида, маҳрамаш даромада омаду гуфт:

– Муҳаммад Ёр аз ҳабсхона гурехтааст.

– Ба кучо мегурезад? Ба кучо?

– Қаровулҳо беҳабар мондаанд, дарро шикаста баромадаасту... мегӯянд, ки ба тарафи поён рафтааст.

Махсум маҳрамашро аз пеши роҳаш тела дод, маузерро даст гирифта ва аз хона давида баромада рафт...

XV

Моҳи сентябри соли 1921 ба охир мерасид. Офтоби пурхосият ва ҳаётбахши осмони Бухоро тамоми тоби-стон бедареғ нурпошӣ кард, боиси пухта расидани ме-ваҳои гуногуни бисёр ва боиси фаровонӣ гардид; аз ба-ландии ҳарорати худ мардумро ба таҳхонаҳо чо кард, аз шаҳр ба саҳро ҳай кард; тафбодҳоро ба амал овард ва фақат ҳамин рӯз ба паси абрҳои хокистарранги чанго-луд пинҳон шуду фазои шаҳр дамзиқ гашт.

Дар Бухоро бозорҳоро ҷавоб дода буданд. Савдогару тоҷирон мисли замбӯруғҳои паси борон аз кунҷу бахи-лаҳо сар бардошта баромаданд, дуконҳои бисёре ку-шода шуду растаҳои бисёр аз нав сохта шуданд. Тимҳо мисли аввала аз молу матоъ пур гаштанд ва гӯё давру даврони бойҳо ва бойбачаҳо ва туччору савдогарҳо боз гашта равнақ ёфт. Дар бозори шаҳр, ки чанд моҳ пеш аз ин гӯгирду папирос ёфт намешуд, акнун зажигалҳои бензинӣ, папиросҳои навъи аъло, чинивориҳо, пойафзолҳо, либосҳои тайёр, читу сатину бахмалу ҳар чӣ пайдо шуда буд. Савдогар аз зери замин ҳам бошад, мол пайдо карда меовард, хусусан дар шароити онрӯза, ки ба Боку, ба Тошканд, ба Кобул барин шаҳрҳо рафта мол овардан мушкил шуда монда буд...

Лекин вазъияти ҳарбию сиёсии мамлакат вазнин буд. Амир Олимхон ба Афғонистон гурехта рафта, аз Кобул ба ҳаракати босмачигарӣ ва фитнаю фасод роҳбарӣ ме-кард; одамони худаш монда рафтагиро бо пулу бо яроқи англисӣ, немисӣ ва японӣ таъмин мекард. Дар Бухорои Шарқӣ ҳаракати босмачигарӣ рӯз то рӯз ву-

сът меѣфт. Иброҳимбек бо лашкари чандҳазораи худ дар қарибии Душанбе – маркази Бухорои Шарқӣ меистод. Фузайлмахсум музофоти Фарро дар дасти худ нигоҳ медошт. Давлатманд-бӣ Балҷувону Кӯлобро ишғол карда буд ва мисли ҳамин кӯрбошиҳои бисёре ҳар кадом ба сари худ ҳокимияте барпо намуда, мавзее, шаҳрчае, вилоятеро ишғол карда буданд... Аскарони Сурхе, ки ҳокимияти Шӯроӣ ва соҳти навро мудофия мекарданд ва бо ин қувваи калони босмачиён мубориза мебарданд, дар чанд ҷо мисли ҷазираҷаҳои дар байни баҳроманда буданд. Қисми калони аскарони сурх дар Душанбе ва Кӯлоб, дар Қӯрғонтеппа ва Дехнав ҷо гирифта буданд. Ба онҳо хӯроқӣ ва барои аспҳояшон улуфа намерасид. Ҳаво гарми тоқатфарсо, касалии вараҷа ҷанговарони бисёре аз по бароварда, аз саф берун карда буд. Ба болои ин ҳама Асадмахсум дар Бойсун мавқеи мустаҳкамеро ишғол намуда, бисёр вақт ба ҳаракат ва кори аскарони сурх, ба муносибат ва алоқаи онҳо бо марказ ҳалал меод... Бинобарон, аскарҳои сурх тақрибан ҷанг намекарданд ва ҳамеша дар қалъаҳо ба мудофия менишастанд.

Ин ҳол айни муддаои баъзе давлатҳои ғарбӣ буд; онҳо ба воситаи давлатҳои ҳамсоя ба кори фитнаю фасод ва ҷосусфиристониҳои худ бемалол давом мекарданд, босмачиҳоро аз яроқ таъмин мекарданд ва ба онҳо бо-варӣ ва эътимод меоданд, ки болшевиизм имрӯз не пагоҳ нест шуда меравад.

Вазорати ҳарбии Ҷумҳурияи Бухоро ва ҳаياتи фармондиҳии ҳарбии кӯшунҳои Туркистон қарор дода буданд, ки пеш аз ҳама дастаи Асадро аз мобайн бардо-

ранд ва роҳи Бухоро – Бойсун – Шаҳрисабз ва Бойсун – Бухорои Шарқиро бехатар гардонанд.

Он рӯзе, ки мо дар садади тасвираш ҳастем, дамзик ва ҳаво абролуд буд. Дар ин тавр рӯзҳо кас худро вазнин ва ноҳинчор ҳис мекунад. Дар хона шиштан наме-хоҳед, дар кӯча гашта дуруст ҳаловат намегиред. Карим ҳам худро чандон бардам ҳис намекард. Лекин бо вучуди он ба хобгоҳи аскарон даромада, аз як сар ҳама-ро дида ва бо командирон суҳбат карда баромад ва баъд ба сафоратхонаи Россия рафт. Хост, ки аз котиби сафоратхона маълумотҳои охирино, ки аз ҷабҳаҳои Ҷанги Бухорои Шарқӣ расидааст, гирифта хонад. Котиб ба ӯ ду-се саҳифа ахборотро супорида истода гуфт:

– Хайрият, ки омадед. Аввалаш ин ки ба шумо аз Фатҳуллин хат ҳаст. Баъд ин ки аз Комитети Марказии Партияи Коммунистии Бухоро телефон карданд, ҳуди котиби яқум Турсун Хоҷаев имрӯз дар соати сиздаҳ ба шумо мунтазир мешудааст.

– Ташаккур! – гуфт Карим якбора хурсанд шуда. – Агар медонистам, ки шумо маро ин қадар сарфароз ме-кунед, аввали рӯз, офтоб набаромада дар пеши даратон мунтазир мешудам.

– Ана, дидед! – гуфт котиб. – Ҳар рӯз ба ин ҷо омада истед, ҳар рӯз хурсанд мекунам.

Карим боз як бори дигар ташаккур баён карду коғазҳоро гирифта ба сари столи ҳолӣ нишаст ва аввал мактуби Фатҳуллинро кушода хонд.

Фатҳуллин – сардори кӯшунҳои ҷабҳаи Бойсун, ба Карим менавишт, ки мубориза бо кӯшунҳои Асадмах-сум хеле саҳт ва мушқил шуда монд. Ҳарчанд, ки ҳуди

Махсум дар қалъа аст, лекин дастаҳои дар поён будаи ӯ ба кори фатҳ кардани Сангқалъа ҳамеша ҳалал медиҳанд. Аз тарафи дигар кӯрбошиҳои майда-чӯйда, ки дар Шаҳрисабз ва Китоб пайдо шудаанд, низ ба нақшаҳои вай зарба зада меистанд. Ҳукумати Бухоро, хусусан назорати ҳарбияи он дуруст ёрӣ намерасонад. Аскарҳо бисёр вақт гушнагӣ мекашанд, озуқа дар вақташ намерасад, дорую даво тақрибан нест. Бинобарон, вараҷа бисёр қасонро аз по афтонда истодааст. Фатҳуллин ду бор ба худи Файзулло Ҳочаев навишта фиристодааст, аммо ақаллан аз расидани мактубаш хабар намодаанд. Акнун Фатҳуллин ба сарфармондеҳи кӯшунҳои Туркистон, ба Тошканд навишта фиристодааст. Ҳарчӣ зудтар ба ҷабҳаи Бойсун ёрии моддӣ ва қувваи аскарӣ расонидан лозим. Назар ба ахбороти Ойиша ва Ғаюрбек Асадмахсум дар ҳамин қарибӣ ба поён ҳучумро сар мекардааст. Фатҳуллин метарсад, ки мабодо ба урдугоҳи ӯ аз ду тараф ҳучум карда, ӯро шикаст диҳанд. Агар босмачиёни атрофи Бойсун ва кӯшунҳои Асадмахсум як шаванд, ба шаҳри Бойсун хатари саҳт таҳдид мекунад. Ин ҳамаро Карим бояд донад ва зудтар ҳаракат кунад, ки ӯро ба Бойсун фиристонанд.

Фатҳуллин аз Карим хоҳиш мекард, ки ин хабарҳоро ба Комитети Марказӣ ва Ҳукумати Бухоро расонад...

Ба даруни мактуби Фатҳуллин боз як мактубчаи дигар буд, ки Карим қариб меҳост онро ба чашмонаш молад:

«Каримҷони азиз ва меҳрубонам! – гуфта навишта буд Ойиша. – Ин сеюмин мактуби ман аст, ки ба шумо менависам. Аз шумо фақат як бор ҷавоб расид. Он чанд

сатр дастхати Шуморо тӯмор карда, дар мағзи чонам нигоҳ медорам. Мактуби Шумо мани сиёҳсари нотавон ва помолгаштаро аз нав зинда кард. Дасту пой ман аз замин канда, ҳамаи умеду орзуҳои ман пароканда ва худам пажмурда ва мурда будам. Ба ногоҳ аз тарафи одамони нек ба рӯи ман дари умед ва омол кушода шуд. Ман акнун зинда, кор кардан ва барои ғалабаи аскарҳои сурх, барои ғалабаи Шумо ёрӣ додан меҳоҳам.

Ба воситаи одамони худамон то метавонам хабарҳои даркориро дода мефиристонам. Имрӯзҳо Махсум хеле дар қаҳр ва хашмгин шудааст. Ҳар рӯз бо аскарҳояш машқ мекунад, ким-чӣ тарҳу нақшаҳо мекашад. Намедонам аз кучо ба вай хату хабар расида меистад. Як бор нохост гуфта монд, ки сарлашқари бузурги миллати турк биёяд мо ҳамаи болшевикҳо ва чадиҳоро ба сақар мефиристонем. Ана баъд бо ғалаба ба Бухоро медароём. Самарқанду Тошкандро мегирем... Намедонам, ки ин сарлашқари турк кӣ бошад. Ба фикри ман, Махсум расида омадани вайро мунтазир шуда, қувваи асосии худашро нигоҳ дошта истодааст. Дигар гапи навест. Омадани Шуморо чашм дар роҳ ҳастем. Дар баробари расидан, зуд ба ман маълум кунед ва ҳар супорише, ки дошта бошед, фармоед, ман тайёрам дар ин роҳ чонамро фидо кунам. Дӯстдорандаи Шумо».

Карим мактубро боз ва боз баргашта хонд ва аз ҳад зиёд хурсанд шуда, ба дилаш гуфт ки: азизам Ойиша, қаҳрамонам Ойиша! Боз андак сабр кун! Ман тайёрам худи ҳамин рӯз парвоз карда, ба сӯи Бойсун равам, вале чӣ кунам, ки ихтиёр дар дасти ман нест...

Вай ба ахбороти охирин чашм давонду ба дафтарчаи худ баъзе қайдҳо карда гирифт, баъд саҳифаҳоро боз гардонид ва бо котиби сафоратхона хайру хӯш карда кӯча баромад.

Вай имрӯзҳо рӯҳ гирифта худро пару бол баровардагӣ барин ҳис мекард. Зеро ки ҳамаи машаққати корҳои ташкилӣ ва тайёри ба охир расида, рӯзҳои Бойсунравӣ наздик шуда буданд. Дар муддати ин ду-се моҳ, ки ба вай ба руҳсат дода буданд нақшаи худро ба амал биёрад, вай дар худ набуд; шабу рӯз фикр мекард, ки зудтар ба Бойсун расад, бо вазъият ошно шавад, бо Асадмахсум даст ба гиребон шавад, ё ба нағзӣ ё ба саҳтию зӯрӣ, ё ба ҷанг ўро таслим кунонад, маҳбубаи дилхоҳашро ёбад. Ҳамаи корҳои тайёри хубу барҷо ме-рафт, ҳамаи ташкилотҳои дахлдор аз вай ёрии худро дар-реғ намедоштанд, фақат як чиз гоҳо ўро ба андеша водор намуда, дилашро сиёҳ мекард: оё ҳоли Ойишаино чӣ бошад? Оё Ойиша ўро фаромӯш накарда бошад? Оё Ойиша сиҳат ва саломат бошад? Оё дар шароити саҳти кӯҳистони баланд аҳволаш чӣ шуда бошад? Чанд гоҳ пеш аз ин яке аз гурезаҳои дастаи Асадмахсум хабар дода буд, ки Ойишаино сиҳат-саломат, вале Махсум онҳоро хеле азоб медиҳад ва зиндагиашон хуб не. Баъд аз Фатҳуллин хабар омад, ки бо Ойишаино робита ба-стааст ва сонӣ, аз худи Ойиша хат омад. Аммо ба ҳар ҳол аз тақдирӣ Ойиша дар хавф буд... Илоҳӣ то рафтани Карим Ойиша сиҳат бошад. Ин сару кори Асадмахсум дер наменояд...

Карим дар қарибии Кумитаи Марказӣ ба Насимҷон рӯ ба рӯ шуд, ки дар дасташ папкаи чармине тез-тез қадам

монда мерафт. Дӯстхо бо ҳам самимона вохӯрдӣ карданд.

– Хӯш, корхоят чӣ тавр? – пурсид Насимчон. – Да-стаи фидоиён тайёр-мӣ?

– Тайёр! – гуфт Карим. – Пагоҳ ё фардо ба роҳ мебароём. Ҳоло ба пеши Турсун Ҳочаев меравам, кани он кас чӣ мегӯянд... Корҳои худӣ ту чӣ тавр? Нӯги калоба ёфт шуд, ё не?

– Ёфт шуд ҳам гап! – гуфт ба атроф чашм давонда Насим. – Як ташкилоти калони аксулинқилогӣ бо сардории домоди амир ва роҳбарии чаноби Низомиддинафандӣ ва баъзе аз коммунистони «чап» кушода шуд. Суиқасд ба Турсун Ҳочаев, кушта шудани раҳматӣ Ҳамроҳон ва корҳои дигар ҳама аз ҳамин ташкилот сарбар мезадааст. Имрӯз ба хона биё, суҳбат мекунем.

– Майлаш, агар фурсат шавад, меравам.

– Албатта биё, суҳбат мекунем. Эҳтимол ҳафтаи оянда ба Тифлис равам.

– Чаро ба Тифлис?

– Ба сафоратхона маъмурият дарам.

– Кори бад не. Табрик мекунам!

– Раҳмат! Биё албатта.

– Хуб.

Онҳо аз ҳам ҷудо шуданд. Карим орзу кард, ки насиб бошад, чанчоли Асадмахсум ба анҷом расад, ҳамроҳи Ойиша ба Боку, ба Тифлис ва Москва меравад, саёҳат мекунад... Дар дунё аз саёҳат хубтар чиз нест.

Карим ба идораи Кумитаи Марказии Фирқаи Коммунистии Бухоро даромада, ба кабинетӣ котиб рафт. Дар хонаи аввал, ки коргузор менишаст, як ду нафари дигар

хам буданд. Карим худро ба коргузор шиносонду ичозати даромадан хост.

– Рафиқ Турсун Хоҷаев шуморо чеғ зада буданд, – гуфт ба вай котиб, – лекин фавқулода коре баромада монд, ҳозир дар назди он кас раиси чумхур Усмон-хоҷаафандӣ ҳастанд. Камтар маътал шудан лозим меояд. Марҳамат, шинед, газета хонед!

– Саломат бошед, – гуфт Карим ва ба курсии нишондодаи котиб нишасту фикр кард, ки мунтазир шавад, ё кӯча баромада, саёҳат карда биёяд. Чанд гоҳ ин тараф фурсати гашт кардан ҳам надошт... Лекин раваду Усмонхоҷа зуд баромада монад, баъд ба вай маътал шудани Турсун Хоҷаев хуб намешавад. Шояд ба ӯ котиб ягон кори зарур дошта бошад, ки чеғ задааст.

XVI

Дар ин дам Турсун Хоҷаев бо раиси комитети иҷроияи марказӣ – Усмонхоҷа Пӯлодхоҷаев гуфтугӯи чиддӣ дошт.

– Шумо ва додари шумо ҷаноби Атоуллохоҷа хеши наздики Файзулло Хоҷаев, ҷону ҷигари он кас мешавед, – мегуфт Турсун Хоҷаев. – Файр аз ин, шумо яке аз лидерҳои ҷавонбухориҳо ва яке аз асосгузориҳои ҳаракати ҷадидии Бухоро ҳастед... Бинобарон, халқ шуморо раиси ҷумҳур интиҳоб кардааст... Лекин ин ҳама ҳуқуқи онро намедихад, ки ба ҳар ҷо хоҳед умури давлатиро кашада бурдан гиред! Халқи Бухоро пас аз қурбониҳои бисёре, пас аз саҳтию машаққатиҳои ҷонфарсо ба ин рӯзи нек расид ва давлати мустақили худро сохт ва аз дасти золим халос шудам гуфт. Лекин ҳанӯз дар хонадонҳои бисёре либоси мотам аз танҳо наафтадааст, ҳанӯз оби ҷашми ятимон хушк нашудааст... Мо бошем, роҳи осони корро меҷӯем, ҳилаю найранг мекунем, мусоҳилакорӣ мекунем, ё ки умуман намехоҳем, ки дар мамлакат ҳокимияти камбағалон гул кунад ва истеҳком ёбад!

Усмонхоҷа Пӯлодхоҷаев, ки дар ҳақиқат худро раиси давлат ва сардори ҳокимият медонист, аз ин суҳанҳо ба худ мепечид. Вай марди миёнқад ва ғалча буд, риши сиёҳаш фақат манаҳашро мепӯшид, айнаки тилло ҷашмони гирдаи калон-калон ва абрувони барроқи ўро баръалоинатар карда нишон медод. Дар тани вай костюми сиёҳи базеб, аз рӯи куртаи сафеди гиребонаш оҳарӣ жилеткаи ҳамранги костюм пӯшида, занҷираи тиллои соати кисагӣ сари синаи ўро оро медод. Вай ан-

гуштони сергӯшти худро шаракқос занонда, бо асабияти намоён суханони Турсун Хоҷаевро гӯш мекард.

– Ман намефаҳмам, шай... – мегуфт вай калимаи туркии «шай» (вай, ё ки чӣ)-ро ба тоҷикӣ ҳамроҳ карда. – Шумо бо чӣ мақсад ба ман ин суханхоро мегӯед? Магар ман, ба қавле, шай, президенти Ҷумҳурияти Бухоро, сазовори ин сарзанишҳо ҳастам?

– Ман ҳоло шуморо сарзаниш накардаам, – гуфт Турсун Хоҷаев мулоимона, – лекин шумо ҳам президент, ҳам калонтарин авлоди Файзулло Хоҷаевино, ҳам одами бофаҳм ва дар роҳи инқилоб хизмат кардагӣ... бинобар он, ба гардани шумо масъулият калонтар аст...

– Чӣ, Файзулло ягон гуноҳ кардааст? Гуноҳи вай ба ман чӣ? Ман ҳеҷ вақт ба вай мутасаддӣ намешавам! Агар фаҳмидан хоҳед, ман ба Файзулло чандон эътимод надорам...

Турсун Хоҷаев бо ҳайрат ва норозиёна ба рӯи Усмонхоҷа нигоҳ карду бо қатъият гуфт:

– Ман ба шумо мегӯям, ки ба рафиқ Файзулло Хоҷаев мо эътимод дорем ва медонем, ки вай аз байни чадидони Бухоро сазовори сардори ҳукумат шудан аст...

– Бале, Файзулло беҳтаринаш, дигарҳо бадтаринаш! – гуфта истехзо карда монд Усмонхоҷа.

– Бале, тақрор мегӯям, ки Файзулло Хоҷаев дар ҳоли ҳозир нисбат ба дигарон аз дилу ҷон кор мекунад, – гуфт котиби Кумитаи Марказӣ. – Дар ин ҷо гап дар бораи Файзулло Хоҷаев намеравад, гап дар бораи баъзе авлоди шумост. Бинобарон, шуморо ҷеғ зада, пеш аз маҷлиси бюрои Кумитаи Марказӣ ба худатон бародарона гап задан хостам...

– Мачлиси бюро? – хайрон шуда пурсид Усмонхоҷа.

– Бале, ман мачбурам ин масъаларо ба бюро монам...

– Масъалаи авлоди моро?

– Бале, масъалаи авлоди шуморо, ба ғайр аз Файзулло Хоҷаев!

– Ачиб! – гуфт Усмонхоҷа. – Авлоди мо, ки ба ҳаракати инқилобии халқи Бухоро роҳбарӣ кард, авлоди мо ки ҳамаи молу қонашро ба роҳи инқилоб сарф кард, авлоди мо, ки ҳоло мавқеъҳои муҳимми давлатӣ ва хоҷагии мамлакатро идора карда истодааст, сазовори он шуд, ки дар бюрои Кумитаи Марказӣ муҳокима шавад?!

– Хоҷишмандам осудатар гап занед! – гуфт саҳттар карда Турсун Хоҷаев. – Инчунин босаброна ниҳояти мақсади маро шунавед! Аввалаш ин ки, роҳбари инқилоби Бухоро фирқаи коммунистӣ буд ва ҳаст, инро фаромӯш накумед! Сониян, авлоди шумо, ки мавқеъҳои муҳимми давлатӣ ва хоҷагири ишғол мекунад, мансаби худро суиистеъмол мекунад!

– Масалан?

– Хоҷишмандам, сухани маро набуред! – гуфт бо-адабона Турсун Хоҷаев ва давом кард: – масалан, гирем: Ибод Хоҷаев, додари Файзулло Хоҷаевро... Вай корҳое мекунад, ки ҳеҷ як бегичон ё амирзода накардааст...

– Ибодхоҷа, шай, – гуфт Усмонхоҷа, – ба ман дахл надорад. Вай додари қонии Файзулло, эркагӣ мекунад, албатта, лекин кашидани лаҷоми ӯ низ дар дасти шумост. Шай вай ҳам аъзои фирқа, намонед, насихат кунед, ҷанг кунед!

– Фоида намекунад! Ваъдаҳои дурӯғ дода, гиребонашро халос мекунад... Файзулло ҳам чигархун шудааст.

Мегӯяд, ки агар чанг кунад, ӯ худро ба девонагӣ зада, беобрӯӣ карданӣ, захр хӯрданӣ, бо тапонча худро парронданӣ мешавад. Намедонам, мегӯяд Файзулло Хоҷаев, бо кӣ мубориза барам; бо босмачихо, бо чапхою ростхо ё бо бародар ва амакбачаҳои худам?!

– Амакбачаҳоаш чӣ гуноҳ карданд? – Як дараҷа бо киноя ва алам Усмонхоҷа пурсид.

– Мо додартон Атоуллохоҷаро раиси ҳайати мухтори Бухорои Шарқӣ карда фиристодем, – гуфт Турсун Хоҷаев аз рӯ ба рӯи Усмонхоҷа бархоста ва ба сари столи кории худ рафта, – ҳамаи ихтиёри мамлакатро ба дасташон супоридем ва умед бастем, ки он кас аъзои фирқа, инқилобчӣ ва одами оқил, ба марому мақсади мобоварии том доранд ва бинобарон, аз ҳар ҷиҳат мулоҳиза намуда, дар он қисми дурдасти Бухоро амну амонӣ ва ҳокимияти шӯроиро барқарор мекунад. Аммо он кас...

– Чӣ кор кардааст?

– Аввалаш ин ки, ҳешатон дар Душанбе худро ҳокими кул дида, асосҳои ҳокимияти шӯроиро вайрон карданд, ба ҷои ба камбағалон ёрӣ додан ва онҳоро ба кор чалб кардан, ҳамаи одамони кӯҳна, мансабдорон ва хоинонро ба кор таъйин кардаанд. Ҳалимов ном шахси хоин, ки ба аскарони Бухорои Шарқӣ ба ҷои озуқа тайёр кардан дуздӣ ва хиёнат мекардааст, ба зери қаноти он кас даромада, бечазо мондааст. Порахӯрӣ ва фиску фасод авҷ гирифтааст. ...Ин чӣ гап?!

– Шояд ҳамаи ин гапҳо бухтони душманҳо бошад?

– Ман аз чандин кас ариза гирифтаам, ҳамаашон дурӯғ намегӯянд. Особӣи отдел ҳам инро тасдиқ мекунад.

– Особий отдел худаш кӣ?

– Чашму гӯшу хуши давлати мо!

– Фарқ надорад.

– Ба ҳар ҳол, шай, ман маслиҳат меодам, ки ин гапхоро дуруст тафтиш карда дидан лозим.

Турсун Хоҷаев гап назаду аз қуттии столаш папкаеро гирифта, аз байни он коғазро ёфта гуфт:

– Хуб, майлаш, тафтиш мекунем! Лекин, ана ба ин санад чӣ мегӯед? Ба зери ин имзо ва муҳри худи Атоулло Хоҷаев ҳаст.

– Ин чӣ санад? – пурсид Усмонхоҷа.

– Як рӯз пеш аз ин ба номи Кумитаи Марказии Фирқаи Коммунистии Бухоро Атоулло Хоҷаев ин мактуби расмиро навишта фиристодаанд... – гуфт Турсун Хоҷаев ва ба коғаз чашм давонда хомӯш монд.

– Аҷиб! – гуфт Усмон Хоҷаев, гӯё ҳайрон шудагӣ барин. – Чӣ мактуб будааст?

– Дар ин мактуб Атоулло Хоҷаев – раиси ҳайати вакили мухтори Бухорои Шарқӣ аз корҳои «қахрамононаи» худ ифтихоран ба Кумитаи Марказӣ чунин хабар медиҳад: «Дар якуми августи соли 1921 аз Душанбе ба тарафи Балчувон рафтем. Балчувон хароб ва бекас буд. Мо пеш аз ин ба саркардаҳои босмаҷиён хату хабар карда будем. Давлатманд-бӣ ба мактуби мо чунин ҷавоб дода буд: «Мо ҷангу хунрезӣ кардан намехоҷем, ҷангро одамони шумо сар мекунанд. Тамоми молу ашёҳои моро тороч карданд, ба номусамон таҷовуз карданд...»

Турсун Хоҷаев коғазро рӯи стол гузошта ба Усмонхоҷа нигоҳ кард:

– Мефаҳмед? Одамони мо тороч мекардаанд?! Дузд

хам меноладу соҳиби хона ҳам! Ва инро Атоулло
Ҳоҷаев бовар карда навиштаанд!

– Рост-дия! – гуфт Усмонхоҷа. – Ато Ҳоҷа фақат
фактро, яъне мазмуни мактуби Давлатманд-бино хабар
додааст.

– Хабар додан аз хабар додан фарқ дорад! Ман фикр
мекунам, ки додари шумо ба ин гуфтаҳои босмаҷӣ бо-
вар карда менависад ва намедонад, ё дониш намедонад.
Ана, гӯш кунед! «Ба номусамон таҷовуз карданд,
бинобарон, мо теғ бардоштем...» Яъне ки хуни садҳо бе-
гуноҳонро рехтем! Хӯш... «Мо ба амир кор надорем,
ӯро намешиносем...» Лекин бо яроқ ва пули вай ва фар-
мони вай кор мекунем! Ҳамин тавр фаҳмидан лозим
мешавад! Ин...

– Рафиқ! – гуфт ба миёни гап даромада Усмонхоҷа. –
Шай, агар мумкин бошад, бешарҳу эзоҳ хонед!

– Майлаш, – гуфт табассум карда Турсун Ҳоҷаев. –
Ғоҳ асаби худамро нигоҳ дошта наметавонистагӣ
шудем, мебахшед! Хӯш... «Мо ба амир кор надорем, ӯро
намешиносем ва худамон низ даъвои ҳукумат шудан
надорем. Мо бо ноҳаққӣ ва беадолатӣ ва таҳқири дину
номусамон тоқат карда наметавонем. Мо ба як ҳукумати
одил муҳтоҷ ҳастем, мо намехоҳем, ки ҳукумат ба дасти
ғайр гузарад...»

– Аҷоиб... – гуфта монд Усмонхоҷа.

– Маълум, ки шумо ҳам асаби худро идора карда
наметавонистагӣ шудаед! – Турсун Ҳоҷаев бо табассу-
ми маънидор ба рӯи Усмонхоҷа нигоҳ кард.

– Бале, шай... – гуфта монд вай ва сарашро ҳам кард.

– Хӯш, – гуфт ба коғаз нигоҳ карда Турсун Ҳоҷаев, –

«мо намехоҳем, ки ҳукумат ба дасти ғайр гузарад. То он ки охирин рус дар мамлакати мо бошад, мубориза мебарем. Мо руспарастонро ҳам намехоҳем...»

Турсун Хоҷаев аз қоғаз чашм карда ба Усмонхоҷа нигоҳ кард.

– Руси камбағал ба Давлатманд-бӣ чӣ гуноҳ карда бошад?! Мо коммунистон ва ҷавонбухориҳо, мо мазлумони Бухоро аз дасти зулму ҷабри амир ва ҳокимияти вай паноҳ чуста ба хоки Русия рафтем, мо имдод ва ёрӣ хостем, мо ба Ленин арз кардем, ки дар мубориза ба муқобили ҳокимияти истибдод ба мо дасти ёрӣ дароз кунад, ҳамин тавр не?! Рус, аскарӣ сурхи рус қонашро ба қафи даст гирифта, мамлакатро аз зулми амир халос кунад, ба халқи бенавои ин сарзамин нон, либос, асбоби зиндагӣ ва озодӣ бахшад, гуноҳ кардагӣ мешавад магар?! Агар аскарӣ рус намешуд, Давлатманд-бӣ, Иброҳим-бекҳо қайҳо республикаро зеру забар мекарданд ва инқилобро ба хун оғушта мекарданд. Наход ки Атохоҷа инро намедонад?! Ба гумонам райси ҳайати мухтори Бухорои Шарқӣ то як дараҷа ба таъсири ақсулҳаракат дода шудааст!

– Ин аз мактуб аён не! – гуфт Усмонхоҷа. – Намедонам, шумо аз кучо ба ин ақида омадед?!

– Қасе ки ба ҳукумати худ ва кумитаи марказии фирқаи худ чунин мактуб менависад, ё худаш душман, ё фиреб хӯрда ба таъсири душманон мондааст. Ана, мактубро то ба охир гӯш кунед, мефаҳмед!

– Марҳамат, хонед!

Турсун Хоҷаев боз ба хондани мактуб давом кард:

– «Агар ҳукумат дӯстии моро хоҳад, мамлакатро аз

русхо холї кунад ва ба сари ҳукумат одамони батавфиқ, мусулмон ва одамшавандаро гузорад...»

– Ин шай!.. – гуфту Усмонхоҷа якбора гапашро фурӯ бурд. Шояд гуфтани буд, ки «таклифи бад не!»

– Лаббай? – гуфт Турсун Хоҷаев. – Чӣ гуфтани будед?

– Не, ҳеч, хонед!

– Ба фикри ман, – гуфт Турсун Хоҷаев, – одамшавандаю мусулмон гуфта, Давлатманд худаш, Иброҳим галлу, Фузайл Махсум ва Атохоҷаро мегуфтагист? Ҳамин тавр не?

– Эҳтимол, – гуфта монд Усмонхоҷа.

– Хӯш, – гуфт Турсун Хоҷаев ба коғаз чашм дӯхта, – Атоулло Хоҷа менависанд, ки «Дар Балҷувон аз тарафи босмачиён хабар омад, ки 12 август панҷ чакрим аз Балҷувон болотар, дар мавзеи Калта Чинор, дар домани кӯҳ, дар даруни дара марҳамат, вакили мухтор биёнд, мо суҳбат ва музокира мекунем. Ноилоҷ қабул карда рафтем. Мо ҳашт нафар будем, бо худ яроқ нагирифтем. Дар ҷои муайяншуда мӯру малах барин одам чамъ шуда буд. Қариб ду ҳазор кас аз кӯҳ фаромада, дутарафа саф кашида буданд, ҳама мусаллаҳ, ҳама яроқнок буданд... Дар зери чинор Давлатманд-бӣ, Мулло Камол-бӣ, Кенча тӯқсабо, Абдулқайюм тӯқсабо, Муҳаммад Хоҷаи муфти ва дигарон буданд.

Давлатманд ду соат гап зад. Ниҳоят муоҳиданома навиштем, иборат аз ҳашт модда. Дасти мондем – имзо кардем. Коре, ки аз соати даҳи рӯз сар шуда буд, соати сеи баъд аз пешин тамом шуду мо баргаштем.

Қавли инҳо ҳамин: то ба вақте ки бовар кунем, яроқхоро намесупорем ва баъд аз имон ҳосил кардан

яроқхоро месупорем... Мо ҳам бо овози баланд гуфтем, ки ҳукумат ба касе аз шумоён озор намерасонад. Ҳар кас метавонад ба қору бораш машғул шавад, мо ёрӣ мерасонем ва ҳар чӣ ки тороҷ шудааст, бармегардонем. Пагоҳ дар Кӯлоб намози иди қурбонро меҳонем...

Аз ҳукумати Бухоро хоҳиши мо – вакили мухтор ҳаминҳост.

«1. Аз Балҷувон ва Кӯлоб аскарҳои русро бароварда, ба ҷояшон аскарҳои бухорӣ гузошта шаванд!»

Турсун Хоҷаев аз хат чашм канду ба Усмонхоҷа нигоҳ карда гуфт:

– Мо аз кучо аскарони соф бухориро меёбем?

– Фарз кунем, ки ин орзу! – гуфта монд Усмонхоҷа.

– Орзуи намешудагӣ! Зеро ки аскарони сурхи мо дар тахти фармондихии умумии аскарони сурхи Россия мешаванд. Дар ин бора баъд суҳбат мекунем.

– Майлаш хонед!

«2. Барои фаҳмидан ва тафтиши хароба ва зарарҳои ин музофотҳо як комиссия фиристода шавад, ки ба ҳайати он аз русҳо фақат ду нафар бошанд. Мумкин бошад, консули собиқи Душанбе, ки ҳоло ба Бухоро меравад, – Дуров ба ҳайати комиссия бошад.

3. Ба зудӣ аз Бухорӣ Шарқӣ Особӣ Отдел бардошта шавад...

4. Халқи Бухорӣ Шарқӣ ба ёрӣ муҳтоҷ аст. Ба зудӣ молҳои саноатӣ фиристода шавад.

5. Аз Бухорӣ Шарқӣ ҳама хизматчиёни ғайрро гирифта, ба ҷояш бухорӣхоро мондан лозим.

Агар Бухорӣ Шарқиро лозим донед, дусад нафар хизматчиёни фиристонед.

Мо хоҳишмандем, ки агар Бухорои Шарқиро доштан лозим бошад, ба ҳамин шартҳо эътибор дода, зуд ичро мекунед, набошад истодани мо ҳочат надорад!.. Раис: Ато Ҳоҷаев».

Бале, фақат ҳамин мондааст, ки гӯяд: Амир Олимхонро баргашта оварда ба тахташ шинонем!

– Маълум ки, – гуфт Усмонхоҷа, – додарамон камтар тарсида ба воҳима афтаанд. Набошад ҳочати ин мактуб набуд. Зеро ки... Шай...

– Кумитаи Марказӣ фикр дорад, ки Атоулло Ҳоҷаро ҷеғ зада, муваққатан ба ҷои вай шуморо фиристонад...

– Маро? Аҷиб... Хайр, майлаш, шай, худам ҳам барои тафтиши корҳо рафтани будам. Лекин бо худам сесад нафар аскар ва баъзе аз хизматчиёни масъулро бояд гирам.

– Инро маслиҳат мекунем! – гуфт Турсун Ҳоҷаев ва камтар сукут намуда илова кард: – Бо Давлатманд-бӣ гуфтугӯ карданро ба Атоулло Ҳоҷа мо таклиф карда будем, аммо на бо ин роҳ, на чун тарафи мағлубгашта, балки чун тарафи ғолиб; ҳамаи шартҳо ва шароитҳои мо мехостагиро таклиф кардан лозим буд. Аммо Атоулло Ҳоҷа аз тарс ё аз чизи дигар, ба мо аз номи босмачиён ултиматум менависанд, ки Особий Отделро нест кунем.

– Хайр, ҳеҷ боке не, – гуфт Усмонхоҷа аз ҷо бархоста, – дар кори давлатдорӣ ин хел, шай, камбудихо, нофаҳмихо мешавад... Ба ҳар ҳол Атоулло Ҳоҷа одами содиқ! Ба фикри ман, гапро калон накарда, ўро аз Душанбе ҷеғ занед, ба ҷояш муовинашро монда биёяд. Баъд, худам, дастамро камтар сабук карда меравам, ҳамаи он музофотҳоро дида, аз назар мегузаронам ва ҷанҷоли босмачихоро ҳам пасанда мекунам.

– Не, ман дигар ба Атоулло Хоҷа бовар карда наметавонам...

– Майлаш, худаш биёяд, дуруст гап мезанем.

Усмонхоҷа хайрухуш карда, баромада рафт.

Аз берун коргузор даромада хабар дод, ки бинобар даъвати ӯ Карим омада, мунтазир нишастаст.

– Ҳа, ҳа, – гуфт Турсун Хоҷаев, – ман ӯро ҷеғ зада будам, гӯед дарояд.

Коргузор аз кабинет баромаду пас аз дақиқае Карим даромад.

– Салом, – гуфт вай дар вазъияти низомӣ даст ба чакка бурда. – Рухсат диҳед, дароям?

– Ҳа, биё, Каримҷон! – гуфт бо рӯи кушод Турсун Хоҷаев. – Ман туро хеле мунтазир кардам, мебахшӣ, як кори фавқулода баромада монд... Хӯш, кору бор, саломатӣ чӣ тавр?

– Ташаккур, кору бор нағз, саломатӣ ҳам...

Дастаи ҷавонҳои фидойӣ чӣ тавр? Машқи ҳарбиرو хуб омӯхтанд?

– Хуб омӯхтанд! Ҳама ба сафар, ба ҷанг тайёр ҳастанд. Ман худам ба назди шумо омада илтимос карданӣ будам, ки мегуфтед, назорати ҳарбия ба ҳаракати мо иҷозат меод.

– Бисёр нағз! – гуфт ба андеша фуру рафтагӣ барин шуда котиб. – Бисёр нағз... Агар дастаи ту тайёр бошад, бисёр нағз!.. Медонӣ, Каримҷон, ман барои чӣ туро ҷеғ задам, сафари тарафи Бойсунро андак ба таъхир андохтан лозим мешавад.

Карим ҳайрон ва малул бо назари суол ба Турсун Хоҷаев нигоҳ карда монд.

– Бале, – гуфт Турсун Хоҷаев, – ба таъхир андохтан лозим мешавад. Мо қарор додем, ки худи пагоҳ дастаи туро ба тарафи Кармина ва Нурато фиристонем...

– Барои чӣ?

– Дар ин тараф хавф калон шуда монд... Дар ин бора ба ту дар назорати ҳарбӣ муфассал баён мекунам. Ман ҳамин қадар мегӯям, ки собиқ нозири ҳарбия Абдулҳамид Орипов ба мо, ба фирқаи коммунистӣ ва ҳукумати шӯроӣ хиёнат карда, ба тарафи босмачиёни Нурато гузаштааст.

– Орипов? Нозири ҳарбӣ? – ҳайрон шуда боз пурсид Карим.

– Бале, Орипов! Бади кор дар он аст, ки вай аз ҳамаи асрори давлатии мо, аз корҳои ҳарбӣ, аз захира ва яроқҳои мо хабар дорад. Ин хел одам дар сари дастаи босмачиён дар қарибии маркази ҷумҳурият буданаш хатари калон дорад. Бойсун ва нест карда шудани Асадмахсум ҳам зарур, лекин ин аз вай заруртар аст! Мефаҳмӣ, аз вай заруртар аст!

– Мефаҳмам, – гуфта монд Карим ва пас аз даме илова намуд: – Аммо ман ва рафиқонам бачаҳоро ба чанги Асадмахсум тайёр карда будем, чи қадар таълим додем, бо харитаҳо ошно кардем...

– Барои ҳамин ҳам туро ҷеғ задам, ки сари вақт тайёр шав ва ба аскарҳо зарурати ин ҷабҳа ва хавфнок будани онро фаҳмон. Ман аз Кумитаи Марказӣ боз ду нафарро ба ихтиёри ту мефиристонам.

– Майлаш, ман фармони шуморо иҷро мекунам.

– Ҳозир ба шӯроӣ нозирон, ба назди Файзулло Хоҷаев меравӣ. Ман телефон мекунам, туро қабул мекунам, маслиҳати лозима ва фармонҳоро медиҳанд.

Номи Файзулло Хоҷаевро шунида, Карим қадре қарахт шуда монд. Зеро вай шунида буд, ки Файзулло Хоҷаев писари миллионери калони Бухоро мебошад. Писари миллионер чӣ хел шуда ба сари давлат, ба сари ҳокимияти шӯроӣ омадааст, инро ҳеҷ фаҳмида наметавонист. Ҳозир ки хиёнат кардани Абдулҳамид Ориповро фаҳмид ва ба дастаи аскарони дар Бойсун буда ёрӣ надодани назорати ҳарбияро аз мактуби Фатҳуллин хонда донист, ихлосаш аз Файзулло Хоҷаев барин қасон баргашт.

– Рафиқ Турсун Хоҷаев! – гуфт вай ба таври қатъӣ. – Ба назди Файзулло Хоҷаев рафтани ман шарт-мӣ?

– Албатта, гуфт ба чизе гумон набурда Турсун Хоҷаев. – Он қас нозири ҳарбӣ.

– Ман, – гуфт андаке мулоҳиза қарда Карим, – мерафтаму... лекин ҳамин рӯз аз Фатҳуллин, аз фармондеҳи аскарони Бойсун хат гирифтаам. Аҳволашон чандон хуб набудааст, ҳатто аскарони мо гушнағӣ кашида, ҳеҷ ягон хел доруо дармон намегирифтаанд. Аз як тараф вараҷа азоб диҳад, аз тарафи дигар гушнағӣ...

– Наход? Пас, чаро Фатҳуллин моро хабардор накардааст?

– Вай чандин бор ба назорати ҳарбӣ навишта бошад ҳам ҷавоб нагирифтааст.

– Ин хиёнати Орипов аст!

– Файзулло Хоҷаев чӣ?

– Файзулло Хоҷаев набуд, дар Маскав буд, ба сафари Аврупо рафтани буд, ки мо ўро чеғ зада овардем. Агар дар ин чо мешуд, бешубҳа ёрӣ мерасонд. Ду рӯз шуд, ки омада қор қарда истодааст... Агар ҳодисаи Абдулҳамид Орипов намешуд, шояд ҳудаш ба Бойсун мерафт.

Карим гап назаду каме хомӯш монд. Вай чавоне буд, ки дар дилаш аз касе кина гирифта, гашта наметавонист. Ба дӯст – дӯст буд, ба душман – душмани рӯиност. Дурӯягӣ, тамаллуки бардурӯғ ва сохтакориро намедонист. Бинобарон, фикр карда ба худ гуфт, ки шубҳа карда гаштан фоида надорад, ба котиби якуми фирқа дилро кушода додан хуб аст.

– Ман аз кай боз меҳостам, ки як чизро аз шумо пурсам, – гуфт вай.

– Марҳамат, пурс! – гуфт Турсун Хоҷаев.

– Меҳнаткашон ҷангида, инқилоб карданд, ҷумҳурияти шӯроӣ сохтанд, бойҳо, амалдорҳои амир, шайху эшонҳоро аз миён дур карданд... боз барои чӣ писари миллионери калони Бухоро дар сари ҳукумат, раиси давлат ва нозири ҳарбӣ шудааст?

Турсун Хоҷаев табассуме карду аз ҷо бархост ва ба рӯи хона каме қадам зада гашта, баъд ба рӯбарӯи Карим омада истоду гуфт.

– Саволи ту табиӣ ва қонунӣ аст. Дар сари ҳукумати Ҷумҳурияти Бухоро Файзулло Хоҷаев барин одамҳое, ки аз табақаи бойҳо буданд, якто-дуто не... Инқилоби мо соф инқилоби меҳнаткашон набуд, ба он фирқаҳои аз амир норозӣ – ҷадидҳо ва дигарон ҳам иштирок карданд. Ҳоло ки аз байни ҳуди коргарону деҳқонон ва кошибони меҳнаткаш одамҳои босаводи уҳдабаро кам ҳастанд, ҷадидҳо кор карда истодаанд. Лекин фирқаи коммунистӣ ба онҳо роҳбарӣ мекунад. Инро дурусттар фаҳмидан лозим. Аммо масъалаи Файзулло Хоҷаев дигар аст. Вай садоқати худро ба кори фирқаи коммунистӣ нишон дода истодааст.

– Файзулло Хоҷаев сардори чадидон, сардори фирқаи чавонбухориҳо будааст, – гуфт Карим. – Ман инро ме-
донам.

– Бале, Файзулло Хоҷаев чадид буд, – гуфт котиб, –
лекин ҳозир вай аъзои фирқаи коммунистӣ аст. Кӯшиш
мекунад, ки хато ва нуксонҳои худро ислоҳ кунад. Ба
ҳар ҳол мо ҳоло ба вай боварӣ дорем.

– Майлаш, набошад ман ба пеши он кас меравам, –
гуфт Карим ва аз кабинети котиби Кумитаи Марказӣ
берун шуд.

Карим аз назди Турсун Хоҷаев баромада, хост, ки
рост ба Шӯрои нозирон равад, лекин чизе ба хотираш
расиду аз роҳаш баргашта ба сӯи чека рафт.

– Ман ба раис камтар кор доштам, – гуфт вай ба ко-
мендант салом дода.

– Марҳамат, – гуфт комендант, ки Каримро меши-
нохт. – Раис дар кабинеташон, аз котиб пурсед, агар
иҷозат бошад, медароед.

Карим ба котиб телефон кард. Ба вай рухсат доданд.
Карим ба кабинети раиси чекаи Бухоро – Олимҷон
Аминов даромада, бо вай дӯстона вохӯрдӣ кард.

– Хӯш, – гуфт Аминов, – аҳволу саломатӣ чӣ тавр?
Корҳо нағз? Кӯшуни сурх ба ҷанги Асадмахсум тайёр?

– Тайёр! – гуфт Карим ва пас аз лаҳзае хомӯшӣ илова
намуд: – Лекин аз пеш кори дигар баромада монд.

– Абдулҳамид Орипов? – гуфт Аминов. – Медонам.
Ба ту кӣ гуфт?

– Дар назди рафиқ Турсун Хоҷаев будам, – гуфт Ка-
рим. – Фармон гирифтам...

– Аз назорати ҳарбӣ ҳам?

– Не ҳанӯз, – гуфт Карим ва боз мулоҳизае карду ба суҳанаш давом дод: – Барои ҳамин ҳам ба назди шумо омадам... Ман аз Файзулло Хоҷаев шубҳа доштам... Писари бойи калони Бухоро мегӯянд... Бой ки шуд, бо ман дӯст намешавад гуфтани ақида дорам. Лекин рафиқ Турсун Хоҷаев фаҳмонида доданд...

– Хӯш, акнун шубҳаат бартараф шуд?

– Бартараф шуду лекин...

– Чӣ?

– Лекин ба ҳар ҳол хушёр будан лозим, мегӯям!

Аминов табассум кард.

– Маълум, ки ҳанӯз шубҳаат бартараф нашудааст. Шубҳа – падари ҳақиқат аст мегӯянд. Файзулло Хоҷаев писари миллионер бошад ҳам, дар инкилоби Бухоро хизмат кардааст. Албатта, хатоҳо дорад, лекин фирқа лаҷомашро медорад. Баъд ҳаминро дон, ки ҳамаи онҳое, ки аз синфи бойҳо баромадаанд, хоин нестанд. Гоҳо аз байни онҳо низ одамони дуруст пайдо шуданаш мумкин.

– Эҳтимол... – гуфта монд Карим.

– Ана, барои мисол, – гуфт як делаи дар рӯи миз бударо пеш кашида Аминов, – ҳамин корро гирем. Ин дар натиҷаи аризаи шикоят ва иғвои яке аз ҷадидҳо ҳамин қадар ғафс шуда рафт. Мо тафтиш кардем, маълум шуд, ки худӣ ин аризадиханда писари бойи калон, бадчинс ва дарунсиёҳ будааст, ҳоло ба рӯяш ниқоб кашида дар идораи савдо хизмат карда гаштааст. Шикояти вай аз болои ҷияни худаш мебошад, одами бисёр нағз ва бо ҷону дил кори як идораи калонро пеш бурда истодааст. Номаш Ҳалимҷон аст, аъзои фирқаи коммунистӣ... Пас

аз тафтиш ва хулосаи мо ифвогарро аз кор гирифтанд. Ҳалимҷон нағз кор карда гаштааст. Агар хоҳӣ, ки бо хислати бою бойбачаҳо шинос шавӣ ва нағзро аз бад чудо кардан хоҳӣ, ана ҳамин деларо гирифта хон!

– Майлаш, ҳозир вақтам ҳаст, – гуфт Карим.

– Ана, аз болои диван гузашта шин, ман ба ту ҳалал намедихам, қорам ҳаст, баромада меравам. То омадани ман хонда мешавӣ.

– Бо мамнуният! – гуфт Карим деларо гирифта. – Ба берун баромада шинам ҳам мешавад.

– Не, дар ҳамин ҷо шин. Ман ба котиб таъйин мекунам, ба ту ҷой медихад.

Аминов баромада рафт. Карим деларо кушода ба хондан сар кард. Қисса аз соли 1911 сар мешуд:

Тирамоҳи соли 1911, дар ҳавлии калони гузари Ҷозиён тӯй шуда буд. Ҳавлии калон гуфта, ҳавлии бойи машҳури Бухоро Аҳмадҷонхочаро мегуфтанд, ки дар он гузар ва ҳатто дар гузарҳои он гирду атроф аз ҳавлии вай калонтар ва бошукӯҳтар ҳавлие набуд. Ин ҳавлӣ мувофиқи тарҳу нақшаи соҳибаш бино ёфта, аз кӯчаи калони Ҷозиён бо сахлови маҳсус чудо шуда меистод.

Пас аз он ки аз дарвозаи калон мебаромадед, соботи васеъ буд, ки он рӯз дар он ҷо ба рӯи суфа ва курсиҳои бисёре хизматгузoron, оқсақолон ва як қисм хешу таборон менишастанд ва ба меҳмонҳои меомадагӣ даст пеш гирифта, салом медоданд, онҳоро агар мард бошанд, ба ҳавлии берун ҳидоят мекарданд...

Дар байни онҳо Самадхоча – додари Аҳмадхоча низ менишаст, ки хеле пажмурда ва рангпарида ба назар менамуд. Дирӯз қарзхоҳонаш ўро хеле таҳқир карда,

корро ба қозихона кашиданӣ шуданд. Вай ба хона даромада, охирин зинати сару рӯи занаш ва духтарашро кашада гирифта берун баромад ва ба қарзхоҳонаш дода, хоҳиш намуд, ки ба ҳоли ӯ раҳм кунанд ва бо ин якчанд ангуштарӣ ва ҳалқа қаноат намуда, ба вай боз як моҳи дигар муҳлат диҳанд. Қарзхоҳон таҳдидкунон рафтанд, вале тарсу ваҳми расвошавӣ аз вай дур нашуда буд. Вай зӯр ба зӯр табассум мекард ва ба саломи ину он ҷавоб меод. Ҳамаи ақлу ҳушаш ба он банд буд, ки чӣ кор карда аз муҳлика наҷот ёбад.

Дар шабғаҳи ҳавлии берун, ки болояш бо чодир пӯшида шуда буд, машҳуртарин ҳофизон ва машшоқон нишаста замзама мекарданд ва бо навоҳои дилпазир ба сурур сурур, ба шавқ шавқ илова мекарданд. Худи Аҳмадхоҷа, ки хеле пир шуда, ҳоло ҳаста ва дардманд ба назар менамуд, ба рӯи курсии махмалин дар поёни рӯи суфа, дар ихотаи ду-се нафар аз дӯстонаш, ки дар он миён табиби махсуси ҳиндуи ӯ низ буд, менишаст ва аз рафти меҳмонпазирӣ ва тӯй боҳабарӣ мекард. Ҳар замон сардорон ва хизматгузори тӯй ба назди ӯ меомаданд, маслиҳатҳо мепурсиданд ва супоришҳо гирифта мерафтанд.

Дар ҳавлии берун, дар ҳавлии дарун, дар ҳама ҷо ҳаракат, чӯшу хурӯш ва хурсандӣ буд. Дар ҳавличаи дигаре, ки дар ҳамсоғии он ҳавлӣ буд, дегҳои калон шинонида шуда, қабоб ва оши софӣ пухта мешуд. Ҷавонҳо қатор истода, табақҳои қабоб ва ошро даст ба даст мекарданд. Ходимони гузар ва маҳрамҳо он табақҳоро ба хонаҳо, ба рӯи суфа, ба таи айвон ба рӯи дастурхон мегузоштанд. Мардум ош хӯрда, залла гирифта, дуо

карда баромада мерафтанд. Боз мардуми маҳалла ва гузарҳои дигар меоманданд ва менишастанд ва боз ба назди онҳо дастурхонҳо густурда мешуданд...

Дар қатори чавонҳои хизмат карда, даромада-баромада гаштагӣ инчунин Ҳалимҷони понздаҳсола ва Алимҷони сенздаҳсола менамуданд, ки дар бар чомаҳои нави алоҷаи ҳисорӣ, дар сар саллаҷаҳои базеб, дар по кафшу маҳсиҳои булғор... гоҳо даст ба даст карда, гоҳо бо бачаҳо ба таи собот ва сахлов баромада, бозӣ карда, гоҳ ба ҳавлии дарун даромада мегаштанд. Алимҷон, аз ҳавлии дарун чормағз, ҳалво ва кулҷаҳо бароварда, ба ҷӯраҳои худаш тақсим мекард ва бештар бо онҳо бозӣ карда мегашт. Вай ҷӯрабоз, шӯҳ ва баттол буд. Аммо Ҳалимҷон вазнин, боандеша, хеле хушфеъл ва нармдил буд. Бо бачаҳо занозанӣ, шӯҳӣ карда намегашт. Хусусан дар он рӯзи тӯй вай каме маъюс ва андешаманд ба назар менамуд.

Вай хоҳараш – Робиахонро хеле дӯст медошт ва ҳамеша ҳамдам, ҳамсухбат ва роздони ӯ буд. Бинобарон, пеш аз тӯй Робиа аз вай чизе хоҳиш карда буд, ки Ҳалимҷон иҷрои онро ба уҳда гирифта буд, вале натавонист ва акнун вичдонаш дар азоб буд.

Робиахон, ки имрӯз тӯй мешуд, бист сол дошт. Он вақтҳо духтари бистсолаи ба шавҳар набаромадаро пирдухтар мегуфтанд. Сабаби пирдухтар шуда мондани Робиахон аз як ҷиҳат эрка калон шудани вай ва аз тарафи дигар чандон баҳусн набудани ӯ буд. Аз аввал Робиа шавҳар кардан нахост, бисёр хостгорҳо ва толибонро рад кард. Падару модараш ӯро дӯст мебуданд, пешпеши ӯ мерафтанд ва намеранҷониданд. Ниҳоят кор ба

чое расид, ки дигар ба хавлии Аҳмадхоҷа хостгорхо намеомадагӣ шуданд. Миёнаравҳо. ки чанд бор омада, маъюс шуда рафта буданд, қаҳр карданд ва нисбат ба Робиахон овозаҳои бад паҳн карданд: ўро бадфеъл, баднамо, маслуқ гуфтанд. Аммо сол гузаштан катӣ синну соли Робиа ҳам меафзуд ва ў ҳамеша дар хонаи падару модар монда буд.

Аҳмадхоҷа аввал ба ин аҳамият намедод, вай ба кори савдою тичорати худ овора, маскаврави, оренбурграви карда мегашт. Ниҳоят ин дафъа аз Маскав бемор шуда баргашт. Табибҳо, духтурҳо дору даво карда базўр ўро ба по хезонданд ва пас ў чанд гоҳ ба ҳеҷ чо нарафта, дар хона монд. Ана дар ҳамин муддати дар хона истода монданаш фаҳмид, ки ҳам худаш пир ва бедармон гаштааст, ҳам духтараш ба бист қадам ниҳода, ханўз шавҳар накарда, ба рӯи хона мондааст.

Аҳмадҷон одами закӣ, дурандеш ва ботадбир буд. Ҳаёти савдогарӣ ва тичорат, ошноӣ бо одамони гуногун, зиндагӣ дар Русия ўро нахонда мулло ва донишманд карда буд. Вай ба ғайр аз он ки дар корҳои савдо ва тичорат маҳорати фавқулода дошт, зиндагиро низ нағз медонист. Як шаб, вақте ки занаш ба ў дарду аламашро гуфта, аз пирдухтар шудани Робиа шикоят кард, гуфт, ки ғам нахўр, духтарат дар байни як моҳ ба шавҳар мееравад.

Аҳмадхоҷа аз хоҳараш як ҷияне дошт, ки номаш Ҳамидхон буд ва дар мадраса мехонд. Ҳамидхон марди калонсол, ришдароз, саллакалон ва чехрааш чандон ҷозиб набуд. Лекин зан надошт, камбағал буд, бо модараш бечораҳолона зиндагӣ мекард. Вақте ки Аҳмадхоҷа

хоҳарашро чеғ зада гуфт, ки мехоҳад Ҳамидхонро ба худаш домод кунад, вай ҳайрону гаранг шуда монд. Зеро ки ҳеч гоҳ ин бахту саодатро барои писари худ умедвор набуд.

– Ҳамидхони бенаво кию домоди шумо! – гуфт занак.
– Мо қудрати он надорем, ки духтари Аҳмадхочаро келин карда, ба вайронахонаи худ дарорем.

– Ҳеч гап не! – гуфт Аҳмадхоча. – Тӯйро худам мекунам, барои шумо аз шафати ҳавлӣ, дар ялангии паси хонаи калон фармудам як ҳавлиии каршастӣ месозанд. Устоҳо аз худи пагоҳ ба кор сар мекунанд. Аз ин чихат фикр накунӣ ҳам мешавад. Лекин Ҳамидхонба гӯй, домуллогеша камтар партофта истад; хоки мадрасая лесиданаш кифоя! Саллеша майдатар карда бандад, ришаша зада кӯтоҳ кунад, ҷомаи фаҳӯлаша кашида монад!..

– Ҷомаи фаҳӯлаша аз қуроқҳо худам дӯхта будам, – гуфт хоҳараш ба Аҳмадхочаи миллионер. – Чӣ кор кунам, аз бозори ҷома, ё ки аз сандуки тағояш ба қадду басти вай ҷомаи муносиб ёфтан мушкил...

– Пагоҳ дар хонаи ту ҳам яхдонҳою сандуқҳои пур аз мол мешавад, сабр карда ист!

– Майлаш, сабр мекунам, додарам! – гуфт кампир. – Агар ин гапҳои ту ҳазл набошад, ман ба авлиёҳо назр мебарам.

– Ба авлиё назр бурдан ҳочат не, – гуфт саҳт карда Аҳмадхоча. – Ба гапи ман гӯш кун! Аз пагоҳ сар карда овоза паҳн кун, ки ту Робиаро ба писарат гирифтани хастӣ. Нотарсида, калон партофтан гир!.. Чизу чораи даркориро ман ба хонаат мефиристонам, ҳафтаи оянда лаълию дастурхон карда, хостгор фиристон!

– Хуб, майлаш.

– Лекин ин суҳбати мо аз ин хона берун набарояд. Ҳатто ба додарамон ҳам гап назан!

– Ман гап намезанам, лекин аз Самадхоҷа чизи пинҳонӣ ҳаст-мӣ?

– Ин гапат ҳам рост. Ин қиморбози ношуд ба сари мо як бало шуд! Хайр, ба ҳар ҳол доништа гап зан ки ҳам обрӯи ту, ҳам обрӯи ман!

– Бисёр хуб.

– Гап ҳамин!

Ин хабар ба Робиа маъқул нашуд. Вай дар назди модараш гирифт:

– Омада-омада, акнун ман лоиқи Ҳамидхон шудам-мӣ? – меғуфт вай.

– Ҳамидхонро чӣ шудааст? Хешамон, ҷону чигарамон!

– Хешамон! Як мардаки баднамои ришқалони чомафаҳӯл!

– Ту ҳам он қадар паризод нестӣ, духтарам! – гуфт модараш, ки сахтгаптар буд. – Дигар ҷоҳои аз ин муносибтарро худат хуш накардӣ, акнун толеат ба Ҳамидхон будааст.

– Не, ман намерасам! Майлаш, умрам бешавҳар гузарад!

– Қаҳру ғазаби дадета медонӣ! Бисёр нею нестон нақун, ки бароварда ба аробакаш медиҳад!

– Майлаш, аробакаш бошаду муллои фаҳӯл набошад!

– Ту девона шудӣ! Ҳамидхон одами хондагӣ, одами рӯздида, бамаънӣ, мулло ва донишманд!

– Не, не, не!

– Номаъкул кардӣ! Не бошад ҳам ҳамин, ҳа бошад ҳам ҳамин!

Модар аз назди духтар хеста берун баромад. Робиа худро ба рӯи қолин партофта гирифт. Вай аз бадбахтӣ ва бетолееи худ мегирифт. Давлат ҳаст, боигарӣ ҳаст, ҳама чиз ҳаст, аммо бахт нест. Духтарҳои аллофу наддофи Бухоро ба худ шавҳарҳои муносиб меёбанд; бахту саодати худро ба даст меоранд; аммо вай, духтари миллионери Бухоро ба ин ният расида наметавонад. Ёро мисли чизи нодаркор ва қолаи ночиз бароварда мепартоянд.

Робиа дасту пойи худро аз осмону замин қанда дид. Вай медонист, ки пирдухтар шуда монданааш ба шаъни падари бадавлаташ намезебад. Аммо ба шаъни падар намезебад гуфта, худро ба оғӯши мардаки дилнокаш партофта ҳам намешавад. Кошки Худо қони ёро гирад, ки аз ҳамаи ин ранҷу азоб халос шавад.

Дар айни ноумедӣ ва шикастахотирии ӯ дар қушода шуда ба хона, додараш Ҳалимҷон даромада омад ва хоҳарашро дар ин ҳол дида, зуд ба наздаш нишаст.

– Ба шумо чӣ шуд, ойбичон? Ягон қоятон дард мекунад? Нотоб шудед?

Робиа сар қунбониду боз гирифт.

– Чӣ шуд? Ягон қас қанҷонид?

Робиа медонист, ки дар дунё фақат ҳамин Ҳалимҷони понздаҳсола, ҳамин қавони раҳмдил дарди дили ёро мефаҳмад ва ҳар чӣ ки аз дасташ ояд, аз ӯ қареғ намедорад.

– Маро... Маро... ба шавҳар... ба Қамидхон қоданӣ... – гуфт ниҳоят Робиа.

– Ба Қамидхон? – Қалимҷон низ як қарача қайрон шуд, қале гап назад.

– Ман сиёҳбахт, ман бетолеъ будаам, додаракам! – худро ба оғӯши Ҳалим партофта гирифт, Робиа. – Акнун чӣ кор мекунам? Бо Ҳамидхони фалма-фаҳӯл чӣ хел зиндагӣ мегузаронам?

– Дадем чӣ мегӯянд? – пурсид ниҳоят Ҳалимҷон.

– Дадем! – гуфт Робиа бо киноя. – Ҳамаи ин кори дадем. То имрӯз аз мо хабар нагирифтанд, акнун ки омада нишаста монданд, пирдухтарро дар хона дида зуд бароварда партофтан мехоҳанд.

– Гап назадед?

– Не, ман гап намезанам. Бибем мегӯянд, ки агар нею нестон кунӣ, ба аробакаш бароварда медиханд... Баъд, аҳволи худ дадем хуб не, касал, вазъашон гаштагӣ...

– Майлаш, ман гап мезанам.

– Ҷон додаракам! – гуфт Робиа хурсанд шуда. – Агар ту гап зада нафаҳмонӣ, аз бибем умед нест. Дадемба гӯй, ба ман раҳм кунанд! Ман зани Ҳамидхон шудан намехоҳам.

– Албатта, мегӯям, шумо хафа нашавед. Дадем одами боақл ва шуморо дӯст медоранд.

Ҳалимҷон бо вучуди ҷавон буданаш ақлаш ба ҳалли муаммоҳои зиндагӣ мерасид; сиёхро аз сафед фарқ карда метавонист... Вай дар бораи муаммоҳои зиндагии онрӯзаи Бухоро бисёр фикру андеша мекард. Гоҳо шабҳо хобаш мепарид ва фикру хаёл ўро мисли одамҳои калон, ба ҷоҳои дур гирифта мебард. Ҳаёти мардуми Бухоро ва мардуми Москва муқоиса мекард ва бадбахтиҳои халқи ин ҷоро дида ҳам ҳайрон мешуд ва ҳам месӯхт. Бисёр вақт суолоти Носири Хисравро такрор мекард:

*Меҳнати мискин чарост дарё-дарё,
Роҳати мунъим чарост киштӣ-киштӣ?*

Ду-сесола таҳсили хусусӣ дар Маскав, омӯхтани забони русӣ ва дидани ҳаёту зиндагии халқи маданӣ ўро аз бисёр ҳамсиннон ва балки аз худаш калонсолҳо ҳам баландтар ва пурдонтар карда буд. Вай, вақте ки дар мактаби куҳнаи Бухоро, дар дасти устои пурдон хонда, бармаҳал хату саводашро баровард, ба шеърхонӣ ва китобхонӣ шуғл пайдо кард; шефта ва мафтунӣ шеърҳои Ҳофиз, гуфтаҳои Саъдӣ ва Бедил гашт. Дар Москва бо адабиёти ҷаҳоншумули рус шиносо шуда, Пушкин, Лермонтов, Гогол, Толстой ва Чеховро хонда, тамоми одами дигар шуда буд. Муаллими махсус, ки падараш барои вай ва бародараш гирифта буд, марди ҷаҳондида, пурдон ва хеле маданӣ буд. Вай ба онҳо на ин ки забони русӣ хату саводи русӣ меомӯхт, балки онҳоро бо дунёи маънавии халқи рус, бо адабиёти классикии рус шинос мекард.

Пештар наредонист, ки як лаб нони меҳӯрдагии ў, либоси мепӯшидагии ў, хонаю ҷои ў аз кучо ва ҷӣ тавр пайдо шуданд ва ба даст меоянд; меҳнат чист, меҳнаткаш кист, беҳабар буд. Аммо адабиёти ҷамабини классикии рус ин чизҳоро ба вай фаҳмонид. Вай пас аз хондани ин асарҳои аҷоиб боз гашта ба адабиёти классикии тоҷик муроҷиат кард ва ин дафъа шеърҳои Ҳофиз, гуфтаҳои Бедил ба ў дигархелтар таъсир мекардагӣ шуданд. Пештар вай шеъри Ҳофизро хонда ҳайрон шуда буд:

*Насиҳат гӯш кун, ҷоно, ки аз ҷон дӯсттар доранд,
Ҷавонони саодатманд панди пири доноро.
Ҳадис аз мутрибу май гӯю рози даҳр камтар ҷӯй,
Ки кас накшуду накшояд ба ҳикмат ин муамморо!*

Чаро? Мегуфт вай худ ба худ, чаро ман бояд рози даҳрро начӯям?! Наход, ки ин муамморо кушодан ҳамин қадар амри маҳол аст? Вале баъдтар донист, ки Ҳофиз дар ин ҷо саҳт киноя кардааст. Саркашӣ, бебоқӣ ва озодфикрии Ҳофизро донист ва шеърҳои ӯро гаштаю баргашта мехондагӣ шуд ва дар дили ӯ низ осори саркашӣ, бебоқӣ ва шубҳа ба ҳар он чӣ танзим шуда буд, пайдо гардид. Чаро? Чаро? мегуфт дилтангона ба ҳаёт назар карда ва ҳеҷ ҷавобе намеёфт. Баъдтар аз дасти баъзе хешу таборони мунавварфикр, баъзе ёру ошноёни пешқадам газетаҳои «Тарҷумон» , «Вақт» ва журнали «Мулло Насриддин»-ро гирифта мехондагӣ шуд. Хусусан журнали «Мулло Насриддин» дар баъзе шумораҳои ба соҳти аморати Бухоро, ба зиндагии кӯҳна ва ақибмондаи Бухоро саҳт ҳучум мекард. Вай ин чизҳоро мехонд ва ба худаш, ба зиндагии хешу таборон ва гирду атроф назар мекард. Медид, ки дар бисёр мавридҳо танқид ва ҳаҷвияҳои «Мулло Насриддин» дуруст ва рост аст.

Бисёр вақт ба сарои пӯст мерафт. Дар он ҷо пӯсти қароқӯлӣ мехариданд, мефуруҳтанд, той мебастанд, ранг мекарданд, сара мекарданд ва ба шаҳрҳои дигар, ба мамлакатҳои дур мефиристонданд. Дар сарой хоҷаҳо, соҳибони молу давлат ба рӯи курсиҳои баҳмалин, ба рӯи катҳое, ки бо қолину кӯрпаю кӯрпачаҳо мафруш

буданд, менишастанд, чой менӯшиданд, pistaю бодом мешикастанд. Хизматгорҳо, махрамҳо даст пеш гирифта хизмати онҳоро мекарданд. Дар поёни суфа, дар таххонаи пурчанг коргарҳо, мардикорҳо пӯст сара мекарданд, той мебастанд.

Боре як мардикори кӯхистонии бечораро ба тухмат дузд гирифтанд. Ҷӯро кашида ба назди соҳиби пӯст оварданд. Мардак зорию тавалло мекард, ки вай чизе надуздидааст. Лекин саркор мегуфт, ки аз рӯи тахта як пӯсти қарокӯлии сур гум шудааст ва ин мардак онро гирифта, бо писараш дода фиристодааст.

– Писарам омад, ки – мегуфт мардикори бечора, – ба ман хабар диҳад, модараш саҳт бемор шудааст. Корро партофта рафтани ман лозим буд, лекин нарафтам; ба дасти писарам як мирӣ дода фиристодам, ки ба модараш ду дона анор харида бурда хӯронад ва худам боз ба кор машғул шудам. Ман аз мурданама хабар дораму аз пӯсти гумшуда не!

– Дурӯғ мегӯяд, лаънатӣ! – мегуфт саркор, – ба ғайри вай каси дигар намедуздат!

Соҳиби пӯст падари Ҳалимҷон буд. Вай ба мардикорҳо ва хизматгорҳояш саҳтгирӣ мекард. Хусусан ки ягонтаи онҳо ба дуздӣ муттаҳам шаванд! (Одам аҷоиб хислат дорад: худаш дуздӣ кунад, моли мардумхӯрӣ кунад хайр, боке не, ба ҳамаи кирдори бади худ «қонун» меёбад, лекин агар дигаре саҷаки кори ӯро кунад аз молаш хасеро барад, тамом, ӯро то ба куштан мебарад!).

Аҳмадхоҷа фармуд, ки мардикорро зада иқро кунанд, лекин Ҳалимҷони раҳмдил ба миён даромад:

– Дадаҷон! – гуфт вай давида ба сари мардикор раф-

та, – ўро назанед, ўро назанед! Вай дузд не, рафтани писарашро ман дидам, дар дасташ чизе набуд.

– Ин тараф гузар! Ту ин корхоро намедонӣ, – фарёд кард ба вай падараш.

– Не, медонам! – гуфт Ҳалимҷон. – Пӯстро худи ин, худи ин саркоратон гирифта ба ҳучрааш бурд. Инро ман бо чашми худам дидам.

Аҳмадҷон аз чояш бархост ва бо чашмони пурғазаб ба сӯи саркор қадам партофт. Саркор, ки қаҳру ғазаби сохибдавлаташро медонист, як ба чапу рост нигоҳ карду хез кашида худро аз суфа поён партофт ва ба сӯи дарвозаи сарой гурехт. Баъд, ҳучраи ўро кофтуков карда, пӯсти сурро ёфтанд ва Аҳмадхоҷа ҳамон мардикори тухматкардашударо саркор таъйин намуд...

Тобистон, вақте ки Ҳалимҷон бо модараш, хоҳараш ва додараш дар чорбоғ буданд, ходисаи ачибе рӯй дода буд:

Онҳо аввали рӯз омада, дар сари ҳавзи чорбоғ дам гирифтанд. Ҳавз аз об пур, канори ҳавз рӯфта, об пошида шудагӣ, гилему қолину кӯрпаю кӯрпачаҳо партофта шудагӣ буд. Зану духтарони боғбон ва хизматгорҳои аз шаҳр омадагӣ дарҳол дастурхон партофтанд, ангуру анциру себу шафтолу гузоштанд; харбузаю тарбуз буриданд, чойникҳои чои кабуд, нонҳои ғафси бомазаи саҳроӣ, кулчаҳои рағаниро қатор карданд. Баъд Ҳалимҷону Алимҷон чомаҳои фаҳӯлро кашида монда, бо камзӯлчаҳои сабук ва дар по мӯзачаҳои хиром ба сайру гашт ва бозӣ бархостанд.

Ҳалимҷон дар қишлоқ як чӯра дошт, номаш Содик буд. Ҳар бор, ки Ҳалимҷон ба сайри чорбоғ меомад,

пеш аз ҳама ба дидани Содик мешитобид ва бо ӯ ҳамроҳ мегашт. Содик бачаи фақир, боақл ва хеле босалиқа буд. Як кордча дошт, ки онро чанд сол пеш Ҳалим ҳадя карда буд. Содик бо он кордча аз чӯби дарахти бед тапончаҳои ғалатӣ, обдуздак, асоҳои суратнок месохт. Агар монда шавад, аз миёнбандаш кӯшнаירו мегирифтунунон замзама мекард, ки кас ҳайрон мемонд.

Он рӯз Ҳалимҷон ба тарафи ҳавлии Содиқино равон шуд. Алимҷон бошад, бо писари боғбон ба харсуворӣ рафтанд. Ҳавлии Содик аз чорбоғ дур набуд. Дар шафати девори чорбоғ як ҳавличаи вайронае буд, ки дар он падару модари Содик зиндагӣ мекарданд ва онҳо ба ғайр аз Содик фарзанди дигар надоштанд. Камтар замин, як андак рӯйдариҷа доштанд, ки аз ҳосили он зиндагӣ ба сар мебурданд.

Вақте ки Ҳалимҷон дарвозаи Содиқиноро тақ-тақ зад, аз дарун модари вай баромада, бо Ҳалимҷон пурсупос кард. Маълум шуд, ки Содик бо падараш ба сари банди об рафта аст ва имрӯз навбати об аз онҳо будааст. Ҳалимҷон мехост, ба сарбанд равад, лекин дар саҳро аз дур Содикро дид, ки дар даст каланд, ба замин об монда гаштааст. Ҷӯраҳо аз дур ҳамдигарро дида ба пешвози ҳамдигар тохтанд ва мисли калонсолҳо бағал ба бағал гирифта вохӯрдӣ карданд.

– Хуш омадед, ҳар қадам мондед, болои дида! – гуфт Содик. – Бутун пазмон кардед-ку ин дафъа!

– Дадем нотоб буданд, – гуфт Ҳалимҷон, – набошад мо кайҳо меомадем. Аҳволи ту чӣ тавр? Дадет сиҳатмӣ?

– Шукр, шукр, бад не! – гуфт Содик. – Заминҳо аз

беобӣ хушк шуда, ҳосил қариб сӯхта рафта буд... Имрӯз хайрият ба мо навбат расид. Ҳарчӣ тезтар заминҳоро шодоб карда, баъд агар расад ба дарахтҳо ҳам камтар об додан лозим. Дадем дар сари об, ба ман гуфтанд, ки аз ин ҷо хабар гирам.

– Об ҳам навбат катӣ будааст-дия? – пурсид Ҳалимҷон.

– Барои ки навбат, барои ки бенавбат! – гуфт Содик.
– Ба мо агар оби партавшуда монад, навбат мерасад, набошад не...

– Ҳоли деҳқони камбағал чӣ мешавад?

– Чие ки шавад!

– Ин нағз не-ку! Амину оқсақолу миробҳо чӣ мегӯянд?

– Ба пеши миробу оқсақол дасти холи равед, ба гаптон гӯш намекунанд. Мо ҳеҷ чиз надорем, ки ба мироб дода об гирем. Лекин Худо подшоҳ гоҳ-гоҳ об зиёдатӣ карда мемонад, заминҳои мо ҳам андак-андак тар шуда меистанд... Ман ба шумо як асои ғалатӣ сохтам, дар хона... агар ба Маскав бурда ба урусҳо нишон диҳед, хайрон мешаванд.

– Саломат бош, ҷӯра, ту хунарманд ҳастӣ! Қӯшнаӣ чӣ шуд? Ҳаст-мӣ?

– Ҳаст, камтар навохта диҳам?

– Кошки!

Ҷӯраҳо дар сояи дарахти садае, ки дар як канори замин рӯида буд, ба болои рош нишастанд. Содик аз миёнбандаш найро кашида гирифта ба навохтан саркард. Қӯшнаӣ овози фораме дорад. Яктеш борик, яктеш ғафс, гӯё ки духтари чавони бенаво фарёд карда мегӣ-

ряду модари калонаш ба вай мос карда тарона мехонад, тасаллӣ доданӣ мешавад. Ин ду най фарёд карда мегӯянд, ки об агар нест, зиндагонӣ нест... Лекин барои камбағалон об нест, барои камбағалон об нест... Ҳаво гарм, офтоб заминро қоқ кардааст... об нест, об нест... Эй Худо, раҳм кун! Дар чӯйхо обро фаровон гардон! Мардуми лабташноро саршор гардон! Эй Худо, эй Худо, эй Худо, эй Худо!

Ин буд таронаи кӯшнаӣ, ки Содик менавохту Ҳалимчон мешунид...

– Чӣ тавр! – гуфт Содик.

– Бисёр нағз! – гуфт Ҳалимчон. – Хеле усто шудӣ. Навохтанат ба кас сахт таъсир мекунад.

– Онем ҳам ҳамин хел мегӯянд, овози наят ба кас сахт таъсир мекунад, мегӯянд... Ҳатто, баъзан чашмонашон пуроб мешавад. Лекин дадем... он қадар хушашон нест... Ба чоӣ найнавозӣ рафта камтар алаф дарав ё ки хезум ғундошта биё мегӯянд.

– Дили модар нармтар аст! – гуфт Ҳалимчон. – Бибиҷони ман ҳам овози танбӯр, дутор ва найро дӯст медоранд; Бибахалифаҳоро чеғ зада мехононанд ва баъзан оби чашм мекунанд. Аммо дадем ҳамеша дар фикру андешаи қору савдою тичорат.

– Одами бадавлат ҳамин хел мешавад: – гуфт Содик. – Ғами онҳо аз ғами мо ҳам қалонтар: Моламу мулкам чӣ шуд? Дуқонам чӣ шуд? Сароям чӣ шуд? Боғам чӣ шуд? Ғами бозор, ғами нарху наво, ғами пул, ғами давлат, ғами чиз... Аммо камбағалҳо фақат як ғам доранд: ғами зиндагӣ – рӯзамонро чи хел гузаронем... Мо аз дузд наметарсем, мо ғами боғу роғу замини бисёрро

намехӯрем. Худо ҳамин рӯзамонро расонад, шукр мекунем, фардо боз худаш подшоҳ!

– Ту калонҳо барин гап мезанӣ! – гуфт табассум карда Ҳалимҷон. – Ин гапҳоро аз кӣ ёд гирифтӣ?

– Дадем мегӯянд, – гуфт Содик ва аз ҷояш хест. – Рафтем, ман асои ба шумо сохтагема нишон диҳам.

Онҳо ба қишлоқ даромада, рост ба ҳавлии Содиқино рафтанд. Дар ҳавлии Содик модараш гиря мекард, ҳамсояҳо чамъ шуда буданд, ғавғое барпо шуда буд. Падари Содик ба рӯи кати тахтагии рӯи ҳавлӣ менишаст. Касе ба сари вай намад сӯхта монда бо латта мебаст. Ба пурсиданҳои Содик модараш гуфт, ки барои об шуда задаанд.

– Навбати об аз они мо буд-ку? – гуфт Содик.

– Замон замони зӯроварон шудагӣ! – гуфт падараш ва ба Ҳалимҷон чашмаш афтада илова намуд: – Ана, одами ин бойбача мана зада, обро гирифт.

– Одами мо? – ҳайрон шуда пурсид Ҳалимҷон. – Кӣ будааст вай?

– Номашро намедонам, рафта худатон фаҳмед, бойбача! Кошки ҳамсояи мо пес мешуд, маҳав мешуд, кофир мешуду оби зӯровар намешуд!

Ҳалимҷон гап назаду ба қафо гашта, давон-давон ба сӯи чорбоғашон рафт. Содик ба дасти падараш аз офтоб об рехта истода гуфт:

– Ҷӯрем, Ҳалимҷон гуноҳ надорад...

– Ҳоли сабр карда ист, чӯрет калон шавад, – гуфт падараш, – бо ҳамон асои ту сохтагӣ зада баданатро абгор мекунад. Бедарак нагуфтаанд, ки оқибат гургзода гург шавад!

– Не, вай гург не, гург не! – гуфт боз таъкид карда Содик...

Дар ин байн Ҳалимҷон оташинона тохта ба чорбоғ расид, дар дами дарвозаи боғча дид, ки фойтуни амакаш Самадхоҷа истодааст ва фойтунчиӣ ӯ аз ҷӯи пуроб бо сатил об гирифта, фойтунро шуста, аз чанг пок карда истодааст.

– Кӣ омад? – пурсид Ҳалимҷон. – Амакам омаданд?

– Ҳа, амакатон омаданд, дар шипанги нав роҳат до-ранд.

Шипанги нав мисли хонаи чордара, аз тахта ба болои хамин ҷӯи калоне, ки аз даруни чорбоғ гузашта меомад, сохта шуда буд. Азбаски ин шипанг аз даруни боғ ва сари ҳавз бо дарахтони қатори бодому муруд ва гулбуттаҳои калони гули садбарги сурх панаҳ буд, ин қисми пеши дарвозаи боғ то як дараҷа мардона ба шумор ме-рафт. Ва агар дар чорбоғ занҳо бошанд, хешу таборони наздик метавонистанд дар он шипанг истироҳат кунанд.

Ҳалимҷон рост ба пеши шипанг рафтӯ дид, ки амакаш Самадхоҷа бо писари калонии худ ба рӯи кӯрпачаҳои мулоим нимпахлу зада, картабозӣ мекунад. Ҳалимҷон салом дода, ба рӯи шипанг баромаду гуфт:

– Ин ҷӯй аз об холӣ буд, кӣ об сар дод?

Самадхоҷа бо таачҷуб ба вай нигоҳ карда гуфт:

– Кӣ сар меод, мо фармудем, одамҳо рафта обро кушоданд.. Ба хамин ҳам ақлат намерасад?

– Ин об имрӯз аз они Содикино, навбаташон! Шумо фармудед, одаматон рафта, сари падари Содикро кафонда обро ба ин ҷӯй гардондааст. Барои мо ин хел оби хунолуд лозимият надорад!

– Чихо мегӯй, чиянам? – хандид Самадхоча. – Со-
дикаш кӣ? Навбаташ чӣ? Об оби Худодод, ба хар кучо,
ки кушой, рафтан мегирад?

– Не, об имрӯз навбати мо не, навбати дигарон аст.
Шумо фармудед, одаматон рафта сари ҳамсоҷамонро
кафондааст. Ман ин гапро ба дадем мегӯям, мо зӯровару
одамкуш ном баровардан намехоҷем!

Самадхоча гап назаду қартаро ба рӯи қолин партофт
ва аз ҷо бархоста нишаст, тугмаҳои камзӯлашро гузаро-
нидан гирифт. Писараш, ки ҷавони навомӯхт буд,
дарҳол қартахоро ғундошта, даста карда ба кисааш гу-
зошт.

– Мо одамкуш бошем, шумо рафта ба дадатон не, ба
миршаби калони Бухоро хабар диҳед! Хез, писарам,
рафтем. Дигар пою қадами мо ба ин ҷоҳо намерасад.

– Шинед, дада! – гуфт писари Самадхоча. – Ин бачаи
беақл номаъқулии бисёре мекунад, ба ҳамин ҳам хафа
мешавед?!

– Худи шумо номаъқулӣ мекунед ва номаъқулии аз
ҳадду андоза зиёдашро кардаед! – гуфт саҳт карда
Ҳалимҷон. – Канӣ зудтар аз чорбоғи мо қадами но-
муборакатонро канед, ки гардаш намонад!

– Сағбача! – гуфт Самадхоча ба Ҳалимҷон даст бар-
дошта, вале ҷшамони оташбор ва мардона истодани ўро
дида худро нигоҳ дошт. – Занам, ки гард-гард шавӣ!

– Аз ҷонатон умедатонро канда бошед, ин корро ме-
кунетон! – гуфт Ҳалимҷон. – Ҳамаи ҷабридигон бо
табару корду бел зада на аз шумо асар мемонанд, на аз
писаратон ва на аз ғойтуну одамҳоятон! Онҳо ба як
овози ман мунтазир. Зудтар дафъ шавед аз ин ҷо, ки
хунрезӣ нашавад!

Ин хел ранг гирифтани сухбатро дида, писари Самадхоча аз падараш тезтар худро ба сӯи дарвоза кашид, аз паси вай худи Самадхоча зери димоғ ғур-ғуркунон, ҳақораткунон аз дар берун рафт ва пас аз андаке фойтун ба роҳ даромад ва Ҳалимчон нафаси осудае кашид. Саркор хайрон шуда давида ба пеши шипанг омаду пурсид?

– Гардам бойбача, чӣ воқеа рӯй дод?

– Зудтар рафта ин обро ба тарафи заминҳои Содикино равона кунед!

Ин фармон чунон ба қатъият гуфта шуда буд, ки саркор фақат «хуб, хуб!» гӯён каландро ба даст гирифта аз дар берун рафт.

Ҳалимчон ба рӯи кӯрпача нишасту ба оби чӯ назар дӯхт. Об лойолуд буд, лекин лойолуд бошад ҳам барои деҳқон давои ҷон буд. Ба заминҳои лабташна, ба заминҳои деҳқонони бенаво ҳар қатраи ин об мисли дурру гавхар аст. Аммо Самадхоча барои шустани фойтуни худ ва салқин шудани шипангаш сари падари Содикро зада мекафонаду обро аз заминҳои ӯ ба ин тараф мегардонад. Деҳқон мемурад, деҳқон ҷон меканад, деҳқон сари худро барои ин об ба зери табар мегузорад, хун мехӯрад... Ин ба Самадхоча дахл надорад. Яқсоата роҳати вай аз ҳаёти ҳазорҳо мардуми меҳнаткаши бенаво афзалтар аст! Аҷоиб мардумони бераҳм ҳастанд дар ин дунё!..

Ҳалимчон нафаҳмида монд, ки оби чӯй оҳиста-оҳиста кам шуда ва ниҳоят тамоман аз ҷараён монд. Бале саркор обро ба тарафи заминҳои Содикино кушод. Инро аз ҳаёл гузарониду аз ҷо бархост...

Вақте ки ба сари ҳавз, ба сари модару хоҳаронаш рафт, онҳо аз ҳамаи мочаро аллакай огоҳ буданд.

– Ту раҳмдил ҳастӣ, писаракам, ту инсон! – гуфт модар сари ӯро сила кард. – Нағз кардӣ, офарин!..

Робиа инро медонист, ки Ҳалимҷон раҳмдил аст ва хоҳарашро гирёну бирён наместонад ва албатта ба тарафи ӯ гузашта бо падараш гап мезанад, бинобар он ба ӯ зорию тавалло кард. Ҳалимҷон ҳам ба вай ваъда дод, ки бо падараш дар ин бора суҳбат мекунад.

Боре падару писар дар меҳмонхона танҳо монданд. Аҳмадхоҷа аз Москва касал шуда омаданааш ин ҷониб, ба сарои пӯст ҳам намерафт, бештар дар меҳмонхона менишаст ва албатта, касеро ҷеғ зада, бо ӯ чақ-чақ мекард. Имрӯз касе набуд, ки бо ӯ суҳбат кунад. Инчунин аз Москва, аз духтури махсуси вай як мактуб расида буд, ки барои хондани он чашмаш камқувватӣ мекард. Бинобарон, Ҳалимҷонро ҷеғ зада, аввали қор ба вай мактубро дод, ки баланд-баланд хонад. Духтур навишта буд, ки Аҳмадхоҷа эҳтиёт кунад, бо қори савдою тичорат машғул шуда, худашро қоҳонданааш хуб не. Вай бояд асабашро табобат кунад. Аз ҳама ҷо хотирашро осуда дорад ва хуб истироҳат кунад.

– Аҳволам хуб не, писарам, – гуфт Аҳмадхоҷа. – Табибҳо як дараҷа маро ба по хезонда бошанд ҳам, дард аз баданам дур нарафтааст. Метарсам, ки шуморо ятим монда мурам.

– Худо ниғаҳ дорад, – гуфт Ҳалимҷон. – Ҳоло шумо боқувват ва тандуруст ҳастед. Духтурҳо барои қорнома нишон додан ҳамин тавр муқолиға мекунанд.

– Илоҳӣ ҳамин тавр бошад!. – гуфта монд падар ва пас аз каме илова намуд: – Аммо ба ҳар ҳол ман пеш аз мурданам бояд ду қори муқимро ба иҷро расонам: авва-

лаш хоҳарат Робиаро ба шавҳар дода, хотирчамъ шудан, дуюмаш...

– Ман фаҳмидам, – гуфт нохост сухани падарашро бурида Ҳалимҷон ва пешхезии худро дарҳол хис намуда хомӯш монд.

– Ҳа, гап зан, чӣ гуфтани будӣ? – гуфт падар.

– Ман фаҳмидам, ки – гуфт Ҳалимҷон, – шумо ойбӣ Робиахонро ба ака Ҳамидхон фотиҳа кардед?

– Ҳа, аз Ҳамидхон беҳтараш нест.

– Аммо Робиа намехоҳад.

– Духтарҳо ҳеҷ вақт рӯирут намегӯянд, ки онҳо ба шавҳар кардан розӣ ҳастанд. Ин нози духтарӣ аст, ки ҳоло ту намефаҳмӣ.

– Не, дадаҷон! – гуфт бо катъият Ҳалимҷон. – Ойбӣ Робиаҷонам ба ман асрори дилашро гуфт, Ҳамидхон ба вай маъкул не, бо вай зиндагӣ кардан намехоҳад.

– Хайр ман чӣ кор кунам? – гуфт падар музтарибона ва каме хомӯш истода, ба андеша фуру рафт. Ба ғайр аз Ҳамидхон, ки ҷону чигари худаш аст, ба дигаре духтари худашро пешкаш карда натавонад. Робиа пирдухтар, гуфта аз ҷои дигар хостгор наояд, дигар дар ҳақиқат вай чӣ кор кунад?

– Ман ба вай аз кучо шавҳари мувофиқи табъашро ёбам? Ҳамидхон ҷону чигари худамон, одами бечора, фақир ва дасти мо ба гиребонаш мерасад. Аз бойбачаҳои бебок, аз бегичонҳои нодон, ки ба молу мулки падар ғарқа шуда, аз дунё чизе нафаҳмидаанд, Ҳамидхон сад бор авло! Робиа ақл надорад, ин чихатҳои зиндагиро намефаҳмад, писарам. Ман нағз медонам, ки ақли ту ба ин мерасад ва чӣ тавре ки гуфтам, дар зинда буданам, сари

хохаратро дуто кардан ва ўро ба хонаи шавҳараш фири-стодани ман шарт аст. Агар Ҳамидхонро не гуфта, мунтазири шавҳари дилхоҳи Робиа шуда шинам, вақт мегузарад ва як дасти ман аз гӯр берун мемонад.

– Гапатон дуруст, дадачон! – гуфт Ҳалимчон. – Лекин Робиа бадбахт шуда монад, боз ба шумо мушқил мешавад. Наход, ки ягон илоҷ ёфт нашавад?

– Илоҷи ёфтагии ман ҳамин, писарам! – гуфт Аҳмад-хоча бо овози хаста. – Ҳамидхон ба худаш нигоҳубин кунад, дили Робиаро мекашад. Ту парво накун, насиб бошад корҳо нағз шуда меравад. Хайрият ки Худо туро ба ман додааст. Ҳамаи умедам ба ту, писарам. Дар оянда соҳиби молу мулки ман худат мешавӣ. Додарат, хоҳаратро худат васӣ мешавӣ! Бинобарон, ту ба гапи ман гӯш андоз: Робиаи нодонро фаҳмон, ки ба вай аз Ҳамидхон беҳтар шавҳар намешавад. Ҳамидхон ба вай мутеу мулеъ¹ мешавад, Ҳамидхон ўро ба сараш бардошта мегардад, модари Ҳамидхон дар хизматаш мешавад... Баъд аз ин ҷо дур намеравад, иморати ҳавлии нав сар шуд. Ҳамин ки иморат ба охир расид, тӯй мекунем. Робиа мисли маликаҳо дар қасри нав зиндагӣ мекунад.

Ҳалимчон фикр карда истода, донист, ки падараш рост мегӯяд. Бинобарон, гуфт:

– Майлаш, ман бо вай гап мезанам.

– Ҳа, гап зан, писарам, гап зан! Баъд аз оне ки тӯйро гузаронида, хотирчамъ шудем, ту маро гирифта ба ҳаҷ мебарӣ, ба хонаи Худо рафта зиёрат мекунем.

– Хондани ман чӣ мешавад?

¹ Дурусташ: мулаъ.

– Баъд гашта омада мехонӣ! Худи сафари Маккатулло як мактаби калон. Ҷаҳон мебинӣ, бо оламу одам шинос мешавӣ!

– Майлаш-ку, лекин шумо он қадар сихат не, роҳ дур...

– Насиб бошад, ба ҳаҷ ки баромадем, дарду ранҷо дур мешаванд.

– Кошки... – гуфт Ҳалимҷон.

Инак ҳамаи кор мувофиқи гуфтаи падар шуд. Дар ҳавлии калон тӯй барпо гашта буд. Ҳофизҳо месурӯданд, навозандагон менавохтанд, хизматгорон медавиданд, мардуми гирду атроф гузар-гузар омада ош мехӯрданд, залла мегирифтанд ва дуо карда мерафтанд.

Дар ҳавлии дарун ҳам одам бисёр буд. Хонаи калон, хонаи боло, хонаҳои поёни суфа ҳама аз меҳмон пур буд. Созандаҳо доира зада, хониш карда, мераксиданд; кайвониҳо дастурхон мепартофтанд. Лаълиҳои ширавор ва табақҳои кабобу ошро ба хонаҳо мекашонданд...

Дар ҳавлии навсохт, ки барои келину домод муайян шуда буд, як ҳафта ин тараф Ҳамидхон ва модараш кӯчида омада буданд. Ҳоло дар ин ҳавлӣ баъзе як хешу таборҳо чамъ омада буданд ва хонаи келину домодро оро медоданд. Ин хонаи калони ёздаҳболор буд. Нақшу ниғори он, ки нав аз зери мӯқалами санъаткорон баромада буд, чашми касро хира мекард.

Ба фарши хона қолини хушобуранги «Қизилаёқ» партофта шуда буд. Дар як кунҷи пешгоҳи хона чимлик зада шуда буд. Гирдогирд ба девори хона тор кашада куртаҳо, калтачаҳо, камзӯлҳо, рӯмолҳо ва ғайра либосҳои келин, ки ҳама аз шоҳию баҳмалу зардӯзию кун-

дал буд, овехта шуда буданд. Дар меххо чома ва камзӯлҳои домод, каллапӯшҳои зардӯзию кундал овехта ва гузошта шуда буданд. Ду-се нафар занҳои наздики домод ханӯз ҳам ба зебу ороиши хона машғул буданд.

Дар хонаи майдатари дигар, ки барои модари Ҳамидхон муайян шуда буд, ҳоло Самадхоча, худи Ҳамидхон ва модари вай дар сари дастурхон гирд омада, суҳбат карда менишастанд.

– Ман, чиянам, – мегуфт Самадхоча ба Ҳамидхон, – аз таҳти дил хурсанду шодам, ки ту домоди Аҳмадхоча шудӣ. Барои ту аз ин баландтар бахту толеъ намешавад.

– Кӣ медонад, тағой, – мегуфт Ҳамидхон. – Илоҳӣ бо арӯс ситораамон рост ояд, набошад бахту толеъ намешавад.

– Э, арӯс чӣ! Гап дар сари пул, гап дар сари давлат бачем! Ситораи арӯс рост меояд, ё не, ин ба ту дахл надорад. Ту кори медонистагии худатро мекунӣ: ба пулу давлати занат соҳибӣ мекунӣ!

– Занам чӣ пулу давлат дорад?

– Падари занат давлат дорад! Чунон боигарӣ дар пешат истодааст, ки ба так-так намеғунҷад. Насиб бошад. бою бадавлат мешавӣ, аз дунё бениёз мешавӣ!

Ҳамидхон хандиду дигар гапе назад.

– Ба гапҳои тағоят наханд, писарам, – гуфт модар, ки то ба он дам хомӯш меистод. – Ҳар кӣ давлат дошта бошад, ҳам дар ин дунё роҳат мебинад, ҳам барои охират тараддудашро мекунад. Ана, додарам Аҳмадхоча мехоҳад, ки ҳаҷ рафта, ба даргоҳи Худо аз гуноҳонаш омурзиш талабад. Аз Бухоро ба Макка рафтан кори ҳар кас не. Агар давлат дошта бошӣ, ба Макка меравӣ, фар-

зи худро ба чо меорӣ ва Худо дар охират чои туро дар чаннат мекунад.

Ба ҳаҷ рафтани шудани бародарамон рост бошад? – пурсид Самадхоҷа.

– Рост, – гуфт хоҳараш, – гуфтааст, ки тӯйро гузаронида ба роҳ мебарояд.

– Худаш базӯр рост гаштаасту боз ба сафар мебарояд?

– Намедонам...

– Хайр, агар дар роҳи ҳаҷ кас мурад, шаҳид мешудааст, – гуфт Самадхоҷа ва хомӯш монд.

Вай, ки молу давлаташ сарфи қарзу варшикаст шуда буд, ягона роҳи халосии худро аз мероси бародари бадавлати худ медонист. Шабу рӯз аз Худо мехост, ки Аҳмадхоҷа зудтар мураду ӯ соҳиби молу мулки бародараш гардад. Зеро ки писарони Аҳмадхоҷа ҳанӯз ҷавонанд ва аз рӯи шарият васии молу мулки онҳо фақат Самадхоҷа бояд шавад. Хабарӣ ба ҳаҷ равона шудани Аҳмадхоҷа барои ӯ фоли хайр шуд ва ӯ муҳаққақ медонист, ки бародараш ташвиши роҳро тоб оварда наметавонад ва ба зудӣ хабарӣ мурдаи ӯ мерасад...

Як рӯз пеш аз ба сафари ҳаҷ баромадани Аҳмадхоҷа табиби хоси ӯ, ки аслаш аз Ҳиндустон буда, муддати чанд сол ин тараф дар Бухоро зиндагӣ мекард, ба дидаани ӯ омад.

– Ман худам ҳам, – гуфт Аҳмадхоҷа, – ба шумо кас фиристодани будам, пеш аз ба сафар баромадан баъзе маслиҳатҳо пурсида, баъзе давоҳо гирифтани будам.

– Аммо ман шабу рӯз дар бораи саламати шумо фикр мекунам, чанаби бай! – гуфт табиб. Вай бо лаҳҷаи форсии ҳиндустонӣ «о»-ро «а» карда ва ҳарфи «р»-ро хоида сухан мекард.

– Саломат бошед, чаноби ҳаким! – гуфт бой. – Ман инро медонам ва барои ҳамин ҳам ба шумо ихлос дорам... Пас чӣ маслиҳатҳо медиҳед? Ман чӣ кор кунам, ки сихат-саломат ба Макка рафта расам?

– Расташрго агар гӯям, чанаби бай, – гуфт табиб, – ин сафар барои шума мушкил! Лекин Худо, насиб бошад, мушкили шумаро осон мекунад, Натарсед, далер бошед, дилра қавӣ доред! Ма ба шума баъзе дарӯҳа тайёр карда овардем. Ана ин шарбат барои ҳазми таам аст, ана ин маъчун барои қувваи дил аст, ана ин ҳаб... ин ҳаб як да-руи нав аст, ки шума ҳанӯз истеъмол накардед, ин барои қувваи аъсаб аст...

Табиб аз кулбори худ доруҳоро як-як бароварда ба назди бой гузошт ва баъд гуфт:

– Чанаби бай, чӣ тавре ки адати маст, меҳаҳем, ки барои итминани хатири чанабашон аз ин даруҳа дар назди худатон як-як хӯрда, ба бехатарии инҳа шумара баварӣ ҳасил кунанем...

– Не, не, ҳочат надорад! – гуфт Аҳмадхоҷа, ки ба ин табиб боварӣ дошт. Лекин табиб ба пиёла шарбат рехту чашмашро пӯшида, аз байни ҳабҳо як дона ҳабро гирифта хӯрд ва бо табассум ба рӯи бой нигоҳ кард.

Бой доруҳоро як-як аз назар гузарониду ба табиб ташаккур гуфт ва як тиллои панҷсӯмаро бароварда ба дасти ӯ дод. Табиб набзи бойро диду ба ӯ боз баъзе маслиҳатҳо дод ва пас хайру хӯш карда баромад.

– Ма меҳастам, ки – гуфт вай дар рӯи ҳавлӣ, – чанаби байра гусел кунем ва та ба Каган мушайиат намоем, амма чӣ илоҷ, ки чанаби қазии Ғичдуван саҳт бемор шудааст ва имрӯз ма маҷбурем, ба дидани ан кас ба Ғичдуван равам.

– Ҳеч боке не, – гуфт бой. – Ҳамин омаданатон кифоя! Хайр, саломат бошед.

Табиб аз ҳавлии Аҳмадхоҷа баромада, рост ба ҳавлии худаш, ки дар гузари Мехчагарон буд, рафт. Дар меҳмонхонааш даромада, Самадхоҷаро дид, ки мунтазири ӯ нишастааст.

– Хӯш, чи кор кардед? – пурсид Самадхоҷа. – Доруҳоро супурдед?

– Ҳамаи даруҳара супурдем ва барои итминани хатираш як-як аз ин даруҳара хӯрдем.

– Ҳабро ҳам хӯрдед?

– Хӯрдем.

– Акнун чӣ мешавад? Ё шумо мемуред, ё ҳабатон бекора будааст.

– Не, ҳаби ма караист, ки инра худи шума нағз меданед. Вай ба адамаш қаргар мешавад. Ба ма ки пеш аз ин даруҳаи лазимаро истеъмал карда будем, зараре намерасонад.

– Ин тавр бошад, бисёр нағз! – гуфт Самадхоҷа.

– Ана ин панҷ дона тиллои чарангосӣ аз нӯги хамир фатираш!

Табиб тиллоҳоро гирифта ба ҳамёнаш андохту гуфт:

– Мактуб чӣ?

Самадхоҷа хандид.

– Аз расвой метарсед?

– Ма абрӯй дарем, ба ма мардум бавар мекунанд...

– Майлаш, мактубро ҳам гиред, лекин агар маро фиреб дода бошед, ман бо сад роҳ гуноҳи шуморо исбот карда метавонам.

Табиб гап назду мактубро гирифта кушод ва ба он чашм давонд. Мазмуни мактуб чунин буд:

«Дӯсти муҳтарам, чаноби мустатоб Салоҳиддину давлатро буда бошад, ки ин ҷавониб мо ҳама сихат ва саломат буда, ба дуои ҷондарозии он чаноб шабу рӯз, балки аладдавом машғулем. Илоҳи саломату офияту комёбу комрон бошед... Баъд, маълуми чанобашон бод, ки камина яке аз дӯстони дуогӯй ва яке аз хайрхоҳон ва муҳиббони чанобашон мебошам, ки ин ба шумо равшан ва ҳувайдост. Ҳар муваффақият ва комёбии шумо сарфарозӣ ва хушбахтии мост, ҳар ноомад ва сактаи кори шумо бадбахтӣ ва сарпастии мост. Бинобарон, ба ҷавобашон бо сад ҳичлат ва ноилочӣ арз мекунам, ки дар ин ҷо дар Бухорои шариф ба номус ва шарафатон раҳна ворид омад ва афифаи мастураатон фирефта ва тасхири як нохалаф гардид. Ин, бадин тариқ аз тарафи камина дӯсти шумо кашф ва ифшо гардид: дар Бухоро Муҳаммад Каримхон ном як табиби ҳинду ва ё афғон ҳаст, ки бародари аршади мо – Аҳмадхочаро табобат мекунад. Азбаски бемории бародарам кашол ёфт, рӯзе хостам, ки номаълум аз ин табиб рафта аз кирду кораш ва ахлоқаш хабар гирам ва баъд ба хонаи худаш бо ӯ дар хусуси саломатии бародарам сухан кунам. Вақте ки вай аз ҳавлии бародарам баромад, ман ҳам номаълум карда, аз паяш равон шудам. Табиби ҳинду ба тарафи ҳавлии худаш нарафта, ба тангкӯча ва паскӯчаи гузари Даббиён даромада рафт. Ман ҳам аз ӯ... Ниҳоят ба гузари шумо расид ва ба гирду атроф бодикқат синча карда, ба дарвозаи ҳалии шумо дохил шуд. Азбаски ман набудани шуморо медонистам, ҳайрон шудам, ба дил воҳима афтод ва гумон кардам афифаи мастураи шумо ба ягон дарде гирифтोरанд ва табиб ба илочи он омадааст. Бинобарон,

аз паси табиб ба ҳавлӣ даромада хабар гирифтанд хо-
стам. Аммо, хайҳот, ки дарвоза аз дарун занҷир шуда
буд. Инро дида ғайрат ва номусам ба ҷӯш омад. Дар
шафати ҳавлии шумо як ошноӣ ман ҳаст, ки ӯро шумо
медонед – Абдурасули Намак. Ноилоҷ дарвозаи ӯро тақ-
тақ задам, хулаш баромада кушод, маҷбур шудам ӯро
қасам ба ҳифзи асрор дода, воқеаро ба миён гузорам ва
ҳарду ба боми болохонаи ӯ баромада ба ҳавлии шумо
назар кардем. Он чиро дидем, ки чашми душманатон
набинад: Афиҷаи мастураи шумо даст ба оғӯш бо табиб
аз хона баромад, то ба роҳрави ҳавлии берун ӯро гусел
карда, бӯсида ба хона баргашт. Маълум, ки дар хона ҷӣ
ҳодисае рӯй додааст! Азбаски ман ахлоқи ҳасанаи афи-
ҷаи мастураи шуморо медонам, медонам, ки вай зани
мусулмон ва худотарс аст, ба ин варта афтодани ӯ бе-
шак аз ҳилаю мақри табиб аст. Шояд вай ба зани шумо
ягон доруи шайтонӣ хӯронда бошад, шояд ӯро афсун
карда ба дом дароварда бошад; ба ҳар ҳол коре шудааст,
ки барои ҳамаи мо сарпасти меорад. Азбаски дар ин кор
раъй ва савобдиди ҷаноби шумо шарт ва лозим аст,
воқеаро ба тафсил навиштам. Он тараф ба ихтиёри ху-
датон мабнист. Ҳар ҷӣ фармоед, мо, дӯстон, ба иҷрояш
ҳозир ҳастем. Адой Мулло Самадхоҷа».

– Хондед? – пурсид Самадхоҷа. – Агар ин хат ба
дасти Салоҳиддин мерасид, агар саратон садто мешуд
ҳам, ягонтаашро саломат намебурдед!

– Лекин ту ҳам адами хуб нестӣ. инра ма меданам! –
гуфт табиб. – Кудам барадар марги барадарашра хаста-
аст?!

– Гурусна ба шамшери бараҳна мезанад, гуфтанд! –

гуфт Самадхоча. – Дигар илочам нест. Лекин инро донед, ки мо ба ҳамдигарамон вобаст, агар шумо хомӯш бошед, ман ҳам хомӯш! Пои мурғ чандто!

– Якта!

– Ҳа, офарин! Шумо то фардо бегоҳӣ аз хона намебароед, ба Ғиждувон рафтагӣ!

– Бале, бале! – гуфт табиб ва Самадхочаро гусел кард.

Пас аз ба сафар рафтани Аҳмадхоча ҳавлии калон якбора хомӯш ва бекас барин шуда монд. Азбаски Ҳалимҷон ҳам бо падараш рафта буд, Алимҷон ғамгин ва малул ва камтар шӯхӣ мекард.

Аммо Самадхоча, ки пештар ба ин ҳавлӣ хеле кам меомад, акнун ҳар рӯз меомадагӣ, мисли падар аз ҳоли хурду калони ин ҳавлӣ хабар мегирифтагӣ ва соатҳо дар меҳмонхонаи майдаи ҳавлии берун бо гумоштагон ва одамони бародараш суҳбат карда менишастагӣ шуд. Аз ин кирдори ӯ ҳама хурсанд ва ин рафтори ӯро ҳатто одамони беруна таҳсин мекардагӣ шуданд. Як фақат Ҳамидҷон ва модараш пай бурда буданд, ки Самадхоча чӣ мақсад дорад. Гоҳе модару писар дар танҳои нишаста, дар ин бора суҳбат мекарданд.

– Тағот, Самадхоча, имрӯзҳо бисёр меомадагӣ шуда мондааст, мегӯм...

– Ҳа, ба ҳавлии калон!

– Ба ҳавлии мо омада чӣ кор мекунад?! Аз мо чӣ умед дорад? Аз як даста китоби дарсии ту ба вай чӣ фоида?

– Худаширо ба чашми мардум нағз карда нишон медиҳад: донетон, ки ман ягона васӣ ва ғамхори бачаҳо ҳастам! Ҳоло тамошо мекуни, ин ҳаромхӯри мурданӣ

давлати худашро барбод дода, акнун чашм ба давлати Аҳмадхоча дӯхтааст. Мехоҳад, ки ба ҳама чиз соҳиб шавад, ба ҳеч кас чизе надиҳад.

– Шариат ҳаст, ҳокиму қозию адолат ҳаст! Наход, ки ҳамаро ба як сӯ гузоранду Самадхоча гӯянд!

– Эй бачем, ту сода ҳастӣ, ҳанӯз ҳам бурудӯз ва кори ин фиребгарҳоро намедонӣ! Ман медонам, ки Самадхоча як қадами худро бефоида ба ҳеч ҷо намемонад. Агар фоидаи худаш бошад, аз ҳеч чиз рӯ наметобад ва ба ҳеч кас раҳму мурувват намекунад, хоҳ апа, хоҳ ака ва хоҳ ука!

Дар ҳақиқат Самадхоча имрӯзҳо ба вазъияти танг афтода хеле асабӣ, хеле бераҳм ва бемурувват шуда буд. Аз рафтагон хабаре намерасид, қарзхоҳони ӯ корашро ба қозихона кашиданӣ, ҳавлию чояшро гирифта, ӯро ва аҳли байташро ба кӯча партофтани буданд. Вай мисли сағ тайёр буд, ки пои онҳоро лесад, ба назди онҳо думчунбонӣ кунад ва лобаю зорӣ намояд, то ки боз як моҳи дигар ба вай фурсат диҳанд, аз гиребони ӯ даст бардоранд. Як моҳи фурсатро гирифт, вале дилаш ноором буд, боварӣ надошт, ки дар ин як моҳ хабари марги бародараш мерасад ва ӯ ба молу давлати бепоёни Аҳмадхоча соҳиб мешавад.

Шабҳо хобаш намебурд. Шабҳои дарози тирамоҳ торик, ваҳмангез ва сард буданд. Аз сӯроҳ ва тарқишҳои тирезаҳои хона ҳуввас зада шамол мебаромад, ба рӯи ҳавлӣ баргҳои хазон, ки аз тоқ ва аз ягона дарахти тут рехта буданд, хиширросзанон даву хез мекарданд. Шамол онҳоро гоҳ ба боло, гоҳ ба поён, гоҳ ба тирезаҳои оварда мезад... Дарҳо шаракқос мезаданд, дарахт ва тоқ

ғуррос мезаданд, тирезаҳо ғичир-ғичир мекарданд, гоҳо дар бом касе давидагӣ барин мешуд...

Ба ҳамаи ин овозҳо гӯш дода истода, Самадхоча меваҳмид, метарсид ва хобида наметавонист... Ба худаш мегуфт, ки чаро дигар вақтҳо ин тавр набуд? Чаро тирамоҳҳои гузашта вай ин овозҳоро намедонист, ки шабҳои сарди ин айём чӣ ваҳмангез, чӣ пурдаҳшат ва дарозанд...

Бале, он вақтҳо вай давлат дошт, тичорат дошт, даст-мояи калон дошт ва бинобарон, фароғат дошт. Акнун ки муфлис ва гадо шуда мондааст, акнун қарзхоҳон ўро ба танг овардаанд, на хоб дорад ва на фароғат! Лаънат ба ин кори савдо ва тичорат, ки якеро ба осмони ҳафтум мебардораду якеро ба зери замин мезанад! Чаро вай касби дигар нагирифт, чаро миршаб нашуд, чаро мансабдор нагашт?! Чаро, чаро?! Агар мансабдор мешуд, кор накарда, майна об накарда, беташвиш зиндагӣ мекард! Чаро савдогар шуд, тоҷир шуд ва ухданобарой кард! Шикаст хўрду ҳама молу давлаташро аз даст дод. Аҳмадхочаи ноинсоф намехоҳад, ки ба вай ду-се ҳазор сўм дода, аз вартаи муҳлик халос кунад! Майда-чуйда ёрӣ доданҳои вай фақат барои рӯзгузаронӣ мерасад... Аммо барои рост кардани қоматаш, барои боз ба роҳ андохтани осиеби савдо пули калон лозим. Пули калон ё бо тичорат, ё бо дуздӣ, ё аз мерос мерасад. Вай ҳозир аст, барои ба даст овардани пули калон аз ҳеч кор рӯ натобад. Ҳоло осонтарин ва аниқтаринаш – гирифтани мерос аст. Лекин агар вай хомӯш ва осуда гардад, аз мерос ҳам пули калон ба даст намеояд. Зеро ки агар пас аз мурдани бародараш чизу давлатро тарака кунанд, ба вай чандон давлати калон намерасад. Аҳмадхоча чор писар,

чор духтар, чор зан дорад, хоҳар дорад, додар дорад...
Боз хешони дуру наздик ёфт шуда мемонанд. Ба ҳамаи онҳо тақсим шавад, давлати қорун намерасад!

Не, коре кардан лозим, ки ҳамаи молу давлат як дараҷа ба худӣ ӯ монад. Вай ки сер шуда, коматашро рост кард, баъд гиранд, гирифта гиранд! Эй Худо, ба додам рас! Давлати бародарамро насиби ман кун! Маро аз хорию мазаллат раҳон!

Бо ҳамин хаёлҳо хобаш мебурд ва боз ба ҳамин мавзӯи хобҳои парешон мидид. Гоҳо ба ҳавзи пур аз зарғӯта мезад, тиллоҳоро ба кисаҳо, ба бағал, ба даҳон ва ба ҳар ҷо ки метавонист, ҷо мекард; гоҳо сарлучу пойлук аз паси аробаи тилло давида-давида, ба он расида наметавонист ва беҳол шуда дар роҳ афтада мемонд... Субҳ монда шуда, ба обу арақ тар шуда, аз хоби гарон бедор мегашт...

Имрӯз ҳаво беабр, офтоби дурахшон дар осмони нилгун хуррамона нур мепошид. Ҳавои босафои рӯзи тирамоҳ ба вай илҳом бахшид; дасту рӯяшро шуста, бо иштиҳо ношто кард ва баъд як пиёла ҷои кабудро дар даст дошта истода, андеша намуд: худ ба худ гуфт, ки илоҷи воқеа қабл аз вуқӯъ бояд кард!

Аз ҷо бархосту ба мадон даромад. Дар он ҷо аз байни латтакуҳнаҳо кӯзачаеро ёфта гирифт. Дар даруни он кӯзача даҳ дона тиллои даҳсӯмӣ, даҳ дона тиллои панҷсӯмӣ, як ангуштари алмос ва як ангуштари бриллиант буд...

Самадхоҷа ду тиллои даҳсӯма ва даҳ тиллои панҷсӯмаро гирифта ба киссааш гузошту боз даҳони кӯзачаро баста ба ҷояш монд.

Аз мадон берун баромада, дари онро занчир кард ва дар рӯи ҳавлӣ занашро вохӯрда гуфт:

– Агар касе маро суроғ кунад, гӯй ки намедонам ба кучо рафтанд, баъди пешин дар ҳавли калон мешаванд.

Занаш хуб гуфт ва дарвозаро аз пасаш занчир кард. Самадхоча бо тангкӯчаю пасткӯчаҳо роҳ гашта, ба қозихона расид. Аз маҳрамҳои назди дарвоза пурсида донист, ки эшон и қозикалон дар меҳмонхонаи маҳкама, ҳамин ҳоло аз дарсгӯйхалос шуда, бо ҷаноби раиси калон суҳбат карда нишастаанд.

Вай ба даҳлезии хонаи калон рафта даромаду бо маҳрами хоси эшони қозӣ салому алейку пурсупос кард ва азбаски дар даҳлез касе набуд, дарҳол аз кисааш даҳпонздаҳ танга гирифта, ба дасти ӯ реҳт ва бо табассум ба рӯяш нигоҳ кард. Маҳрам як ба тангаҳои нуқраи кӯтур чашм дӯхту ба кисааш андохт ва баъд гуфт:

– Ҷӣ хизмат? Марҳамат кунед!

– Ҷӣ хизмат мешуд? Як арзи бандагӣ-дия! Агар тавонед, ана ҳамин қизи ноарзандаро ба ҷаноби эшон дароварда дода, арзи бандагии маро расонед ва гӯед, ки Самадхоча, додари Аҳмадхоча омадааст.

– Бисёр хуб, ман ҳозир! – гуфту маҳрам аз ҷояш бархост ва дари хонаи калонро кушода дарун даромад. Самадхоча ба кисабағалаш даст дароварда донист, ки тиллоҳои қоғазпеч ҷо ба ҷо истодааст.

– Инаш аз они қушбегӣ, – гуфта аз хаёл гузаронид.

Дар ин дам маҳрам ба назди эшони қозӣ рафта ҳам шуду ба раис нишон надода ба кафи бузургвор тиллоҳои қоғазпечро гузошт. Эшони қозӣ онро кушода дида чашмонашон барқ пошид ва ба рӯи маҳрам бо назари суол нигоҳ кард.

– Чаноби Самадхоча омадаанд, – гуфт маҳрам, – як арзи бандагӣ дорам, мегӯянд.

– Гӯй, дароянд! – гуфт эшони қозӣ ва ба раис рӯ овард: – Ин Самадхоча додари Аҳмадхоча аст, ба гумонам, меҳоҳад, ки дар мавриди қазо карда мондани бародараш мо ӯро васии молу мулк таъйин кунем.

– Каромат карданд, тақсирам, – гуфт раис ба тамаллуки дурӯғӣ.

– Аз ин кор ба чаноби шумо ҳам манфиатҳо бояд расад, не нагӯед!

Дар кушода шуду ба хона Самадхоча даромад ва зуд рафта дасти қозикалонро гирифта ба чашмонаш молиду баъд ба сӯи раис таъзиме карда аз поёни хона нишаст ва сар фуруд овард.

– Хӯш, чаноби Самадхоча, аҳволу саломатӣ чӣ тавр?

– Шукр, дар сояи давлати чаноби олай ва лутфу карамии эшонам ба хубӣ даргузар аст! – гуфт Самадхоча.

– Бародаратон Аҳмадхоча ба сафари ҳаҷи Каъбатулло рафта буд, ҳеч хабаре шуд, ё не?

– Ҳеч хабаре нест, – гуфт Самадхоча гӯё бо ҳасрат. – Бародарам сиҳат набуд, метарсам, ки ҳодисаи ногуворе воқеъ шавад.

– Худо худаши нигаҳдори бандагонаш! – гуфт қозӣ. – Илоҳӣ бародаратон ба нияти пок ва муқаддаси худ ноил гардад!

– Илоҳӣ омин, илоҳӣ омин! – гуфт Самадхоча. – Лекин метарсам, ки ҳодисае воқеъ шавад! Шабҳо хобҳои воҳиманок мебинам... Бинобарон, ба ҳузури чанобашон омадам, ки илоҳи воқеаро қабл аз вуқӯъ бинем...

– Яъне ки – гуфт қозӣ, – агар ҳодисае воқеъ гардад,

шуморо васии молу мулки бародаратон таъйин кунем?

– Писархояш ханӯз болиғ нашудаанд, – гуфт Самадхоча хоксорона. – Метарсам, ки душман аз бадбахтии мо истифода бурда, корашро кунад.

– Майлаш, – гуфт қозӣ, – ана ин ҷо ҷаноби раис нишастаанд... Албатта, дар ин кор маслиҳат ва иҷозати ин кас ҳам камокон зарур мешавад. Ана барои ҳар эҳтимол ҷаноби вазоратпаноҳ – қушбегиро ҳам дида монед, бад намешавад.

– Албатта, албатта, каромат карданд, – гуфт раис, вале аз дилаш мегузаронд, ки «ҳалвоя кӣ хӯрад – ҳаким, калтака кӣ хӯрад – ятим!» Пораи лаҳмро аз ин мардак эшони қозию ҷаноби вазоратпаноҳ гирифта ба чиғилдонашон зананду маҳзар навишта, ба фатво муҳра мо монем! Хобатонро ба об гӯед! Агар аз он тиллоҳо ба мо ҳам насиб шавад...

– Саломат бошанд, ҳазратам, – гуфт Самадхоча, – албатта мо ба хизмати ҷаноби раис мерасем, боварӣ дорам, ки лутфу марҳаматашонро аз ин камина дарег намедоранд! Инчунин ба назди вазоратпаноҳ ҳам рафтани ҳастам...

– Бале, ҳамин тавр кунед!

– Бисёр хуб.

Самадхоча хурсанду шод аз даргоҳи қозикалон баромаду ба сӯи арк равон шуд.

Дар ин дам поезди скорий аз Москва ба сӯи Одесса мисли бод давида мерафт. Дар вағони мулоими дараҷаи якум дар ду купеи алоҳида Аҳмадхочаино мерафтанд. Рӯз аз ним гузашта бошад ҳам, дар беруни вагон ҳаво чандон равшан набуд; абрҳои боронӣ пас фурумада, ти-

резаҳои вагонхоро мешустанд. Сахроҳои васеи Украинаро аз назари равандагон пинҳон карда буданд.

Аҳмадхоҷа дар кати поён дароз кашида шоҳмотбозии Ҳалимҷон ва як нафар мусофири дигарро, ки табиби машҳури бемористони ҳарбии Одесса буд, тамошо мекард. Ҳалимҷон бо ин шахс дар роҳрави вагон шинос шуда, ба таклифи вай ки шоҳмотбозӣ буд, ба аломати ризо ҷавоб дод. Марди табиб, ки номаш Иван Иванович Боршагов буд, хурсанд шуду ба ҳучраи онҳо даромад. Дар бозии аввал Ҳалимҷонро писанд накарда, калонгирона дона ронд ва якбора мот шуда монд. Иван Иванович ба ҷашмони ҳудаш бовар карда наметавонист, ки ўро, яке аз шоҳмотбозҳои номии шаҳри Одессаро, як ҷавони сиёҳҷашму сиёҳабруи осиеӣ барад ва осонакак мот кунад!

– Ҷавони хуб, ман номатонро забонзад накардаам, мебахшед, – гуфт Иван Иванович, – гӯё ки Ҳалимҳаджа буд, шумо дар шоҳмотбозӣ хеле моҳир-ку!

– Дар Бухоро устодҳои моҳир ҳастанд! – гуфт Ҳалимҷон.

– Шумо худро шогирд медонед?

– Бале, ман ҳанӯз шогирдам.

Иван Иванович табассум карду боз ба тахта дона чид. Ин дафъа вай бодикқат бозӣ карду Ҳалимҷонро мот кард. Ҳоло онҳо дафъаи сеюм бозӣ мекарданд. Аҳмадхоҷа диққат карда истода дид, ки Ҳалимҷон ба ҳучум рафта истодааст ва афти кор бояд ҳарифашро мот кунад. Бинобарон, дар зери лаб ғурунгос зада гуфт:

– Дуранг кун, хуб намешавад!

– Майлаш, – гуфта монд Ҳалимҷон ва пас аз панҷ

дақиқа дуранг карда, аз тахта сар бардошт. Иван Иванович, ки қариб худро мағлубшуда пиндошта буд, якбора хурсанд шуд, вале бо вучуди он Ҳалимҷонро таҳсину офарин гуфт:

– Хоби падаратон бурда мондааст, – гуфт вай, – биёед, берун бароем, халал надихем...

Онҳо ба рохрави вагон баромада, дари куперо охиста пӯшониданд.

– Падаратон андак нотоб барин? – пурсид Иван Иванович.

– Бале, сиҳат не, – гуфт Ҳалимҷон. – Сахт бемор шуда буданд. ду-се моҳ хоб карда, ҳозир сиҳат шудагешон ҳамин...

– Ба ин ҳол ин касро кучо мебаред? Ба ягон санатория ё шифохонаи Одесса?

– Не, мо ба хорича меравем, ба Макка, ба зиёрати хонаи каъба...

– Аҷаб! – гуфт ҳайрон шуда Иван Иванович. – Ба ин ҳол умуман сафар кардан хатарнок аст, хусусан ба Макка! Ман ба шумо маслиҳат намедихам, дӯсти чавонам. Бехтар падарро ба ягон шифохонаи Одесса хобонда, табобат кунед. Ҳаҷчи Макка гурехта намеравад!

– Намехоҳад. Ба доруҳои табиби ҳинду боварӣ дорад...

– Аҷаб! – гуфт боз ҳайронтар шуда Иван Иванович. – Чи тавре ки ман фаҳмидам, шумо ва падари шумо аз одамони одӣ ва чаҳолатпараст нестед. Бо вучуди дони-стани забони русӣ ва тамос кардан бо маданияти Европа ин рафтори падари шумо тамоман номуносиб аст. Медонам, ки ҳар сол аз олами мусулмонӣ ҳазорҳо мардуми

динпараст худро ба Арабистон мезанад ва дар шароити хеле саҳт ва номувофиқи он ҷо Маккаро зиёрат мекунанд. Инро низ медонам, ки қисми калони он ҳоҷихо марғи худро дар хоки Арабистон меёбанд ва сихат гаштагишон ҳам дардманд мешаванд... Шумо ва падаратон мебоист инро медонистед!

– Шумо дуруст мегӯед! – гуфт Ҳалимҷон. – Лекин эътиқоду диндорӣ дар тарафҳои мо хеле зӯр аст ва мо пеш аз ҳама ба гуфтаи шариат ва тариқат бовар мекунем. Ин эътиқоду боварӣ ба тақдир мусулмонҳоро ҳар кас ки бошад, бар акси рафтори аврупоӣ гирифта мебарад. Набошад, падари маро ҷоҳилу хурофотпараст гуфтан нашояд. Вай на ҳамеша ба аҳкоми дин риоя мекунад. Лекин дар солҳои охир ки хеле пир шудааст, нијати ба Макка рафтан хеле калон шуда монд. Шояд, ронист, ки ба Макка рафта чун шаҳидон ҷон супорад.

– Афсӯс, хеле афсӯс! – гуфта монд Иван Иванович.

– Хайр, шояд сафари Макка ва тағйири иқлим ғоида бахшад...

– Шояд.

– Аз шумо як илтимос! – гуфт ноҳост чизеро ба ёд оварда Ҳалимҷон. – Агар бемалол бошад, доруҳои вай меҳӯрдагиро як аз назар мегузаронидед.

– Ман фармасевти хуб набошам ҳам, майлаш, мебинам...

Дар соати дуи рӯз Мирзо Вафо, ки ба онҳо хизмат карда мерафт, аз ҳуҷраи дигар дастурхони хӯрокро гирифта овард. Ҳалимҷон бо фармони падараш Иван Ивановичро таклиф кард.

Дар рӯи дастурхон нонҳои рағғанӣ, фатир, гӯшти

мурғ ва гӯшти яхнӣ, равғани маска, себ ва шириниво-рихо буданд.

– Нонат тамом нашуд-мӣ, охир? – пурсид Аҳмадхоҷа аз Мирзо.

– Ҳамин охиринаш, – гуфт Мирзо.

– Аз вокзали Харков нон мехарем, – гуфт Ҳалимҷон.

– Ҳа, нони украинӣ бомаза мешавад, – гуфт Иван Иванович.

Аҳмадхоҷа қуттии маъҷунро бароварда, бо кордча донаи зардолу баринашро хоида хӯрд ва баъд, боз чизи дигареро чувстучӯ карда, халтаи доруҳояшро кофтан гирифт.

– Ду рӯз боз мековам, намеёбам, – гуфт вай асабиёна. – Ё дар Маскав монда омадем, ё ки дар ягон ҷо афтондем.

– Чӣ, дада?

– Ҳаб, ҳабби хеле нағз буд, барои дил... Табиб аз кимчӣ гиёҳҳо чанд вақт боз зӯр зада сохта пеш аз ба сафар баромаданамон оварда дода буд. Ман нахӯрдам, ки дар вақти даркореш нарасида намонад, гуфта. Ҳозир даркор шуда монд.

– Чӣ, дилатон дард карда истодааст?

– Не, андак беқувват шудагӣ барин... Хайр, боке не.

– Дада, ба ин кас доруҳоятонро нишон дода, як маслиҳат мегирифтед!..

– Рост мегӯӣ, – гуфт Аҳмадхоҷа ва баъд ба Иван Иванович муроҷиат кард: – Марҳамат, аз гӯшт гиред. Афсӯс, ки коняк надорем... мо қарздор!

– Не, ман наменӯшам, ташаккур! – гуфт Иван Иванович. – Мумкин-мӣ ман ин доруи шуморо бинам? Аҷоиб барин... Ин чӣ бошад?

– Ин маъҷун, – гуфт Абдуллоҳоча, – аз асал, аз ҳалли тилло, мурч, дорчин ва ҳар хел доруҳои наботӣ сохта мешавад.

Иван Иванович маъҷунро бӯйиду бо руҳсати соҳибаш бо кордча андак гирифта ба рӯи забонаш гузошт.

– О, ин бад не, хеле хуб аст. Ин бояд доруи қувват бошад. Марҳамат, хӯрдан гиред.

Рангу рӯи пажмурдаи бӯй андаке шукуфту хурсанд шуд.

– Табиби ҳинду хеле донишманд аст, – гуфт вай. – Вай чунон доруҳое дорад, ки дар аптекаҳои Маскав ёфт намешавад.

– Шояд, – гуфта монд Иван Иванович ва қуттиро баргашта дод.

– Афсӯс ки ҳабро дар Маскав, дар меҳмонхона монда омадем. Вай зӯртарини доруҳояш буд, барои дарди дил... метарсам, ки агар нохост аҳволам бад шуда монад, чӣ кор мекарда бошам...

– Аввалаш ин ки аҳволи шумо бад намешавад, – гуфт Иван Иванович. – Ранги рӯягон бад не. Руҳсат диҳед, набзи шуморо бинам.

Бӯй дасташро дароз кард. Иван Иванович набзи ўро дошта ба соаташ назар дӯхта истоду гуфт:

– Набзатон ҳам хуб аст. Парво нақунед, насиб бошад, ба дору эҳтиёҷ пайдо намешавад. Лекин барои тасаллии дил, ман ба шумо як дору медиҳам. Инро ҳамин сафар аз Германия кофта ёфта гирифтам. Ҳар вақт ки дилатон дард кунад, беҳол шавад, яктои ин ҳабро ба зери забон монда макед. Худаш хеле хушбӯ ва хуштаъм аст.

Аҳмадхоча бо дастони ларзон шишачаи доруи қимат-

бахоро гирифт ва намедонист, ки ба духтур бо кадом забон ташаккур баён кунад. Вай дар ҳақиқат ханӯз чандон пири барҷомонда набуд; аз дунё умедҳои бисёре дошт ва аз мурдан метарсид. Ҳамаи корро монда ба сафари ҳаҷ рафтани шуданаш ҳам як дараҷа барои ҳамин аст. Вай фикр карда буд, ки дар Бухоро истад, ҳазор фикру ҳазор ҳаёл, ҳар хел гапу ғучора... одамҳои марғуб ва номарғуб омада, дили ӯро безобита карда истоданашон мумкин: агар ба Маскав равад, хоҳ нохоҳ ба қору ба ҷанҷоли савдою тичорат қатӣ шуда меравад, боз осудагӣ намешавад. Агар ба Макка сафар кунад, ҳам аз ин савдоҳо халос мешавад, ҳам шаҳрҳои нав, ҷоҳои навро мебинад, ҳам фарзи Худоро ба ҷо оварда, дилаш осуда мегардад.

Аммо дар Маскав фаромӯш шуда мондани ҳаб ӯро боз гашта беқарор ва асабӣ карда буд. Хайрият ки ин духтур ба вай доруи аз ҳаб ҳам хубтар, доруи аз Германия овардашударо тақдим кард. Ин дору албатта бояд муфид ва қарор бошад. Лекин ба ивази ин чӣ додан лозим? Агар пул тақлиф кунад, шояд духтур ранҷад. Дар ин дам дида монд, ки соати духтур, соати муқаррарӣ, пӯлқин ва занҷираш ҳам нуқра. Пас соати тиллоӣ худро бо занҷири тиллоӣ гирифта ба духтур дод:

– Ин аз ман ба шумо ёдгорӣ! – гуфт вай.

– Не, шумо бахайр, лозим не! – гуфт духтур ба таври ҷиддӣ. – Ман соат дорам ва соати ман қори Павел Бури, яке аз беҳтарин соатҳои дунёст. Фақат тилло не.

– Бисёр хуб, аммо ин аз ман ёдгорӣ! Гиред, гиред!

– Марҳамат карда, гиред! – гуфт Ҳалимҷон ҳам.

Духтур соатро гирифт аз хичолат сурх шуд.

– Хафа нашавед гуфта мегирам, ташаккур! – гуфт вай.

Пас аз ду соати дигар поезд дар яке аз разъездҳои хеле хурд, ки шояд дар ин солу мохҳо дар он ҷо ҳатто қаторҳои боркашонӣ ҳам наистода бошанд, таваққуф кард. Хизматгори вагон хабар овард, ки дар пеш, дар ними роҳи байни стансияи дигар ду поезд ба ҳам дакка хӯрда, фалокати саҳт ва ҳодисаи ногуворе воқеъ гардида ва бинобар он, поезд дар ин ҷо камаш бист соат меистад.

– Ин ҳам бахти мо! – гуфт Аҳмадхоҷа. – Хайр, майлаш, хонаи моро гарм кунад, оби ҷӯш ёфта диҳад, шудагеш... Мо, Мирзо, хӯроқӣ дорем-а? То як рӯзи дигар мерасидагист-ку?

– Нон тамом шуд! – гуфт Мирзо. – Ҳамаи умеди мо ба Харков буд.

– Харков? О, Харков пагоҳ шаб мешавад, – гуфт Ҳалимҷон. – Аммо шояд дар ҳамин стансия ҳам нон ёфт шавад. Мо хабар мегирем, дадаҷон.

– Майлаш, торик нашуда, рафта биёетон! – гуфт Аҳмадхоҷа ва аз ҷояш барҳоста нишасту ба чашмаш айнак монда, қуттии доруи духтур додагиро ба даст гирифт.

Дар поёни вагон, дар гирду атрофи ягона хонаи ҷӯбини разъезд се-чаҳор нафари дигар мисли онҳо нон ҷуста мегаштанд. Яке аз бошандагони он ҷо ба суоли онҳо гуфт, ки нони зиёдатӣ надорад.

– Набошад мо чӣ кор кунем? – гуфт як марди рус бо воҳима. – Бачаҳо гурусна...

– Ман ҳеҷ кор карда наметавонам. Ин истода монда ни поезди скорий ногаҳонӣ шуд...

– Ба худатон нону хӯрокиро аз кучо мегиред?

– Мо... аз қишлоқ. Воқеан, шумо ҳам ба қишлоқ рафта нон гирифта метавонед. Вақт ҳаст, поезд дар ин ҷо тамоми шаб бояд истад.

– Кадом қишлоқ?

– Қишлоқ дур не, ҳу, ана аз дур намуда истодааст.

Пас аз ин суҳбат се-чор нафар аз онҳое, ки дар талаби нон мегаштанд, қарор доданд, ки ба қишлоқ нонхарӣ раванд.

Борон монда буд, ҳаво кушода мешуд. Ҳалимчон бо Мирзо машварат карда, бо панҷ нафар аз мусофирон ба сӯи қишлоқ равон шуданд. Қишлоқ аз дур менамуда бошад ҳам, чандон наздик набудааст. Онҳо аз баландию пастихои бисёре гузашта, ниҳоят ба деҳа расиданд. Дар дамғаи он ба рӯи ҷӯбҳои бисёре, ки барои кадом як иморате оваронида шуда бошад, се-чор нафар аз аҳли қишлоқ нишаста дурнамои поездеи скорийро тамошо мекарданд. Аз поезд омадагон ба онҳо салом доданд ва гуфтанд, ки ноомаде шуду поездеи онҳо дар ин ҷо истода монд. То пагоҳ ба хӯрдан нон надоранд. Агар мумкин бошад, ба онҳо ба пул камтар нон диҳанд. Бошандагони қишлоқ аз ин сухан ҳайрон монданд ва ба рӯи ҳамдигар нигоҳ карданд...

– Ҳайрон нашавед, – гуфт Ҳалимчон ба онҳо, – ҳар чи қадар хоҳед, мо пул медиҳем, ба мо нон диҳед!

– Нон медиҳем, – гуфт яке аз деҳқонон, – лекин ба пул фурухта шудани нонро ман акнун мефаҳмам.

Яке аз мӯйсафедони қишлоқ хандид:

– Ту, Микола бисёр чизҳоро намедонӣ, – гуфт вай. – Дар шаҳрҳо нонро ҳам, обро ҳам харида, мефурушанд.

Агар пул надошта бошӣ, ҳеҷ кас ба ту як лаб нон намедиҳад.

– Обро чи тавр мефурӯшанд? – пурсид як ҷавон.

– Обро ба бутилкаҳо андохта мефурӯшанд.

– Аҷоиб! – гуфт Микола ва аз он ҷо бархоста ба хонааш даромаду се буханка нони нав аз танӯр баромадаро бароварда дод ва пуле нагирифт. Дехқони дигар ҳам инчунин се буханкаи дигар нон оварда дод ва мӯйсафед ба омадагон шарҳ дода гуфт, ки ташвиш кашида ба ки-саҳояшон даст наандозанд, мардуми ин ҷо ба пул нон намефурӯшанд, ин гуноҳ аст!

Вақте ки Ҳалимҷонҳоча ва Мирзо Вафо ба стансия расиданд, ҳаво торик шуда буд ва диданд, ки Аҳмадҳоча худааш берун баромада, бо ташвиш ба ҳар сӯ давида гаштааст. Инро диду ҳуш аз сари Ҳалимҷон парид.

– Дада, шумо чӣ кор карда гаштед?

– Э, омадӣ-мӣ, балота гирам! – гуфт мӯйсафед чашмаш чароғ барин равшан гашта. – Ман қариб девона шуда будам...

– Барои чӣ ин қадар бесабрӣ? Ман танҳо набудам-ку!

Онҳо зуд ба вагон даромаданд. Ҳалимҷон падарашро ба ҷоғаш хобонид, ба вай ҷои гарм нӯшонид, дорухо-яшро дод, аз муқаррарӣ бисёртар маъҷун дод ва баъд андак осуд.

– Духтур дар кучо буд? Наход, ки монд шумо бепӯстин берун бароед?!

– Вай хобидааст магар, дар роҳрав нанамуд.

– Хайр, худатон нафуромада хизматгори вагонро мефармудед.

– Дилам қабул накард.

– Касал шавед, чӣ мешавад?

– Ҳеч боке не, ту сиҳат-саломат омадӣ, ҳамаи ғаму ғуссаҳо тамом шуданд. Як рӯз бенон шинем, ҳеч боке набуд.

– Ман зуд расида меоям гуфта гумон карда будам.

Рӯзи дигар Аҳмадхоча таб бароварда буд... Дар Одесса духтур ба хонаи худаш нарафта, беморро ба шифохонааш бурда, ба ҳучраи махсус ҷойгир кунонид ва ба муолиҷа сар кард.

– Аҳволи мӯйсафед хуб не, – гуфт берун баромада духтур ба Ҳалимҷон. – Шумо ба ҳар эҳтимол мухайё бошед, дӯсти чавони ман! Ҳа, ҳа, кори хуб нашуд.

Дар чашмони сиёҳи Ҳалимҷон ашк чарх зад...

Дар ҳавлии калон мотам барпо шуда буд. Аз ҳавлии дарун овози гиряи занон баланд буд. Дар ҳавлии берун паси ҳамдигар фотиҳахонҳо меомаданд, қорихо, муллоҳо Қуръон мехонданд, баъд омин гуфта мерафтанд. Як қисм ёру дӯстҳои наздик дар рӯи ҳавлӣ ё ки дар таи соботи пеши дарвоза Самадхоча ё ки Ҳамидхонро дида мегиристанд ва бо онҳо ҳамоғӯш шуда овози ноларо баланд мекарданд:

– Во падарам!

– Во ҷону чигарам!

– Во пушту паноҳам!

Баъзеҳо аз Самадхоча мепурсиданд:

– Оварданд-мӣ?

– Не, пагоҳ мерасанд.

– Кӣ оварда истодааст? Аз ин ҷо одам рафт?

– Не, худи Ҳалимҷон вағони махсус гирифта оварда истодааст. Ман телеграмма дода будам, ёру ошноҳо ба вай ёрӣ доданд...

- Кай чаноза хонданӣ шудетон?
- Агар пагоҳ расанд, рӯзи чумъа мебарорем.
- Хайр, саломат бошед!

Ҳамин тавр, ҳанӯз ҷасади бечони Аҳмадхоча норасида, дар ҳавлии калон ҳим-ҳимае барпо гашта буд. Самадхоча дар худ набуд. Вай акнун аз қарзхоҳон наметарсид, вай дар ҳақиқат аз дилу ҷон хизмат карда, ҳамаи расму русуми азодориро ба ҷо меовард ва аз мондашавӣ ибто намекард, боварӣ дошт, ки имшабҳо осуда хоб мекунад...

Рӯзи дигар бо тантанаю дабдабаи зиёде, одами бисёре ба Когон ва ба вокзалчаи Бухоро баромада, мурдаро пешвоз гирифтанд. Рӯзи чумъа ба чанозаи Аҳмадхоча ҳуди қозии калон, раиси калон, Шайхулислон, аълам ва муфтиҳои бисёре омаданд. Дар саҳни васеи масҷиди Девонбегӣ ҷунон одами бисёре ҷамъ шуда буд, ки агар сӯзан партоед, рост меистод...

Пас аз бисту чил, ки дар ҳамаи ин мавридҳо Самадхоча ба як по рост меистод ва мурдадорӣ мекард, масъалаи таракаи мерос ба миён омад. Аз қозихона одам омада Самадхоча, Ҳалимҷон, Алимҷон, Ҳамидҷон ва боз дигар наздикону меросхӯронро ба қозихона даъват кард. Дар он ҷо қозии калон маҳзари аз тарафи раису муфтии калони Бухоро навишта, тайёр кардашударо хонда дод, ки ба фармони шариат ва тасдиқи ҷаноби олай то ба воя расидани фарзандони марҳум молу давлати ӯ тарака намешавад ва ҳамаи чизҳо, ҳавлиҳо, боғҳо, заминҳо, саройҳо, дуконҳо ва ғайра ва ҳоказо ба ихтиёри васии шаръӣ, бародари марҳум – Мулло Самадхоча мегузарад.

Аз ин қарор пеш аз ҳама Ҳалимҷон норозигии худро баён кард.

– Бойбача ҳанӯз ба синни рушд нарасидаанд! – гуфтанд ба вай.

Замин сахт буд, осмон баланд!

Карим ҳанӯз деларо хонда, ба охир нарасонида буд, ки раиси чека Аминов баргашта омад.

– Ҳа, Карим, – гуфт вай, – хонда шудӣ?

– Қариб, – гуфт Карим. – Наход ки ҳамин Самадхочаи малъун шарм накарда, боз ба идораи ҳукумати шӯроӣ аз болои Ҳалимҷон ариза менависад?

– Бале, шарм накарда! Гумон мекунад, ки мо ҳам мисли қушбегию қозию раиси Бухоро ба тарафи вай гузашта, аз дасти Ҳалимҷон ва дигарон моли таракашударо гирифта ба вай медиҳем.

– Давлати Аҳмадхоча охир тарака шуд?

– Баъд аз ду-се сол бо ёрии адвокатҳои рус ва консулхонаи рус Ҳалимҷон муваффақ мешавад, ки моли падарашро ба байни меросхӯрони бисёре (чаҳор писар, духтар, зан, хоҳар ва ҳоказо) тарака кунад. Лекин дар солҳои инқилоб, азбаски Ҳалимҷон ба фирқаи чавонбухороӣ аъзо буд, маҷбур шуд, ки аз баҳри молу давлат гузашта муҳоҷират кунад ва бисёрии давлаташро барбод диҳад. Ҳар чизе, ки боқӣ монда буд, дар роҳи инқилоб сарф кард, ба инқилоб хиёнат накард... Бинобарон, мегӯям, ки Ҳалимҷон баринҳоро аз Самадхоча баринҳо фарқ карда тавонида лозим, ҳар чанд ки онҳо амаку қиян ҳастанд!

– Самадхоча чӣ шуд?

– Дар бозори кукнафурӯшӣ латта-путта фурӯхта, мардумро фиреб дода мегардад...

– Ҳамин бозорҳоро бастан лозим!

– Вақт мерасад, мебандем. Ҳоло Самадхоча баринҳо латта-путтаҳои худро баровардан гиранд...

– Лекин Ҳалимчон дар ҳақиқат одами дуруст будааст.

– Бале, аз табақаи бойҳо ҳам гоҳо ҳамин хел одамҳо баромаданашон мумкин аст. Файзуллохоча ҳам аз ҳамин қабил одам аст. Албатта ин хел одамҳо хеле мураккаб мешаванд, хатоҳо мекунанд, лекин фирқаи коммунистӣ лачомашонро дошта меистад.

– Набошад ба он кас бовар кардан мумкин? – пурсид боз Карим.

– Мумкин! – гуфт табассум карда Аминов.

XVII

Карим аз идораи шӯрои нозирон ба кӯча баромада, ба соати калони бағалии худ нигоҳ кард ва дид, ки аз чор даҳ дақиқа гузаштааст. Аммо ҳаво торик шудагӣ барин ба назар менамуд. Рӯи осмонро абрҳои хокистариранги чанголуд пӯшида гирифта буданд ва намегузоштанд, ки шамоли сард вазида зиқии фазои Бухороро барҳам занад. Аз ҳаво гӯё ба ҷои борон ҷанги тира мерехт. Кӯчаҳо, барги дарахтҳо, деворҳо ва дару дарвозаҳо ба назар чанголуд барин менамуданд.

«Хайрият ки тобистон ба охир расид, – гуфта аз хаёл гузаронид Карим. – Хайрият ки акнун шиддати гармии ҳаво паст мешавад... Набошад дар гармии тоқатфарсо ба ҷанги босмачиён рафта, ҳалқак зада гаштан мушкил... Бале, акнун ба ҷанги босмачиён, барои дастгир намудани хоини дигар, барои дастгир намудани Орипов рафтан лозим мешавад. Кӣ гумон мекард, ки Абдулҳамид Орипов хиёнат мекунад?! Охир вай яксола-дусола инқилобчӣ не-ку! Вақте ки дар роҳи инқилоб ҷонбозӣ мекардааст, ман кӯдак будам... Ачиб! Одами ачиб! Ҳам дар роҳи инқилоб ҷонбозӣ куну ҳам ба инқилоб хиёнат! Аммо кӣ медонад, Абдулҳамид Орипов дар роҳи инқилоб, ё ки дар роҳи аксулинқилоб ҷонбозӣ карда бошад?! Ба амир муқобил будан маънои онро надорад, ки тарафдори халқи меҳнаткаш аст! Бойҳо, савдогарҳо, миллатчиҳо ва туркпарастон ҳам ба амир муқобил буданд. Ҳамин ки ба дигар тараф рафта истодани инқилобро диданд, ба инқилоб хиёнат кардан гирифтанд: мисли Асадмахсум, Абдулҳамид Орипов ва «чапҳо» ва ростҳо ва дигару дигарҳо...».

Файзулло Хоҷаев ба Карим гуфт, ки рафта тайёрӣ бинад, пеш аз ҳама ба Кармина ва Нурато рафта фитнаи Абдулҳамид Ориповро зер кардан лозим аст.

– Пагоҳ аз назорати ҳарбӣ фармони махсус ва тарзи амалиётро мегири! – гуфт Файзулло Хоҷаев бо ӯ хайрухуш карда. – Пас аз пасанда кардани ин мочаро, баъд ба тарафи Асадмахсум меравӣ. Ин барои дастаи камтаҷрибаи ту як машқи ҳарбӣ мешавад.

Инак, Карим аз назди Файзулло Хоҷаев баромада, фикр кард, ки чӣ кор кунад, кучо равад. Як ҳамин рӯз ва бегоҳ барои ӯ фурсати холӣ дода шудааст. Пагоҳ ба фармон мунтазир шуда, ба юриш тайёр шуданаш лозим. Пас, вай қарор дод, ки камтар кӯчаю бозорҳоро давр занад ва баъд ба хонаи Насимҷон равад.

Он рӯзҳо лаби ҳавзи Девонбегӣ ва растаю бозорҳои атрофи он мисли аввала маркази савдою тичорат, маркази тамошо ва чамъомади мардум буд. Дар шаҳрҳои қадимаи Шарқ аҷоибтарин, серошӯбтарин ва марокангезтарин ҷо бозору растаҳо буданд ва ҳастанд. Бозори ин шаҳрҳо – ҳаёту зиндагии онҳост. Ҳам хурсандию сурур, ҳам бадбахтию фалокат аз ҳамин бозорҳо сарбар мезанад. Ҳама ҳамдигарро дар бозор меёбанд ва ҳама ҳалли тақдири худро дар бозор меҷӯянд. Бозор ҷои савдо, тичорат, хариду фурӯш; ҷои чамъомад, вохӯрӣ ва мулоқот; ҷои ваъдаю ваид; ҷои ишқу муҳаббат; ҷои шеърӯ суруду тамошо... Он рӯзҳо дар Бухоро қадимигӣ ханӯз барҳам нахӯрда ва он бо ҳамаи ҳастии зоҳири худ, мустасно аз баъзе намудҳои нав ва манзараҳои ҳаёти нав, дигар ба шаҳрҳои қадимаи шарқ монанд буд ва бозорҳояш ҳам! Пештар бозорҳои тарафи Регистон, тара-

фи Таи Манор ва тарафи лаби ҳавзи Девонбегӣ буд. Ҳоло тарафҳои Регистон сӯхта, нобуд шудаанд, аммо бозорҳои атрофи Таи Манор ва атрофи лаби ҳавзи Девонбегӣ боқӣ буданд.

Пештар дар гирдо гирди ҳавзи Девонбегӣ дуконҳои паст-пасти сартарошӣ буд, ки ҳоло ҳамаи онҳоро вайрон карда, дар тарафи шимоли ҳавз бинои клуби дуқабата ва хеле бошукӯҳе сохта буданд, ки онро «клуби Мирзо Нарзулло» мегуфтанд. Дар тарафи ғарбии ҳавз чойхона ва ошхонаҳо қатор шуда буданд. Дар саҳни масҷиди Девонбегӣ мисли собиқ ҳалвофурӯшҳо, обфурӯшҳо, донашӯраку нахӯди бирёнфурӯшҳо савдо карда, маддохҳо, найрангбозҳо ва баъзан дорбозҳо маърака мегуфтанд, корнома нишон медоданд.

Карим маддохро дид, ки одами бисёреро ба гирди худ чамъ карда, бо шавку ҳирси тамом, балки аз дилу чон дар бораи ғазот ва қаҳрамониҳои ҳазрати Алӣ нақл мекард ва дар чоҳои аҷоиб ва шавқангезтарини ҳикоя нақлашро қатъ намуда, даст ба дуо мебардошт ва назру ниёз мепурсид. Мардуми сода, ки мафтунӣ нутқ ва пардозкорӣ ӯ шуда буданд, ҳар чӣ дар кисаю бағал доштанд, бароварда ба ӯ медоданд ва фаромӯш карда буданд, ки барои чӣ коре ба лаби ҳавзи Девонбегӣ омада буданд... Ҳама маҳву моти сухангӯии маддох шуда буданд. Карим аз хаёл гузаронид, ки ана мисли ҳамин маддох гап задан ва мардумро ба худ ҷалб карда истода ба фоидаи ҳукумати шӯроӣ ташвиқот бурдан лозим.

Дар як сӯи саҳни масҷид найрангбозе бо шогирди худ мардуми бисёреро гаранг ва ҳайрон намуда, ба гирди худ чамъ намуда буд. Вай чашми шогирдашро бо рӯмол

сахт баста, ба миёнҷои давра шинонда буд ва бо чӯбчаи дастангиаш ба одамони гуногун ишора карда мепурсид:

– Дар сари ин бародарам чӣ ҳаст?

Шогирдаш дарҳол ҷавоб меод:

– Ин кас телпак пӯшидагӣ.

– Дар танашон чӣ доранд? – мепурсид усто.

– Дар танашон кулӯча-шалвор доранд, – мегуфт шогирд ва назорагии гарангу моту мабхут мешуданд, ки оё бо чашмони баста ин писар чӣ тавр мебинад, ки дар танаш чӣ пӯшидагӣ!

Карим ҳам аввал гаранг шуд, вале пас тааммул карда донист, ки калиди асрор дар суоли усто аст. Агар пурсад, ки дар сари ин бародар чӣ ҳаст? Ҷавоби он албатта «телпак» мешавад. Агар пурсад ки «ин кас ба сарашон чӣ мондагӣ?» ҷавобаш «салла» мешавад. Аммо халқи авом, хусусан бачаҳо инро дарк намекарданд ва бо ҳайрату таачҷуб ба «хунар»-и найрангбоз таҳсину офарин мехонданд.

Пас аз тамошои найрангбоз Карим ба воситаи растан калон ба тарафи таи тоқи Саррофон равона шуд. Дар он байн чунон одам бисёр буд, ки вай базӯр ба худ роҳ мекушод. Зеро ки ин раста аз ду тараф бо дуконҳо, мағозаҳои молҳои гуногун ва шаринифурӯшӣ, яхмосфурӯшӣ, шашликпазӣ, биржаи савдои пул, банки давлатӣ ва пассаж ихота шуда буд. Карим хост, ки ба шашликпазӣ даромада камтар шикам сер кунад, вале боз худдорӣ кард, ки дар хонаи Насимҷон ҳеҷ чиз хӯрда наметавонад ва ӯ хафа мешавад.

Дар таи тоқи Саррофон, ки он рӯзҳо саррофҳо кам монда буданд, нохост Карим ба Мирак вохӯрд, ки аз тарафи Кумитаи Марказӣ меомад.

– Ҳа, чӯра, монда нашав! – пурсид Карим бо Мирак вохӯрдӣ намуда.

– Рафиқ Аббос Алиев ба Кумитаи Марказӣ чеғ зада буданд, – гуфт Мирак як дараҷа бо ифтихор. – Ба Тошканд хонданӣ фиристодан мехоҳанд...

– Бисёр нағз, ту чӣ гуфтӣ?

– Ман розӣ, лекин бо модарам машварат кунам, гуфтам.

– Модарат розӣ мешавад, албатта, ба хондан рав, чӯра! Дар Тошканд мактабҳои нағз будагист, мулло шуда меой.

– Албатта, меравам, – гуфт Мирак хурсандона. – Вазияти амаки Ҳайдаркул ҳамин буд.

Карим ба қадду баст ва гуфтори Мирак нигоҳ карда, худ ба худ хурсанд шуд. Бачаи шӯҳи дирӯза, ки парвои ду дунёро надошт, чӣ тавр тағйир ёфтааст. Аввалаш ин ки қадаш баланд шуда, китфонаш баҳодуруна ғафс гаштаанд, маълум ки яксола кори машқобӣ бефоида нагузаштааст. Сониян, ақлаш пурратар шуда, муҳокимарониҳояш одамони калон барин, бамаънӣ шудааст. Карим фикр кард, ки агар Мирак ба Тошканд рафта дуруст хонад дар байни се-чор сол одами даркорӣ ва давлатӣ шуда баргаштанаш мумкин.

– Офарин! – гуфт Карим ба вай. – Ман боварӣ дорам, ки хонда биёӣ худат соҳиби ягон идора мешавӣ!

– Ба як лаб нон соҳиб мешавӣ гӯед! – гуфта хандид Мирак.

– Албатта нон ҳам мешавад, кор ҳам мешавад, мансаб ҳам мешавад!.. гуфт Карим ҳам табассум карда. – Лекин нағз хондан лозим. Ҳар рӯз ва ҳар соатро ғанимат доништан лозим аст!

– Албатта, албатта! – гуфт Мирак. – Шумо ба кучо меравед? Биёед ба хонаи мо равем.

– Саломат бош, чӯра! – гуфт Карим. – Ман бояд ба хонаи Насимҷон амакат равам. Ту Асоро надидӣ?

– Не, надидем, – гуфт Мирак, – лекин ман албатта ба хонашон рафта маслиҳат мекунам.

– Хайр, ба модарат салом гӯй! Ба Тошканд рафтани шавӣ, хабар деҳ, гусел мекунем!

Онҳо аз ҳамдигар чудо шуданд. Мирак ба тарафи ҳавзи Девонбегӣ, Карим ба тарафи Сесӯ равон шуд.

Воқеаи ба Кумитаи Марказӣ чеғ зада шудани Мирак аз тарафи Аббос Алиев ҳамин тавр шуда буд. Як рӯз дар вақти танаффуси ними рӯзӣ, ки машкобҳо дар сари ҳавз нишаста дам мегиранд, Мирак худ аз худ дилаш танг шуду ба давраи машкобҳо нанишаста, дар сояи дарахти тут, ба болои суфачаи сангӣ яккаю танҳо нишаста ба хаёл фуру рафт. Он рӯз аз вафоти Ҳайдаркул ду мохи расо гузашта буд. Як-бист рӯз пеш аз ин ёру дӯстон дар ҳавличаи вай чамъ шуда «чил» карданд, обу ош карданд ва аз некиҳои вай гуфтугӯ карданд. Мирак дар ҳамин умри кӯтоҳи худ ду талафоти калон дод: Якаш падараш буд, ки ўро хеле дӯст медошт ва гумон мекард, ки пас аз вафоти падараш вай зинда намонанд; дувумаш Ҳайдаркул буд, ки ўро ҳам мисли падараш медонист. Бо мурдани падараш як қаноташ шикаста бошад, ана ҳоло қаноти дувумаш ҳам шикаст. Акнун вай тамом бемуттако ва бекас шуда монд. Акнун як маслиҳатгӯ ва роҳнамои оқил надорад... Акнун то метавонист бисёртар қор мекарду бисёртар пул пасандоз мекард. Ҳамаи бозёфти худро ба модараш бурда меод.

– Ин пулхоро саришта кунед, – мегуфт, – агар ман ба хондан рафта монам, ё Худо накарда касал шуда монам, даркор мешавад.

Бале, хондан, орзуи хондан дар як кунчи дили вай ҳамеша хона карда буд. Вай мехост хонад, васияти падар ва Ҳайдарқулро ичро кунад, аммо ўро ба хондан кӣ мефиристонанд? Ба кучо? Дар худи Бухоро хондан мумкин, мегӯянд, ки мактаби дорулмуаллимин кушода шудааст. Дар мадрасаи Кӯкалтош! Ҳам либос, ҳам хӯрок, ҳам ҷои хоб, ҳам пул меодааст. Аммо ба он ҷо даромадан осон набудааст. Агар ягон пушту паноҳи кас бошад, бо мудирӣ мактаб гапзанон карда бурда монад, гапи дигар! Набошад, худи кас равад қабул намекунанд... Мардум ҳамин тавр мегӯянд... Кӣ медонад ин рост аст ё дурӯғ...

– Ҳа, чӯра! – гуфта ба ӯ хитоб кардани Боғирчон ўро ба хуш овард. Мирак сар бардошта дид, ки ба наздаш чӯраи наздиқаш, ки дар мактаби «Тӯрон» ҳамроҳ мехонданд, омадааст. Вай хурсанд шуду аз ҷояш давида бархост ва Боғиро оғӯш карда, бардошта монд.

– Биё, биё чӯрачон! – гуфт вай. – Хайрият, ки туро мидидем! Ҳеч даракат не, наменамоӣ!

– Ана, омадам, – гуфт Боғир. – Чанд рӯз шуд, ки дар суроғи ту мегардам. Ба ҳавлиатон равам, мегӯянд, ки ба сари ҳавз рафт; ба сари ҳавз биёям, мегӯянд, ки ба сари ҳавзи дигар рафт... Дар чанд ҷой кор мекунӣ, чӯра?

– Эӣ напурс! Рӯзгор, ки ба сарат афтод, баъд медонӣ!

– Ба сари ман рӯзгор аз ту пештар афтодагӣ, чӯра! Лекин ман ин қадар ҷон намекоҳонам; зиндагӣ як навъе карда мегузарад. Хайр, гап ҳамин ки ман ба хондан ме-равам ва туро ҳам бо худам мебарам.

– Хӯш? – гуфт Мирак ҳайрон шуда. – Ин гапи тозаку!

– Ҳа, гапи тоза! – таъкид кард Боғир. – Ду-се рӯз пеш аз ин маро аз ячейкаи комсомолӣ ба Кумитаи Марказӣ, ба пеши Аббос Алиев бурданд. Аббос Алиев гуфт, ки рафта, чӯрет Мирак Саидовро ва боз як-ду чӯраи дигаратро ёфта биё, ҳамаатонро ба Тошканд, хонданӣ мефиристонем... Ман қабул кардаму ба ҷустуҷӯи ту даромадам.

– Аббос Алиев худаш кӣ? Маро аз кучо мешиносад?

– Аббос Алиев яке аз калонҳои Кумитаи Марказӣ, корҳои маорифу мактабҳо дар дасти вай. Туро Аббос Алиев мешиносад, албатта! Ту писари Саидпахлавон!

– Дурӯғата монда исту, гӯй ки бо худат се нафари дигар ҳамроҳ наёбӣ, танҳо намефиристонем, гуфтанд?

– Хайр, ҳар чӣ гӯй ихтиёрат, лекин ба хондан меравӣ, ё не?

– Меравам.

– Набошад, се рӯз баъд, аввали пагоҳ ба кор набаромада, маро дар хона мунтазир шав. Агар ба хондан равӣ, баъд оби онҳоро кӣ мекашонад?

– Рафта нам аниқ шавад, қарорихоро ба каси дигар месупорам.

– Майлаш! – гуфт Боғир. – Пас аз се рӯз туро аз хонаат меёбам.

* * *

Пас аз се рӯз онҳо ба бинои Кумитаи Марказӣ рафтанд, ки дар дами дарвоза боз ду нафар бачаи дигар ба онҳо мунтазир истодаанд. Ҳар чаҳор ба кабинети Аббос Алиев, ки мудирӣ шуъбаи ташвиқот ва тарғиботи

Кумитаи Марказии Партияи Коммунистии Бухоро буд, даромаданд. Аббос Алиев онҳоро бо рӯи кушод қабул намуда, чун дӯсти самимӣ суҳбат кард. Гуфт, ки дар Тошканд мактаби бисёр нағз дарҳои худашро ба онҳо мекушояд. Хобгоҳ, либос, пул медиҳад, нағз мехононад ва мулло мекунад. Роҳпулӣ ва дигар хароҷотро Кумитаи Марказӣ медиҳад.

– Майлаш, – гуфт Аббос Алиев, – рафта иҷозат талабед. Агар баъзе падару модарон нофаҳмӣ карда монев шаванд, онҳоро ба назди ман гирифта биёред, ё омада гӯед, мо худамон онҳоро чеғ зада, мефаҳмонем, албатта розӣ мешаванд.

Ба Кумитаи Марказӣ, ба назди худи рафиқ Аббос Алиев чеғ зада шудан ва ба мактаби олии коргарони Тошканд равона шудан чунон ба Мирак рӯҳ бахшид, ки кадам монданҳояш дигар шуда рафт. Вай дар таи тоқи Саррофон бо Карим вохӯрда, хурсандии худро изҳор намуду боварӣ дошт, ки модараш ҳам хурсанд шуда, ба рафтаниаш руҳсат медиҳад...

Карим аз Мирак чудо шуда, хаёл карда равон пешонааш чин шуд. Ҳайдаркулро ёдоварӣ кардани Мирак хаёлҳои ӯро парешон карданд. Чанд гоҳ шуд, ки мӯсафедро дар қабристони шаҳидони роҳи инқилоб гӯр карданд, лекин Карим ҳамон рӯзҳо ду-се бор ба сари қабр рафту дигар дасташ нарасид. Вай қарор дода буд, ки пеш аз сафари Бойсун албатта, ба сари қабр меравад, бо мӯсафед хайрухуш карда, баъд ба сафар мебарояд. Акнун ки нақшаҳои вай тағйир ёфтанд, бояд ҳамин рӯз, нашавад, пагоҳ саҳар катӣ ба сари қабр равад, як даста гул гузорад ва соате бо хотираи одами пурзӯр ва муқта-

дир суҳбат кунад, шояд ки корҳояш равнаку барор ёбанд... Бале, Ҳайдаркул одами андак-мундак набуд; фидокори роҳи инқилоб, коммунисти ҳақиқӣ ва инсони пуриқтидор буд. Агар вай наемурд, чун падари ғамхор ба вай роҳнамо ва дастгир буд. Мехост бо вай якҷоя ба торумор намудани Асадмахсум равад, бо маслиҳат ва ёриии худ дами ғалабаро наздик кунад... Афсӯс, ки ба мақсадаш нарасид!.. Не,.. амаки Ҳайдаркул умуман ба муроду мақсадаш расид, ғалабаи инқилобро дид. Акнун корҳои мондарафтаи ӯро – Карим, Асо, Насимҷон, Мирак ва садҳо ҷавонони дигар, ки дастпарварди вай хастанд, ба ҷо меоранд. Дасти Асад торумор мегардад, Карим боз Ойишаи худро меёбад...

Бо ин хаёлҳо банд шуда, ба Сесӯ расидани худро надониста монд. Вай мехост, ба сӯи растиаи чинифурӯши баргардад ва ба таи тоқи Телпак равад (мехост барои сафар як телпаки баррагии саглобадори бухоридӯхт харад) ногоҳ аз қафояш овози Насимҷонро шунид, ки «Ҳӯй, акамулло!» гуфта ӯро ҷеғ мезад. Карим истод, Насим ба вай расида гирифт.

– Ба кучо? – пурсид Насим.

– Ба таи тоқи Телпак. – гуфт Карим. – Як телпаки кори калон хариданӣ.

– Ҳа, – гуфт Насим, – ман гумон кардам, ки ҷӯрем рост ба хонаи мо меравад! Хайр, майлаш, биё ман ба ту як телпаки нағзу аъло хуш карда гирифта диҳам, баъд ба хона меравем.

– Майлаш, рафтем...

Онҳо дар таи тоқи Телпак аз телпакфурӯши хушмӯйлаб як телпаки пӯсти кароқӯлии арзонбаҳо харидан-

ду ба воситаи растаи челонгарон ба хавлии Насимчон равон шуданд.

– Телпак ба ту чӣ даркор? – гуфта пурсид Насимчон.

– Дар Бойсун даркор мешавад, – гуфт Карим. Насимчон мақсади ўро фаҳмиду дигар напурсид.

– Дар ҳавлии мо ҳеҷ кас нест, – гуфт Насимчон. Холем бо духтарҳои клуби занҳо ба чорбоғ рафтанд, як-ду рӯз меваю ҳавои тоза хӯрданд. Абдуллобой ҳам ба кишлоқ рафтагӣ, хона, ба қавли мардак, бе модари шӯ, худамон ошпаз, худамон меҳмон... Ҳа, воқеан, ҳозир Асо ва Фирӯза ҳам бояд биёянд.

– Меҳмондории калон мешудааст-дия!

– Ҳа, меҳмондории калон!.. Пеш аз сафар бо дӯстҳо як суҳбат кунем.

– Апа Фирӯза аз клуб рафтагӣ мегӯянд, рост-мӣ?

– Ҳа, рост, – гуфт Насим, – апа Фирӯза калон шуданд, якбора ба Кумитаи Марказӣ ба шӯбаи занон мудира таъйин карданд.

Карим хурсанд шуд. Вай Асою Фирӯзаро хеле дӯст медошт ва ғусса меҳӯрд, ки чаро Фирӯзаро ба корҳои калон таъйин намекунанд. Вай боварӣ дошт, ки Фирӯза аз як қисм нозирони ноухдабаро ҳазор бор беҳтар кор карда, ба ҷумҳурият ғоидаҳои калон расонида метавонад. Дуруст шудааст, ки ўро ба Кумитаи Марказӣ гирифтаанд.

– Апа Фирӯза, – гуфт Карим, – дар ҳамин клуби занҳо ҳам аз дигарҳо калонтар, вазни корашон бештар буд ва дар ҳамин ҷо нишаста чи қадар кор мекарданд...

– Бедарак набуд, ки Низомиддин барин касон ба вай муқобил буданд ва ҳамеша ба роҳи пешравии ў ғав мешуданд.

– Рост, рост!

– Дар пленуми Кумитаи Марказӣ бисёр касон ўро таъриф карда мебароянд ва таклиф мекунад, ки ба мудирагии шуъбаи занҳои Кумитаи Марказӣ боло бардошта шавад. Пленум ин таклифро бо як овоз маъкул меёбад ва ҳоло чанд вақт аст, ки Фирӯза дар ҳайати роҳбарияти Кумитаи Марказӣ кор мекунад.

– Бисёр нағз, бисёр нағз! – гуфт Карим. – Ман ба корҳои ҳарбӣ ва тайёрии дастаи фидоӣ андармон шуда аз воқеаҳо беҳабар мондам.

Онҳо ба ҳавлии дарун, ба хонаи баланде, ки чанд гоҳ пеш аз ин Ҳамроҳон барои худ ва шавҳараш ораста буд, даромаданд. Хона ҳамон хел буд, ки дар вақти Ҳамроҳон буд. Баробари ба хона дохил шудани онҳо соати деворӣ панҷ бор занг заду бевосита аз паси он соати қадимӣ, ки дар токи хона истода буд, ба кор саркард. Аз сӯрохи болои ақрабаки он булбулчае баромада болу парзанон ба чархзанӣ оғоз кард ва баъд худро ба қафо кашиду даричаи сӯроҳча баста шуд ва соат панҷ бор занг зад. Насимҷон камзӯлчаашро кашида ба китфи стул овезон кард ва ба Карим аз диван ҷо нишон дода, худаш ба рӯи стул нишаст.

– Ҳамаи асбобу анҷоми ин хона, – гуфт вай оҳ кашиде, – бо дасти Ҳамроҳон гузошта ва оро дода шудагӣ, ман ҳеҷ дигар намекунам. Вай занг задани соатҳоро дӯст медошт, мисли кӯдак шодӣ мекард... Занги охири ни соати вай шаши баъд аз наҳор буд...

Карим гап назад. Вай ё чӣ гуфта ҷавоб доданаширо надонист, ё ки ёди Ҳамроҳони марҳума ўро ба ҳаёл андохта буд. Карим ўро як бор дар ҳамин хона ва як бор

дар назди Фирӯза апа дар клуби занон дида буд. Ҳусну латофат, суҳбати ширини Ҳамроҳхон ўро мот карда буд. Вай Насимҷонро бо ин бахти наку муборакбод карда буд.

– Ҳар бор, ки ин соатҳо занг мезананд, – гуфт боз хаёлу андешаашро ба забон оварда Насимҷон, – дар пеши назари ман ёри нозанинам зинда барин омада меистад, ба ман табассум мекунад, маро навозиш мекунад, ба ман роз гуфтани мешавад... Росташро гӯям, дар вақти зиндагии ӯ ҳурматашро дуруст ба ҷо оварда натавонистам, кор гуфтам, зиндагӣ гуфтам, ба вай дуруст машғул нашудам ва гумон кардам, ки ин бахту саодат ба ман абадӣ дода шудааст!

Карим, ки худаш сӯхта буд, худаш азоби ҷонгудози хичронро кашида, ба тобаҳо бирён шуда буд, сӯзиши дили Насимҷонро ҳис мекард ва ба маънии гуфтаҳои ӯ нағз пай мебурд. Бале, дар дунё то алам накашед, то насӯзед, ба дарду алами дигаре дуруст пай намебаред. Бедарак нагуфтаанд, ки «пеши бедардон гиребон пора кардан мушқил аст!»

– Чӣ илоҷ! – гуфт, ниҳоят Карим ба забон омада, – акнун афсӯсу надомат фоида надорад! Марҳума ишқу ошиқиро ба субуташ расонид, ҷонашро барои ёраш фидо кард. Агар дар замони мо Низомию Фузулию Навоӣ барин шоирҳо мешуданд, Лайлию Мачнун гуфта намегаштанд, достони Ҳамроҳхон қалами мӯшикофи онҳоро ба худ банд мекард.

– Рост мегӯӣ, ҷӯра! – гуфт Насимҷон аз ҷо бархоста. – Ман шоир нестам, лекин лаззати шеърӯ адабиётро Ҳамроҳхон ба ман чашонда рафт. Вай бе шеър ва бе китоб

зиндагӣ надошт. Як рӯз пас аз вафоташ китобхояшро варақ задам. Нохост аз байни саҳифаҳои куллиёти Саъдӣ як варақ коғаз ба дастам омад, ки Ҳамроҳхон ба-рои худ дар он коғаз шеъреро рӯбардор кардааст ва дар болои он навиштааст: « Дар ҳаққи ман Саъдӣ чунин мегӯяд».

Насимҷон аз рӯи стол, аз даруни чузъгире коғазро ёфта гирифт ба Карим хонда дод:

– Гӯш кунед, Саъдӣ дар ҳаққи Ҳамроҳхон, ба қавли худаш, чӣ гуфтааст:

*Ёрон он бувад, ки сабр кунад бар ҷафои ёр,
Тарки ризои хеш кунад, дар ризои ёр.
Гар бар вуҷуди ошиқи содиқ ниҳанд тег,
Бинад хатои хешу набинад хатои ёр.
Ёр аз барои нафс гирифтаи тариқ нест,
Мо нафси хештан бидушем аз барои ёр.
Ёрон шундаам, ки биёбон гирифтаанд,
Бетоқат аз маломати халқу ҷафои ёр.
Ман раҳ намебарам, магар он ҷо ки кӯи дӯст,
Ман сар намениҳам, магар он ҷо ки пой ёр!*

Насимҷон коғазро ба ҷояш гузошту аз мехи хона танбӯрро ба даст гирифт.

– Ин шеърро хондаму девона шудам ва намедонам аз кучо дилам ба ҷӯш омаду худ ба худ ҳамин мақомро навохтам ва он шеърро ба мақом мос карда хондам. Ҳар бор ки ёди Ҳамроҳхон гиребонгирам кунад, танбӯрро гирифта менавозаму ҳамин шеърро мехонам.

Насимҷон, пеш аз он ки Карим аз вай навохтан ва

хонданаширо илтимос кунад, худаш симҳои танбӯрро зилу-бом карду навои дилхароширо навохт. Азбаски наво аз дилу ҷон баромада буд, азбаски нохуни Насимҷон торҳои сими танбӯрро не, балки торҳои ҷони касро черт мекард, шунаванда осудаю мустарех гӯш карда наметавонист, беқарор мешуд, баробари танбӯр менолид ва ба дарёи шавқ ғарқ мегашт...

Танбӯр олитарин ихтирои санъаткор ва мусиқисози классикии тоҷик аст. Се тори симин, дар дастаи дароз ва косахонаи майда, ки аз ҷӯби дарахти тут сохта мешуд, дар дасти соҳибаш ҷунон садо бароварда, ҷунон менолид, ки мор аз хонааш барояд, дилҳои санг об шавад ва ҳатто ҷаллод барин бераҳмон хун бигирянд!.. Танбӯр аз тамоми эҳсосоти кас хабар медиҳад, дилро навозиш мекунад, ғамгинро тасалли медиҳад, хурсандро ба шавқ меорад, хомӯширо ба шӯр меандозад... Навое, мақоме нест, ки бо танбӯр навохта нашавад; фиғоне, нолае нест, ки аз торҳои он шунида нашавад; ғулғула ва шавқе нест, ки аз косахонаи он берун наояд!

Насимҷони аламзада тамоми ҳасрати дили худро ба торҳои танбӯр гузаронида буд, ки ҳоло он менолид ва шунавандаро ба шӯр меовард. Насимҷон овози фораме дошт ва азбаски ҳам сухан ва ҳам наво аз дилу ҷони ӯ мебаромад, шунавандаи ӯ Карим ҳамаи дарду алам ва ҳасрати ҷудоиро дар он оҳанг ҳис намуд, мафтун гашт, маҳзун гашт, аламу ҳасрати худи ӯ бедор гаштанд. Ба ёдаш ёри худаш – Ойишаи мазлума, Ойишаи асира ва гирифтораи расид. Худашро бо Насимҷон муқоиса мекард: то як дараҷа Насимҷонро хушбахт медид. Ба ҳар ҳол Насимҷон ба васли ёраш расид, бо Ҳамроҳон чанд

гоҳ ба як болин сар гузошт, нафаси рӯхбахши ўро шамид... Аммо вай, Карим, аз дарвозаи бахту саодат, аз арафаи рӯзи васл яку якбора ба бадбахтӣ ва шаби торики хичрон партофта шуд; дасти хиёнат умеду орзуҳои ўро барбод дод. Агар Валериян Владимирович намешуд, агар раҳматӣ Ҳайдаркул дасти ёрӣ дароз намекард, агар апа Фирӯза ва Асо ўро дастгирӣ намекарданд, ҳоли вай чӣ мешуд? Вай ки худро ба хоки мазаллат афтода, ноумед ва мағлуб пиндошта буд, гашта чон гирифт, гашта аз ҳавои соф ва беғубор нафас кашида, дилаш аз шавку умед пур гашт ва ҳоло боварӣ дорад, ки рафта ёрашро аз дасти деви зулмат начот медиҳад. Аммо ёраш – Ойишаи маҳзуна дар чӣ ҳол бошад! Оё баъд аз ин, ишқи нокоми онҳо гул мекарда бошад? Оё дарахти муҳаббат бор меоварда бошад? Не, не, не! Вай дар бораи он тарафаш ҳоло фикре намекунад, вай бо ҳамин умед зиндагӣ ва шавқ дорад, ки Асадмахсумро, фитнаи ўро зеру забар ва пасанда мекунад ва дар ин кор ба вай Ойиша мадад мерасонад ва пас худи Ойишаро начот медиҳад.

– Ман туро ғамгин кардам! – гуфт Насим ба хаёл фуру рафта мондани Каримро дида.

– Не, не! – гуфт бо табассуми сохта Карим. – Ғазали батаъсир хондед. Ҳақиқатан аз дилу чон суруда шудааст.

– Ҳа, – гуфт охи сабуке кашида Насимчон, – мусиқию суруд ҳамин-дия, ё шодию хурсандӣ ва ё дарду ҳасрати касро тараннум мекунад... Хайр, акнун ҳамин, ки то омадани Асою Фирӯза ману ту бояд як оши палави кори калон пазем. Канӣ, хез ба ошхона рафтем. Меҳмон шудан кифоя!

Асо худаш танҳо омад.

– Мудира ба Галаосиё рафтанд, – гуфт вай, – маҷлиси калони занҳо мешудааст.

– Танҳо худаш рафт? – пурсид бесаранҷом шуда Насим.

– Не, аз комсомол, аз Иттифоқи касаба ва намедонам, боз аз кучоҳо одам ҳаст. Бачаҳои мо пештар рафта буданд. Эҳтимол, аз милитсия ҳам кас рафта бошад, хотирчамъӣ.

– Хотирчамъӣ-ку, – гуфт боз Насим, – лекин ба маҷлиси занҳо бо чашми бад ва нияти ифлос нигоҳ мекардагӣҳо кам нестанд... Хайр, исто ки барои чӣ диноғат сӯхтагӣ барин?

– Не, сӯхтагӣ не... Монда шудам... Баъд, хабарҳои нохуш, аз Бухорои Шарқӣ... Дар Карминаю Нурато ҳам ҳаракати босмаҷиён зӯртар шудааст.

– Аз Низомиддин чӣ хабар? – пурсид Насим.

– Низомиддинро намедонам киҳо сангборон карда куштаанд. Асадмахсум ба мурдаи вай соҳиб шудааст.

– Афсӯс, – гуфт Насим, – хеле асрорро бо худаш бурд!

– Ҳа, – гуфт Асо. – Низомиддин хеле чизро медонист ва агар ба даст меафтад, кори моро хеле сабук мекард...

Онҳо оши палавро дам карда ба хона рафтанд. Карим ва Асо ба дуруст кардани дастурхон ёрӣ додани шуданд, Насимҷон нагузошт.

– Ҳочат не, – гуфт вай, – ин тарафаш ҳамаи кор аз они ман, шумо меҳмон! Кани, ҳардуягон ҳам басавлат гузашта аз боло шинед!

Насимҷон дастурхон партофт, нон майда карда монд,

турб реза кард, анор пора кард, як коса оби хунук оварда монд ва баъд пурсид:

– Қўраҳо, яккадахӣ май мезанем ё не?

– Дукадахӣ шавад чӣ? – хандида пурсид Карим.

– Нуран ало нур! – гуфт Насим ва аз шикофи деворӣ як шишаи чоррахи майи дастиро бо се қадах гирифта, ба рӯи дастурхон гузошт.

Қадахӣ аввал нӯшида шуд. Майи гуворо ва хушбӯӣ ба ҳар се ҳам таъсири хубе кард. Дили ҳар се ҳам бо эҳсооти аҷибе пур гашт.

– Шукр, ман ду васияти амаки Ҳайдаркулро ба ҷо овардам – гуфт Асо. – Аввалаш, хонаю ҷо ва каму беш чизу чораи мӯйсафедро ба Мираку модараш гирифта додам. Ҳозир, Мираку модараш дар хонаи раҳматӣ манзил карда, чароғашро дармегиронанд. Сониян, Миракро ба хондан розӣ кардам ва ба рӯйхат даровардам. Ҳа нагуфта бояд ба Тошканд равад.

– Ман ўро дидам, – гуфт Карим, – аз назди Аббос Алиев омада истода буд, хурсанд, ки ба хондан меравад.

– Нағз, – гуфт Асо, – хонда биёяд, одами даркорӣ мешавад.

– Ман худӣ пагоҳ барои торумор кардани Асадмахсум рафтани будам, – гуфт Карим, – вале нашуд.

– Барои чӣ? – пурсиданд дӯстон.

– Дастаи мо барои дастгир кардани хоини дигар, барои дастгир кардани Абдулҳамид Орипов меравад.

– Ҳа, фаҳмидам, – гуфт Насимҷон. – Орипов дар Нурато ба тарафи босмачиён гузаштааст.

– Хиёнат аз паси хиёнат! – гуфт бо ғазаб Асо.

– Дар ҳар ҷо сар бардошта истодани хоинҳо бедарак

не, – гуфт Насимчон. – Онҳо аллакай фаҳмидаанд, ки Анварпошшо меояд. Ба гумонашон Анварпошшо бо дасти холи намеояд, омадани вай, зеру забар шудани ҳокимияти шӯроӣ қати баробар!..

– Гурба дар хобаш мушро мебинад, мегӯянд! – гуфт Асо. – Ин хоинҳои инқилоб ҳам умедашон ба хорича ва дасти ёрии англисҳост.

– Бале, бале ҳамин тавр, – гуфт Насим, – умеди онҳо аз Анвар калон!

– Анвар дар кучо будааст? – пурсид Карим.

– Анвар, – гуфт Насим. – Намедонам бо чӣ роҳе ба Боку, ба анҷумани халқҳои Шарқ омадааст. Ҳоло чанд нафар аз бухориҳои мо ҳам ҳамин анҷуман – қурултойро баҳона карда ба Боку рафта истодаанд. Кани бинем-чӣ, дар Боку инҳо чӣ кор кардани?

– Набошад, ту ҳам ба пешвози Анвар ба Боку мерави, на ба Тифлис? – пурсид Карим.

– Бале, – гуфт Насим. – Чӣ тавре ки ба Бойсун рафтани ту таъхир ёфт, ба Тифлис рафтани ман ҳам ба таъхир афтод... Турку исломпарастони мо гумондоранд, ки ман ошиқи зани турк шуда, ба доми ӯ гирифтаам. Бинобарон, бо тавсияи баъзеҳо маро ҳам ба қатори вакилон дароварданд. Майлаш, рафта бинам кани, Анварпошшо чӣҳо мегӯяд.

– Хуб эҳтиёт шав, чӯра! – гуфт Асо.

– Парво накун, хотирчамъ бош! – гуфт Насим ва ба қадаҳҳо май рехт. – Инро барои пешрави корҳои ҳамаи мо, барои ғалабаи мо менӯшем!

Се рафиқи қонӣ, се дӯст ва се қадрдон, ки инқилоб ва мубориза онҳоро ба ҳам пайваста буд, қадаҳоро ба ҳам

заданд ва шароби ғалабаро нӯшиданд. Ҳоло ҳар кадоми онҳо ба худ фикр мекард, ки оё пас аз ин боз ҳамин тавр ба ҳам як чо чамъ омада, қадаҳ бардошта метавонанд, ё ки дар задухӯрдҳои дар пеш истода чон фидо меку-
нанд...

Охири фасли аввал

ФАСЛИ СОНӢ

I

Аввали моҳи октябр дар Бухоро бо боронгарӣ ва ҳавои сард сар шуд . Аввал чанд рӯз ҳаво гарм шуду баъд шамоли саҳт ва хунук чанги кӯчаҳоро ба осмон бардошт, ҳаво абрнок шуд ва борон сар кард. Борони маҳин бо шамоли сард ба кас хеле нофорам мерасид. Лекин мӯйсафедон мардумро осуда мекарданд: ин ҳеч гап не, ин фақат огоҳ кардани тирамоҳ аст, ки ба мардуми фориғбол мегӯяд: зудтар ғами зимистонро хӯред, бомҳоро андова кунед, ҳаммаҳоро аз ангишт пур кунед, сандалиҳоро кушода монед! Ҳоло боз ҳавои хуб мешавад...

Дар охири рӯзи қор Асо баробари дигарон қорашро тамом карду ба кӯча баромад. Тирагии ҳаво, борони дилбазан ба вай ҳам таъсир карда буд магар, ки гиребони камзӯли чарминашро боло карда, телпаки гирдаи баррагиашро поёнтар фароварда аз канори роҳ ба сӯи ҳавлии худ равон шуд. Димоғаш сӯхтагӣ, хаёлаш парешон буд.

Вазъияти қори вай ва умуман вазъияти ҳарбӣ ва сиёсии Бухоро нағз набуд. Нозирӣ ҳарбии мамлакат хиёнат карда ба тарафи босмачиҳо гузаштан ин тараф, аҳолии шаҳру деҳот нисбат ба ҳама бо шубҳа нигоҳ мекардагӣ, кам бовар мекардагӣ шуда монда буданд. Дар худӣ ҳайати ҳукумати Бухоро ягонагӣ ва қатъият набуд. Як

қисми нозирон ва роҳбарони давлат ба ҷои пеш бурдани кор ба гурӯҳбозӣ, иғвогарӣ ва фитнаю ғасод овора буданд. Мансабталошӣ, ҷоҳпарастӣ, дуздӣ, хазинабарбоддихӣ равнақу ривоч ёфта буд. Душман аз ҳамаи ин бадбахтиҳо истифода мебард, дар байни аҳолии ташвиқоташ бештар паҳн мешуд ва оҳиста-оҳиста ҳаракаташ зӯртар мешуд. Дар натиҷаи ин аҳвол дар мамлакат вазнинӣ, тангии иқтисодӣ пайдо шуда буд. Агар Россия намешуд, агар ёриҳои моддӣ ва маънавии Москва намешуд, дар Бухоро кайҳо ғушти одамхӯрӣ мешуд. Чунки босмачиён намонданд, ки деҳқон ба қори осудаҳолонаи худ машғул шуда, ризқи рӯзии халқро рӯёнад, беҳтарин ҷавонҳои кишлоқ ё аз тарс ё фиреб хӯрда ба дастаҳои босмачиён ҳамроҳ шуда буданд.

Дастаи мусаллаҳи Карим, ки ба Карминаю Нурато рафта буд, Абдулҳамид Орипови хоинро дошта натавонист; вале он атрофро аз босмачиён пок намуда, имкон пайдо кард, ки мардум осуда зиндагӣ кунанд. Мегӯянд, ки Абдулҳамид Орипов бо дастаи босмачиён гурез-гурез карда, ба сӯи Ғузор ва Китоб гузашта, бо қӯрбошиҳои он ҷо муттаҳид шудааст...

Аз Насимҷон хабар омада меистод. Бо намояндагони ҷадидони Бухоро ба қурултои халқҳои Шарқ иштирок карда, Зиновевро, Анварпошшоро дидааст. Намояндаҳои Бухоро бо Анвар вохӯраанд, вале ӯро, Насимҷонро, ба ин вохӯрӣ даъват накардаанд. Назар ба ахбороти вай, онҳо – ҷадидҳои Бухоро Анварро ба Бухоро даъват карда овардани будаанд...

Дар Бухорои Шарқӣ вазъият тамоман хароб шудагӣ барин. Иброҳимбек кӯрбошӣ бо лашкари ду-сеҳазори худ атрофи Душанберо ҳалқавор печонида гирифтааст. Дар идораҳои давлатии он ҷо аз дӯст дида, намояндаи душман бисёр шудааст. Чека ва Особий Отдел ҳар рӯз телеграмма фиристода одам мепурсанд... Имрӯз раиси чека ӯро, Асоро, чеғ зада вазъиятро ба ӯ фаҳмонид ва маслиҳат пурсид, ки ба Душанбе аз рафиқони масъул киро фиристонем. Вай нагуфт, ки худи Асоро фиристодан меҳаҳад, вале рамузи гапро фаҳмиду гуфт:

– Маро фиристоданӣ бошед, ихтиёр доред, лекин...

– Чӣ «лекин»?

– Корҳои нотамом бисёр, – гуфт Асо, вале ҳиҷолат кашид, ки мақсади асосии «лекин»-и ӯ ин набуд. Вай наметавонист ба ин таклиф дарҳол «Хӯш» гуфта рафтани гирад, вазъияти оилавии худро мулоҳиза мекард ва баъд дар ҳақиқат ҳам корҳои муҳиммаш нотамом буданд.

– Корҳоятнро зудтар тамом мекунад, – гуфт раис, – мо ёрӣ медиҳем...

– Майлаш, пагоҳ ҷавоби саҳеҳ дода метавонам.

Бо ҳамин аз назди раис баромад.

Инак ба димоғҷоқии ӯ василае набуд. Ба болокорӣ ин ҳавои бад!

Дар кӯчаҳо мардум кам монда буданд. Ҳама кӯшиш мекарданд, ки зудтар худро ба хона гиранд. Он вақтҳо дар Бухоро соябон набуд, либосҳои обногузар набуданд ва агар ҳар кӣ дар борон монад, сар то по тар мешуд, ба лой меҷӯлид ва маҷбур мешуд, ки ҳар чӣ зудтар худро ба паноҳӣ гирад.

Асо, дар ҳавлии Оймуллои Танбӯр, дар хонаи калони болои суфаи онҳо манзил дошт ва он ҳавлӣ дар гузари Мирдӯстим буд. Аз Сесӯ ба гузари Мирдӯстим ба воситаи кӯчаҳои Говкушон, Ғозиён ва Хиёбон хеле роҳи дур буд. Имрӯз бар акси кор ягон ароба ё фойтун ҳам ёфт нашуд, ки вай сувор шуда равад. Инак, аз канори роҳ якта-якта қадам зада, ҳаёлкунон роҳ мегашт, майнаш беист кор карда, вазъияти ҳозира ва ояндаашро аз назар мегузаронид.

Фирӯза ба Кумитаи Марказӣ гузашту кораш аз ҳад зиёд шуда монд; ҳар рӯз маҷлис, ҳар рӯз командировка, ҳар рӯз одамқабулкунӣ, аризақабулкунӣ, ҷанҷолҳои зану шӯ, занталоқкунӣ, занзанӣ ва ғайра ва ҳоказо... Як рӯз ба назди Фирӯза зани як шахси баландмартаба (раиси як ташкилоти калон) ва корҳои масъул омада арз мекунад: шавҳарам ба болои ман зан гирифтани мехоҳад, мегӯяд вай. Аввал Фирӯза ба ин бовар намекунад, зеро шавҳари он занро – раиси ташкилотро нағз мешинохт, вай яке аз тарафдорони озодии занҳо ва баробарҳуқуқии онҳо ва душмани фаранҷию ҷашмбанд буд. Маҷлисе набуд, ки дар ин хусус гап назанад ва ҷамъомаде набуд, ки вай дар бораи озодии занҳо ваъз гӯяд... Азбаски занак зорию тавалло мекунад, Фирӯза маҷбур мешавад бо он занак ба ҳавлиаш бишавад. Маълум мешавад, ки аз музофоти Пиримаст як духтаре гурехта иттифоқан ба идораи шавҳари он зан паноҳ мебарад ва ба ҷаноби раис арз мекунад, ки падари золими вай бо таҳриқи модари ӯгай ӯро ба як шайхи пир, ба болои ду зан бароварда

додан мехоҳад. Чаноби раис духтарро осуда карда, ба хавлии худашон мебаранд ва оҳиста-оҳиста ўро фиреб карда, ба худашон зан карда гирифтанд мехоҳанд. Духтарак, ки дигар ҳеҷ илоҷ намеёбад, маҷбур мешавад, ки таклифи раисро қабул кунад... Фирӯза духтарро тасалли дода мегӯя, ки раис ўро фиреб додааст, беҳтар мешуд, ки вай ба клуби занҳо паноҳ мебурд. Духтар ба ин таклиф аз дилу чон розӣ шуда, бо Фирӯза ба клуб меравад... Лекин чаноби раис аз масъала огоҳ шуда, дар паи ниқорғирӣ меафтад. Ба Пиримаст рафта падари духтарро меёбад, ба ў роҳу равишро меомӯзад ва худаширо ба канор мекашад. Падари духтар, ки мардаки ҷоҳил ва беобрӯ буд, ба милитсия ва ба суд ариза медиҳад, ҳар рӯз ба ҳавлии омада доду бедод мекунад ва ба ҷони Фирӯза мерасонад. Фирӯза ба Кумитаи Марказӣ муроҷиат мекунад. Кумитаи Марказӣ ба идораҳои дахлдор месупорад ва дар байни андак вақт рӯи масъала кушода шуда, чаноби раис аз сафи фирқа хориҷ карда мешавад, падари золифро суд мекунад ва Фирӯзаю духтар осуда мешаванд. Ҳамин тавр, ҳар рӯз чанҷоле, мочарое шуда меистад. Ба ҳамаи ин мочароҳо иштирок кардан ва ба арзу доди мардум гӯш кардани Фирӯза лозим шуда монд.

Хайрият, ки Оймуллои сарсаҳт ҳаст ва ба духтарчаи онҳо нигоҳ мекунад. Агар Асо ба Душанбе рафта монад, ҳоли онҳо чӣ мешавад? Бобо заргар ва Оймулло хеле пир шуда мондагӣ, онҳо офтоби сари девор, имрӯз ҳастанд, пагоҳ не! Фирӯза танҳо чӣ мекунад? Инчунин

ба Душанбе нарафтан ҳам намешавад. Одамҳои ба он ҷо рафтагӣ магар зану фарзанд надоранд? Агар ўро нафиристода, дигареро фиристонанд, мардум, аҳли идора чӣ мегўянд? Ба Бухорои Шарқӣ рафтан лозим! Дар он ҷо ба Асо барин одамҳо эҳтиёҷ калон аст. Бедарак раиси чека фиристода шудани Асоро дар назар надоштааст. Асо нағз медонад, ки ҳозир аз ин ҷо, аз зери дасти худ беҳтарин ёридиҳандаро дода фиристодан барои раис чандон осон не. Вале вай аҳамият ва лузумияти корро беҳтар медонад. Дар Бухоро ба ҳар ҳол одам ҳаст, ба ҳар ҳол дар ин ҷо корҳо чандон бад не, аммо дар Душанбе мўро аз хамир ҷудо карда метавонистагӣҳо лозиманд. Дар он ҷо кор мечўшад. Агар дер кунанд, душман голиб мешавад.

Вай ба ҳавлӣ расиду дарвозаро аз дарун занҷир накарда даромад, медонист, ки ханўз Фирўза барнагаштааст. Дар ҳақиқат ҳам аз роҳрави берун ба ҳавлии дарун қадам ниҳоду овози аллагўии Оймуллоро шунид, ки бо як оҳанги ҳузноваре бачаро алла гуфта мехобонид:

*Алла гўям аллаё, хобаиш биёд аллаё,
Додоиш биёд аллаё, онеш биёд аллаё.*

*Аз хоб хезад гул барин, хандаҳош булбул барин,
Онеш қатӣ ош хўрад, додоиш қатӣ мош хўрад.*

*Алла гўям аллаё, хобаиш барад аллаё,
Сунбулакам аллаё, булбулакам аллаё...*

Овоз аз хонаи поён, аз хонае, ки Оймулло ва бобо заргар меистоданд, шунида мешуд. Асо нӯг-нӯги по ба хона наздик шуду оҳиста дари шишагии онро кушода, ба пойгаҳ қадам гузошт. Дид, ки дар пешгаҳи хона алвонч карда, Оймулло бачаро хобонида, алла мегуфт, дар поёнтари хона бобо заргари мӯйсафед корашро монда ба алла гуфтанҳои Оймулло бодикқат гӯш медод ва чашмонаш аз ашк пур буданд. Асо медонист, ки бобо заргар овози занашро дӯст медорад, вале намедонист, ки ба алла гуфтанҳои вай ҳатто аз чашмонаш ашк рехта гӯш медихад. Ишқу муҳаббат ва муомилаи ин ду пири нурони ро дида, дили вай ба зиндагӣ гармтар мешуд, дили вай бо муҳаббат ва ишқ саршортар мегашт. Дар дунё муаммои зиндагиро ана ҳаминҳо, ҳамин пирони доно фаҳмидаанд, мегуфт ба худаш...

Ба хона даромадани ӯро аввал Оймуллои Танбӯр диду бо сараш ишора кард, ки боло гузашта шинад ва баъд ба алвонч нигоҳ карда бо овози паст гуфт:

– Ҳарчӣ хобаш бурд. То навакак дадем канӣ, онем канӣ гуфта мана хӯрд. Худо хайри бобоша тияд, ки ҳамин алвончро карда доданду дасти маро сабук карданд... Дароед, камзӯлатонро кашед, шиб-шилтиқ шудааст.

– Зарар надорад, ҳозир хона рафта мекашам, – гуфт Асо. – Онеш ҳанӯз наомадааст?

– Не, даракаш нест, – гуфт Оймулло. – Шумо гушна ҳам будагед? Шӯрбо кашида биёрам?

– Ҳозир не, аввал ман либосҳоямро иваз кунам! – гуфт Асо ва боз оҳиста дари шишагиरो кушода берун баромад.

Оймулло аз ҷояш бархосту ба бобо заргар наздик шуда оҳиста гуфт:

– Димоғаш сӯхтагӣ барин...

– Кори давлат осон не, – гуфт бобо заргар оби чашмонаро бо рӯмолча пок карда. – Ғам меҳӯрад...

– Босмачиҳо ба Ситорамоххосса омадаанд, – гуфт сухани шавҳарашро тасдиқ намуда Оймулло. – Мардум нотинҷ, ҳар хел хабарҳои ваҳмангез паҳн шуда истодааст. Ана ҳаминҳо ба Асо барин хизматчиҳо таъсир мекунад, албатта.

– Рост, рост, – мегуфт бобо заргар, – нозирҳо бепарво, кайфу сафо мекунанд ва ҳамаи ғаму ғусса ба ин одамҳои чека!.. Ана, боз ким-ки омадагӣ барин шуд.

– Фирӯза будагист... Ин ҷо наомада, рост ба хонаи калон рафт. Дар борон тар шудагист духтаракам. Кошки хонаҳо гарм бошанд.

Ҳақиқатан Фирӯза буд ва дар борон тар шуда буд. Вай нахост, ки ба он ҳол ба назди Оймулло дарояд, хусусан ин ки агар Гулбаҳор бедор бошад, давида худаширо ба бағали ӯ мепартояд, ки хуб намешавад. Бинобарон, қарор дод аввал ба хонаи худаш рафта либос иваз кунад ва баъд ба пеши мӯйсафедон равад. Ба хонаи калон даромада, шавҳарашро диду ҳайрон монд. Вай ҳатто камзӯли чарминашро ҳам накашида буд, сараш ҳам ба рӯи курсӣ нишаста, кадом як мактуберо меҳонд.

– Ҳа, худаш чӣ гап? Хотирчамъӣ-мӣ? – пурсид Фирӯза.

Асо аз мактуб сар бардошту зӯран табассум кард ва гуфт:

– Ҳа, омадед? Ҳаво чӣ тавр бад! Шумо ҳам шиб-шилтиқ шудагед. Ягон фойтун набуд-мӣ?

– Не, пиёда омадам, – гуфт Фирӯза ва камзӯли дарозашро кашид. – Худо хайри фаранчиро диҳад, ки ба ҳар ҳол боронро даст мегирад. Шумоба чӣ шуд? Аз кӣ хат?

– Ҳеч... омадам, ки аз Сангин хат расидааст. Ба гумонам, Оймулло ба рӯи стол мондаанд.

– Чаро камзӯлатонро намекашед? Телпакатон ҳам шиб-шилтиқ. Канӣ, даррав хезед!

Хат аз Душанбе, аз Сангин омада буд. Сангин, ки аз сипоҳи Асадмахсуми хоин Саидпахлавон ва Ҳайдаркулро ба ёрии рафиқонаш халос карда бароварда буд, ҳоло дар Душанбе, бо тавсияи Асо дар Особий Отдел кор мекард. Вай аз мушкилиҳои кор ва хиёнатҳои хоинҳои давлат менавишт. Дар Душанбе ҳокими мутлақ вакили мухтор аст. Вай ҳар касро хоҳад, ба ҳар кор таъйин мекунад, ҳар касро хоҳад, бекор мекунад. Сардори милитсия яке аз зобитҳои турк – Сурайёафандӣ мебошад, ки худаш дузди таъйин аст, бо босмачиҳо алоқа дорад. Бо фармони вай дувоздаҳ нафар деҳқонҳои камбағалро аз қишлоқи Тӯда оварда ҳабс кардаанд. Онҳоро рӯзонаҳо маҷбур бароварда кор мефармоянд. Дар Особий Отдел ҳам кор бисёр, делаҳои дида мешудагӣ ҳафтаҳо, моҳҳо мехобанд. Кас намерасад.

Агар кор ба ҳамин роҳ рафтан гирад, хочати хучуми босмачӣ нашуда, ҳокимияти шӯроӣ худ аз худ нест мешавад. Агар зудтар чора дида, якчанд нафар одамони дилсӯз наоянд, дер мешавад...

– Мактуби Сангин ба гуфтаҳои раис илова шуд! – гуфт Асо. – Намедонам чӣ кор кунам.

– Раис чӣ гуфтанд? – пурсид Фирӯза.

– Ҳамин, вазъияти вазнини Бухорои Шарқиро шарҳ дода, маслиҳат пурсиданд, ки аз рафиқони дилпур мешудагӣ киро фиристонем? Албатта, он кас одами дурандеш, рӯирост нагуфтанд, ки худатон равед. Ба фикрам, аз Комитети Марказӣ ҳам маро маслиҳат додагӣ...

– Шумо чӣ гуфтед?

– Ҳоло чизе нагуфтем, маслиҳат карда ҷавоб доданӣ шудам.

– Хуб, бо кӣ маслиҳат карданӣ?

– Бо кӣ мешуд? Бо шумо, бо Оймулло!... Охир, ман одами салт мешудам, худам ба як қарор омада, ҳа ё не мегуфтам.

– Хайр, фарз кунед, ки шумо одами салт ҳастед, рафтан мехоҳед?

– Бале, агар салт мешудам, бегуфтугӯ мерафтам. Дар он ҷо одам даркор, кор кардан лозим. Лекин афсӯс, ки ман шумою Гулбахорро танҳо монда рафта наметавонам. Оймулло ва бобо заргар пир шудагӣ, ба худи инҳо нигоҳубин кардан лозим.

– Ман чӣ?

– Шумо бо кор овора!
– Шумо будан катӣ рӯзона дар хона ёфт мешавед-мӣ?
– Ба ҳар ҳол ман дар ҳамин ҷо, дилам пур...
– Хайр, агар ман бо шумо ҳамроҳ шуда равам-чӣ?
– Гулбаҳорро чӣ мекунем?
– Гулбаҳорро ҳам бо худ гирем...
– Не, Бухорои Шарқӣ пури босмаҷӣ, дар он ҷо аска-
рона зиндагӣ кардан лозим мешавад. Зану бача азоб ме-
кашад.

Фирӯза медонист, ки Асо на танҳо барои духтараш дил мезанад, на танҳо ғами Гулбаҳорро хӯрда аз рафтани ибӯ мекунад, балки аз вай, Фирӯза ҷудо шудан ба вай гаронӣ мекунад. Агар даъвати партия ва ҳукуматро рад карда наравад, боз ҳам азоб мекашад, азоби вичдонӣ мекашад. Вай шавҳарашро нағз медонист, бинобарон, гуфт:

– Пагоҳ рафта гӯед, ки ба Душанбе меравед!
– Чӣ тавр?
– Ман ҳам бо шумо меравам.
– Комитети Марказӣ шуморо намонанд.
– Мемонад! Балки худашон мефиристонанд.
– Гулбаҳор чӣ мешавад?
– Гулбаҳорро муваққатан монда меравем. Ба он ҷо рафта, саранҷоми корро дуруст кунем, баъд гирифта ба-
рем, мешавад.

Ин қарори ҷасурунаи занашро шунида, Асо ҳайрон ва гаранг шуда монд. Дар Бухоро дар он дам ҳеҷ як зан бо ризою рағбат ба Бухорои Шарқӣ рафтани намехост. На

ин ки зан, балки мардҳо низ моҳиёна ва шароити бисёр хуби Душанберо паси по зада, аз рафтани сар метофтанд. Бухорои Шарқиро чун бадарға гумон мекарданд. Дар ҳақиқат ҳам дар охири соли 1921 Бухорои Шарқӣ даҳанаи кӯҳи оташфишон буд. Қӯрбошиҳои гуногун ҳар кадом вилояте, сарзаминеро ба худ тобеъ карда гирифта, тохту тоз мекарданд ва хусусан одамҳои ҳукуматро бераҳмона мекуштанд ва поймол мекарданд. Ҳамаи инро Фирӯза медонист ва бо вучуди ин ҳама на ин ки шавҳараш – Асоро аз роҳ намезад ва гирия карда ба ӯ намечаспид, балки баръакс, ҳудаш ҳам ҳамроҳ шуда рафтани мехост. Вай ба хотир овард, ки Фирӯза набераи дастпарвари Дилоромканиз аст. Агар Дилоромканиз дар ҳамин вазъият мешуд, албатта ба ҳамин қарор меомад. Пас гуфт:

– Азизи ман, Фирӯзаи часури ман, меҳрубони ман! Шумо чӣ мегӯед? Мефаҳмед ба чӣ қароре омадаед? Барои ман шуда?!

– Чаро барои шумо? – гуфт бо табассум Фирӯза. – Худам мехоҳам, ки кӯхистонро рафта бинам, ба занҳои он ҷо кумак кунам, ба паҳн кардани маорифу маданият ёрӣ расонам.

– Шумо қаҳрамон, шумо часур – гуфт Асо ва занашро дар оғӯш карда ба дилаш саҳт фишурд.

II

Корвони хурде, ки ҳомили китобу дафтари қаламу асбобҳои дарсӣ буд, бо азобу машаққат роҳ гашта, бегоҳӣ, пас аз торик шудани ҳаво маҷбуран ба қишлоқи Равотак, ки дар сари роҳ буд, манзил кард. Корвонро даҳ нафар аскарӣ сурх, шаш нафар хизматчиёни идораҳо, Асо ва Фирӯза мушойиат мекарданд. Онҳо сахари барвақт аз Деҳнав баромада, ният доштанд, ки бегоҳӣ ба Душанбе мерасанд ва аз азоби сафар халос мешаванд. Вале нашуд. Тақрибан ҳамаи дарёҳои шӯхоби кӯҳии ин байн бепул буданд. Дар натиҷаи борони чандинрӯза, ки гӯё, ҳеҷ охир надошт, ин дарёҳо аз об пур шуда ва пеши роҳи корвонро гирифта буданд.

– Боз аз се дарё гузаштан лозим, – гуфт корвонбошӣ, ки марди сиёҳчеҳраи қадбаланд ва тану тӯшнок буд. – Насиб бошад, пагоҳ дар равшанӣ роҳ гашта, бемалол, сихат ва саломат ба Душанбе мебароем. Қишлоқи майда бошад, ҳам, қишлоқи Равотак барои мо сарпаноҳе дорад.

– Чӣ, – гуфт Асо, ки ба кӯҳистон аввалин бор меомад, – дар ин қишлоқ ягон корвонсароё ҳаст?

Корвонбошӣ хандид:

– Агар корвонсароё медошт, Равотак намешуд. Дар майдони пеши масҷид улавҳоро мемонем, ҳудамон дар масҷид хоб мекунем. Ман дар ин ҷо як ошно дорам, мефармоям, шумо катӣ хоҳарамро ба хонааш бурда ҷойгир мекунад... Ба ҳар ҳол заифа, дар байни мардҳо хуб не.

«Заифа» дар ин дам дар тан чакмани сафеди шинам, ба сар рӯмоли пашмин, дар по мӯза ба фаровардан ва ҷо

ба чо кардани тойҳои китобу дафтарҳо ба аҳли корвон ёрӣ меод ва болои молҳои қиматбаҳо бо брезент ва чуволҳои пашмин ва тахтаю тунукаҳо мепӯшонид, ки дар борон тар нашаванд. Масъули расонидани ин молҳои қиматбаҳо Фирӯза буд. Ёро ба ихтиёри маориф командировка карда буданд. Вай мебоист ба зану марди шаҳри Душанбе, ба ҷавонҳо ва бачаҳои мактабхон китобҳои нави дарсӣ мерасонид ва мактабҳоро аз ҳамаи лавозимоти хониш таъмин мекард.

Асо бошад, маъмурияти маҳсули худашро дошт. Вай дар ду папкаи ҷармӣ мустақам пул ва санадҳоро мебард, ки ҳеҷ кас аз аҳли корвон ҳам аз ин хабар надошт.

Омада расидани корвон барои аҳли қишлоқчаи Работак як воқеаи калон, як ҳодисаи таърихӣ барин буд. Зеро ки ба ин қишлоқ ҳеҷ гоҳ корвоне намеистод ва бошандагони он ки ҳамааш шуда иборат аз даҳ хонавода буданд, аз тирамоҳ то расидани баҳор фақат ба ҳамдигар меҳмон мешуданд ва рӯи одами бегоноро камтар медиданд.

Имому оқсақоли Работак корвонбоширо мешинохтанд. Онҳо бо вай вохӯрдӣ карда, хуш омадед, гуфтанд ва фармуданд, ки дар айвон ва меҳмонхонаи масҷид ҳезум чамъ кунанд ва гулхан афрӯзанд. Солдатҳои аспҳои худро ба зери суфаи масҷид – дар кӯча қатор мех зада баста, беда ва ем доданд ва баъд ба гирди оташи зери айвон нишаста, пайтобаҳо ва гимнастёркаҳои таршудаи худро ба хушк кардан сар карданд. Хизматчиёни идораҳо ба меҳмонхона даромаданд.

Асо корвонбоширо ба як канор даъват карда пурсид:

– Ошноӣ инчони шумо ҳамин оқсақол-мӣ?

– Не, чӣ буд?

– Ҳеч, – гуфт Асо бо табассум, – надонам барои чӣ ин оқсакол ба ман чандон маъкул нашуд.

– Ба ман ҳам маъкул не... Ба ҳар ҳол ҳушёр мешавем, – гуфт мардаки пурдон. – Қўраи ман одами дилпур мешудагӣ, ҳозир пайдо шуда мемонад... Э, ана омадааст, бо командир гап зада истодааст, биед ман шинос кунам.

Корвонбошӣ Асоро бо як ҷавони сисола, ки дар таш аз зери чомаи нимдошти сатини сиёҳи пахтанок шалвори хокистарранги аскарӣ дошт, шиносонд.

– Ин қўраи ман, номаш Латиф Қутул.¹ Ҳукумати ҳамин гирду атроф ҳавай. Босмачӣ номашро шунавад ба ҳафт санг роҳ мегурезад. Ман шумою хоҳарам Фирӯза-хонро ба ихтиёри вай месупорам ва баъд худам осуда шуда, роҳат мекунам.

– Салом! – гуфт Латиф ба Асо даст дароз карда. – Биед, ҳуш омадед! Равоатаки мо аз қадами шумо чароғу гулистон гашт.

– Саломат бошед, – гуфт Асо. – Маҷбур шудем, ки шуморо ба ташвиш андозем. Насиб бошад, пагоҳ аввали рӯз қишлоқро холӣ мекунем.

– Аз ташвиш Худо нигоҳ дорад, – гуфт Латиф, – ба ростӣ гӯям, ки Равоатаки мо имшаб тӯй дорад. Канӣ, марҳамат, хоҳарам дар кучо?

– Ҳозир ўро меёбем, – гуфт Асо ва бо корвонбошию Латиф ба майдони назди масҷид фаромад.

Фирӯзаро дар назди шутурбонҳо ёфтанд. Вай ба онҳо

¹ Ин қаҳрамони ҳикояи Ҳаким Карим, ки ба хотири дӯстам ман дар ин чо овардам. *Муаллиф*.

мефахмонид, ки китобу дафтари дигар асбобҳо набояд дар борон тар шаванд, онҳо аз тойҳо бохабар бошанд, мабодо касе брезент ё чуволеро аз рӯи онҳо набардорад. Ҳамроҳи вай духтарчаи фатиламӯе ва писарчаи харобаки қаддарозе низ буд, ки гӯё ба вай ёрӣ меоданд.

– Ана, ман дӯстҳои нав пайдо кардам, – гуфт Фирӯза Асоиноро дида.

– Ин фатиламӯяк – Занҷира ном дорад, инаш акаи вай, номаш Шанбе...

– Ҳамаи инҳо аскарҳои Латиф Қутул! – гуфт қорвонбошӣ ва ба бачаҳо мурочиат кард: – Хӯш, шумо аз кадом даста?

– Аз дастаи аввал, – гуфт Шанбе далерона, – номамон «Оташ».

– Э, бале! – гуфт қорвонбошӣ. – Писари кӣ мешавӣ?

– Писари Авазмерган!

– Ба аскарҳо ҳезум овардӣ?

– Овардам.

– Офарин! Набошад, акнун меҳмонро то ба кӯшхонашон бурда монетон!

– Хуб шудааст, – гуфтанд бачаҳо.

Пеш-пеш бачаҳо ва Фирӯза аз паси онҳо Асо ва Латиф ба тарафи қанори қишлоқ равон шуданд. Қишлоқ дар домани тепаҳои баланду паст ҷойгир шуда буд, ки охири он тепаҳо ба кӯҳ мечаспид. Ҳавлии Латиф дар баландӣ ва аз дигар ҳавлиҳои қишлоқ дар қанортар, алоҳида афтада буд. Он ду қулбаю як айвону як оғилро ҳавлӣ ҳам гуфтанд ноҷоиз буд, вале нисбат ба ҳавлиҳои ин тараф он хароба номи ҳавлиро гирифта буд.

Латиф ҷароғи сиёхро даргиронду ба гирди оташдоне,

ки дар наздикии сӯрохи тирезамонанди хона ба замин канда шуда буд, як-ду пӯстак ва ду кӯрпаю кӯрпачаро партофта меҳмонҳоро ба нишастан даъват кард. Бачаҳо хезум оварданд, ба оташдон хала карданд ва дар як дам тамоми шифти хонаро дуд фаро гирифт.

– Хонаҳои кӯҳистонии моро айб намекунад! – гуфт Латиф. – Ман худам дар ин ҷо ҳар рӯз намешавам, хоҷаҳои ин хона ана ҳамин сағираҳо. Падарашонро босмачиҳо куштанд, ман аз онҳо қасос гирифтаму бачаҳоро ба ин ҷо овардам.

– Бисёр кори нағз кардед, – гуфт Фирӯза. – Пагафардо Занчира як духтари чаққони рӯзғордор мешавад. Худаш ош мепазад, худаш хона мерӯбад.

– Ҳозир ҳам ман хона мерӯбам... – гуфта монд Занчира.

– Акнун хоб кунетон! – гуфт Латиф аз ҷо бархоста. – Занчира ба шумо хизмат мекунад, ман катӣ Шанбе дар ҷои дигар мешавам.

– Шумо ташвиш накашед! – гуфт Асо. – Як шаб ҳеҷ гап не, ҳамамон дар ҳамин хона ҷо мешавем.

– Не, гап дар ин не, – гуфт Латиф. – Мо ҳар шаб бо Шанбе навбатдорӣ мекунем. Одамҳои Ҳайитполвони кӯрбошӣ нохост-нохост шабохун мезананд. Агар мо бедор ва навбатдор бошем, коре карда натавониста бармегарданд. Шумо боҳузур хобед, ҳеҷ парво накунад.

– Набошад ман ҳам бо шумо навбатдорӣ кунам? – пурсид Асо.

– Не, лозим не. Насиб бошад, воқеае намешудагист. Босмачиҳо дур, аз корвон беҳабар.

– Лекин оқсақолатон аз ҳад зиёд тамаллуқ кард, – гуфт Асо, – метарсам, ки хабар накашад.

– Аз дасти вай омадани ин кор аҷаб не... Вай рӯбоҳ ягон рӯз фoš мешаваду худи мардуми кишлоқ ҷазояшро медиҳанд.

– То ҳоло ба даст наафтод? – пурсид Фирӯза.

– Не, – гуфт Латиф, – вай хеле айёр... Лекин ман дар паяш ҳастам... Имшаб, ба ҳар ҳол шайтанат намекардагист... Хайр, шумо хотирчамъ бошед, ки мардуми кишлоқ як сари мӯи шуморо кам кардан намонанд. Баъд мо чораҳои дигар дорем. Қаратоғ дур не, дар он ҷо аскарҳо ҳастанд, хотирчамъ! Агар шумо лозим шавед, ман ҷеғ мезанам.

– Хайр, майлаш.

Латиф ва Шанбе аз хона баромаданд. Фирӯзаю Асо каме ба андеша монданд.

– Дар пеши аскарҳои сурх мешудем, нағзтар буд, – гуфт ниҳоян андешаи худро ба забон оварда Фирӯза.

– Ҳеҷ гап не, натарсед! – гуфт Асо. – Ман ба Латиф боварӣ дорам.

– Агар босмаҷӣ биёяд, – гуфт нохост ба миёни гап даромада Занҷира, – дар ин ҷо дар ҳамин қарибӣ як ҷоҳ ҳаст, ҷоҳи хушк, ҳеҷ кас онро намедонад, ба ғайр аз Латиф амакам ва Шанбе... Мо дар ҳамон ҷо руст мешавем.

– Босмаҷӣ намебиёяд! – гуфт Асо. – Аз аскарҳои сурх метарсад.

– Рост, аз аскарҳо метарсанд... – гуфт сухани Асоро тасдиқ карда Занҷира ва дастонашро ба зери сараш болишт карда, ба рӯи пӯстак дароз кашид.

– Ана, дидед! – гуфт Асо ба Фирӯза, ки аз афташ ба воҳима афтодагӣ барин менамуд. – Занчира наметарсад, бохузур хоб мекунад. Шумо ҳам хоб кунед!

Аз Қаршӣ то ба ин чо расидан осон набуд. Ба воситаи Бойсун ва кӯҳҳои пурхатари он, ба воситаи он чоҳое, ки Асадмахсум метавонист шабохун занад, сиҳат ва саломат гузашта омаданд. Дар ҳама чо Фирӯза далер, нотарс ва хуррам буд. Вай аввал ба сараш фаранҷӣ ва ба рӯяш чашмбанд дошт. Баъди Қаршӣ фаранчию чашмбандро лӯнда карда гирифтуну лекин сару рӯяшро бо рӯмоли калони пашмин пинҳон кард. Баъд оҳиста-оҳиста бо ҳамаи аҳли корвон шинос ва аз они худӣ шуд ва мисли ҳама ба корҳо ёрӣ меодагӣ ва ҳатто гоҳо фармон меодагӣ шуда монд. Аммо чӣ шуда буд, ки имшаб дар чашмонаш воҳима пайдо шуда буд.

– Боиси ин қадар воҳимаи шуморо намефаҳмам! – гуфт Асо ниҳоят пас аз хобидани Занчира. – Ба шумо чӣ шуд?

– Ҳеч гап не, – гуфт бо табассум Фирӯза ҳам бо овози паст. – Ба ман оқсақол маъқул нашуд, имоми ришқалон маъқул нашуд, баъд ҳамин Латиф одами нағз менамояду лекин дарундор барин... Ҳамеш ҳамин! Ба ҳар ҳол милтику тапончаҳоро тайёр карда монед, эҳтиёт шарт!

– Ҳамааш тайёр!

– Майлаш, ман камтар сар монда гирам.

Асо ба оташдон ду-се чӯб партофтуну дар бораи гуфтаҳои Фирӯза фикр ронд: наҳод Латиф Қутул одами дарундору шубҳанок бошад? Не, агар бовар намекард, корвонбошӣ моро ба ӯ намесупорид... Баъд, агар вай одами бад мешуд, бачаҳоро ба тарбияи худ намегирифт.

Фирӯза бедарак аз вай шубҳа мекунад... Лекин мегӯянд, ки шубҳа падари ҳақиқат аст! Бехтар аз ҳама он аст, ки одамро худат санҷӣ ва ба ӯ боварӣ ҳосил кунӣ! Пас, бехтар ки берун баромада, аз худи вай хабар гирам, канӣ бо чӣ кор машғул аст...

Асо милтиқашро ба даст гирифта, аз хона берун баромад. Аввал дар тақи айвон истода ба рӯи ҳавлӣ ва атроф синча кард. Борони майда меборид. Ҳама ҷо торик, хомӯшӣ ва оромӣ буд, фақат аз тарафи масҷид баъзе овозҳои одамон ва сулфидани аспҳо шунида мешуд. Асо як сулфиду ду-се қадам ба тарафи дарвозаи ҳавлӣ равон шуд. Аз болои теппаи хурде, ки бевосита дар ақиби дарвоза буд, овози Латиф шунида шуд:

– Ҳа, меҳмон! – гуфт вай ва тӯрри карда худро ба поён партофта, аз дарвоза ба дарун даромад. – Хобатон намебарад?

– Ҳа, як хабар гирам гуфта баромадам. Чӣ гап?

– Хотирҷамъӣ? – гуфт вай. – Аз сари масҷид хабар гирифтаам. Аскарбачаҳо ҳушёр. Ба ҳама ҷо посбон гузоштаанд, командирашон бохабар.

– Имому оқсақол дар кучо? Онҳоро надидед?

– Наменамоянд, рафта хобидагианд! – гуфт Латиф ва аз оринчи Асо гирифта, ба тарафи айвон бурд. – Агар хобатон набарад, биёед, дар зери айвон, ба болои кат камтар шинем.

Онҳо ба болои кати борик нишастанд ва милтиқҳои шонро ба паҳлуяшон гузоштанд.

– Аҷоиб зиндагӣ шуда монд, – гуфт Латиф. – Қас дар ҳавлии худаш осуда хобида наметавонад. Аз он рӯзе, ки ман барои падари ҳамин сағираҳо қасос гирифтаам ва

кушандагони ўро ба чаханнам фиристодам, оромӣ надо-рам. Шабҳоро дар ҳар ҷо рӯз мекунам. На босмачӣ, на имом ва на оқсақол намедонанд, ки ман имшаб дар кучо будам ва пага шаб дар кучо мешавам... Ҷӣ даркор ҳамин азобу кулфат?!

– Дар ин ҷо истироҳат карданатон зарур-мӣ?

– Зарур! – гуфт Латиф. – Ман ба босмачӣ дигархелтар нигоҳ мекунам. Ҳамаи босмачӣ, ки имрӯз милтиқ бардошта, ба асп сувор шудааст, босмачӣ не. Урусҳо инро фарқ намекунанд. Ҳукумати Душанбе – ин одамони вакили мухтор бошанд, ба урусҳо ёрӣ дода, мӯро аз хамир ҷудо кардан намехоҳанд. Вакили мухтор ба Сурайё-афандӣ ном як мардаки бадҷинс тақдири халқи ин атропо дода мондааст, гоҳ-гоҳ бо босмачӣ ҷанг меку-нем, гуфта бо одами бисёр мебарояд, ҳамаро баробар кушта, хонаҳои мардумро толону тороҷ мекунад. Ба босмачӣ зӯраш, ки нарасид, омада деҳқони бечораро мебарад. Ман ба ин корҳо тоқат карда наметавонам. Дар ҳамин ҷо истода, мардуми ин гирду атропо ҳам аз босмачӣ, ҳам аз Сурайёафандӣ ва ҳам аз дигарон мудо-фия мекунам. Урусҳо ба ман боварӣ доранд, аз қалъаи худашон баромада, ягон корнома нишон доданӣ ша-ванд, маро ҳамроҳ мегиранд ва бо маслиҳати ман кор мекунанд. Набошад босмачиҳо дар кӯхистон онҳоро як қадам роҳ гаштан наемонанд...

Даҳони Асо кушода шуда монд. Ин мардаки назарно-гир, як деҳқони кӯхистонӣ аз кучо ин қадар ақлу тадбирро ба даст дароварда бошад!

– Ман ҳам ба ин фикратон ёр ки, – гуфт Асо, – ҳамаи босмачӣ босмачӣ не! Онҳоро фарқ карда тавони-стан лозим.

– Бале, фарқ карда тавонистан лозим! – гуфт ох кашида Латиф. – Аммо кӣ ин корро мекунад?! Халқҳои бечора бисёр талаф шуда истодаанд... Босмаҷӣ омада мекушад, солдат омада мекушад, Сурайёафандӣ омада мекушад! Ба ин як ҳад мондан даркор, бародар! Шумо ба Душанбе, ки рафтед, ҳаминро ба ҳукумат фаҳмонед, Иброҳимбек, Ҳайитқӯрбошӣ, Давлатманд, Фузайл ва дигару дигаронаш аз уҳданобароии ҳукуматдорони мо, аз одамро фарқ карда натавониستاني онҳо истифода мебаранд, халқро бар зидди давлат мешӯронанд. Ҷое ки гурба набошад, муш сар мебардорад, мегӯянд, рост!

– Аскари рус ҳам, – гуфт Асо, ҳар хел мешавад. Як бўлакашон аз соли 1919 ин ҷониб аз по мӯза, аз тан либоси аскарӣро нақашада, аз ҷабҳа ба ҷабҳа мегарданд, ҷӣ будани ҳаёти осуда ва фароғатро фаромӯш кардаанд. Онҳоро, ки ба ҷанг сар доданд, дигар ҳеҷ касро фарқ намекунанд, ҳамаи онҳое, ки аз тарафи душман меоянд, зада қир кардан мехоҳанд ва парвои ҷони худашонро ҳам надоранд. Лекин ҳастанд, коммунистҳо, комиссарҳо, мефаҳмидагӣҳо ҳастанд ва онҳо ҳамеша ҷон коҳонда ташвиқооту тарғибот мекунанд. Лекин ҷанг ки шуд – мисли оташе, ки ба ҷангал меафтад, ҳам хушк месӯзад, ҳам тар.

– Ин гапатон ҳам дуруст, – гуфт Латиф. – Ба онҳо фаҳмонидан лозим. Бинобарон, ҳам ман дар ин ҷо истиқомат мекунам, ҳам хушқу ҳам тар насӯзад, мегӯям. Насихати падари ман ҳамин буд: аз хизмати халқ сар матоб, он касро ҳурмат кун, ки барои халқ қадаме бардошта бошад!

– Офарин, ҷӯра! – гуфт Асо. – Ба шумо сад раҳмат ва шумо сазовори ҳурмат ҳастед!

– Ман чӣ – гуфт хоксорона Латиф, – халқ агар раво донад, ай лой ёкут месозад.

– Шумо дар кучо хондагӣ? – пурсид тоқат нокарда Асо. – Гап заданҳоятон одами мадраса тамом кардагӣ барин.

– Ман дар мактаби зиндагӣ хондам, – гуфт Латиф. – Баъд чанд вақт дар аскарӣ хизмат кардам... Хайр, ман шуморо аз хоб монондам. Барвақттар хоб карда, барвақттар хестан лозим. Ман рафта аз қаровулхонаи худам хабар гирам.

Инро гуфту Латиф аз ҷо бархост ва милтиқро ба китф партофта, ба сӯи дарвоза равон шуд ва дар торикӣ аз назар пинҳон гашт. Асо дар ҷои худ нишаста монд. Дарду андешаҳои ин марди аҷоибро фаҳмида, вай худаширо дар назди ӯ ночиз дид. Мардак дар аскарӣ хизмат карда, барои ҳокимияти шӯроӣ ҷон ба каф гирифта, ҷангида ва аз ҷафочӯёни мардум ниқор кашида, якҷаю танҳо дар дами бало истиқомат дорад, сари худро халос карда, ба даруни қалъа даромада руст намешавад. Халқ мегӯяд, ғами халқро меҳӯрад. Таҳдиди босмаҷӣ ва кушта шудани худаширо ба эътибор намегирад. Гӯё шабу рӯз дар майдони ҷанги хунин зиндагӣ дорад. Ана ҳамин хел одамро раиси ҳайати вакили мухтор қардан лозим буд, на Атохоча ё Мирбобо Муҳсинзодаро! Дилаш месӯзад, ки босмаҷӣ аз уҳданобароии ҳукуматдорони мо истифода бурда, халқро ба худаши мекашад ва деҳқони бечора кӯркӯрона паи Иброҳимбек ва дигару дигарашонро мегирад. Инро Ленин дар Маскав истода дидааст ва гуфтааст, ки авфи умумӣ эълон кунанд ва аммо Сурайё-афандихо деҳқони бегуноҳро аз хонааш гирифта бурда,

ҳабс карда мемонанд, тавба! Тавба! Пагоҳ ба Душанбе рафта мерасем. Аммо чӣ қадар кор, чӣ қадар мубориза мебояд! Бале, ба Душанбе сафар кардани вай кори ҳақ ва кори савоб шуд. Дар ин роҳ Фирӯзаи меҳрубон ба вай ёриҳо мерасонад.

Асо аз ҷо бархост ва оҳиста, нӯг-нӯги по қадам гузошта ба хона даромад. Оташи гулхан хомӯш гашта, хона тамоm торик шуда буд. Фирӯза ва Занҷира, гӯё дар хоб буданд. Асо оҳиста ба кунҷе хазиду либосҳояшро накашида, сар ба болишт гузошт...

Азоби роҳи сахт ва мондашавӣ кори худро карданд, вай хоб кард. Лекин чӣ қадар хобид, як соат ё дақиқа, намедонад, фақат овози аввалин милтиқпарронӣ ўро бедор карду зуд яроқашро ба даст гирифт.

– Фирӯза, шумо аз хона берун набароетон! .. Ман хабар гирам!

– Не, ман ҳам...

Сухани Фирӯза ба даҳонаш монду ба хона зада Латиф даромад ва гуфт:

– Меҳмон, шумо бо ман биёед, ҳар чӣ яроқ дошта бошед, бо худатон гиред! Занҷира ту апаатро ба чоҳ гирифта бар, баъд ба шоҳаҳо оташ зан!

Инро гуфту аз хона давида баромад. Берун торик буд, борон меборид ва аз поён, аз тарафи масҷид овози тирпарронӣ шунида мешуд.

– Зудтар! – гуфт Латиф аз болои теппа.

Асо зўран Фирӯзаро бо Занҷира гусел карда, худашро ба болои теппа, ба назди Латиф гирифт.

– Ба гумонам, – гуфт Латиф, – ин дафъа худи Ҳайит-полвон бо ҳамаи лашқараш омадагӣ. Онҳо ҳавлии маро

медонанд, чапғалат зада ба ин чо аз паси хона омадана-шон мумкин. Бинобарон, ман шуморо ба ташвиш мондам. Аз хоҳарам хотирчамъ бошед! Занчира худаш он касро саришта мекунад.

Онҳо дар баландӣ, дар ҷои бисёр нағз ва мувофиқ шинак гирифта буданд. Поён то хеле чо дар мадди назари онҳо буд. Ҳарчанд торик бошад ҳам, дидан мумкин буд, ки босмачиён аз тарафи ғарб ва чануби қишлоқ ихота карда тир мепарронанд. Аскарҳо ва одамони корвон масҷиди баланд ва ҳавлию хонаҳои атрофи онро ба худ сангар қарор дода буданд.

– Лаънатихо ҳеҷ вақт аз ин тараф, аз тарафи Қаратоғ ҳучум намекунанд! – гуфт Латиф. – Метарсанд, ки аскарҳо расида омада, миёнагир нашаванд... Лекин, хӯ ана, дидед, як қисмашон қишлоқро аз поён давр зада ба ин тараф меронанд. Мехоҳанд, ки одамони моро миёнагир кунанд. Аммо аз будани мо беҳабаранд. Майлаш, биёед, наздиктар биёед, мо ба шумо нишон медиҳем!

Асо диққат карда истода, базӯр дид, ки дар ҳақиқат як тӯда босмачиҳо ба тарафи онҳо ҳаракат доранд... Аммо Латиф нагузошт, ки онҳо ба мақсадашон расанд, масҷидро ҳалқавор ихота кунанд... Дар дасти вай милтиқ не, пулемёти дастӣ буд. Дар айни ҳаёху карда ба ҳучум саркардани босмачиҳо пулемёти вай ба қаҳқаҳа даромад. Чанд нафар босмачиҳо аз болои асп сарозер шуданд ва дигарашон рӯ ба гурез ниҳоданд. Асо ҳам фурсатро аз даст надоду нишон гирифта тир задан гирифт...

Дар ин дам Фирӯза ва Занчира дар даруни чоҳи хушке, ки дар пой теппаи начандон баланде воқеъ гашта буд, милтиқпаррониро гӯш карда менишастанд.

– Ба ин чо намеоянд, – мегуфт, гӯё ба Фирӯза тасаллӣ дода Занцира. – Онҳо ин чоҳро намедонанд. Мо чанд бор дар ҳамин чоҳ паноҳ шудагӣ... Баъд ман оҳиста баромада ба шоҳаҳо оташ мезанам. Барои ин гӯгирд дорам. Командири аскарҳо додагӣ... Ана, дар дастам...

– Барои чӣ ба шоҳаҳо оташ мезанӣ? – пурсид Фирӯза.

– Барои он ки Шанбе бинаду дар баландӣ ба шоҳаҳои худаш оташ занад. Оташи ӯро дида аскарҳо меоянд.

– Ту аз босмачиҳо наметарсӣ?

– Метарсам...

– Агар тарсӣ, чи хел ба шоҳаҳо оташ мезанӣ?

– Ин кори осон... Шоҳаҳо дар болои ҳамин теппа, оҳиста мебарояму ана ин латта катӣ гӯгирдро мебараму чирт-чирт гӯгирд зада латтаро дармегиринам ва ба зери шоҳаҳо мемонам... тамом.

– Шанбе дар кучо?

– Вай аз ин чо дур... дар баландӣ.. Як ғор ҳаст, вай дар ҳамон чо... чои вайро ҳам босмачиҳо намедонанд.

Дар ин дам аз боло, аз кучое овози Латиф шунида шуд, ки Занцира мегуфт:

– Ана вақт шуд, ман рафтам... Шумо натарсида шинед, ман зуд бармегардам. Оташи Шанберо дида, аскарҳо меоянд, босмачиҳо мегурезанд.

Инро гуфту Занцира бо ду хез аз даруни чоҳ боло баромада рафт.

– Исто, Занцира! – гуфт Фирӯза аз паси вай. – Ман ҳам бо ту меравам!

Аммо Занцира инро нашунид, вай мисли бузғолаи чаққон ба болои теппача хез карда мебаромад...

Фирӯза аз чоҳ баромада, ба чор чихат нигоҳ карду

Занчираро надид, аммо теппача аз он чо дур набуд. Фирӯза ду-се кадам ба сӯи теппача монда буд, ки ногоҳ як чир задани Занчираро шуниду гӯё якбора даҳони ўро бастанд. Дили Фирӯза чифғи карду тапончаро ба даст гирифт ва бо ду хез худро болои теппа расонида, ба сӯи марде, ки бо Занчира талош мекард, ду тир холӣ кард. Мардак гурсос зада афтод. Фирӯза наздик рафта, оқсақолро шинохт, ки ба хуни худаш чӯлида буд. Занчира бошад, ба сӯи дигар афтода буд.

Овози милтиқ ва пулемёт ҳама чоро фаро мегирифт. Фирӯза ба чизе аҳамият надода, Занчираро аз замин бардошт. Ба вай осебе нарасида, фақат ғаш карда буд. Занчира аз навозишҳои Фирӯза андак ба ҳол омаду:

– Шоха... Оташ! – гуфт базӯр ва ба дасти Фирӯза гӯгирду латгаро дод.

Фирӯза ба гирду атрофаш нигоҳ карда дид, ки дар пасхамии байни девори теппа як миқдор шоха истодааст. Вай зуд ба зери шоха латтаи сӯзонро монда онро оташ дод ва худаш дар шуълаи оташи фурӯзон Занчираро бардошта ба поён фаровард...

III

Субҳ борон боз истод, абрҳо пора шуданд ва ҳатто дар тарафи шарқ уфук лолагун гашт. Манзараи дилгиркунандаи ин қишлоқ, ки дирӯз бегоҳӣ корвонро қабул карда буд, имрӯз аввали пагоҳ фараҳафзо буд. Дар доманаи теппаҳои баланду паст ҳавлию хонаҳои қишлоқ мисли подаи дар як ҷо ғуншуда хобида меистод. Дар поён водии васеъро санглоҳҳои дарёи кӯҳӣ бурида мегузаштанд. Барғони дарахтони бисёре, ки дар боғоти қишлоқ ва атрофи он раста буданд, бо афсуни ҳавои тирамоҳ гуногунранг шуда буданд: сабз, нофармон, зард, сурх, гулобӣ... Дар рӯи замин аз паҳлуи сабзаҳои зардгаштаи баҳорӣ, боз сабзаи навхез дамида баромада буд. Ҳарчанд ки дар натиҷаи боронҳои чандинрӯза ҳама ҷо обу лой шуда буд, лекин теппаҳо, баландию пастихо ва даштҳо хуррам ба назар метофтанд. Дар ҳаво аз борон ва намигарӣ асаре намонда, баръакс як ҳаловат ва бӯи хуши гулу гиёҳҳо пур шуда буд. Андак шамоли форами субҳгоҳӣ абрҳои порагаштаро қамчин зада меронд ва нӯги теппаю кӯҳсоронро шуълаи зарнигори офтоб мунаққаш карда буд. Умуман табиат аз тирагии дишаба пушаймон гашта, бо ҳамаи хуррамиҳояш чилвагарӣ мекард.

Лекин одамҳо ин тавр набуданд. Тирагӣ ва оташбории дишаба имрӯз онҳоро то дараҷае ғамнок ва андуҳгин карда буд. Ҳарчанд ки корвони маърифат ғалаба кард ва саворони ҷаҳолатро зеру забар намуд, ҳарчанд

ки дар айни мушкилии қор аскарони сурх аз Қаратоғ расида омада, босмачиёро торумор карданд, лекин дар саҳни масҷид се нафар захмӣ ва дар поёни суфа ду тобут гузошта шуда буданд.

Дар ду тобут ду аскарӣ сурх, ду нафар русӣ чавон меҳобиданд. Дишаб дар вақти шабохун задани босмачиён посбонӣ мекарданд ва аввалин қурбониҳои ҷинояти онҳо гаштанд. Дар саҳни масҷид ду нафар аз аҳли қорвон ва Асо, ки тир хӯрда захмӣ шуда буданд, меҳобиданд ва ягона духтуре, ки хушбахтона бо қорвон буд, дар сари болини онҳо нишаста, бо мададгории Фирӯза ёрии аввалини тиббӣ мерасонид.

Ҳикояти тир хӯрдани Асо чунин буд: вай бо Латиф Қутул дар сангаргоҳи худ нишаста, ба босмачиён тир мезад, ки ноҳост овози чир задани Занҷира ва баъд ду бор холӣ шудани тири тапончаро шунид. Истода натавониста хез кашид ва ба манъ кардани Латиф аҳамият надода, ба сӯи овоз давид. Лекин ҳанӯз панҷ-шаш қадам нагузошта, аз китфаш тир хӯрд ва чаппа шуда ба замин афтод. Латиф Қутул ўро бардошта, ба сангараш бурд ва захмашро саҳт баста, рафтани хунро боз дошт.

– Хайрият, ки дар сари вақт захми шуморо саҳт бастанд, – гуфт духтур ба Асо, – набошад хун бисёр рафта, шуморо лоҳаз мекард... Ҳозир мо андак тоза карда, даво карда, аз нав мебандем. Ҳеҷ гап не, тир гузашта рафтааст, устухони шона андак зарар дидагӣ барин, дигар чизе нест...

Асо ба Латиф Қутул, ки ў ҳам ба духтур ёрӣ меод бо

назари миннатдорӣ нигоҳ карда монд. Латиф ба вай бо табассуми меҳрубонӣ ҷавоб гардонид. Ин меҳмони якшаба ҳам бо амал, ҳам бо гуфтори худ дили ӯро бурда буд ва ба ӯ чунон таъсире бахшида буд, ки шояд дар мактаби яксола ин қадар дарс омӯхта наметавонист...

Латиф ба поёни саҳни масҷид фуromaд ва ба тобутҳои ду ҷавони қурбонгашта наздик шуд. Аз рӯи қоидаи русӣ қурбоншудагонро дар либоси худашон ба даруни тобут хобонида, дастхояшонро ба сари дилашон гузошта буданд. Латиф фикр кард, ки мусулмонҳо низ дар ғазо шаҳидшудагонро аз рӯи қоида, бо либосашон, ана ҳамин тавр гӯр мекунанд. Инҳо низ шаҳид шудагӣ, шаҳиди роҳи озодӣ ва ҳақиқат! Вай диққат карда дид, ки дар симои ҳар дуи онҳо ҳам акси таъсири он дарди ногаҳонӣ, ки боиси ба фано рафтани ҳамаи умеду орзуҳои ҷавонии онҳо буд, акси таъсири дасти хиёнат, акси таъсири ҷудо гаштан аз ҷони ширин баръало намоён буд. Латиф аз хаёл гузаронид, ки ин ду ҷавон дар шаҳри худ, дар кишлоки дури худ падару модар доштагианд, номзадҳо – арӯсҳо доштагианд ва онҳо ба роҳи ин ду ҷавон чашми интизорӣ дӯхта истодагианд. Афсӯс, ки ҳамааш барбод рафт! Ба ин ду ҷавон чӣ зарур буд, ки марги худро дар ин кӯхистони дурдаст ёбанд? Онҳоро чӣ лозим буд, ки ин қадар роҳ тай кунанд, ин қадар азоб кашанд ва лаззати дунёро надида, чашм аз ҷаҳон пӯшанд?! Бале, онҳо барои халосии вай, барои халосии Фирӯза, барои халосии Занҷира ва Шанбе ҷон доданд, онҳо барои беталаф ва пурра бурда расонидани китобу

дафтару қалам ба фарзандони тоҷик корвони маърифатро ҳимоя карда омада, қурбон гаштанд... Онҳо ба касе ҷафо накарда буданд, онҳо нони касеро аз даҳонаш кашида нагирифта буданд. Онҳо сулҳу амонӣ ва осудагиро, дӯстӣ ва рафоқатро посбонӣ мекарданд ва бо дасти хиёнат кушта шуданд. Кӣ медонад, шояд ба кушта шудани онҳо то андозае вай, Латиф Қутул, ҳам сабабгор шуда бошад!

Дишаб ҳам Асо, ҳам Фирӯза шубҳаҳои худро аз имому оқсақол баён карданд, аммо вай. Латиф бошад, ба онҳо аҳамият надод. Гумон кард, ки аз ташвиши рӯзона монда шуда, ҳар ду ҳам ба хонаҳояшон рафта хобиданд. Аммо дар ҳақиқат онҳо суиқасд ташкил додаанд. Чи тавре ки маълум шуд, ба Ҳайитполвон кас фиристода, хабар додаанд, ки ба қишлоқи Работак корвони калон бо молҳои қиматбаҳо омада фурумад ва худашон аз дарун истода ба хиёнат сар кардаанд. Оқсақол аз кучо фаҳмидааст, ки ба шоха оташ задан – ба аскарҳо хабар додан аст ва барои пешгирии он махсусан поида рафта, Занҷираро бӯғӣ карда куштани шудааст.

Хайрият, ки Фирӯза дар сари вақт расида, ўро ба ҷазои сазовораш расонидааст. Ана, ҳамаи ин ба вай дарс, дарси ибрат мешавад...

Фирӯза бошад, сафо ва латофати сахари кӯҳистонро намедид, ҳис намекард, дар дил ва эҳсосоти ў ханӯз ҳам мисли дишаба тирагӣ ва сиёҳӣ ҳукм меронд. Дар назди болини шавҳари меҳрубонаш нишаста зўран бо табассум ба рӯи ў чашм медӯхт, аз рӯҳои қуташ канда ва ла-

бони карахшбастаи ӯ ҳар замон бўсаҳо мегирифт. Вай ба худаш борҳо таъкид карда мегуфт, ки не, ба Асо чизе намешавад, Асо чанд рӯз нотоб мехобаду боз сиҳат шуда мехезад. Вай чавон, вай боқувват, хунаш бисёр нарафтааст, тир безарар баромада рафтааст... Ҳеч боке не, ҳеч боке не! Аммо қаъри дилаш, кадом як ниҳонхонаи дилаш сиёҳ буд ва он сиёҳи ҳастии ӯро тира мекард. Яъсу умед ҳар замон ҷои худро иваз карда меистоданд. Гоҳо бовар мекард, ки дар Душанбе онҳоро рӯзҳои нек ва муваффақияту комёбиҳои бузург интизор аст. Ҳар ду дасту остин бар зада кор мекунанд; бар зидди вайронкорон ва душманон, бар зидди танбалон ва худписандон мубориза мебаранд; дӯстон ва муҳибони нав – мисли Латиф Қутул меёбанд... Баъд Гулбаҳорро, ҷони ширинашонро, гирифта меоянд. Бо вай баҳорро меоранд, гулу лоларо, хандаю шодиро меоранд... Гоҳо ба худ мегуфт, ки агар Асо, Худо накарда, ягон чиз шавад, аз даст равад, вай чӣ кор мекунад? Магар бе Асо зиндагӣ кардани вай мумкин мешавад?! Дар он ҳол на рӯз, на шаб, на моҳ ва на сол мемонад! Дар он ҳол баҳору тобистон, тирамоҳу зимистон якранг мешаванд! Дар он ҳол вай на дӯстро медонад, на душманро мешиносад! Не, не! Илоҳи он рӯз нашавад! Илоҳи он рӯзро надида аз ҷаҳон ҷашм пӯшад!

Асо бошад, дардро чандон ҳис намекард. Хусусан пас аз он ки духтур захмашро кушоду хунҳоро тоза карда, ҷӣ як доруе молид, ки сӯзиши яраро хеле кам кард, лекин ҳарораташ баланд шуда истода буд, ҳалқаш қок

мешуд, сараш дард мекард ва пеши чашмаш гоҳ-гоҳ тира мешуд. Ба ҳар ҳол вай дар худ ноумедие ҳис намекард. Мурдан ба хаёлаш ҳам намеомад.

– Кас дар чанг тир меҳӯрад, захмӣ мешавад, лекин боз гашта шифо меёбад, сиҳат шуда меҳезад, – мегуфт худ ба худ. Вай барои мурдан ё ки маиб шуда хобидан ба ин ҷо наомадааст. Ин таб, ин дарди сар ҳам мегузарад. Тоқат кардан лозим. Ба Фирӯза тасалли дода, рӯҳи ӯро бардоштан лозим. Набошад, вай бисёр хафа ва ноумед шуда монданаш мумкин.

Дар ин байн корвонбошӣ корҳои лозимаро ба ҷо оварда, ба командири отряд хабар дод, ки тобутҳоро бардоштан мумкин аст. Командир фармон дод, аскарҳо тобутҳоро ба китф бардоштанд ва бо ҳидояти корвонбошӣ ба сӯи теппае, ки дар он ҷо ду қабр канда шуда буд, равон гаштанд. Аз паси тобутҳо аскарҳо ва фармондеҳони онҳо, баъд аҳли корвон ва аҳолии қишлоқ қатор шуда буданд. Дар назди беморон духтур, Фирӯза ва се нафар аскарӣ мусаллаҳ ба посбонӣ монданд.

Фирӯза ба беморон парасторӣ мекард ва яке дид, ки Занҷира ба як хурма ширу дуто нони гарм бардошта омада истодааст. Ин меҳрубонии духтарчаро дида, қариб буд аз чашмони вай ашк ҷорӣ шавад.

– Э саломат бош, хоҳаракам! Дастонат насӯхтанд? Чӣ тавр нони гарм овардӣ!

Занҷира ба назди болини Асо нишаста, бо чашмони пур аз навозиш ба рӯи ӯ нигоҳ кард:

– Дард мекунад? Ҳеҷ гап не, сиҳат мешавад!

Асо бо дасти сиҳаташ сари ўро ва мўҳои фатилаашро навозишкунон сила кард.

– Дард намекунад... Ту омадӣ, акнун сиҳат мешавам!
– гуфт вай ва аз шири доғи Занҷира овардагӣ як пиёла нӯшид. – Дилам нон намехоҳад. Худатон хӯред, ба рафиқон дихед!

Фирӯза ба дигар беморон нону шир хӯронда истода буд, ки аз болои теппаҳо овози тирпарронӣ баланд шуд. Занҷира тарсида аз ҷо ҷаҳид.

– Натарс, духтарам! – гуфт духтур ба вай. – Ин аскарҳои мо, ба сари қабри рафиқонашон ба аломати хайрухуш тир ҳолӣ мекунанд. Расми аскарҳо ҳамин, дар вақти гӯр кардан тир ҳолӣ мекунанд.

Ҳақиқатан се бор тирпарронӣ шуду баъд оромӣ ҳукм ронд. Пас аз соате ҳама ба роҳ омода шуданд. Захмиҳо ба рӯи ҳасу кӯрпаҳо дар аробаҳо хобида буданд, дигарҳо ба аспҳо савор, корвон ба роҳ баромад.

IV

Шаҳри Душанбе дар баландӣ, дар пояи теппахое, ки ниҳоятшон ба кӯҳҳои Ҳисор рафта мерасиданд, воқеъ гаштааст. Пештар ҳатто ин чоро шаҳр гуфтан мумкин набуд. Ин ҷо қишлоқи калоне буд, ки мирони Ҳисор тобистонҳо ба боғу бўстони он манзил карда худро аз гармии тоқатфарсои шаҳри Ҳисор эмин мегардониданд. Ҳарчанд ки дарёи Душанбе аз поёни шаҳр мегузашт, вале ҷӯи калони «Ҳазора» боғу бўстонҳои шаҳрро аз оби ҷонбахши он саршор мекард.

Пас аз инқилоб амир гурехта омада, бинои гарнизони аскарони ҳукумати собиқи русро, ки аз хишти пухта ва ба тарзи европой сохта шуда буд, ба худ «қаср» сохт ва Душанберо «пойтахт» эълон кард. Пас аз гурехтани амир ҳукумати шӯроӣ ва ҳайати вакили мухтори Ҷумҳурияи Бухоро низ Душанберо маркази Бухорои Шарқӣ эълон намуданд ва дар як ҳавлии калон, ки ба қалъаи хурде монандӣ дошт, манзилгузин гаштанд. Бинои хиштини гарнизонро акнун аскарони сурх ишғол карда буданд.

Он рӯзҳо Иброҳимбек дар Кӯктош нишаста, одамони вай то ба соҳили Кофарниҳон ва дар тарафи Янгибозор ҳатто ба ин тарафи ин дарё тохтутоз карда мегаштанд. Одамони ҳукумат аз шаҳр чандон дур рафта наметавонистанд. Фақат роҳи Бухоро гӯё боз буд, ки аз он тараф ҳам бе посбонии аскарон омадан илоҷ надошт.

Ҳар корвоне, ки аз тарафи Бухоро мерасид, барои аҳли шаҳр шодмонӣ ва тантана меовард. Он рӯз мардум ид мекарданд. Хусусан онҳое, ки аз Бухоро ба ин ҷо ко-

мандировка шуда ба кор омада буданд! Онҳо аз ҳар кадом аҳли коргар, аз чизу чораҳои овардагии онҳо, ҳатто аз шутурҳояшон бӯи Бухоро, бӯи шаҳри худро фаҳмидан, ҳис кардан ва даме аз бӯи муаттари Ватан масту беҳабар шудан мехостанд...

Ҳарчанд, ки аҳли Душанбе ба қишлоқи Шоҳмансур (панҷ чакрим дур), яккаю танҳо рафта наметавонистанд, лекин рӯзи бозор ба ин чо одами бисёр чамъ мешуд. Аз кишлокҳои Варзоб, Янгибозор, аз шаҳрҳои Ҳисор, Қаратоғ ва Кӯктош ва аз чоҳои дигар бозорчӣ меомад. Бозор хеле обод мешуд. Гӯсфанду гову хару аспу шутур; гандуму чаву ҷуворӣ; меваҳои гуногун; молҳо ва асбобҳои ҳунармандӣ; табар, теша, каланд, қайчӣ ва ҳоказо харида мешуд, фурӯхта мешуд. Як сабаби ин қадар ободии бозор, ҳамин буд, ки дар ин чо мардум омада, беҳавфу ҳарос савдояшон, хариду фурӯшашонро мекарданд. Ба ин чо ҳучум ва тохту този босмачиён намешуд. Аз гарнизони пурзӯри аскарони сурх метарсиданд.

Он рӯзе, ки корвони мо ба Душанбе расид, рӯзи бозор буд. Дар майдони васеъ, ки ба болои роҳи корвон воқеъ гашта буд, халоиқи бисёре чамъ шуда буданд. Мардум омадани корвонро аз дур дида, ба канори дарё ба пешвоз бароманд. Аз кучо нақораю сурнайनावозон пайдо шуданд, раққосон ба даст қайроқ гирифта мераксиданд, чавонҳо, бачаҳо, ҳаё-ҳуро баланд карда буданд. Аз гарнизон як даст аскар фуромад, ароба ва чорчарҳои холиро, ки дар онҳо бистарҳо ва рӯчоҳои сафед густурда шуда буд, оварданд. Мардум ин аробахоро дида чизе нафаҳмиданд. Вале баъзе боҳабарҳо донистанд, ки ин ароба ва ин ходимони тиб бедарак ба пешвози

корвон нафаромадаанд, албатта дар корвон беморон будагянд.

Корвон бо ҳидояти корвонбошии моҳир аз ҷои гузари дарё сихат ва саломат гузашт. Намояндагони ҳукумат, ки дар байни онҳо аз маориф, аз молия ва аз банки давлатӣ одамҳо буданд, бо аҳли корвон хушу хурсандона вохӯрдӣ карданд ва ҳолу аҳволпурсӣ намуданд. Командири аскарҳо ба сардори дастаи аскарони пешвозгиранда рапорти мухтасаре доду аскарҳоро машқ дода, ба гарнизон бурд. Аҳли тиб беморонро гирифта ба аробаҳои худ бор карданд, ки Фирӯза низ бо шавҳараш ба аробаи беморхонаи гарнизон нишаст. Лекин Асо бегоҳатӣ кардан гирифт:

– Пурс, аз чека ва аз банк одам будагист! – мегуфт вай.

Ниҳоят Фирӯза маҷбур шуду ба кофтукови одами чека афтод. Даре нагузашт, ки худи вай – одами Особий Отдел ба назди онҳо омад. Аҳволпурсӣ карду тасалли дод. Баъд бо илтимоси Асо рафта одами банкро, ки вай ҳам саргардон шуда, дар байни аҳли корвон мегашт, ёфта овард. Асо дар худи ҳамон ҷо, бо шаҳодати одамҳои Особий Отдел ду портфел пул ва санадҳоро супурда, расидхат гирифту баъд осуда шуда ба болишт сар гузошт...

Дар бемористон пеш аз ҳама Асоро ба ҷарроҳӣ гирифтанд. Пеш аз ба занбар бор кардан Фирӯза ўро сахт дар оғӯш карда, аз сару рӯяш бўсид ва ҳарчанд ки дилашро гургон тала мекарданд, зўран табассум карда, ба шавҳар тасалли меод, ўро осуда мекард ва ба дилаш умеду орзуҳои бисёро бедор мекард.

Ин кори ӯ бад набуд. Умеду орзу ба кас қувват мебахшанд, одамро ба зинда мондан, ба умр дидан ва ба фаъолияти ҳаёти мекашиданд... Ҳамин умеду орзуи оянда ҳаст, ки мо ҳамаи кулфат ва машаққати зиндагири ба гардан гирифта, умр ба сар мебарем. Фирӯза ҳамчун зани оқила ба шавҳараш мегуфт, ки ноумед нашавад, насиб бошад, онҳо калон шудан, ба воя расидан, олима ва коркун шудани духтарашон Гулбаҳорро мебинанд, насиб бошад тобистон ба Душанбе омада, зимистон ба Бухоро мераванд. Рӯзе мерасад, ки аз худи Душанбе ба поезд савор шуда, то ба Бухоро мераванд. Асо ба ин чо омадааст, ки корҳои Особий Отделро ба роҳ монад: ба бечорагон, ба дармондагон мадад расонад.

– Ту худатро накоҳон! – гуфт ба вай Асо. – Дар ин чо духтурҳои ҳарбии нағз ҳастанд. Онҳо ботачриба ва пурдонанд. Насиб бошад... Насиб бошад...

Вай суҳанашро тамом карда натавонист. Чизе гулуяшро гирифт. Санитарҳо замбарро бардошта бурданд. Фирӯза мехост, ки аз паси онҳо рафта ба хонаи чарроҳӣ дарояд, ӯро нагузоштанд. Вай дар дами дар, дар дахлез ба рӯи курсӣ нишаста монд ва оби чашмаш шаш қатор шуд. Ин дар ҳаёти вай ҳолати мустасноост. Фирӯза дар ҳеч маврид оби дида намекард, магар ки ғаму ғусса аз ҳад нагузарад. Вай дар марги модаркалонаш гирифт, баъд дар марги Шамсия гирифт ва ниҳоят охири бор дар марги Ҳамроҳон оби дида рехт. Лекин дар ин тавр мавридҳое, ки ба сараш саҳтӣ, беморӣ ва ғаму ғусса хучум оварда бошад, вай ҳеч гоҳ нагиритааст. Баръакс бо таҳаммул ва андеша саҳтиҳоро, ғаму ғуссаҳоро бар-тараф карда, хандидааст. Ҳоло чаро гирия мекунад? Чаро

оби чашмаш шаш қатор аст, худаш ҳам дуруст ҳисобот дода наметавонист. Ё пир шудааст, ё кулфату машаққат ўро хеле монда кардааст... Набошад дар ин ҷо ҳочати гиристан нест. Асоро чарроҳӣ карда, захмашро аз нав мебанданд ва ў пас аз ин ёрии тиббӣ зуд сиҳат мешавад... Агар зуд сиҳат нашавад-чӣ? Муддати дурма-дароз хобида монад-чӣ? Дар ин ҳол ба ин ҷо, ба Душанбе ин қадар ташвиш кашида, харочот карда барои чӣ омадед, ба беморпой омадед магар, намегӯянд? Ҳукумати Бухоро шуморо барои кор, барои ташкил кардани мактаб ва сағирахонаҳо фиристод? Шавҳари беморатонро духтурҳо табобат мекунанд, шумо кор кунед!

Не, ҳаргиз вай Асои худашро партофта намеравад, агар равад ҳам, ду соат, се соат кор карда. Боз ба сари болини вай меояд, бо меҳру муҳаббат ва бо навозиши худ ўро ба по меҳезонад. Кори духтурҳо карда натавонистагиро ў мекунад. Майлаш, ҳозир духтурҳо чароҳаташро шӯянд, тоза кунанд, гашта банданд, аммо баъд давои ҷони Асо меҳру муҳаббати вай мешавад...

Дари чарроҳӣ кушода шуд, хаёлҳои вай парешон гаштанд ва давида аз ҷо бархост. Лекин аз дарун як табиби сафедпӯш баромаду зуд роҳ гашта ба хонае рафта даромад. Ба Фирӯза ҳатто имкон нашуд, ки аз вай чизе пурсад. Оё ба шавҳари вай чӣ карданд? Чарроҳӣ сабук гузашт ё не?

Фирӯза ҳанӯз гашта ба ҷояш нанишаста буд, ки боз ҳамон мардак зуд роҳ гашта омаду ба пасу пеш нигоҳ накарда, ба чарроҳӣ даромада рафт. Фирӯза ба дар наздик шуда гӯш кард. Фурунг-фурунг баъзе овозҳоро шунид, вале чизе нафаҳмид. Чаро овози Асо намебаро-

яд. Чаро нолиш намекунад? Шояд дандон ба дандон монда истодагист...

Вай дар ҳамин хаёл буд, ки ногоҳ «ух» гуфта нолидани Асоро шунид, баданаш вачаррос зада рафт ва худро аз дар қафо кашид. На истода метавонист, на шишта метавонист. Ба назараш касе ва чизе наменамуд. Ва ҳол он ки дар бемористон чандин хонаҳо буданд, ба он хонаҳо ҳам баъзе касон даромад-баромад мекарданд ва баъзеҳо хатто бо таачҷуб ба вай нигоҳ мекарданд... Зани мусулмони бефаранҷӣ дар ин ҷо ҷӣ мекунад, мегуфтагӣанд. Вале Фирӯза дар ин бораҳо фикр намекард. Тамоми ақлу ҳуши вай ба паси ин дар буд...

Аз гирифта бурдани Асо ҷӣ қадар вақт гузашт, вай намедонад, ба ҳар ҳол пас аз соате ки барои ӯ чун сола гузашт, дар кушода шуду Асоро ба замбар андохта бароварданд ва аз назди ӯ гузарониданд. Асо ранг надошт. Чашмонаш пӯшида ва худаш мисли мурда хобида буд.

Фирӯза дод нагуфт, фиғон набардошт ва хатто аз касе чизе напурсид. Фақат чун тасхиршудагон аз қафои занбаркашон якта-якта қадам монда, ба хонае, ки Асоро бурда дароварданд, равон шуд.

Дар хонае ки Асоро ба рӯи кати симин хобонида рафтанд, боз се нафари дигар беморон, ба гумон ҳама солдатҳои рус буданд. Яке аз онҳо аз ҷо бархоста, ба назди кати Асо курсие монду Фирӯзаро ба нишастан даъват кард. Фирӯза нишаст. Ҳис мекард, ки дасту пояш сард ва беҳис шудаанд ва забонаш ҳам лол шудааст. Вай ба курсӣ нишаст ва беҳаракат ба рӯи рангаш кандаи шавҳараш назар дӯхт ва дигар ҳеч...

Чаро худро ба пой вай напартофт, чаро аз сару рӯи

вай набӯсид, чаро чашмонашро боз кунонида, аҳволашро напурсид? Худаш ҳам намедонад.

Духтуре, ки дар тан либоси сафед ва дар чашм айнак дошт ба хона даромаду ба назди кати Асо наздик шуд ва аз дасти ӯ дошта набзашро шумурд.

– Бад не, – гуфт ба забони русӣ ба Фирӯза нигариста. – Набзаш дуруст. Қарроҳӣ нағз гузашт. Офарин ба вай, батокат будааст. Ҳозир вай чашм мекушояд, ҳозир. Ҳо, бародар, номат чӣ буд, номат?

– Ас...со! – гуфт базӯр вай ва андаке чашм кушод.

– Албатта монда шуд, камтар ба дард тоқат кардан лозим омад.. хафа нашавед! Мо ҳозир ба вай як сӯзан мекунем, ба роҳат мехобад, баъд бардам шуда меҳезад.

Бо фармони табиб яке аз ёридиҳандагони вай аз китфи Асо сӯзани кард. Пас, духтур гӯё хотирчамъ шуда баромада рафт. Аммо Фирӯза хотирчамъ набуд. Чашмашро аз рӯи Асо намеканд. Акнун вай ба сари дузону ба поёни кати Асо нишаста, дастони ӯро бӯса мекард, мемолид ва бӯ мекашид... Асо аз ин навозишҳо андаке чашм кушоду нимтабассум кард ва оҳиста гуфт:

– Ман сихат мешавам... Ҳозир монда шудам... Камтар хоб... камтар...

Боз чашм пӯшид ва хобаш бурд. Чӣ тавре ки Фирӯза медонист, ин дафъа вай осуда ва бемалол хоб мекард. Аз чехрааш аломати дарду ранҷ барҳам хӯрда буд. Инро дида Фирӯза каме осуда гашту ба рӯи курсӣ нишаст ва як охи сабуке кашид.

Дар ин дам санитар омада ба Фирӯза гуфт, ки ба дидани вай омадаанд. Фирӯза ҳайрон шуд, ки дар ин мулк мусофирӣ ба дидани вай кӣ омада бошад. Сарбан-

дашро ба сараш дуруст карду аз чо бархост ва берун баромад. Дар дами дари бемористони гарнизон корвонбоширо дид, ки бо ду нафар марди ношиноси дигар омадааст. Онҳо ҳама бо вай салому алейк, пурсупос карданд, аҳволи саломатии Асоро пурсиданд ва баъд худҳояшонро шиносониданд:

– Мо аз шуъбаи маориф омадем. Чаноби раиси ҳайати мухтор фармуданд, ки ба шумо хона, асбоби рӯзгор ва пул чудо карда шавад. Ҳама чиз тайёр шуд. Агар мумкин бошад, рафта хонаи худатонро бинед ва чаноби корвонбошӣ чизу чораҳои шуморо бурда монданд, як аз назар гузаронед.

Фирӯза фикр кард, ки то аз хоб бедор шудани Асо рафта, хабар гирифта биёяд хуб мешавад. – Майлаш, меравем, – гуфт вай. – Хона аз ин чо дур аст?

– Фойтун ҳаст, – гуфт намояндаи маориф.

Асо пас аз торик шудани рӯз чашм кушод. Хонаро як лампаи даҳум равшан мекард. Дар пеши кати ӯ Фирӯза нишаста, ба рӯяш бо табассум менигарист. Хоби саҳт ва амиқ ва истироҳат ҳоли Асоро хеле беҳ карда, чашмаш равшан, авзоаш хуб буд.

– Ҳамин қадар хобидем, ки – гуфт вай дасти занашро ба дасти ларзонаш гирифта, – ҳаво торик шуда, лампа гирондаанд. Хайрият, ки дар хонаи мо ду шамъ ҳаст.

Фирӯза хайрон шуду гуфт:

– Кадом ду шамъ?

– Як лампа, – гуфт бо табассуми андак Асо. – Як рӯи шумо!

Ба маънои сухани ӯ пай бурда, Фирӯза хурсанд шуд. Модоме ки шӯхӣ мекунад, маълум ки табъаш чоқ аст.

– Аҳволатон чӣ тавр? Дард монд-мӣ? – пурсид Фирӯза.

– Дард? – боз шӯхӣ кард Асо. – Дард аслан буд-мӣ? Ман ҳис накардам. Фақат фаҳмидам, ки духтурҳо захми тирро тоза карданду дӯхтанду марҳам молиданд. Ба гумонаи ман бисёр монда шуда будам, бинобар он хобидаам. Оҳ, хӯрок ҳам тайёр шудааст? Майлаш ҳамроҳ мехӯрем.

Фирӯза ба шавҳараш як пиёла чурғоти тоза хӯронда, баъд ба шӯрбои мурғ нон пора кард.

– Ба мо як хонаи нағз тайёр карда мондаанд, – гуфт, ба Асо хӯрок дода истода Фирӯза. – Як тиреза дорад, дахлез дорад; кати калон монда шудагӣ, намаду гилем партофта шудагӣ... Чизҳоямонро корвонбошӣ оварда мондааст.

– Бисёр нағз! – гуфт Асо. – Ман сиҳат шуда хезам, дар хонаи навамон тӯй медиҳем...

– Албатта тӯй медиҳем!

– Ту имшаб ба ҳамон хонаи навамон рафта мехобӣ?

– Не, ман дар ҳамин чо мешавам.

– Дар кучо?

– Дар пеши шумо.

Асо дақиқае гап нозада ба рӯи занаш нигарон монд. Ҳар гоҳ ки лутфу эҳсону марҳамати Фирӯзаро нисбат ба худаш ҳис кунад (ва ин аксар вақт руҳ меод) ба чашми Асо ашк пур мешуд, ё гап зада натавониста мемонд. Ҳоло ҳам ба вай ҳамон ҳолат рӯй дод. Асои далер ва нотарс, Асои ҷанговар ва чекист дар рӯ ба рӯи ин зани зебо ва меҳрубон чун кӯдак мешуду мемонд. Чӣ кор кунад, ба ин худӣ Асо гунаҳгор нест, ин ҳолати табиӣ

вай аст. Ин бо шири модар омадагӣ ва ба чон мебарояд.

– Ман бо духтурҳо гап задам, онҳо майлаш гуфтанд, якчанд рӯз, то ба қувват омаданатон ба ман ҳам чо данд... То вақти хоб дар пеши шумо мешавам, баъд ба хонаи шафат гузашта мехобам... Аз ман парво накунед!

– Шумо азизи ман! Шумо меҳрубони ман! – гуфт Асо ва хомӯш монд. Аз чашмони вай якчанд қатра об чӯшида баромада ба рухсорааш шориданд. Фирӯза бо рӯмолчааш оби чашми шавҳарашро пок карду аз пешонаи ӯ бӯсид.

– Шумо чони ман! – гуфт вай. – Осуда бошед, осуда! Гирия барои чӣ?!

– Ман осуда! – гуфт Асо. – Ман осуда... Лекин аз шумо як илтимос дорам... Беҳтар, ки ҳозир гуфта монам... Хафа нашавед!

– Гӯед, азизам! – гуфт бо навозиш Фирӯза. – Фармон дорам гӯед, ман ба чонам!!!

– Не, илтимос! – гуфт Асо ва каме хомӯш истода ба гапаш давом дод: – Агар рафту ҳодисае шавад... Агар рафту ман дар ин чо, дар ин шаҳр абадӣ мемондагӣ шавам... Шумо ҳамроҳи Гулбахор биёед, ҳар баҳор ба сари хоки ман гул монед!

– Оҳ, Асоҷон! – гуфт Фирӯза ва худро дошта натавониста гирифт.

Оё ин чӣ ҳолат аст? Ин, магар ба Фирӯза, ба ҳамон Фирӯзаи набераи Дилоромканиз монанд аст!

V

Охирҳои моҳи октябр, нимирузӣ дар яке аз платформҳои пасхами стансияи Когон қатори махсус, ки иборат аз вагонҳои сурх ва як вағони кабуди мусофирбарӣ дар охираш буд, тайёр ба рафташ шуда меистод. Дар ин қатор одамҳои Карим командир ба сӯи Қаршӣ раҳсипор буданд. Дар вагонҳои сурх, ки дарҳояшон боз буд, аскарбачаҳо пур буданд. Дар як қисм вагонҳо аспҳо ва дар як қисм вагонҳо, ки дарҳояшон баста буд, аслиҳа ва чизу чораи дастаи Карим ҷо карда шуда буд.

Карим бо ин дастаи худ қариб як моҳ дар даштҳои Кармина ва Нурато аз паси босмачиён тохта гашт. Мақсадаш Абдулҳамид Ориповро дошта гирифташ буд, ки нашуд. Вай – Орипов аз ҳама маккортар ва гузаротар баромад. Дид, ки дар ин тараф арсаро ба ӯ танг карда истодаанд, зуд гурехта ба сӯи Ҳисору Боботоғ рафт. Пас дастаи Каримро ба Бухоро ҷеғ заданд, аз нав мучаҳҳазониданд ва камтар истироҳат дода, ана имрӯз ба сӯи Бойсун равона карда истодаанд. Карим хурсанду шод буд, ки ниҳоят барои амалӣ кардани нақшаҳои тартиб додаш меравад, бо душмани ашаддиаш рӯ ба рӯ мешавад, ӯро мағлуб карда, маҳбубааш – Ойишаро озод мекунад.

Насимҷон ҳам ҳамроҳи ӯ то ба Қаршӣ мерафт. Вай аз чека супориши махсус дошт. Мебоист дар он ҷо бо Файзулло Ҳочаев, ки барои аз назар гузаронидани корҳои хоҷагии вилоятҳо рафта буд, вомехӯрд ва дар

бораи омадани Анварпошшо ва пешвоз гирифта шудани вай аз тарафи як гурӯҳ чадидони рост ва тафсилоти он нақл мекард. Лекин қариби ба вагон савор шудани онҳо, аз вокзал хабар омад, ки камтар сабр карда истанд, аз Бухоро кас омада истодааст.

– Албатта, худи раис телефон кардагист, – гуфт Насим, – набошад барои ҳар чи тавр кас поезди рафта истодагиро нигоҳ намедошанд.

– Чӣ кор баромада бошад?

– Ягон кори муҳим будагист.

Онҳо «пойсӯхта» дар сахни платформа нигарон меистоданд. Дигар командирон ва аскарон, ки фармони ба вагон нишастанро гирифта буданд, ҳама ҷо ба ҷо буданд. Дақиқаҳо охишта мегузаштанд, беқарории умумро изҳор намуда, ронандаи паровоз ҳар замон хуштак зада мемонд ва худи паровоз ҳам асп ба пойга тайёр шудагӣ барин фаш-фашкунон, гӯё мехост, ки ба рӯи релсҳо давида равад...

Ниҳоят се нафар аспакӣ асп тохта расида омаданд. Яке аз онҳо, ки худи раиси чека буд, аз асп пиёда шуда, бо Насимчон ва Карим рӯ ба рӯ шуд.

– Дар Бухоро ҳодисаҳои калон мешудагӣ барин, – гуфт раис. – Маҷбур шудам худам биёям. Ана ин пакетро шахсан ба Файзулло Хоҷаев супоред ва инчунин мегӯед, ки чадидҳо аз номи ҳукумати Бухоро ва шахсан аз номи Файзулло Хоҷаев амрҳо дода, ба Анвар ёрӣ расонидан мехоҳанд. Баъзеҳо ҳатто дар фикри шӯриш барпо кардан ҳастанд. Ду-се рӯз ин тараф дар ҳавлиҳои

маълум, бо номашон дар ин мактуб навишташудагон маҷлисҳои махфӣ гузаронида истодаанд. Одамҳои мо низ дар байнашон амал карда истодаанд. Мо пеши корро мегирем ва кӯшиш мекунем, ки дар Бухоро ҳеҷ як ҳодисае рух надиҳад. Лекин умуман авзоъ хатарнок аст. Дар ин бора донишҷу раиси давлат зарур аст. Рафиқ Юрениев ҳам аз масъала хабар дорад. Гап ҳамин. Метавонед, ба роҳ дароед!

– Хайр, саломат монед!

– Ҳа, Карим! – гуфт раис онҳоро боз дошта, – дар Бойсун аз Усмон Хоҷаев бохабар бош, вай аз номи ҳукумат фармон дода, ба кори ту ҳалал расонида метавонад! Аммо ту итоат накун!

– Усмон Хоҷаев дар Бойсун чӣ мекунад? Рафтагист?

– Эҳтимол рафтагист, лекин истода монданаҳам аз эҳтимол ҳолӣ нест. Анвар асосан меҳмони вай будааст, мо инро дар ҳамин қарибӣ донистем.

– Маълум! – гуфт Карим. – Хайрият, ки гуфтед. Хайр, раҳмат ба шумо!

– Хайр, роҳи сафед!

Бо ишораи Карим сардори поезд ҳуштак зад, паровоз наъра зада ба ҳаракат омад. Насим ва Карим ба вағони охири савор шуда бо раис дастафшонӣ карданд. Паровоз суръаташро афзуд, вағонҳои сурхро, ки дар он ҷавонҳо суруд мехонданд, ба сӯи Қарши гирифта бурд...

Дар вағони охири, ки барои фармондеҳон ва роҳбарони қисми ҳарбӣ буд, Насим ва Карим дар як купеи алоҳида ҷойгир шуда буданд. Пас аз он ки Карим аз то-

беони худ хабар гирифта, ҳолпурсӣ карда шуд, ба купе ба назди Насим даромад ва фармуд, ки чой биёранд. Хизматгори вагон чой овард. Насим аз борхалтааш нону гӯшти яхнӣ ва ҳалво гирифта ба рӯи столча гузошт ва онҳо бароҳат нишаста хӯрок хӯрданд.

– То Қаршӣ қариб шаш – ҳафт соат роҳ, – гуфт Насим. – Баҳузур истироҳат кун, дам гир! Имрӯз бисёр монда шудӣ.

– Саломат бошед, – гуфт Карим, – ман монда нашудем...

Ду рафиқ дақиқае хомӯшона нону гӯшт хӯрданд ва чой нӯшиданд. Баъд Карим гуфт:

– Дар Боку корхоятон ба чӣ анҷомид?

– Ҳеҷ... – гуфт аз рӯи одаташ Насим. Вай чун чекист одат карда монда буд, ки ё аз суоли додашуда бо як калима ҳалос шавад ё гапро ба шӯҳию ханда гузаронида, суолро бечавоб монад. Лекин ҳоло дар ин ҷо бо Карим пинҳон кардани розро лозим надонист: – Дар Боку вазифаи ман донишани муносибати одамҳои мо – яъне бухориҳо ва Анвар буд. Ман медонистам, ки вакилҳои мо маҳз барои бо Анвар вохӯрдан мераванд, лекин муносибати Анвар бо онҳо чӣ хел бошад, намедонистам. Ин кор хеле мушкил шуд. Чунки бухориҳои мо, намедонам барои чӣ маро дар вохӯрӣ бо Анвар ҳамроҳ накарданд. Дар ин кор ба ман дӯстони озарӣ ёрӣ доданд. Онҳо қариб тамоми суҳбатро навишта гирифтаанд. Маълум шуд, ки гурӯҳи чадидон рост ба вакилҳо супориш додаанд, ки Анварро ба Бухоро тақлиф кунанд. Ан-

вар ҳам бо мамнуният таклифи онҳоро қабул карда гуфтааст, ки мурод аз омадани ӯ сафари Бухоро будааст ва дар он чо корҳои муҳим доштааст. Ман хостам, ки коре карда ба сафари ӯ монез шавам, лекин роҳбарияти чекаи Озарбойҷон рухсат надод. Ҳукумати Руссия ҳам ба омадани вай монез накард, намедонам чӣ шуд, ки вай ба Бухоро сафар кард. Ба гумонам Зиновевро фиреб дод, маккор!

– Зиновев дар Боку буд?

– Ҳа, маҷлиси намояндагони мусулмонҳои Шарқро вай роҳбарӣ мекард. Албатта ба ин тараф омадани Анвар бе иҷозати вай нашудагист...

– Шояд Зиновев аз марому мақсади Анвар беҳабар бошад?

– Гумон намекунам! Дар ин чо чи як сиёсати дигар ҳаст, ки мо намефаҳмед. Хайр, ба ҳар ҳол Анвар ба Бухоро омада корнома нишон дода гаштааст.

– Чӣ корнома? Дар Регистон митингро комсомолҳо қариб вайрон карда буданд, Анварро ба минбар роҳ надоданд. Пас вай маҷбур шуд, ки аз болои автомобил гап занад. Овозаш дуруст набаромад, мардум туркии ӯро ҳеч нафаҳмиданд.

– Аммо дар хонаҳои чадидҳои гурӯҳи рост маҷлисҳо карда, ба суиқасд ва аксулҳаракат тайёри дида истодаст.

– Чаро гирифта ҳабс намекунед?

– Аввалаш ин ки дар дасти мо санадҳои қатъӣ нестанд, баъд ин ки вай одами хоричӣ, барои гирифтани вай розигии Москва ва Тошкент лозим.

– Акнун шумо рафта Файзулло Хоҷаевро огоҳ меку-
нед? Магар вай худааш намедонад?

– Не, намедонад. Ман ҳам огоҳ мекунам, ҳам ўро аз
суиқасд эҳтиёт кардан лозим. Супориши асосии ман
хамин. Бояд дар Қаршӣ ё Каркӣ ба вай хучум шавад.
Пеши ин корро нагирем, намешавад.

– Ба ин омадани Анвар ягон дахле дорад?

– Бале, дахли калон доштагӣ барин... – гуфт Насим ва
каме хомӯш истода, ба гапаш давом кард: – Мо бо ҳай-
ати вакилони Бухоро Анварро ҳамроҳ гирифта овардем.
Ўро бо одамонаш дар бошишгоҳи назорати хоричӣ ҷой-
гир карданд. Ҳама хайру хӯш карда рафтанд, ба ғайр аз
ду нафар Мирзо Латиф ва Нуъмонҷонмахсум. Ман ҳам
бо баҳонаи ҷо ба ҷо кардани чизу чораҳои меҳмонҳо ва
фароҳам овардани асбоби истироҳати онҳо истода мон-
дам. Пас, Мирзо Латиф, ки туркиро дуруст гап зада
наметавонад, ба Анвар чизе гуфтани шуд, Анвар
нафаҳмида ба ман мурочиат кард (ман чи тавре, ки ме-
донӣ ба туркии усмонӣ бало барин гап мезанам). – Чӣ
гуфтани будед, ака Мирзо? – гуфтам. – Ман тарчима
карда диҳам.

Мирзо Латиф як ба Нуъмонҷонмахсум нигоҳ карду
гӯё розигии ўро гирифта гуфт:

– Гӯед, ки чаноби пошшо ҳозир ба хонаи чаноби
Нуъмонҷонмахсум мукаллаф ҳастанд. Дар он ҷо як
миқдор аз ҷавонҳои инқилобии Бухоро кадам ранча
фармудани ин касро чашм доранд.

Ман тарчима карда додам. Анвар таклифро қабул

карда, шарт монд, ки ман ҳам бояд ўро мушойиат кунам. Пас мизбонҳо маҷбур шуданд, ки маро ҳам таклиф кунанд. Бинобарон, ман ҳам рафтам. Дар меҳмондорӣ як ҳашт нафар аз ҷавонҳои навбаромади туркпараст буданд, ки ба забони туркӣ дуруст гап зада натавонанд ҳам, худашонро ва авлоду аҷдодашонро турк мегуфтанд ва ҳозир буданд, ки барои миллати турк ва ислом ҳамин дақиқа шӯриш бардоранд. Лекин калонҳо ва худи Анвар дами онҳоро гирифта, осуда карданд ва гуфтанд, ки барои ҳар кор аввал маслиҳат мебояд. Дар он маҷлис шояд суҳанони бисёре шуданаш лозим буд, лекин аз чӣ (шояд аз будани ман) шубҳа карда, дуруст гап назаданд. Дар охиртари суҳбат Анвар пурсид, ки Файзулло Хочаев дар кучо? Ҷавоб доданд, ки дар Бухоро нест, ба вилоятҳои Қаршию Қаркӣ бо кор рафтааст. Пас, Анвар гуфт:

– Ман дар хориҷа, дар Ғарб номи ин шахсро шунида будам. Аз авлоди турк, ҷавони рашид ва доно ва писари одами бадавлат аст. Тамом боварӣ доштам, ки вай барои иттиҳод намудани миллати турк корҳои калон мекунад. Зеро ки аз хонадони бузург аст ва тарбияи хуб гирифтагӣ... Аммо дар Боку фаҳмидам, ки ғалат карда будам. Вай миллати турк ва Бухорои шарифро ба Москов фурухта аст!

– Бале, бале! – гуфтанд майда-суйдаҳо, – вай хоин, вай миллатфурӯш!

– Ба фикрам, – гуфт диққати ҳамаро ба худ ҷалб карда соҳиби хона. – Дар вақти ташриф овардани шумо дар Бухоро набудани вай ҳам бечиз нест.

– Мо бо вай созиш карда наметавонем! – гуфт яке. – Ҳатто авлоди худаш, – чаноби Усмонхоҷаафандӣ ҳам аз вай норозӣ...

– Пас ўро аз кор дур кардан лозим, ки халал надихад! – гуфт Анвар.

– Ўро куштан лозим! – гуфт яке аз чавонҳо.

– Мо дар тараддуд ҳастем, – гуфт соҳиби хона, маънидорона ба Анвар нигоҳ карда...

Ин хабарро ба раис расондам. Дар чека дар ин хусус, яъне дар бораи тайёр шуда истодани суиқасд ба Файзулло Ҳоҷаев боз маълумотҳои дигар ҳам будааст. Ана бинобарон маро ба ин тараф фиристоданд. Илоҳӣ пеши корро гирифта тавонам, ки ҳодисае нашавад.

– Ҳа, шумо усто, таҷриба доред! – гуфта монд Карим.

– Таҷриба... – гуфту боз хомӯш монд Насимҷон ва пас аз дақиқае давом кард: – Дар соли 1918, дар вақти саршудани ҷадидкушӣ таҷриба надошта бошам ҳам, артистӣ карда худам ва боз рафиқони дигарро аз марги яқин халос карда будам.

– Чӣ хел? – бо мароқ пурсид Карим.

– Набошад, – гуфт Насимҷон ба шавқ омада, – аввал барои табъчоқӣ як пиёлагӣ майи гуворо нӯшем. Инро ба ман Яъкуби рангрёз – ҷўраи нағзам ҳаст, аз яхудихо, – дод: исту бисташ фоида!

Дўстҳо як пиёлагӣ нӯшиданд ва аз гўшти яхнӣ газак карданд. Майи ҳақиқатан гуворо ба тани онҳо лаззат бахшид ва пас Насимҷон ба сухан сар кард:

– Амир манифест эълон карду дар байни ҷадидҳо як

ғулғула барпо шуд. Аз Самарқанд Бехбудӣ омада буд. Медонӣ-а? Яке аз чадидҳои калони Самарқанд, журнали «Ойина» мебаровард. Баъд дар вақти ба хорича гурехта рафта истоданаш, дар Қаршӣ ба дасти одамони амир афтоду кушта шуд. Бинобарон ҳоло Қарширо шаҳри «Бехбудӣ» мегӯянд. Хӯш ки бошад, чадидҳо дар гузари Бозори Гул, дар ҳавлии Ҳалим Ашӯров чамъ шуда машварат карданд. Таклиф афтода буд, ки ба муносибати ҳамин эълон шудани манифест, баҳона карда намоиш барпо кардан лозим. Хеле кашмакаш шуд. Баъзеҳо дурӯст пешбинӣ карда буданд, ки ин намоиш ҳоҷат надорад ва ба кори инқилоб зарар меорад, аммо ҷавонҳо сабуқӣ карданд, ба намоиш қарор доданд.

Рӯзи дигар намоиш аз пеши дуқони китобфурӯшии «Баракат» сар шуд. Чунон одаме чамъ шуда буд, ки ман хайрон мондам. Дар лаби ҳавзи Девонбегӣ митинг шуд. Нотиқҳо аз болои боми сартарошхона баромада, бо ҳарорат нутқ мекарданд ва халқро бо рӯзи озода муборакбод мекарданд, ба амир ташаккур гуфта, манифестро марҳамати ӯ мегуфтанд... Бисёртар яҳудиҳои бечора, ки он вақт аз ҳуқуқ маҳрум буданд ва инчунин пирсиёнҳо ба намоиш баромада буданд. Пеш-пеш байроқи сурх ва шиорҳои бардошта мебарданд.

Ман бошам аз шавқу хурсандӣ ба пӯстам намеғунҷидам. Хеле ҷавон будам, серҳаракат ва ҷаққон будам ва ҳамин хел намоишҳо айнаи муддаои ман буд...

Намоиш ба сӯи таи тоқи Саррофон равон шуд. Дар он ҷо ҳам нотиқҳо гап заданд ва шиорҳои партофтанд. Баъд

дар гузари Говкушон ба намоиш одами бисёре ҳамроҳ шуд, ки миқдори намоишкунандагон қариб ба 5-6 ҳазор нафар расид. Пас аз он ки дар гузари Говкушон нотикҳо нутқ карданд, намоиш ба тарафи кӯчаи Ғозиён равон шуд. Як сели калон, як иди пурғулғула ва як тантанаи дар Бухоро ҳеч диданашуда барпо гашта буд.

Худат медонӣ, ки кӯчаи васеи Хиёбон дар Бухоро яке аз кӯчаҳои калон ба шумор меравад. То ба расидани мо дар ин кӯча як ду ҳазор одам чамъ шуда истода буданд, ки аксарияти онҳо форсҳо ва эронӣҳои Бухоро буданд. Аз бому дар ба сари намоишкӯрон қанду набот, чормағзу бодом мерехтанд; сурудҳои хурсандӣ месуруданд, дойраю думбак менавохтанд. Дар ин ҷо ҳатто барои митинг минбаре сохта буданд. Мардум ба гирди минбар чун баҳри пурталотум гирд омада буданд, Файзулло ва дигарон ба он минбар баромада нутқ карданд. Дар ин ҷо таклиф афтод, ки барои боз ҳам баландтар бардоштани рӯҳи намоиш дастаи мусиқии сарбозони амиро даъват кунанд, ки пеш-пешӣ намоиш мусиқӣ навохта ба майдони Регистон дохил шаванд.

– Одамони сода! – гуфта монд Карим.

– Бале, – гуфт Насимҷон, – то як дараҷа содагӣ ҳам буд, як дараҷа нодонӣ ва бемулоҳизагӣ ҳам буд, лекин дар байни он ҳафт-ҳашт ҳазор нафар мардум, ки бо хурсандию шодмонӣ намоиш мекарданд, ягон нафар ҳам бар қасди тоҷу тахти амир сухане ба забон наронда буд. Баръакс дар шиорҳое, ки навишта мебуданд, ба амир барои эълони манифест ташаккур баён карда, саломатӣ

ва умри дарози ўро мехостанд. Бинобарон боварӣ доштанд, ки ҳокимияти амирӣ ин намоиши бузурги хурсандии фуқарои худро дастгирий мекунад ва дастаи оркестри сарбозонро мефиристад, ки хурсандиро дуболо кунад...

Лекин дар ин вақт хабар омад, ки дар Регистон шашафт ҳазор мулло ва муллобача ва шўрапуштон бо калтаку найзаю табар чамъ шуда, мунтазири расидани мо хастанд. Инчунин боз хабар омад, ки сесад нафар аскарӣ пиёда ва дусад нафар аскарӣ савора ҳам ба фармони «Зану тороч кун!» мунтазир шуда истодаанд. Инро шунида ман донидам, ки муқобилати як қисм рафиқони ботачрибаамон дуруст будааст, намоиш аз ғоида бештар зарар оварданаш мукин...

Ин хабарро шунида калонҳои мо ба машварат нишастанд. Чӣ кунанд? Бо ин мардуми беаслиҳа ва беяроқ, бо ин мардуми сулҳу амниятталаб ба муқобили панҷсад нафар аскарӣ мусаллаҳ ва шаш ҳазор шўрапушти калтак ба даст раванд, ё парешон шаванд? Баъзеҳо гуфтанд, ки дар ин ҷо як номафҳумие бояд шуда бошад, шояд онҳо гумон карда бошанд, ки мо ба ҷанг ба тарафи онҳо меравем? Ин, ё фитнаю фасоди муллоҳо бошад? Ба ҳар ҳол ба парешон шудан ва хона ба хона рафтан фармон доданд: мардум ба воҳима афтада, зуд хона ба хона шуданд. Лекин роҳбарият се нафарро – Мирбобо Муҳсинзода, Атоуллоҳоча ва Юсуфзодаҳоро ба назди қушбегӣ фиристонд, ки мақсади сулҳҷӯёнаи намоишро фаҳмонида диҳанд. Пас аз рафтани намояндаҳо хабар омад, ки

шӯрапуштон ба ҳучум сар карданд, одамони кушбегӣ намояндаҳои моро гирифта, ба зиндон партофтанд ва кӯча ба кӯча гашта «чадидковӣ» мекардаанд...

Файзулло Хоҷаев ба рафиқон фармуд, ки ҳар чӣ зудтар аз Бухоро баромада, худро ба Когон расонанд ва ҳу-даш ба ҳавлиаш рафт...

Насимҷон майро нӯшиду камтар гӯшт хӯрд ва аз да-риҷаи вагон ба берун нигоҳ кард. Поезд аз дашти бегиҳ оҳиста-оҳиста қадам монда мерафт. Осмонро абрҳои яклухт фаро гирифта, уфукро саросар пӯшида буданд. Паға-паға дуди буғаралашӣ паровоз, ки аз пеши тирезаи вагон гузашта мерафт, даруни вагонро гоҳ тира, гоҳе равшан мекард. Ду пиёла майи зӯр ба тамоми аъзои ба-дани вай як ҳарорати гуворое паҳн карда, чашмонашро андак хумор карда буд. Насимҷон гап задан, чақ-чақ кардан мехост. Ба ин ҷавони далер воқеаҳои гузаштаре нақл карда, ба дилаш қувват ва ҳарорат бахшидан ме-хост. Вай бо мамнунӣ ба ҳикоят давом кард:

– Дар намоишгоҳ пас аз парешон шуда рафтани мар-дум, фақат ташкилотчиён монда буданд. Чи тавре ки гуфтам, Файзулло ба хонааш рафт, баъд ману Мукам-мил Бурҳонов, Ҳалим Ашӯров ва боз як нафари дигар гурехта, ба гузари Собунгарон рафтем, хостем, ки ба ҳавлии як мири маъзул, – ошноӣ Мукамилмахсум да-ромада руст шавем.

– Ҳавлии мири маъзулро ҳеҷ кас кофтуков намеку-над, – гуфт Махсум худбоварона. – Баъд ман ба ин мар-дак нағзиҳои бисёре кардагӣ, наҳод, ки дар ин соати пурҳавф ба мо ёрӣ надихад?

Ғарқшаванда ба хаспора мечаспад, мегӯянд, рост. Мо ҳам ба чаҳор тараф нигоҳ карда, набудани одами шубҳанокро фаҳмидему дарвозаи мири маъзулро тақ-тақ задем. Даре нагузашту худи мир баромада дарвозаро кушод, моро дида ҳайрон шуду салому алейк кард ва тақлиф намуд, ки зудтар ба роҳрав дароём.

– Ба ин ҷо омадани шуморо касе дид, ё не?

Аввалин суоле, ки бе ҳеҷ муқаддима ба мо дода шуд, ҳамин буд. Худи ҳамин як суол маълум кард, ки мо чӣ тавр меҳмонему вай чӣ тавр мизбон.

– Не, – гуфт Мукамилмахсум, – ба ин ҷо омада даромадани моро касе надидааст. Мо гуреза ва ёғӣ ҳам нестем, ки боиси хавфу ҳароси шумо бошем... Фақат андак дӯлобӣ, харчу-марҷ шуда монд; мо то хобидани фитна ба ҳавлии шумо паноҳ овардем.

– Ҳа, ҳа, маълум, – гуфт мир. – Омадетон, хуш омадетон, лекин ҳавлии ман ҷои амну осуда не...

– Барои чӣ ин тавр мегӯед? – гуфт сухани ўро аз миён бурида Махсум. – Ҳавлии шумо, ки яке аз одамони муътамади дарбор ҳастед, чаро ҷои амн набошад?! Наход, ки шумо...

– Маро маъзур медоред, Махсумҷон! – гуфт мир. – Дар ҳавлии ман чину ачинаҳо хона мондагӣ: ҳар рӯзу ҳар соат буғчомаҳо, тарошаю ҳезумҳо, ангиштҳо худ аз худ оташ мегиранд. Шабу рӯз кулӯхборон шуда меистад. Ҳозир дар ҳавлии беруна дар ҳавлии дарун шаш нафар қорӣ Қуръон тиловат карда нишастаанд... Худам қариб ки девона шавам. Ба болокорӣ ин шӯришу ин

ғавғо! Агар ман шуморо ба ҳавлӣ дарорам, қориҳо албатта, мебинанд ва рафта хабар доданашон будагӣ гап! Аз барои ҳамин, аз гуноҳи ман гузаред, Махсумҷон!

Мо дидем, ки намешавад, оҳиста дарвозаро кушода, ба кӯча баромадем ва маслиҳат кардем, ки ба кучо равем. Ман гуфтам, ки аз болои пушта амнтар ҷой нест. Шарикҳо аввал ҳайрон шуда монданд, аммо баъд қабул карда, аз паси ман омадан гирифтанд. Мо ба болои пуштаи Хоҷааспгардон баромада, ба як сағонаи вайрона ҳар чорамон даромада руст шудем. Шарикӣ мо, ки номашро фаромӯш кардам, аз мурда метарсидааст. Вайро ба қарибии сӯроҳи сағона гузоштем, ки бисёртар ҳаво гирад ва аз тарс ҷонаш набарояд, лекин бо вучуди он дағар-дағар меларзид. Мукамилмахсум ва Ҳалим Ашӯров аз мурда натарсанд ҳам, лекин хеле нозук ва озода буданд, андак бўй ба димоғашон расад, дарҳол абру чин мекарданд; андак гард ба доманашон расад, сад бор меафшонданд. Ҳоло ба рӯи хоки мурда, ба даруни сағонаи заҳзеркардагӣ ва бўйнок овоз набароварда менишастанд. Ҷон аз ҳама чиз ширин. Ман аз ҳамаи онҳо ҷавонтар ва ҳушёртар ки будам, гӯшам ба девори сағона буд ва ҳамаи овозҳои берунаро шунида меистодам: ана аз кӯча фойтун гузашт, ана ароба гузашт, ана хари саҳроӣ ҳанг зад, ана як тӯда сағҳо ба болои пушта давида гаштаанд ва ҳоказо ва ғайра...

Ниҳоят шаб шуд, ҷодари зулмот ба болои шаҳри пурфитна ва пурғавғои Бухоро фуруд омад... Бале, мо на ҳамеша равшаниро, баъзан торикию зулмотро низ орзу

мекунем ва ғанимат медонем. Дар зиндагӣ торикӣ ҳам лозим шуда мемондааст. Торикие, ки чони одамро аз суикасд ва хавфу хатар халос мекунад! Вақте ки аз кӯчаҳо пои мардум канда шуд, мо аз сағона баромада, якта-якта ба кӯча фаромадем ва бо тангкӯча. пасткӯчаҳо роҳ гашта, ба хавлии Мукамилмахсум расидем, ба як хонаи назарногир даромада, пардаҳоро партофтем, дарро аз дарун занчир карда нишастем.

Рӯзи дигар машкоб омаду мо аз вай хабарҳои кӯчаю шаҳрро фаҳмидем. Маълум шуд, ки одамони амир ва қушбегӣ ва инчунин муллоҳо ва муллобачаҳои шӯрапушт дар кӯчаҳо тохту тоз карда мегаштаанд ва ҳар кӣ аз ҷадидҳо ва ё дӯсти ҷадидҳо ба дасташон афтад, кашида ба арк мебурдаанд ва аз он ҷо ба зиндон ме-партофтаанд. Машкоб гуфт, ки одамон хавлии Файзуллохочаро толон кардаанд. Лекин худааш ва оилааш ба даст наафтадаанд...

Дар он хона мо ҷаҳор рӯз маҳбус будем. Ниҳоят қарор додем, ки ҳар чӣ кор карда аз шаҳр берун бароем ва худро ба Когон расонем. Дар ин кор артист будани ман ёрӣ расонид. Ман ба шарикҳоямон ришу мӯйлабҳои сохта часпондам, саллаҳои калон баستم ва ҷомаҳои фаҳул пӯшидем. Машкоб аз биржа як фойтунҷии олуфтаро бо фойтуни дуаспааш гирифта овард ва мо бо ёрии он олуфта зада аз шаҳр баромадем ва аз таъқиби одамони амир дар қарибии кӯли шағолон халос шуда, ба Когон расидем...

Дар ин дам поезд ба стансияи «Қаровулбозор» расиду

истод. Карим ва Насим аз вагон пиёда шуда, сар то сари катор рафтанд ва аз аскарбачаҳо хабар гирифтанд. Ҳама сиҳат-саломат ва осуда буданд. Карим аз сардори катор пурсид, ки ба Қаршӣ кай мерасанд. Сардор гуфт, ки агар воқеае рӯй надихад, пас аз панҷ соат дар Қаршӣ мешаванд.

Вақте ки поезд пас аз соате боз ба роҳ даромад, Карим ва Насим боз дар купеи хурд рӯ ба рӯи ҳамдигар нишаста, ба суҳбат сар карданд:

– Ман, – гуфт Насимҷон. – Мукамилмахсумро аз дасти аскарҳои Дутов ҳам халос кардагӣ...

– Чӣ хел? Кани ҳикоят кунед!

– Тобистони соли 1918, дар Тошкент кумитаи инқилобии ҷавонбухориҳо қарор дод, ки ба Маскав, ба рои бо ҳукумати РСФСР ва ҳуди Ленин воҳӯрдан ва ёрӣ талабидан як комиссия фиристода шавад. Ба он комиссия Файзулло Хоҷаев, Мукамил Бурҳонов, Аҳмадҷонмахсуми Ҳамдӣ ва ман дохил шудем. Лекин хабар расид, ки генерали сафед Дутов ба тарафҳои Оренбург таҳдид карда истодааст. Комиссия оё гузашта метавонад, ё не. Азбаски кори инқилоб таъхирнопазир набуд, азбаски мо ҳамаи умедамонро ба ёрӣ ва мадади Русия баста будем, ҳар чӣ бодо бод гуфта ба роҳ баромадем...

VI

– Пас аз як соат ба Оренбург мерасем, – гуфт кондуктори поезд. – Лекин поезд дигар ба пеш намеравад. Бинобарон чизу чораҳоятонро ғундошта тайёр шаветон!

– Барои чӣ ин тавр? – пурсид Файзулло. – Билети мо то ба Москва-ку!

– Ман ҳам ба Москва рафтан мехостам, – гуфт он мард, – лекин ой афсӯс! Роҳ банд, сафедҳо Самара ва дигар чоҳоро зер карда гирифтаанд.

Шарикони Файзулло Хоҷаев, ки мунтазири ин пешомад набуданд, хайрон ва музтар шуда ба рӯи ӯ нигаристанд. Аммо дар симои Файзулло ҳолати ваҳму ҳаросида намешуд, вай осуда буд:

– Хайр, чӣ илоҷ? – гуфт вай. – Сабр мекунем. Оренбург шаҳри мусулмонобод, ман ёру ошноҳо дорам, кӯшхонаҳои бухориҳо ҳаст...

– Ба кӯшхонаи бухориҳо намеравем, – гуфт Мукамилмахсум. – Дар он ҷо ҳар хел одамҳо буданаш мумкин... Беҳтараш ба ягон ҷои дигар!

– Ба штаби аскарони Сурх мурочиат мекунем, – гуфт Аҳмадҷонмахсум. – Онҳо ба мо нағз ёрӣ ва маслиҳат медиҳанд.

– Хайр, рафта фароём, мебинем! – гуфт Файзулло ва чизу чораҳояшро ғундоштан гирифт.

Поезд ба вокзали Оренбург расида қарор гирифт. Намояндагони кумитаи инқилобии ҷавонбухориҳо аз вагон баромаданд, ки дар саҳни вокзал Олимҷон Ҷӯраев, яке аз дӯстони наздики Файзулло Хоҷаев ба пешвози онҳо баромадааст.

– Ассалому алайкум, дӯстони азиз! – гуфт Олимҷон, ки чавони барно, қадбаланд, тануманд ва тақрибан ҳамсинни Файзулло буд. Вай бо оғӯши кушод омадагонро пешвоз гирифта, бӯсид.

– Ҳар қадам мондед, болои дида, тоҷи сар! Хуш омадетон! Канӣ, марҳамат, дар паси вокзал фойтун тайёр.

Файзулло Хоҷаев ва рафиқони ӯ аз ин боздид хурсанд шуданд ва тақлифи Олимҷонро бо мамнуният қабул намуда, ба тарафи беруни вокзал равон шуданд. Вақте ки аз даруни бинои вокзал гузашта мерафтанд, боз як марди шикамқалон, кулӯтариш, бо саллаю чомаҳои бухорӣ ба онҳо рӯ ба рӯ шуд ва салому алейк карду худашро муаррифӣ намуд:

– Мана шинохтагетон, – гуфт вай, – ман Ҳоҷӣ Фуломи Қалъарав мешавам. Дар ин чо барои ҳамшаҳриҳои худамон кӯшхона сохта, ба хизмати онҳо камар баста мегардам. Расидани поездро шунида, тахминан баромадам, ки шояд мусофирони ҳамшаҳриамонро бинам ва ба корашон ёрӣ расонам. Канӣ, марҳамат, ба бечорахонаи камина!

– Саломат бошед, Ҳоҷӣ-амак! – гуфт Файзулло. – Ман шуморо мешиносам, ҳақиқатан мусофирпарварӣ мекунед. Лекин чӣ илоҷ, ки дӯстамон Олимҷон тараддуд кардаанд, аз шумо пештар моро ба даст гирифтанд...

– Ҳамин тавр-мӣ? Хайр майлаш, хайр майлаш! – гуфт Ҳоҷӣ Фулом. – Ин кас ҳам фарзанди худамон, ҳавлии ин кас ҳам ҳавлии худамон барин!

– Ҳа, марҳамат кунед, шаб биёед, – гуфт аз рӯи забон Олимҷон ва меҳмонҳоро сар карда ба паси вокзал бурд.

Олимҷон Ҷӯраев яке аз савдогарони баобруӣ ва машхури Бухоро буда, дар Оренбург истиқомат мекард. Азбаски тарафдори инқилоб буд ва ба ҳокимияти амир хайрхоҳ набуд, мусофират ихтиёр карда, ба Оренбург маскангузин гашт ва дар ин ҷо ҳавлию ҷо, дуқону сарой кард. Бо Файзулло Ҳоҷаев аз хурдӣ ёру бародар шуда, тарҳи дӯстӣ андохта буд. Файзулло Ҳоҷаев борҳо дар Москва ўро дастгирӣ карда, аз фалокати варшикаст ва бенавой наҷот дода буд. Бинобарон, омад-омади Файзулло Ҳоҷаев ва шарикони ўро шунида хеле хурсанд шуд ва ба пешвозашон баромад.

Дар ҳавлии Олимҷон Файзулло Ҳоҷаев ва рафиқони ў чун меҳмони бафайз қабул шуданд. Дарҳол ошу об ва зиёфат сар шуд. Дар меҳмонхонаи калони европоисоҳт ба сари столи калон давра нишаста таом хўрданд. Баъд дар сари чойнӯшӣ суҳбат сар шуд.

– Акнун чӣ кор мекунем, – гуфт Файзулло ба Олимҷон мурочиат карда. – Фаҳмидан лозим, ки аҳволи фронт чӣ тавр аст. Агар умеди ғалабаи аскарони сурх ва торумор гардидани генерал Дутов наздик бошад, майлаш сабр карда истем, набошад ягон чора дидан лозим.

– Ман ба гарнизон ва ё штаби шаҳр меравам, – гуфт Аҳмадҷонмахсум. – Дар он ҷо як тотор чўрем ҳаст гуфта шунида будам, вай командири кадом як қисми аскарӣ аст. Агар бошад, бояд вай ҳама гапро донад ва ба кори мо маслиҳати дуруст диҳад.

– Ман ба пеши Ҳоҷӣ Фулом меравам, – гуфт Олимҷон. – Вай пирсаг бо сафедҳо муносибат дорад ва аз рафти кори онҳо бохабар будагист... Лекин шумо то бегоҳӣ камтар истироҳат кунед, аз роҳ монда шуда омадед.

Рӯз аз нисф гузашта буд. Ҳаво абрӣ бошад ҳам, борон набуд. Андак шамол чангу хоки кӯчаро ба осмон мебардошт. Пас аз рафтани рафикон (Насимҷон бо Мукамилмахсум барои тамошои шаҳр баромада рафтанд), Файзулло ба рӯи диван дароз кашиду ба фикру андеша фурӯ рафт.

Бегоҳӣ, пас аз торик шудани рӯз аз ҳама пеш Олимҷон омад. Дар симои ӯ аломати ғазаб ва ҳаяҷон намоён буд, лекин ба Файзулло рӯи хуш намуд ва аз аҳволаш пурсид.

– Дигарҳо канӣ? Ҳанӯз наомадаанд? Хайр, ҳозир омада мемондагианд... Шумо, хайрият, андак истироҳат кардед. Гушна ҳам мондагед?

– Не, ман сер, – гуфт Файзулло. – Хӯш, гап занед канӣ, суҳбататон бо Ҳочӣ Фулом ба кучо анҷомид?

– Э, напурсед! – гуфт Олимҷон ва даст ба пешона бурда каме фикр карду аз ҷо бархоста берун баромад. Файзулло ҳайрон шуд. Ачабо, чӣ воқеа рӯй дода бошад?

Олимҷон ба хона баргашту ба Файзулло наздиктар нишаста, бо овози паст ба сухан сар кард:

– Хоин ва ҷосус будани ин пирсагро тахмин карда будаму ба ин дараҷа гумон надоштам. Вақте ки маро дид, хурсанд шуду май зиёфат кард ва баъд хабар дод, ки сафедҳо ба Оренбург наздик расидаанд, бояд пагоҳ ё фардо шаҳр ба дасти онҳо дарояд.

– Агар ҷосус бошад, бодигӣ карда дурӯғ гуфтаниш ҳам мумкин, – гуфта монд Файзулло.

– Ба ҳар ҳол шаҳр аз дасти сурхҳо мерафтагӣ барин, – гуфт Олимҷон. – Ман шумоёнро дар даври сафедҳо ҳам нигоҳ медоштам ва илоҷи корро меёфтам. Лекин агар

ин пирсаг хиёнат намекард. Вай, ҳатто ба хиёнати худ маро шарик кардан хост. Гуфт, ки дар бораи омада истодани Дутов ба шумо хабар навода, баръакс осуда кунам ва ҳамин, ки сафедҳо омаданд, шумоёнро, хусусан шуморо бо ду дасти адаб бурда супорам. Аз ин ба ман ду фоида мешудааст: якеш ба эътимоди генерал Дутов соҳиб мешудаам, баъд ба молу мулки ман осебе намерасидааст.

– Шумо чӣ гуфтед?

– Ман ҳамаи таклифҳои ӯро қабул кардам ва ҳатто аз худам илова намудам, ки ин хабарро пештар ҳанӯз сафедҳо наомада ба онҳо расонидан лозим...

– Нағз кардед! – гуфта монд Файзулло.

– Бале, ман хостам фаҳмам, ки вай ин корро кардааст, ё не. Маълум шуд, ки пирсаг аллақай ба штаби генерал Дутов бо дигар хабарҳои шаҳр ин хабарро ҳам расонидааст.

– Пас чӣ бояд кард?

– Ҳар чӣ зудтар аз шаҳр баромада рафтани лозим.

– Бо чӣ ва ба кучо?

– Ман ду аспӣ нағз пайдо карда метавонам.

– Мо чаҳор нафар!

– ...

Олимҷон ҳайрон шуда, чӣ гуфтанаширо надоништа истода буд, ки Файзулло Ҳоҷаев гуфт:

– Майлаш ғам нахӯред, рафиқон чамъ шаванд, маслиҳат мекунем.

Рафиқон ҳама чамъ шуданд. Ҳанӯз ки онҳо аз даҳшати воқеа хабар надоштанд, бо вучуди он ҳама як дарача ғамгин менамуданд. Як фақат Аҳмадҷонмахсум, ки

аслан камгап ва одами мустарех буд, ором меистод ва дар лабонаш табассум буд.

– Хӯш, – гуфт Файзулло Хоҷаев, ба вай мурочиат карда. – Дар штаби аскарҳои сурх будед, чӯретонро ёфтед?

– Ҳа, ёфтам, – гуфт Абӯсаидзода Аҳмадҷон. – Чӯрем дар чояш, дар штаб кор мекунад. Бедарак омадетон мегӯяд, сафедҳо Оренбургро аз ҳар тараф ихота кардаанд, пагоҳ-фардо штаб ба тарафи Шарқ мекӯчидааст. Таклиф мекунад, ки ба онҳо ҳамроҳ шуда ба ҷанг дароём.

– Шумо чӣ ҷавоб додед?

– Ман, маслиҳат карда ҷавоб доданӣ шудам. Ба фикрам аз ҳамин дигар илоҷ нест.

– Гапатон дуруст, – гуфт Файзулло, – ману шумо метавонем ба аскарҳо ҳамроҳӣ кунем, аммо ин рафиқон чӣ кор мекунанд?

– Шумо аз мо парво накунед! – гуфт Мукамилмахсум. – Ману Насимҷонро Ҳоҷӣ Фулом аз ҳоло ба худ тобеъ кард ва сихат-саломат монданамодро кафил шуд.

– Чӣ тавр?

– Имрӯз моро дар кӯча дида, ба дуконаш таклиф карда даровард. Чой зиёфат кард. Баъд хабарҳои нохушро гуфтан гирифт. Чунон тасвир кард, ки гӯё сафедҳо ба қарибии дарвозаи шаҳр омадаанд. Мо гуфтем, ки чӣ бояд кард. Наход ки омада-омада ба дасти сафедҳо кушта шавем. Ҳоҷӣ хандиду не гуфт. Шумо махсум ва муллозода хастед. Ман як тор мӯи шуморо кам шудан намемонам, фақат ба як шарт, ки аз Файзулло ҷудо шавед. Мо ҳайрон шуда, чӣ гуфтанамодро надонистем. Вай

гуфт, ки як баҳона карда, худи пагоҳ ба хонаи ман кӯчида биёед, ба он тарафаш коратон набошад...

– Шумо чӣ гуфтед? – пурсид Олимҷон.

– Мо чӣ мегуфтем, – гуфт Насим, – мо розӣ шудем.

– Офарин! – гуфт Файзулло пас аз андак мулоҳиза. – Акнун гап ҳамин: пагоҳ сахар катӣ Насимҷону Махсум кӯчида ба хонаи Ҳочӣ Фулом мераванд. Абӯсаидзода бошанд, ба штаби армия, ба назди рафикашон мераванд: ману шумо, – Олимҷон, – ба ҳамон ду асп савор шуда ба тарафи Саратов меронем. Дар вақти омадани сафедҳо дар ин ҷо будани шумо хавфнок аст.

– Дуруст аст, – гуфт Олимҷон. – Аз Саратов ба Москва расидан мумкин мешудагист.

Аз дарун табақи оши палав баромад, дӯстҳо ба гирди дастурхон наздик нишастанд.

Саҳари барвақт ношто карданд. Ҳамаи корҳо мувофиқи нақшаи дишаба анҷом ёфт. Аввал Насимҷон ва Мукамилмахсум чизҳояшонро гирифта, пиёда, гӯё қахру чанг карда бошанд, ба сӯи ҳавлии Ҳочӣ Фулом рафтанд. Баъд Аҳмадҷонмахсум Абӯсаидзода хайру хӯш карда рафт ва ниҳоят ду чӯра ба ду асп хӯрчинҳоро бор карда, савор шуданд ва роҳи Саратовро пеш гирифтанд.

Олимҷон ба ҳавлиаш, ба зану бачаҳояш, гуфт, ки овоза паҳн кунанд: гӯё Олимҷон бо кори савдо ба Қазон рафта бошад.

Аспҳо бардам буданд. Ҳаво соф шуда буд, офтоби хуррам роҳи онҳоро равшан мекард. Аз шаҳр баромада, аз дарёи обаш кам шуда мондаи Урал бемалол гузашта ба даруни беша дароманданд. Дар бешаи зебои қарибии

шаҳр, ки ҷои сайру саёхати аҳолии Оренбург буд, ҳоло касе дида намешуд. Ба ғайр аз овози чаҳ-чаҳи мурғон ва шибир-шибири дарахтон дигар овозе ҳам набуд. Милтиқпаррониҳо шабона, ки аз дур шунида мешуд, ҳоло хомӯш гашта буданд.

– Чӣ тавр нағз! – гуфт Файзулло эҳсосоти ҷӯшида омадаро дошта натавониста.

Олимҷон, ки дар ин дам дар фикру андешаҳои дигар буд: – илоҳӣ сихат-саломат аз муҳосираи сафедон халос шуда бароем, илоҳӣ аз паси мо таъқиб накунад, илоҳӣ пирсаг Ҳоҷӣ Фулом аз рафтани мо хабардор нашуда бошад... – охири сухани Файзулло шунида монда:

– Рост, – гуфт, – аз Ленин мадад чустан лозим!

Дар ин дам онҳо аз шаҳр хеле дур шуда буданд. Бешазор ба охир расиду заминҳои кишт, сабзавоткории деҳқонони кишлоқи он атроф сар шуд. Аммо дар сари заминҳо касе наменамуд.

– Илоҳӣ роҳро ғалат накарда бошем! – гуфта мوند Олимҷон.

– Ба тарафи чанубу-ғарбӣ гуфтед, – гуфт Файзулло ба қибланамои соаташ чашм дӯхта, – ба гумонам дуруст рафта истодаем.

– Ягон кас ҳам нест, ки пурсем... Э ана, роҳ намуда истодааст.

Онҳо ба сӯи як роҳи калон, ки аз тарафи бешазори дар чануб намоён гашта кашол шуда меомад, асп ронданд. Роҳи калон ҳақиқатан ба сӯи чануби ғарбӣ мерафт ва ба гумон Саратов ҳам дар ҳамон тараф буд. Лекин онҳо ҳамин ки аз роҳи калон ба беша наздик шуданд, як даста суворони мусаллаҳ ба муқобилашон асп

тохта баромада омаданду ба онҳо ишора карда «истед!» гуфтанд...

Илоҷ набуд. Ҳар ду лаҷоми аспҳоро дошта, истоданд. Ба қафо баргашта асп тохтан ҳам мумкин набуд, ё тир мезаданд ё асп давонда онҳоро дастгир мекарданд. Ранги рӯи Олимҷон канд, дастонаш ба ларза даромаданд. Вай аз худаш не, бештар аз Файзулло метарсид. Дар ин дам Файзулло ҳамаи санадҳои худро лӯнда ва ғичим карда, номаълумакак ба даруни ҷӯи канори роҳ партофт, ки касе надид ва бинобар он рангаш ҳам нақанда буд ва дастонаш ҳам намеларзиданд. Вай воқеаро дида, ба тараддуди илоҷи воқеа сар мекард.

Саворони мусаллаҳ дартоз омада, онҳоро печонида гирифтанд ва ба забони русӣ пурсиданд, ки кистанд ва ба кучо роҳ доранд. Олимҷон гуфт, ки савдогарони бухороӣ ҳастанд ва ба Саратов мераванд.

– Мо ба шумо Саратовро нишон медиҳем! – гуфт сардори саворон ва фармуд, ки онҳоро кофтуков кунанд. Дар аснои кофтуков аз кисаи Олимҷон як тапончаи майда ва қапчуқи пур аз пули Керенскийро ёфтанд. Аз кисаи Файзулло ҳам пулҳояшро гирифтанду тапонча наёфтанд. Пас лаҷоми аспҳояшонро дошта, сӯи чангал равон шуданд...

VII

– Дар ин дам ману Мукаммилмахсум дар хавлии Ҳочӣ Фулом, дар сари дастурхон нишаста, суҳбат мекардем, – гуфт Насимҷон ба Карим ва якто папирос оташ дода, дудахро пуф карду даме хомӯш монд.

– Ман ҳанӯз ҳам дуруст намефаҳмам, ки Ҳочӣ Фулом барои чӣ ин қадар ба ману ба Мукаммилмахсум эътиқод баста, ба гапҳои мо бовар кард, – гуфт ба хомӯшӣ халал дода Насимҷон. – Ба фикрам, сухани мо, далелҳои мо ўро қонеъ қунонида буд ва дар қору хиёнати ояндааш моро ба худ шарик қарданӣ буд.

– Шумо чӣ гуфтед? Чӣ далел овардед? – пурсид Карим.

– Мо аввали рӯз лоқу парамонро бардошта омадему гуфтем, ки Ҳочӣ-амак, моро халос қунед! Дод аз дасти Файзулло ва шарикҳои ӯ! Ҳочӣ Фулом хайрон шуду моро ба меҳмонхонааш даровард, чою нон кард. Мо гуфтем, ки имшаб Олимҷони бадахлоқ моро хобидан намонд, Файзулло ба чоӣ тарафи моро гирифтани чӯрашро химоя кард, моро одамони қуҳна, динпарасту хурофотчию ақибмондагӣ гуфт. Баъд мо тоқат накардему чулу қиҳозамонро бардошта ба ин чо омадем. Инқилобчигӣ агар ҳамин хел қуруҳтани дину диёнат ва қуруҳтани шарафу номус бошад, мо аз баҳраш қузаштем... – Сухани Мукаммилмахсум гӯё, аз дилу қон мебаромад. Ҳочӣ Фулом рост бовар қарда хурсанд шуду моро ба болои сар бардошт. Баъд якта-якта нақшаҳои қудахро гуфтани гирифт. Хафа намешаветон гуфт, ман онҳоро соз қардам ва созтар меқунам. Пагоҳ не, қардо

шаҳр ба дасти сафедҳо мегузарад. Ман аллакай ба штаби сафедҳо омадани Файзулло ва мақсади нопоки ўро хабар додам. Ҳамин ки сафедҳо ба шаҳр дохил шуданд, бо дасти худам гирифта Файзуллоро ба ҳабс меандозам. Ана, дар он вақт шумо ҳам шоҳид шуда, кусуратонро мегиред. Мо қабул кардем, аммо дили моро гургҳо тала мекарданд. Оё Файзуллоино аз ихотаи сафедон сихат саломат халос шуда баромада бошанд, оё ба Саратов роҳ гирифта бошанд? Ҳочӣ моро нағз зиёфат мекард, лекин аз гулуи мо хўрок дуруст намегузашт, орому қарор надоштем...

Ҳочӣ бошад, тантана мекард. Аз кўча хабарҳои барои мо нохушро оварда, калонигарӣ мекард. Ин даву този болшевикҳо дурӯза буд, мегуфт, насиб бошад, боз давлат ба дасти соҳибаш мегузарад ва аз ин гушнапурзўрҳо халос шуда, ба кори савдою тичорат ривоч медиҳем, мегуфт. Вақте ки фаҳмид Файзулло бо Олимҷон Ҷўраев ба ким-кучо рафтаанд, дар ғазаб шуд, дидетон-мӣ, мегуфт, ба шумо хиёнат карда, чони худашонро гирифта гурехтаанд... Лекин дур рафта наметавонанд, албатта ба даст меафтанд!

Рўзи дуёми «ғоиб» шуда рафтани Файзуллоино, дар ҳақиқат шаҳр ба дасти сафедҳо афтод. Ҳочӣ Фулом як рўз аз хона набаромад, баъд аз андак осуда шудани кўчаҳо ба бозуяш латтаи сафед печонида, як лаъли тухфаю ҳадяҳоро бардошта баромада рафт. Пас аз ду-се соат хурсанду шод баргашта ба мо хабар дод, ки дўстонаш давлат ва ҳокимиятро ба даст гирифтаанд ва акнун то ба худи Москва рафта мерасанд. Мо аз Файзулло пурсидем, вай гуфт, ки одамони генерал Дутов ду нафар

шахси номаълумро доштаанд ва дар яке аз кишлоқҳо ҳабс карда мондаанд, бояд ҳамин шаб, ё пагоҳ бандихоро биёранд ва дар ҳабсхонаи шаҳр қаба карда, тафтишро сар мекунанд. Ман гуфтам, ки гуфт Ҷочӣ, худам кӣ будани онҳоро ба шумо кушода дода, бо шоҳидҳои пухта ҳамаи асрорашонро фoš мекунам ва ана баъд суд карда мепарронед.

Ин хабар рост буд ва нақшаҳои ин пирсаг ҳам ҳама амалӣ ва шудани буданд. Бинобарон мо ба ғаму ғусса ғӯтидем. Ман хостам, ки бо баҳонаи тамошои шаҳр ба ҳавлии Олимҷон равам ва аз аҳли байти вай хабар гирам, лекин имкон нашуд. Ҷочӣ Фулом як хизматгори тотор дошт, ки ба назар хеле лӯтӣ ва маккор менамуд, ғӯё ба валинеъматаш содиқ ва фидокор буд, чунин менамуд, ки аз гуфтаи хоҷааш сари мӯе барнамегардад. Кӯча баромадани шудани маро шунида, аввал манъ кард, баъд гуфт, ки майлаш бо Мустафо абзӣ (ҳамон хизматгор) равед. Албатта бо шоҳид ба кӯча баромада, ман коре карда наметавонистам. Пас, дар набудани мизбонон ману Мукамилмахсум бо овози паст ва эҳтиёт шуда гап зада, роҳу чораи кор меандешидем. Ман гуфтам, ки агар ин пирсагро аз миён набардорем, вай дӯстони моро ба куштан медиҳад. Лекин бо чӣ роҳ ўро аз миён бурдан лозим! Бо худаш шабона ба кӯча баромада парронда партофтан чӣ тавр мешуда бошад? Худатон ба дасти сафедҳо меафтед, моро ҳам мебаранд ва кори дӯстонамон боз ҳам вазнинтар мешавад, гуфт Мукамилмахсум. Ман тайёр будам, ки худамро ба Файзулло қурбон кунам, лекин Мукамилмахсум он тавр қурбониҳои бефоида ро манъ кард ва гуфт, ки бо панду

насиҳат ва зорию тавалло худи Ҳочиро ба роҳ медаро-
рем ва бо дасти худаш рафиқонамонро халос мекунем.
Ин то як дараҷа фикри маъкул тофт, лекин вақте ки ду-
русттар андешидем ва кию чӣ будани Ҳочӣ Фуломи хо-
инро дар назар овардем, донистем, ки ҳеҷ гоҳ вай ба ин
тадбири мо розӣ намешавад, баръакс аз худи мо шубҳа
карда бурда ҳабс мекунонад...

Ниҳоят мушкили моро худи Ҳочӣ Фулом осон кард.
Бегоҳӣ аз ҳавлии дарун либосҳои киборона, костюми
сиёҳ, куртаҳои сафеди гиребонаш оҳарӣ, галстукҳои
фарангӣ ва туфлиҳои амрикоӣ пӯшида баромад. Ман
имшаб ба зиёфати худи генерал даъват шудам, гуфт, ин
зиёфати генерал ва зиёфати ман аст. Чунки ҳамаи гӯшту
равған ва машрубот аз анбори ман рафта буд. Биноба-
рон ман имшаб хурсандӣ кардан мехоҳам. Эҳтимол бе-
вақт баргардам. Дар ин ҷо Мустафо абзӣ аз шумо ха-
бардорӣ мекунад, бемалол роҳат карда хобетон.

Роҳати гӯр! Файзулло Ҳоҷаев ва Олимҷон дар дами
марг, Аҳмадҷонмахсум намедонем бо аскарҳо кораш ба
кучо анҷомид, мо гӯё мазҳабфурӯшӣ карда, дар хонаи
ин пирсаги хоин нишастаем, ачиб не ки пагоҳ ё фардо
моро ба шохидӣ ҳам кашола кунанд! Не, агар роҳат
гуфта шинем ба сари мо рӯзҳои аз ин ҳам мушкил ме-
афтанд. Ман фикр карда-фикр карда ба як қарор омада-
му қариби ними шаб часта аз ҷо бархостам ва ли-
босҳоямро дар бар кардам. Мустафо абзӣ сар бардошта
пурсид, ки кучо меравам. Гуфтам, ки хоби сиёҳ пахш
кард, дилам зада истодааст, камтар дар берун гашта ҳа-
во мехӯрам. Мардак ё ба гапи ман бовар кард, ё танбалӣ
кард, ё чизи дигар, ба ҳар ҳол боз гашта сарашро ба бо-

лин гузошт ва ба ман кордор нашуд. Мукаммилмахсум, ки бедор буд, ба ман бо даст тахдид карду овоз набаровард. Ман ба кӯча баромадам, намедонистам, ки ба кучо равам. Он рӯзхо эълон шуда буд, ки аз соати шаши бегоҳӣ ба кӯча баромадани мардум манъ аст. Агар пештар равам, ба дасти посбонҳо афтодана мумкин. Бинобарон ба атроф синча карда, дар ҳамон қарибӣ, дар майдончаи назди ҳавлии Ҳочӣ як аробаи чаҳорҷарха ва дар назди он як бочкаи оҳаниро дидам. Зуд ба паси ароба ва бочка пинҳон шуда, омадани Ҳочиро поида ништам. Дастӣ ростам ба кисабағал, дар тапонча буд...

Дере нагузашта як фойтун ба ҳавли омада расид ва дар назди дарвоза истод. Аз фойтун се нафар одамони ҳарбӣ фаромаданд ва ман дар шуълаи камнури фонуси фойтун дидам, ки Ҳочӣ Гуломи беҳушро дасту по овезон бардошта ба ҳавлиаш дароварданд ва пас аз фосилае баромада, ба фойтун нишаста рафтанд. Ман худро сарзаниш мекардам, ки аз уҳдаи коре набаромада, аҳмақ шуда мондам. Лекин ба хона даромада бинам, ҳама ба по хестагӣ, гирияндагӣ ва мотам. Маълум шуд, ки Ҳочӣ дар базм бисёр нӯшида, бисёр даво-давӣ ва хурсандӣ карда, ниҳоят нохост дилашро дошта афтода мондааст. Бо фармони генерал духтури ҳарбӣ, ки ўро ба хонааш оварда мондааст, гуфтааст, ки ба зинда монданаш умед кам аст.

Ману Мукаммилмахсум дарун-дарун шодӣ ва тантана мекардем. Аввали рӯз фиғони зану духтарҳои Ҳочӣ баланд шуд. Лаънатӣ ягон даҳон гап зада натавониста ба чаҳаннам рафтааст. Албатта ману Мукаммилмахсум хеле «хафаю ғамнок» шудем ва ба дафни вай иштирок кардем ва мурдадорӣ намудем...

Пас аз ду рӯз Мустафо абзӣ, ки мо аз вай хеле дар шубҳа будем, худаширо ба мо кушода дод:

– Бародарони азиз! – гуфт вай ба мо. – Аз ман шубҳа накунад ва натарсед. Ман дӯсти шумо, ман ҳам инкилобчӣ ҳастам. Ман кӣ будан ва дар чӣ фикр будани шуморо нағз медонам. Худораҳматӣ гӯям ё ки лаънатӣ гӯям, Ҳоҷӣ Фулом ба ҳаққи комиссияи инкилобии шумо хиёнат кард ва боз хиёнат карданӣ буд, ки ҳар чӣ аз миён рафт. Акнун ба он ду рафиқи шумо ки ҳабс шуданд, ҳеч гап намешавад. Насиб бошад, худам роҳи озод кардани онҳоро меёбам. Лекин пеш аз ҳама чораи кори шуморо дида, хотирчамъ шуданиам: мехоҳам, ки худи ҳамин рӯз шуморо ба як савдогари бухороӣ ҳамроҳ карда, баргашта ба сӯи Туркистон фиристонам. Ана ин ба шумоён иҷозатхат, дар роҳ аскарҳои Дутов ба шумо монев намешаванд. Ба аскарҳои сурх вохӯред, худатон медонед...

Мо аввал ҳайрон шудем, баъд аз хурсандӣ Мустафо абзиро дар оғӯш карда бӯсидем ва ҳамроҳи ӯ ба кӯча баромада, то ба кӯшхонаи савдогарони бухороӣ рафтем. Дар он ҷо бо як аробаи чорчарха, чамадонҳояшро гузошта, як савдогари шикамқалон мунтазири мо истода буд. Мустафо абзӣ моро ба ароба шинонду худоҳофизӣ кард.

Аспу ароба азони савдогар буд, лекин аробакаш надошт. Бинобарон ман лаҷоми аспро ба даст гирифта, аробакаш шудам; Мукамилмахсум гӯё хизматгори савдогар буд... Ҳамин тавр мо ба роҳ баромадем. Роҳро намедонистем, пурсида-пурсида ниҳоят ба роҳи қалоне баромадем, ки сӯи дашти қазоқ мерафт. Савдогар моро

нашинохт, мо ҳам худро нагуфтем, аз Гиждувон мешавем, гуфтем. Намедонам, бовар кард, ё не, ба ҳар ҳол бо мо суҳбаткунон мерафт ва хурсанд буд, ки хайрият аз шаҳри пурушӯб халос шуда баромад...

То ба қарибии ғуруби офтоб дар чандин бандаргоҳ моро дошта иҷозатхат пурсиданд. Мо иҷозатхат нишон дода мегузаштем. Ниҳоят ба ҷое расидем, ки дар як каппаи ҳасин чор нафар аскарони мусаллаҳ гӯё ба хун ташна шуда нишаста буданд. Моро диданду ҳар чор ба пешвозамон тохтанд.

– Ба кучо меравед? – пурсиданд онҳо. – Кӣ иҷозат медиҳад, ки шумо ба тарафи сурхҳо гузаред?

– Мо ба тарафи сурхҳо не, – гуфтам ман, – мо ба Бу-хоро меравем, мо савдогар ҳастем, мо одамони бетараф. Ана иҷозатхат ҳам дорем.

– Иҷозатхатро бурда ба модарат нишон деҳ! – гуфт яке аз онҳо. – Канӣ аз ароба фароед!

Мо аз ароба фаромадем. Онҳо моро тела дода ба даруни ҳаскаппа дароварданд, дари чӯбини аз химчаҳо бофташудаи онро пӯшонида, ҳудашон дар берун барои маслиҳат монданд. Ҳарчанд ки оҳиста гап мезаданд, вале ман мешунидам. Аз гуфтугӯи онҳо мӯи баданам рост мешуд. Яке мегуфт, ки ба касе мнтазир нашуда, ҳар сеи моро бо найза кушта (то овози милтиқ набарояд), моли моро дар байни худ тақсим кунанд. Дигаре мегуфт, ки даҳбошӣ омада мефаҳмаду моро ҷазо медиҳад ва бинобарон омадани ӯро мунтазир шудан лозим.

Ба гумон, инҳо пешқаровулони аскарони сафед буданд, ки одатан нишонаи аввалини тири душман мешуданд ва азбаски ҷонашонро ҳамеша ба кафи даст гирифт-

та мегаштанд, хеле бадчаҳл, хеле дағал ва нотарсу бепарво ҳам буданд. Бинобарон ман марги худамонро ба чашм дидам, вале ба шарикҳо изҳор накардам. Савдогари бухорой аз тарс дарағ-дарағ меларзид. Мукаммилмахсум гаранг шуда монда буд ва азбаски суханони берунангиҳоро дуруст намешунавид, ба ман бо назари суол нигоҳ мекард...

Лекин, ханӯз маслиҳати берунангиҳо ба охир нарасида, ханӯз мо ҳам дар байни худ сухане нагуфта аз тарафи дашт овози тирпарронии бисёре баланд шуду касе аз дур ким-чӣ гуфта фарёде кард. Ман аз роғҳои хаскаппа дидам, ки он чор нафар ҳама чизро фаромӯш карда, милтиқҳои худро гирифта ба тарафе тохтанд.

– Мо ҳам баромада мегурезем! – гуфтам ба рафиқон.

– Девона шудед! – гуфт савдогар. – Ҳамамонро дошта тирборон мекунанд.

– Хоҳ-нохоҳ тирборон мекунанд, – гуфтам. – Бехтар ки бахтамонро санчида бинем. Аспҳои аробаамон пурзӯранд, моро аз дасти ин пиёдахунхорҳо начот дода метавонанд. Ба фикрам чабҳои сурхҳо аз ин ҷо дур не...

– Ин гапат дуруст, аммо... – гуфт Мукаммилмахсум дудила.

– Дудилагиро монед, ака Махсум! – гуфтам саҳт карда. – То аммо-паммо гуфтани мо фурсат мегузарад. Рафтем!

Савдогар муқобилат карданӣ шуд, ману Мукаммилмахсум ўро дошта зӯран ба ароба бор кардем. Ман ба аспҳо қамчин зада ба сӯи дашт рондам...

Пас аз ним соат асп давондан ба ҳалқаи аскарони сурх даромада мондем. Моро асир карда ба назди ко-

мандирашон бурданд. Иттифоқан дар он чо Аҳмадҷон-махсуми Ҳамдӣ моро пешвоз гирифт ва мо ба дастаи аскарони сурх ҳамроҳ шудем...

– Баъд чӣ тавр ба Бухоро баргаштед? – пурсид Карим.

– Ба Бухоро не, ба Тошкент, – гуфт Насимҷон. – Ба Тошкент бо машаққати бисёре расидем. Аммо Файзулло Хоҷаев аз маҳбаси Дутов бо ёрии дӯстон начот ёфта, вай ҳам бо машаққати бисёре фақат дар охири сол ба Маскав рафта мерасад...

– Дар Маскав чӣ кор мекунад?

– Дар Маскав программаи нави фирқаи ҷавонбухориҳоро менависад ва дар миёнаҳои соли 1910 ба Тошкент бармегардад.

– Раҳмат ба шумо! – гуфт Карим, нақли аҷоибӣ Насимҷонро гӯш карда шуда. – Маро аз бисёр масъалаҳо огоҳ кардед.

Дар ин дам хабар доданд, ки поезд ба Қаршӣ наздик мешавад. Карим ва Насимҷон чизу чораҳояшонро ғундоштанд...

VIII

Раиси чекаи Бухоро – Аминов дар Когон поезди махсуси аскарони Каримро гусел карда, бо ду нафар ёридиҳандагони худ асп давонда, ба Бухоро баргашт ва рост ба кабинети худ даромад. Дар қабулгоҳи вай муовинаш – Фёдоров, як-ду нафар аз мудирони шуъбаҳо ба вай мунтазир менишастанд.

– Марҳамат, биёстон! – гуфт раис ба онҳо ва ба кабинет даромада, ба сари столи худаш гузашту рафиконашро ба нишастан даъват кард: – Сухбатамонро давом медиҳем. Гап дар бораи Анварпошшо буд. Ман гумон мекунам, ки ҳамаи мо марому мақсади ин авантюристи гузаро ва ғуломи чаҳонгиронро нағз медонем. Анвар бо пул ва ҳимояи капиталистони давлатҳои ба мо маълум дар Аврупо кашола шуда мегашт. Шубҳа нест, ки илми ҷангу ғитнагарию шӯр ангехтанро нағз медонад. Бинобарон барои ташкил кардан ва ба по ҳезондани унсурҳои зидди шӯроӣ ва аксулҳаракат дар Бухоро аз вай муносибтар касе нест. Вай ҳам домоди халифаи Рум, ҳам лашкаркаши машҳур, ҳам турк, ҳам мусулмон ва ғайра... Бинобарон бо ҷӣ найрангу фиреб ўро ба анҷумани мусулмонони халқҳои Шарқ ба Боку вакил карда, ё ки меҳмон карда фиристоданд. Зиновев ўро пазируфт, ба маҷлис роҳ дод, вале Анвар нутқ карда натавонист. Зиновев ҳайати барандаи маҷлисро маҷбур карда натавонист, ки ба вай суҳан диҳанд. Аммо дар Боку намояндагони Бухоро бо ў вохӯрданд ва аз номи ҳукумати Бухоро ба меҳмонӣ даъват карданд. Анвар рӯзи 21 октябр ба воситаи баҳри Каспӣ, шаҳри Красноводск, Ашқобод, Байрамалӣ, Морӣ, Чаҳорҷӯй ва Когон ба Бу-

хоро омад. Лекин дар шахрҳои ном бурдашуда наистод. Рост ба Бухоро омад, зеро ки дар ин ҷо ба ӯ мунтазир буданд ва хеле нағз пешвоз гирифтанд. Анвар хеле афсӯс хӯрдааст, ки Усмонхоҷаафандӣ – раиси давлати миллии Бухоро дар байни пешвозгирандагон дида натавонист...

– Дар ҳақиқат, дар ҳамин дам аз Бухоро рафта мондани Усмонхоҷа чӣ маъно дорад? – пурсид яке аз мудирони шуъба.

– Дар Бухорои Шарқӣ Атохоҷаев бо босмачиҳо сулҳу салоҳ мекунам гуфта, баръакс қариб худашон ба тарафи онҳо гузашта буданд, – гуфт раис. – Дар ин ҷо, дар Кумитаи Марказӣ ва дар шӯрои нозирон масъала монданд, ки кори вайрон кардаи Атохоҷаевро худи Усмонхоҷа рафта дуруст кунад. Азбаски омада истодани Анварро медонистем, мо ҳам ба ин қарор чизе нагуфтем. Лекин Усмонхоҷа барои зер кардани дастаҳои босмачиён бо худаш ҳафтсад нафар аскар, ҳафт тӯп, сардори милитсияи ҷумҳурии Бухоро – Алӣ Ризоафандӣ ва Дониёрбекҳоро ҳамроҳ гирифт. Метарсам ки худи вай дар Бухорои Шарқӣ фитнае барпо кунад.

– Ба Усмонхоҷа чӣ намерасад, ки фитна кунад? – пурсид як рафиқи дигар.

– Ба вай русҳо ҳалал медиҳанд! – гуфта монд Фёдоров.

– Ба ҳар ҳол ба Бойсун ва Душанбе хабар додан лозим, ки бодикқат мууроқиби кори ин афандиҳо шаванд! – гуфт раис ва ба сухани аввалаш давом кард: – Гап дар бораи Анвар меравад! Ҳамроҳи Анвар ду нафар аз зобитҳои турк ҳастанд. Яке аз онҳо Ҳочӣ Самеъ ном до-

рад, ки чосус ва фитнагари номдор аст. Инчунин ўро Салим Самеъ низ мегўянд. Дигараш Муҳиддинбек ном дорад. Ин ҳам дузди аз таи дор гурехтагӣ. Муддати меҳмони онҳо дар пастпортҳояшон навишта нашудааст. Намояндаи назорати хориҷӣ расман меҳмондори онҳост, аммо дар ҳақиқат мизбонон дигаранд. Мо аз рафиқ Файзулло Хоҷаев ҳанўз хабаре нагирифтаем. Имрӯз Насимчон рафт, бояд пагоҳ ўро дида, фикрашро фаҳмаду ба мо маълум кунад. Ба ҳар ҳол вазифаи мо аз ҷӣ иборат. Як дақиқа ғофил намонда, ҳар қадами ин меҳмонро дида ва қайд карда истем. Ба ягон фитнаю фасод роҳ надихем ва ҳар дасисае ки фикр карда мешавад, дар сари вақт ошкор бояд шавад.

– Чаро худи ин меҳмонҳои нохондари дошта гирифта, аз шаррашон эмин нашавем? – гуфт як чекисти ҷавон, мудири шуъба.

– Дар дасти мо ҳанўз санадҳои лозима, факт нест, – гуфт раис. – Анвар ва одамони ӯ аз хориҷа меҳмон шуда омадаанд. Мувофиқи қоидаи байналхалқӣ, фақат бо шубҳаи андак ва ё тахмин онҳоро ҳабс кардан мумкин нест. Ҷанҷоли калон хеста монданаш мумкин.

– Анвар бесоҳиб-ку!

– Мо ки ҳабс кардем, аз ҷаҳор тараф соҳибонаш баҳона карда сар мебардоранд. Хуб, ҳамаи шербаҷаҳоятонро сафарбар кунед! Бодикқат ва хушёрӣ муроқибат кунанд. Лекин меҳмон хабардор нашавад... Бале, нафақат меҳмон!

– Ба ин кор баҷаҳои туркидонро кашидан лозим, – гуфт Фёдоров. – Албатта маҷлисҳо ва суҳбатҳо ба забони туркӣ меравад.

– Бале, бале ба забони туркӣ меравад! – гуфт раис ва дастаи телефонро бардошта, котиби Кумитаи Марказиро пурсид.

Дар аввали моҳи ноябр рӯзҳо хеле кӯтоҳ шаванд ҳам, лекин ҳаво чандон хунук намешавад. Дар аксарияти хонаҳо сандалиҳо кушода нашуда, вале тирезаҳо ва дарҳоро саҳт мепӯшонанд ва шабҳо дар хона ба боло кӯрпаи ғафс гирифта мехобанд. Ин рӯзҳо бо он хуб аст, ки кас меваҳои канда ва овехта шуда мондари мехӯрад. Масалан ангури бихиштӣ, ки тобистон, дар вақти пухтанаш пӯшташ ғафс мешавад, ҳоло тамом ба тунги шакар баргашта, хеле ба хӯрдан боб мешавад. Харбузаи Қарақанди Бухоро рӯзҳои охирини худро гузаронад ҳам, лекин харбузаҳои найшакар, кулуштрумӣ ва гулобии Чорчӯй айни давронашонро мегузаронанд. Бихӣ, бихиҳои форобӣ, анори ғурбунӣ ва ношпотии атрофи Бухоро бо бӯю лаззату ширинии худ сари дастурхонро обод мекунад. Дар ин дам ба бозор шиннии асалмонанди Пиримаст мебарояд. Ҳалвои оби набот, қаймоқҳои Тошкӯпрӯк, балаза нахӯд ва монанди он хӯрданиҳои болаззат дар ҳама ҷо пур мешаванд ва одам ҳам аз гармиҳои тобистон халос шуда ба иштиҳо мебарояд...

Дар ин рӯзҳо тӯю меҳмондорӣ ҳам авҷ мегирад. Хонадонҳои ба худашон тинҷ аллакай ғами зимистонашонро хӯрда, орду биринҷу сабзию пиёзу шалғамро чуволчувол гирифта монда, аз гӯсфандҳои парвояи аввалинашро кушта, гӯшту равшанро ба кӯзаҳои махсус гирифта монда, ҳаммаҳоро пури ангишт ва зери айвонҳоро то

ба шифт аз ҳезуми хушк анбор карда мемонанд. Бомҳо андова карда шудагӣ, ба тирезаҳо шиша гузаронида шудагӣ, сандалиҳо тайёр... Дигар ҳеч ғаме нест. Меҳмон бошаду хурсандӣ бошад...

Аммо меҳмондории оншабаи ҳавлии калони Саид Аҳрорӣ аз он хел меҳмондориҳои одӣ ва муқаррарӣ набуд. Ҳавлии вай дар тарафи Регистон, дар паси Қӯшмадраса, дар як гузаре, ки аз роҳи калон дуртар ва дар ҷои назарногирак воқеъ гашта, лекин хеле бошукӯҳ ва ускунадор буд. Аз дарвозаи начандон калони дутабақа ба роҳрави болопӯшидаи торик дохил мешавед. Баъди ҳамгашт ба рӯи ҳавлии васеъ мебароед, ки суфаи хиштфарши баланд ва айвони нақшу нигорин дошт. Дар тақи айвон ба хонаи калон аз даҳлези васеъ ва деворҳои гачқорию нақшин медароед. Хонаи калон сездарболора буда, он шаб ба тарзи нимаврӯпой оро дода шуда буд. Ба фарши хона қолини патдори нақшин бошад ҳам, ба болои он столи калони дароз ва дар гирдогирди он стулҳои ранги ҷӯби чинор гузошта шуда буд. Дар тоқ ва тоқчаҳо мису мисина ва чинивориҳои нодири зебо чида шуда, барои истироҳати меҳмонҳо дар пешгоҳи меҳмонхона як дивани калони махмалпӯшидае низ мавҷуд буд. Рӯи стол аз нозу неъмат, аз ширинию меваю пистаю руста ва шишаҳо ва ҷомҳо ва қадаҳо пур буд.

Хонаро ду лампаи сиёми даврапилтаи овеза равшан мекарданд. Дар равшании ҷароғ дида мешуд, ки ба рӯи диван ва атрофи он Абдуваҳҳоб Мусоев, Мирзо Муин, Мирзо Латиф, Баротбек, Мирзо Абдурахим ва боз се-чор нафар аз ҷадидони Бухоро нишастаанд ва дар байни

худ суҳбат доранд. Соҳиби хона Саид Аҳрорӣ ба меҳмонҳо чой кашида меод.

– Афсӯс, ки – мегуфт Мусоев, – дар ин рӯз Асадмахсум дар зери дасти мо нест, дар кӯҳҳои Бойсун банд шуда мондааст. Агар вай саросемагӣ намекард, баръакс хомӯшона кор бурда, қувва чамъ мекард, ана дар ин рӯз, ки сарлашқари белашқар ба мо меҳмон шуда омада аст, нағз ба кор мерафт!

– Асадмахсум саросемагӣ кард ё накард, намедонам, – гуфт Мирзо Муин, – лекин дигар илоҷ ҳам надошт. Ҳайдарқул бо чека забон як карда, қариб буд, ки банд карда гиранд ва аскаронашро халъи силоҳ кунанд.

– Ба ҳамон ҳолат овардан лозим набуд! – гуфта мوند Мусоев ва пас аз фурсате илова намуд: – Ба ҳар ҳол, дӯстони муҳтарам, умедҳои мо аз ташриф фармудани меҳмони азизамон ин набуд. Ман гумон доштам, ки вай бо ҷоҳои дарқорӣ гапро пухта қувваи лозимаи мусаллаҳ, яроку пулро ба даст дароварда, пешакӣ ҳудаш ба ин ҷо омада истодааст. Маълум мешавад, ки ҳазрати Алӣ барои мағлуб кардани деви сафед яккаю танҳо ба пушти кӯҳи Қоф рафтагӣ барин, ин кас ҳам бо ду шогирдашон барои банд кардани деви сурх омадаанд...

– Наход, ки дар бағал чизе надошта бошанд? – пурсид Саид Аҳрорӣ.

– Аз рӯи гапаш чизе надорад.

– Пас чӣ бояд кард?

– Аз ду кор яктоашро! – гуфт Мусоев. – Ё меҳмонро хушодамед гуфта, кафшашонро пеш мемонед ё машварат карда, чун сарлашқари моҳир ба корҳои дохилии худамон истифода мебаред.

– Ман аввал ҳам мегуфтам, – гуфт Баротбек – фақат ба қувваҳои дохилии худамон така кардан лозим, фақат ба қувваҳои худамон! Лекин кӯшиш кардан лозим, ки ин қувваҳо мусаллаҳ бошанд.

– Халқи Бухоро Анварро мо мегуфтагӣ барин пешвоз нагирифтанд, – гуфт Мирзо Абдурахим. – Ба митинги Регистон одам дуруст чамъ нашуд. Ба болокорӣ комсомолбачаҳо гирди минбарро печонида гирифта, ҳеч касро намонданд, ки боло барояд.

– Хайр аз болои автомобил нутқ кардани Анвар ҳам хуб шуд! – гуфт Саид Аҳрорӣ. – Барои мардуми Бухоро ин як кори нав буд. Ман диққат кардам, ҳама салла-сафедҳо ҳайрон шуда буданд.

– Ба фикри ман, – гуфт боз Мирзо Абдурахим, – Анварро ба Афғонистон гурезонда монем, то ки дар он ҷо бемалол кор карда, бо давлатҳои манфиатдор гапзанон карда, қувва ва пул ғундорад ва ана баъд якбора бо дили пур аз сарҳад гузарад. Мучтаҳидони мо Иброҳимбек, Асадмахсум, Фузайлмахсум ва монанди онҳо низ муттаҳид шуда ба зерӣ байрақи Анвар ғун шаванд ва...

– Ин гапҳои мо бе Анвар фоида надорад, – гуфт Мусоев. – Худаш биёяд, маслиҳат мекунем. Аҳрорӣ, меҳмонатон чӣ шуд?

– Бояд ҳозир омада монад! – гуфт Саид Аҳрорӣ.

– Вай аз ҳайати меҳмонони имшаба огоҳонида шудааст?

– Бале, медонад, ки дар ин ҷо кӣҳо мешаванд ва тахмин дар бораи чӣ гуфтушунид мешавад...

Дар ин дам, аз берун бача омада хабар дод, ки меҳмонҳо омаданд. Саид Аҳрорӣ ва Баротбек давида

берун, ба рӯи хавлӣ баромаданд. Дар рӯи хавлӣ бо мушойиати одамони соҳиби хона се кас меомаданд. Пеш-пеш худи Анвар меомад, ки вай марде буд қадаш аз миёна пастгар, на фарбеҳ на лоғар; рӯяш лӯнда, чашму абру сиёҳ, мӯйлабчаи борике лаби болояшро зеб медод; ришаш тоза тарошида шудагӣ, ба чашм айнак (пенснэ), ба тан кулӯча-шалвори Ҳарбӣ, англисидӯхт аз моҳути хокистарранг, ба сар телпаки баррагӣ, дар по мӯза. Аз паси ӯ Самеъпошшо меомад, ки қадбаланд, лоғарандом, рӯйдароз ва хеле бадқавоқ ба назар менамуд. Ба тани вай низ кулӯча-шалвори Ҳарбӣ аз моҳути сиёҳ буд. Муҳиддинбек марди миёнақад, ғалча ва сергӯшт буд. Лекин либосҳои Ҳарбӣ тани бесулуқаи ӯро хеле гирдуғун кард нишон медод. Вай ҳам ба чашм айнак дошт ва мӯйлаби сиёҳи сихча задаистодааш ба боло тоб дода шуда буд, ки аз ду тарафи биниаш намуда меистоданд.

Омадагон низомиёна ба соҳиби хона чест гирифта, салом доданд ва ҳар кадом худро таоруфӣ карда, бо Саид Аҳрорӣ ва Баротбек вохӯрдӣ карданд.

– Хуш омадед, хуш омадед! – гуфт Саид Аҳрорӣ ба забони туркӣ, – ҳар қадам мондед, болои дида. Ман ифтихормандам, ки қаҳрамони номдори чанги Ҷаҳонӣ, домоди халифаи Рум, сарлашқари исломро дар хонаи муҳаққиронаи худ мебинам. Марҳамат, марҳамат!

Саид Аҳрорӣ инчунин ба он ду зобити турк меҳрубониҳо кард ва суханони пурдабдаба гуфт ва баъд Баротбекро шиносонида гуфт: Нозири муваққатии корҳои дохилӣ мешаванд.

Меҳмонҳо ба хона даромаданд. Саид Аҳрорӣ як қисми хонабудагонро, ки бо Анвар шинос набуданд,

шиносониду пас аз гуфта шудани хушомадҳои бисёре Абдуваҳҳоб Мусоев ба меҳмонҳо аз болотари стол ҷой нишон дод. Худаш, Муинҷон ва Мирзо Абдурахимхон аз рӯ ба рӯи онҳо нишастанд. Дигарон низ ба мартаба ва қадри худ муносиб ҷо ишғол карданд ва соҳиби хона боз як бори дигар хуш омадед гуфт ва даст ба дуо бардошт, ҳама омин гуфтанд.

Пас чанд дақиқае хомӯшӣ ҳукм ронд. Ба меҳмонҳо ҷой рехта доданд, ба ширинӣ ва нозу неъматӣ рӯи дастурхон муроот карданд. Ниҳоят Абдуваҳҳоб Мусоев аз Анвар пурсид:

– Аҳволатон, саломатиатон хуб аст? Ҳар чӣ зик нашуда гаштед-мӣ?

– Ташаккур мекунам, – гуфт Анвар, – бад не. Аз ҳавои Бухорои шариф нафас кашидан, дар хоки поки ин сарзамин қадам монда гаштан маро хушбахт кардааст.

– Бале, – гуфт Ҳочӣ Самеъ, – ин шаҳр – шаҳри муқаддаси ислом ва зодгоҳи мардуми турк мебошад!

– Бухоро ва Самарқанд, – гуфт Анвар, – шаҳрҳои мебошанд, ки ҳазрати алияи Темури Курагон асос партофтаанд. Мо ҳама авлоди Темурем, мо ҳам аз наҷоди бузурги турконем! Бинобарон мо дар ин ҷо, гӯё дар ватани худ ҳастем.

– Мо хеле сарфарозем, ки шуморо дар Бухорои шариф мебинем! – гуфт Мусоев. – Аммо аз як ҷиҳат хичил ҳастем, ки шояду бояд иззат ва ҳурмати шуморо ба ҷо оварда натавониста истодаем... Ба худатон маълум аст, ки дасту пой мо чандон озод нест ва мо дар ватани худ истода, ҳатто як меҳмони олиқадрро ба дараҷаи лозима меҳмоннавозӣ карда наметавонем.

– Ин асафангез аст! – гуфт Анвар. – Ин масъала дили маро хун мекунад. Ман тоқат ва сабру тавонамро гум мекунам! Ватани ман, маъвои ман, Туркистони ман ба зери бегонагон поймол бошаду ман осуда гардам! Боиси ба ин чо омадани ман ҳамин буд, ки бо шумо маслиҳат карда, як роҳи начот чӯем. Инро аз мо миллат, ватан ва дили муқаддасамон талаб мекунад!

– Мо ҳам, – гуфт Мусоев, – омадани шуморо мунтазир будем, ки бо ҳам кор мекунем. Мо умедвор будем ки шумо пеш аз ба ин чо ҳаракат кардан бо давлатҳои манфиатдор, бо давлатҳои ки ба мо дасти ёрӣ дароз кардан мехоҳанд, гапзанон карда, барои кори хайри мо қувваи аскарӣ, яроқи аслиҳа ва каму беш маблағ чудо карда меоед.

– Ҳамаи ин гуфтаҳои шумо мешавад! – гуфт Анвар ва папирос оташ дода ба гапаш давом кард: – Давлатҳои Англия, Франция ва Германия ҳозиранд, ки ба мо ёрӣ расонанд; ҳам аз ҷиҳати қувва, ҳам аз ҷиҳати аслиҳа ва ҳам аз ҷиҳати маблағ. Лекин онҳо давлатҳои капиталистӣ ҳастанд, пулу маблағу қувваро бедараку бекора, ба ҷои нобудаш сарф намекунанд. Онҳо маро фиристоданд, ки бо шумо гапзанон карда, бо қувва ва яроқи мавҷудаи шумо корро сар кунем. Ҳамин ки мо ба ҳаракат даромадем, аз хориҷа ҳама чиз ба ихтиёри мо омадан мегирад.

– Зотан, – гуфт Ҳочӣ Самеъ ба гап ҳамроҳ шуда, – ҷаноби сардор Анвар ба лашкару қувваи хориҷиён ҷандон аҳамият намедиханд. Муъҷизаи кор дар ҳамин аст, ки ин зот дар кучое пайдо шаванд, ғалаба ва зафар дар он чо мешавад.

– Як аскарӣ одии турки мусулмон, – гуфт Муҳиддин-бек ба гап ҳамроҳ шуда, – ба даҳ кофир ҷавоб медиҳад, як зобити турк ба ҳазор!

– Бале, – гуфт Анвар зоҳиран аз бетамизиҳои ҳамроҳонаш хичил шуда, – ман боварӣ дорам, ки мо бо маслиҳат ба корҳои калон сар мекунем. Барои сар шуда рафтани ин корҳои азими ҷаҳоншумул дар хоки муқаддаси Бухоро ҳамаи шароит муҳайё шудааст. Инро дида тавоништан лозим аст.

– Албатта, албатта, – гуфта монд Мусоев.

Дар ин дам табақҳои кабобро гирифта оварданд. Ба хонаи калон бӯи иштиҳоовари кабоб паҳн шуда рафт, ки он бо мурчу зираю ҷаҳордору маҳлул гашта буд. Соҳиби хона ба қадаҳҳо коняк ва арақ рехта ба саломатии меҳмонони азиз бардошт. Мусоев қадаҳ бардошта истода фикр мекард, ки дар хоки муқаддаси Бухоро ҷӣ шароитҳо муҳайё бошад, ки ба сар шуда рафтани корҳои азим имконият меода бошад. Шояд, Анвар босмачиёни Бухорои Шарқиро дар назар дорад? Ба муқобили милтиқҳои панҷтираю пулемёти Максим ва тўпҳои бисёре як тўда босмачии беяроқ ҷӣ карда метавонад?! Амир бо ҳамаи яроку тўпу аслиҳа ва лашкараш мағлуб шуду акнун Анвар бо милтиқҳои шикорӣ ва корди ошу калтак аскарӣ русро заданӣ мешавад! Аскарӣ рус ҳоло дар ҷангҳо обутоб ёфта, ба саҳтиҳо одат карда, соҳиби яроку аслиҳаи ҳозиразамон гаштааст. Агар бо плану нақшаи Анвар дарҳол рӯирист ҳаракат кунем, ҳамамон нобуд мешавем. Аввалаш ин ки маслиҳат шавад, Анварро ба Афғонистон, барои мустаҳкам кардани таҳкурсии кор фиристодан лозим. Агар не гӯяд, май-

лаш, сарашро хӯрад, ба Бухорои Шарқӣ гузаронида мондан лозим. Лекин коре шавад, ки ҳамроҳии моро русҳо нафаҳманд.

– Рухсат диҳед, чаноби муҳтарам раис афандӣ – гуфта ба Мусоев яке аз ҷавонбухориҳои ҷадид мурочиат кард, хеле туркпараст ва яке аз ташкилкунандагони омадани Анвар буд. Мусоев бо сар ишора кард, ки суҳан кунад. Ҷавон ба гапаш давом кард: – Дар ин даҳдувоздаҳ рӯз, ки писари қаҳрамони халқҳои туркнаҷод – сардор Анварпошшо ба хоки Бухорои шариф ташриф овардаанд, фазои Бухоро, ҳавои Бухоро, рӯҳи мардуми Бухоро бафайз, муаттар ва улвӣ гаштааст. Ба ин шубҳа нест. Мо дар чанд ҷой бо эшон суҳбатҳо гузаронидем, марому мақсадамонро гуфтем. Ман таклиф мекардам, ки ин зиёфатро, ин ҷамъомадро чун ҷамъомади ботантанаи меҳмондорӣ нашуморида, маҷлиси корӣ ва амалӣ ҳисобидан лозим. Мо метавонем дар сари ин дастурхони пурнозу неъмат дар бораи ватани харобамон, дар бораи миллати афтодаамон суҳан кунем ва ба ин маҷбурем. Бас, акнун бас аст хомӯш нишастан! Ҷавонҳои миллии Бухоро ҳозиранд, ки ҳуди ҳамин шаб қиём кунанд ва хоки муқаддаси ватанашонро аз душман пок кунанд. Лекин ба мо яроқ диҳед, ба мо сардор диҳед, ба мо роҳбарӣ кунед! Ман ба саломатӣ ва муваффақияти корҳои сардор Анварпошшоӣ бузург менӯшам!

Анвар қадаҳро ба лабаш бурду каме нӯшида, ба рӯи дастурхон гузошт ва баъд аз гӯшти кабоб бо чангча грифта андаке тановул кард. Вай хомӯш нишаста, суҳани Мусоевро бо суҳанони ин ҷавон муқоиса карда медид. Гурги борондида барин менамояд ин марди ғалчаи бе-

мӯ! Ба гумон сиёсат ва найрангбозихои фарангихоро нағз медонаду намехоҳад, ки ба ваъдаи пуч бовар карда, мансаби тайёру давлати нақдро аз даст диҳад. Ин аз як ҷиҳат хуб. Ман бо одами ҳавоӣ ва бемағз сару кор карданро нағз намебинам. Бо вай ҷиддӣ гапзанон карда, зудтар ба тарафи кӯҳистон, ба назди босмачиён рафта лозим. Дар он тарафҳо одамони худӣ ҳастанд; Ҳасанбек дар Тирмиз, Алӣ Ризоафандӣ ва Дониёрбек бо ҳамроҳии Усмонхоча ба ҳамон тарафҳо рафтагӣ... Бале, дар Бухоро дер мондан хавф дорад!

– Ҷанобон, афандихо! – гуфт Анвар аз ҷо бархоста. Ҳама хомӯш шуданд. Вай қадаҳро ба даст гирифт ба суханаш давом дод: – Ман ва рафиқонам аз лутфу эҳсонии марҳамати шумо хеле миннатдорем. Мо равшан дида истодаем, ки ҷавонони миллии Бухоро бо ҳисси миллатпарастӣ, ватанпарастӣ ва эътиқод ба дини мубини ислом саршоранд; мехоҳанд, ки ҳар ҷӣ зудтар ба ватан ва ба миллат вафо кунанд, шӯриш бардоранд; зананд, шикананд ва ҳамаю ҳар чизе ки ба эътиқоди онҳо, ба миллияти онҳо, ба ватандӯстии онҳо ҳалал мерасонанд, аз миён бардошта партоянд. Ин хеле хурсандиовар аст. Ин ба ману ба рафиқони ман рӯҳ, боварӣ ва ҷасорат мебахшад... Бале, ҷасорат! Ба диққати аҳбоб мерасонам, ки ману рафиқони ман аз одамони камҷуръат нестем, ба ин шарҳу эзоҳ лозим нест. Лекин вақте ки дасисаи душманӣ, фиребу макр дар миён аст, шери жаён ҳам қадамашро бояд дониста монад. Ман рӯирист мегӯям, аз рӯзе, ки мо ба Бухоро ворид шудем, муомилаи идораҳои сиёсӣ, одамони ҷудогона ва хусусан русҳо нисбат ба мо душманона аст. Дар атрофи мо ҳамеша одамони но-

маълум мегарданд, моро таъкиб мекунанд, ба мо рӯи хуш нишон намедиханд... Дар ин маҷлисе, ки аз ағёр холист... (дар ҳақиқат дар он маҷлис ягонто ҳам аз одамони чека даромада натавониста буд, вале...). Дар ин маҷлисе, ки ҳама дӯстон ва хайрхоҳони мо ҳузур до-ранд, пинҳон накарда мегӯям, ки пас аз суҳбат бо сафи-ри Русия – Юренев азми мо чазм шуд, ки ҳар чӣ зудтар аз Бухоро баромада равем. Дар вақти суҳбат Юренев аз мо ҳаминро таъкидан мепурсид, ки мо аз Бухоро кай меравем. Чӣ тавре ки мо медонем, болшевикони рус су-ханро ба ҳаво намепартоянд. Онҳо дар паси ин сухан амал ҳам мекунанд. Бинобарон ақл мегӯяд, ки ҳар чӣ зудтар дар ин ҷо суханро хотима дода, ба сари кор рафтан лозим. Ман ба саломатии он чавонҳое менӯшам, ки мисли сойқа чӯшону хурӯшонанд ва ба ҳар даъвати ватан ва миллат ҳозир ва омодаанд.

Дар он шаби зиёфат ва маҷлис хеле суханҳо гуфта шуд, хеле қадаҳҳои тамаллуққорона бардошта шуд ва ниҳоят тарафайн, ҳам Анвар ва шариконаш, ҳам ҷади-дони Бухоро лозим донистанд, ки ба гуфтори амалӣ гу-заранд.

Ба ҷадидҳо маълум шуд, ки Анвар бо шариконаш бе ҳеҷ чиз, фақат бо ваъдаи хом омадааст. Кӣ медонад, шояд дар Фарангистон сар-сарӣ гаштан ба ҷонаш раси-дагисту аз хоҷагонаш ягон коре пурсидагист. Хоҷаго-наш низ ба вай ҳамин кори номуайян ва бепулро таклиф кардагистанд: ба фалон ҷо меравӣ, миллати турк, дини исломро дастак мекунӣ, сардори босмачиён мешавӣ, онҳоро муттаҳид мекунӣ, мо ба ту яроку аслиҳаю пул расонида меистем. Агар муваффақ шудӣ, нонат ба

равған, агар нашудӣ, аз толеат. Анвар ҳам бахт аз таваккал гуфта хеста омадагӣ... Хайр, коре кардан лозим, ки худи Анвар бо дӯстонаш баромада раванд, инчангиҳо ба ин кор ҳамроҳӣ накунанд.

– Набошад гап ҳамин, – гуфт дар охир Мусоев, – пас аз ду рӯз шумо ва рафиқонатонро коркунони милитсия, ки онҳо низ туркони усмонӣ мебошанд, бо яроку аслиҳа ва ғайра таъмин намуда, бо мақсади шикор ба беруни шаҳр мебаранд ва рост ба тарафи Қаршӣ гузашта, ба воқитаи Тирмизу Қубодиён ба атрофи Душанбе, ба назди мучтаҳидон меравед.

– Албатта дар он ҷо бо ҷаноби Усмонхоҷаафандӣ во-мехӯрем, – гуфт Анвар.

– Ба ин шубҳа нест. Боқимонда кор ҳама дар дасти он кас мешавад. Ман гумон мекунам, ки иншооллоҳ Душанберо ҳолӣ карда гирифта, ҳам ба яроқ соҳиб мешавем, ҳам ба пойтахт!

– Иншооллоҳ, иншооллоҳ! Фатҳу нусрат анқариб аст! Ҳама даст бардоштанд ва омин гуфтанд...

IX

Бухоро, Бухорои пурдида ва азобкашидаи ман! Чӣ рӯзҳои тира ва шабҳои пурташвиширо гузаронида, чӣ бадбахтӣ ва кулфатҳои токатфарсо дидӣ; чӣ аламу укубатҳоро паси сар кардӣ! Аз дувоздаҳ дарвозаи ту сол аст дувоздаҳ моҳ кинаю буғзу ғараз; душманию торочгарӣ дохил мешуд; беҳтарин фарзандони туро мекуштанд; шираю шарбати туро мемакиданд, илму маданияти туро поймол мекарданд ва боигарии туро ба ғорат мебурданд... Магар онҳое, ки ба гузоштани бунёди ту арақи чабин рехтаанд; ба шукӯху ҷалоли қасрҳои маданият, мадрасаҳо, китобхонаҳо, меҳмонхонаҳо ва кошонаҳои зебои ту ҳамаи дониш ва хунари худро ба кор бурдаанд; асоси ҳамаи хунарҳо ва касбҳоро гузоштаанд, барои тороч карда шудани ту меҳнат карда буданд?! Магар заргарони зарриндасти нозукхунар; мисгарони муъчизакор, бофандагони сеҳркор, дуредгарони беҳамто барои роҳзанон, муфтхӯрон ва каллабурон кор мекарданд?!

Не, ҳаргиз не! Ман медонам, ки аз дувоздаҳ дарвозаи ту ба ғайр аз он ки гуфтам, инчунин илм, маданият, дӯстӣ, садоқат ва рафоқат ҳам дохил мешуд. Ман медонам, ки дар оғӯши пурлутфу эҳсони ту қахрамонон, далерон, ҳимоятгарони ту низ тарбия меёфтанд. Онҳоро ту мепарвардӣ, ту ба воя мерасонидӣ, ту калон мекардӣ! Ту боварӣ доштӣ, ки онҳо аз хоки покат ҳамаи олоишҳоро дур карда мепартоянд; ба фарзандони ту, ба халқи заҳматкаши ту ҳамаи он чӣ аз меҳри пурхосияти ту ба амал меомад, насиб мегардонанд! Ман медонам, ки Асадмахсум, Иброҳим Галлу, Анварпошшо, Ҳочӣ

Самеъ ва боз дигару дигарон несту нобуд мешаванд!
Бале.

*Бигзарад ин рӯзгори талхтар аз захр,
Бори дигар рӯзгори чун шакар ояд!¹*

Ҳамин тавр ҳам шуд!

Лекин ман, ки бори дигар як қисми он таърихро варақ
зада мебинам; ман, ки аз пардаҳои дилам дарду аламу
азобҳои туро боз як бори дигар фушурда мегузаронам
(то ки он аз нӯги хомаам ранги ҳастӣ гирад), метапам,
мегириям, азоб мекашам! Нафратам меояд аз онҳое, ки аз
ту рӯида, туро зери по карданӣ, фуруҳтанӣ шуданд!
Ғазабам ҷӯш мезанад бар онҳое, ки барои кайфу сафои
худ, барои мақсадҳои ифлоси худ, аз рехтани хуни фар-
зандони неки ту парҳез накарданд!

Ҳамаи онҳоро, ки ба ту хиёнат карданд ва ё хиёнат
карданӣ ҳастанд, маҳкум мекунам! Ман ҷонамро аз ту
дарег надоштам ва дарег намедорам ва то қатраи хун
дар бадан ҳаст, хайрият, пешравӣ ва бахту саодати туро
меҳоҳам.

Ин амирони вопасин, ин лаънатҳои хиёнаткор, ки бо
номи Асадмахсум ва Анварпошшо ба рӯи хоки муқад-
даси ту фитна бардошта буданд, анқариб зеру забар ме-
шаванд ва ман ҳамроҳи ту, гӯё он рӯзхоро боз аз сар гу-
заронида бошем, осуда нафас мекашем!

Ҳоло ки Асадмахсум дар Бойсун ва Анварпошшо дар
Бухорост, биёед дар паи кори онҳо шавем.

Аввали рӯзи ҳафтуми ноябри соли 1921, дар саҳарии
пурфайзи солони иди Кабири Октябр Анварпошшо чи

¹ Ҳофиз.

як хоби даҳшатноке дида, бо талвоса чашм кушоду худро дар хонаи ёздаҳболори озодае дид, ки дар рӯи кати мулоим ёзидааст ва дар поёни кати ӯ ба рӯи қолини патдор чогаҳ партофта ду ҳамроҳаш хобидаанд.

– Ба шумо чӣ шуд? – гуфт Ҳочӣ Самеъ, ки аз нолиданҳои Анвар бедор шуда буд. – Ин қадар талвоса карда нолидед? Магар ягон хоби бад дидед?

– Э, напурс! – гуфт Анвар. – Ҳам хоби нағз дидем, ҳам бад. Намедонам, чӣ таъбир кунам.

– Ман ба хоб боварӣ надорам, – гуфт Ҳочӣ Самеъ, – лекин гӯед кани, чӣ хоб дидед, шояд таъбир карда тавонам!

– Хоб дидем, ки – гуфт Анвар, – дар як майдони ва-сеи беканор лашкари беканор чамъ шудааст. Ман дар аспӣ сафеди маст савор, дар танам либосҳои домодӣ... Бале, бале, нағз дар хотирам мондааст, либосҳои домодӣ, хурсанду шод асп давонда, сафи лашкарро аз назар мегузарондаам... Баъд аз пешам як дарё баромад пур аз хун, мефаҳмӣ, дарёи пур аз хун! Аспӣ ман бе ҳеҷ тарсу ваҳме аз дарё гузаштааст. Аммо лашкарҳо, ки аз қафои ман меомаданд, ҳамин ки ба дарё мерасиданд, нест мешуданд. Ниҳоят танҳо мондам. Як вақте бином амири Бухоро – кошки ман ӯро дида бошам – як мӯйсафеди бадқавоқ ба пеши ман омада, саллаи тоҷдорашро гирифта, ба сари ман пӯшонидаст. Салла чунон вазнин будаст, ки сарам бардошта натавониста ҳам шудааст ва салла ба рӯям хамида пеши роҳи нафаси маро мегирифтааст, ҳарчанд мекардам, ки салларо аз сару рӯям дур кунам, ҳарчанд мехостам нафас рост кунам, наметавонистам... Дар ҳамин кашмакш бедор шудам...

– Амири Бухоро мешавед, лекин камтар нафасатон танг мешавад, азоб мекашед!

– Таъбират ҳамин?

– Ҳа, чӣ мешуд?

– Нодуруст! Ман амир намешавам. Ман диктатор мешавам ва диктатори тамоми Туркистон!

Дар ин дам аз кӯча овози мусиқӣ ва ғулғулаи идкунандагон ба гӯши онҳо расид.

– Ин чӣ мочаро? – пурсид Анвар.

– Надонам, – гуфт Ҳочӣ Самеъ.

– Ин, намоиши иди Уктабр, – гуфт хобу хоболуд Муҳиддинбек. – Имрӯз иди Уктабр-ку, ҳафтуми новамбир.

– Ҳа иди Октабр! – гуфту Анвар хомӯш монд. Вай идро, боиси ин идро – инқилоби кабирро, ки тамоми дунёро ба ларза оварда буд, бад медид. На фақат бад медид, балки бо тамоми ҳастии худ нестии онро мехост. Солҳои аввалини ҷанги ҷаҳон вай чун ҷосуси Германияи кайзерӣ ном баровард ва лашкари Туркияро ба муқобили Россия ва Англия бурд. Барои ном баровардани худ ва манфиати капитали Германия фарзандони бегуноҳи Туркияро туъмаи тӯп кард. Пас аз ҷанг ва инқилоби кабири Туркия, ки онро Мустафо Камол роҳбарӣ мекард, чун ватанфурӯш ва хоин аз Туркия ронда шуд, дар ғурбат хору зор шуда гашт. Вай нағз медонист, ки ба инқилоби миллии Туркия – инқилоби кабири Октябр бетаъсир намонда буд. Агар инқилоби Октябр намешуд, агар Ленин ба ҷаҳон нидои сулҳро наметод, агар шуои офтоби Октябр болу пари шабпаракони ҷангчӯро намесӯхт, кӣ медонад, шояд дар Туркия

инқилоб намешуд; шояд ҳоло Анвар – домоди халифаи Рум дар Безанси қадим ҳукмрони кул мешуд...

Инқилоби Октябр сарзамини Туркистонро, ки як қисми Осиёи Миёна буд ва Анвар барин зотҳо бо ин ном тамоми Осиёи Миёнаро меномиданд, низ аз зулму асорат озод кард; инқилоби Октябр Кавказро, нимҷазираи Қримро, ки анварҳо як чузви Туркия меномиданд, низ ба соҳибони ҳақиқии ин сарзаминҳо бахшид. Пас, инқилоби Октябр арсаро дар рӯи олам ба Анвар танг карда буд. Бинобарон буд, ки бо шунидани номи иди Октябр авзои ӯ дигар гашт ва хомӯш монд.

Дар ҳамин ҷо, дар сарзамини Бухорои қадим ҳам, ки вай гӯё паноҳ чуста, роҳи пешравии кори сарбастаашро чуста омадааст, низ ӯро инқилоби Октябр таъқиб мекунад! Ин ғул-ғула, ин нидоҳои хурсандонаи мардуми озод, ин суруду мусиқӣ, ҳама, ҳама ба гӯши вай тир барин мерасанд.

– Хезед, ба ин мочарои болшевикон гӯш дода хоб кардан ба шумо маъқул барин! – гуфт вай, худаш аз ҷо ҷаҳида бархост. Анвар мехост, ки ҳеч набошад, бо ҳамроҳонаш баҳсу мунозира карда, худро ба девонагӣ зада, аз таъқиби андешаҳои ғамовар начот ёбад.

– Ин хел мочарои хурсандӣ ба ман маъқул не, – гуфт Ҳочӣ Самеъ ҳам аз ҷо бархоста. – Ман ғавғои ҷангу талошро дӯст медорам. Хусусан, ки ба деҳқада ё ки шаҳри фатҳ кардашудае дохил шавӣ, нолаю фарёди душмани захмхӯрда, доду фарёди зану бачагони вай, шартшурти сӯхторҳо, наъраи мастонаи зери дастони ту чунон лаззате дорад, ки ман аз ҳеч як опера онро гирифта наметавонам.

– Ту хунхӯри кӯҳна! – гуфт Анвар касдан баҳсро тезониданӣ шуда. – Агар ба хонаи қину касос даромада бинӣ, ки болшевикон маро ба чорчӯба кашида азоб медиҳанд ва ман ба хоку хун чӯлида менолам ва фарёд мекашам, ту ҳамон лаззати ҳақиқиро гирифтани мегири!

Ҳочӣ Самеъ абру чин кард. Дар ҳақиқат ин марди золим ва бераҳм, ки ин хусусияти худро яке аз хусну бартарихояш доништа фахр мекард, агар ба манфиати худаш бошад, агар ба вай зараре нарасад, аз тасвири болоии Анвар ҳазар намекард, балки бо лаззат ба ҷон додани ӯ синча мекард ва хурсанд мешуд, ки дигар дар роҳи болоравии ӯ дар пеш рақибе нест.

– Ту аз таҳқир кардани бародари худ лаззат, мегири Анвар! – гуфт вай дар зери лаб ва берун баромад.

– Не, ман аз ҳамаи овозҳо биқ-биқ чӯшидани деги ошро дӯст медорам! – гуфт Муҳиддинбек ҷохоро ғундошта истода, – ин мизбонҳо чӣ шуданд, наҳод, ки моро ба ҳоламон гузошта ба намоиш рафта бошанд?

– Наҳод ки ҳамин қадар берӯ бошанд ин бухориҳо! – гуфт Анвар. – Не, ана касе омада истодааст.

Дар ҳақиқат мизбонҳо – ду нафар аз хизматчиёни назорати хориҷӣ, ки Анвар дар ҳавлии меҳмонпазироии онҳо манзил карда буд, салом дода аз дар дохил шуданд ва ба ғундоштани ҷоғаҳи меҳмонҳо ба Муҳиддинбек ёри дода аз саломатӣ ва кайфияти ҳоли меҳмонҳо ҷӯё шуданд.

– Саломат бошед, – гуфт Анвар. – Дар берун чӣ навигарӣ?

– Навигарӣ нест, – гуфт яке аз мизбонҳо. – Имрӯз ид, идораҳо баста, ҳама ба намоиши Регистон рафта истодаанд.

– Ҳа, намоиш! – гуфту Анвар аз хона баромад.

Вақте ки онҳо ба сари дастурхони наҳор нишастанд, яке аз мизбонҳо ба хотир овард:

– Воқеан, мебахшед, – гуфт вай, – як нафар одам...

– Сардори милитсияи шаҳри Тирмиз Ҳасанбек! – гуфт мизбони дигар.

– Ҳасанбек? – гуфт қошукро аз даст монда Анвар, – бародарам Ҳасанбек канӣ?

– Вай дар ҳамин ҷо, ба фармони шумо мунтазир шуда истодааст, – гуфт мизбони аввала.

– Чаро то ба ҳол нагуфтед? Чаро ўро, бародари маро маътал кардед?

– Мо надонистем... Мувофиқи қонуну қоида...

– Қонуну қоида! Қонуну қоида! Ба ман ин хел қонуну қоида лозим нест. Зуд ўро ба ин ҷо ҳозир кунед!

Яке аз мизбонон давида аз хона баромад ва пас аз фурсате бо як нафар марди турк, ки қадбаланд, чашму абрусиёҳ ва тану тўшноқ буда, дар тан либосҳои ҳарбӣ дошт, ба хона даромад.

– Ҳасанбек, бародари азизам, – гуфт ба истикболи ў ба по хеста Анвар. Дигарон низ ба по чаҳиданд. Анвар ва Ҳасанбек оғӯш ба оғӯш гирифта вохӯрдӣ карданд, ҳамдигарро бўсиданд. Баъд Ҳасанбек бо Ҳочӣ Самеъ ва Муҳиддинбек вохӯрдӣ кард.

– Наход ки ин рост аст, наход ки ман Ҳасанбекро мебинам? – гуфт Анвар. – Бисту як рӯз дар роҳи ту чашми интизор доштам.

– Мо ҳанӯз дар Ботум аз ту ҷӯё шудем, – гуфт Ҳочӣ Самеъ. – Ба мо гуфтанд, ки ту дар Бухоро макон гирифтаӣ.

– Бале, – гуфт Ҳасанбек. – Дар Тирмиз, дар шаҳри сарҳаддӣ вазифаи хубе дорам. Гарнизони шаҳр дар дасти худам. Зиёда аз чаҳорсад нафар сувору пиёданизом дорам.

– Офарин, офарин! – гуфт Анвар. – Ту омадани маро аз кучо шунидӣ? Ба ту хабар доданд?

– Бале, – гуфт Ҳасанбек ва бо рамз ба мизбонон нигоҳ карда монду фаҳмонид, ки дар назди онҳо гуфтан мумкин нест ва илова намуд: – Ҳамин ки шунидам, шумо омадаед, орому қарорамро гум кардам ва зуд ба сӯи Бухоро асп давондам. Шабу рӯз дам нагирифта омадам. Саҳар расидам бар дари ин ҳавлӣ, вале шумо дар истироҳат будед...

– Азизам Ҳасанбек, чӣ нағз омадӣ! – гуфт Анвар. – Чӣ дар сари вақт омадӣ! Хусусан ки имрӯз дилам тангӣ мекард. Ту омадӣ, ҳамаи ғаму ғуссаҳо нест шуданд. Хуб, азизон, канӣ дастурхонро ғундоред ва моро монед ки камтар дарду ҳасрат кунем!

Мизбонон зуд аз ҷо бархостанд, дастурхонро ғундошта берун бароманд. Бо ишораи Анвар Муҳиддинбек низ бо онҳо баромад, ки аз ҳолашон ва кирдорашон бохабар шуда намонад, ки касе ба суҳбати меҳмони кибор ҳалал расонад.

– Хӯш, гап зан канӣ, азизам! – гуфт худро ба рӯи диван партофта Анвар. – Аҳволат? Кору борат чӣ тавр?

– Ман дар Тирмиз қувваи андак бошад ҳам қувваи бозътимод чамъ кардам, – гуфт Ҳасанбек. – Хамеша мунтазири омадани шумо будам. Ниҳоят се рӯз пеш аз ин раиси чумхур чаноби Усмонхоҷаафандӣ аз Бойсун бо телефон ба ман муҳобира карда фаҳмониданд, ки шумо

дар Бухоро ҳастед...Он кас хеле орзуи дидори шуморо доранд. Ба ман телефон карданашон ҳам маҳз барои ҳамин буд.

– Чаро вай дар Бухоро наистода, баромада рафтааст?
– пурсид ба гап ҳамроҳ шуда Ҳочӣ Самеъ.

– Ман дуруст хабар надорам, – гуфт Ҳасанбек. – Лекин тахмин мекунам, ки инҳо...

– Кихо? – пурсид Анвар.

– Усмонхоҷа, Али Ризоафандӣ ва Дониёрбек бедарак ҳафтсад нафар аскар, чаҳор тӯп ва пулемётҳои навро бо худ нагирифтаанд...

– Барои нест кардани босмачиён рафтанд, мегӯянд дар ин ҷо, – гуфт Анвар.

– Шояд ин баҳона бошад, – гуфт Ҳасанбек. – Ба тахмини ман ана ин мактуби шахсии ҷаноби Усмонхоҷа низ қувват медиҳад. Ин мактубро дар роҳ ба ман расониданд. Ҷаноби Усмонхоҷа ба тарафи Душанбе ҳаракат дорад, шояд ҳоло дар он ҷо бошад.

Анвар аз дасти Ҳасанбек мактубро гирифт. Мактуб мухтасар буд. Усмонхоҷа меҳмони иззатмандро табрику таҳният гуфта, хеле орзу кардааст, ки ўро дар шаҳри Душанбе бинад. Бо фармони ман, гуфтааст, вай, зимомдорони Бухоро шуморо бемалол ва беосеб ба ин сӯ гусел мекунад. Дар Душанбе машварат карда, яқҷоя нақшаи ояндаи корро месозем...

– Ин ҳам маро ба Душанбе таклиф мекунад, – гуфт Анвар. – Метарсанд, ки дар ҳуди Бухоро шӯриш ҳезонда наметавонанд, русҳо наздик ва роҳи оҳан ҳалал медиҳад.

– Ин фикрашон чон дорад, – гуфт Ҳасанбек. – Дар ин

чо кор бурдан хатто ба шумо ҳам мушкил мешавад. Дар Бухорои Шарқӣ, ки ҳаракати босмачигарӣ авҷ гирифта истодааст, майдони тохтутоз фарох аст.

– Ту ҳам ба ман ҳамин маслиҳатро медиҳӣ.

– Ҳа, сардор.

– Пас, қарор додем! – гуфт Анвар ба Ҳочӣ Самеъ нигоҳ карда, – худи пагоҳ баромада меравем. Ба дӯстонамон хабар деҳ, тадоруки корро бинанд.

– Ин корро ман ба уҳда мегирам, – гуфт Ҳасанбек. – Дар ин ҷо ҳамаи сардорҳои милитсия ва қувваҳои ҳарбии миллӣ аз туркони худамон. Ман роҳу равиши корро дида, омӯхта шуда мондагӣ. Худи ҳамин рӯз бо дӯстам Бортанлӣ – муовини сардори идораи милитсия суҳбат карда, бегоҳӣ нақшаро ба арз мерасонам.

– Майлаш, – гуфт Анвар ва аз ҷо бархост. – Имрӯз ҳам ба зиёфат меравем.

Рӯзи ҳаштуми ноябр, рӯзи чумъа буд. Он рӯз қариби вақти намози чумъа ба одамони дахлдор, дар он қатор ба чека ва сафоратхонаи Россия ва вазорати хоричӣ хабар доданд, ки Анварпошшо бо рафиқонаш ба шикори дурӯза ба атрофи туманҳои Бухоро баромада рафт. Мардум ҳайрон монданд. Зеро ки дирӯз бегоҳӣ қарор буд, ки Анвар дар масҷиди Калони Бухоро бо ҷамоаи мусулмонон намози чумъа мехонад ва аз чекаю ҷоҳои дигар мардум дар ташвиш буданд, ки мабодо вай дар назди халоиқ ягон баромад накунад, нутқи вайронкунандае эрод накунад. Аммо Анвар, Ҳочӣ Самеъ, Ҳасанбек, Муҳиддинбек, зобит Нафӣ аввали рӯз ба аспҳои бодпо савор шуда, аз дарвозаи Намозгоҳ бароманд ва ба сӯи роҳи Қаршӣ равон шуданд.

Муовини сардори милитсияи шаҳр Бортанлӣ, зобит Халилбекҳо бошанд аз дарвозаи Қавола савора баромада, дар роҳи Қаршӣ ба дастаи Анвар мулҳақ шуданд ва дам нагирифта ба сӯи Қаршӣ асп ронданд. Дар хӯрчинҳои пурбор, ки дар зери пой аксарияти суворон буд, хӯроки чандинрӯза, пул, тилло, тиру тапончаҳо чо карда шуда буданд. Дастаи Анвар бе ҳеҷ мамоният аз Қаршӣ ҳам гузашта, ба сӯи Қубодиён равона гардид.

Ин роҳ – роҳи охирин ва роҳи марги вай буд.

Х

Дар лагери Асадмахсум, дар Сангқалъаи болои кӯх кайҳо зимистон шуда буд. Дар охирҳои моҳи ноябр барфи калон борид; хаскапҳо, чодирҳо аз вазни барф чӯкидан гирифтанд. Аксарияти одамон ба заминканҳо чо шуданд. Хайрият, ки ҳезуми бисёре захира карда монда буданд, дар ин ҳавои хунук ба кор омад. Аммо хӯроқӣ тамом шуда буд. Аз поён Зоқирбой хабар меод, ки аскарони сурх ба вай арсаи корро танг карданд, хӯроқ ғундоштан хеле мушкил шуда монд ва каму беш чамъ шудаашро ба боло фиристодан аз вай ҳам мушкилтар...

Аскарҳои Асад тахмин ҳамаи озуқои захираашонро хӯрда буданд, ки ҳоло чашми ҳама ба якҷанд сар аспӣ боқимонда буд. Махсум ҳар рӯз худаш даҳ-понздаҳ бор аз аспҳо хабар мегирифт ва эълон карда буд, ки ҳар кас ба куштани ягон асп чуръат кунад, аз сараш маҳрум мешавад. Рӯзҳои аввал, ки камтар-камтар гандуми нони коқ буд, мардум сабр мекарданд, вале ду рӯз боз касе чизе нахӯрда буд ва лочарам ба аспҳо ҳуҷум кардани гуруснагон ҳатмӣ мегардид. Махсум инро ҳис мекард. Вай ба худ қарор дод, ки боз як бори дигар ба канори чар одам фириствад, балки худаш ҳамроҳ бишавад ва агар аз поён хабаре нашавад, амр медиҳад, ки аспӣ нисбатан пиртарро кушанду дар байни мардум тақсим кунанд.

Дар канори чарӣ, дар он ҷое, ки ҳамеша аз поён дар сабадҳои калони махсус озуқа мекашиданд, касе набуд. Махсум бо панҷ-шаш нафар одамонаш омада, бо дурбин ба поён нигоҳ кард. Дар поён барф камтар буд. Қишлоқ

зиндаю солим ва хуррам тофт. Дар кӯчаҳои он бачаҳо давутоз карда мегаштанд. Дар баъзе ҳавлиҳо аз ошхонаҳо дуд мебаромад. Маълум, ки дар он ҷо нон мепазанд ё ки барои оши палав равшан доғ мекунад. Дар болои боми идораи ҷамоаи қишлоқ байраки сурх парафшонӣ мекунад. Дар майдони сари масҷид панҷ-шаш нафар ба рӯи кати дукони баққол суҳбат карда менишастанд. Бузу бузғолаҳо, гӯсфанду гӯсолаҳои мардум дар нишебии зери кӯҳ, дар он ҷое, ки барфаш хеле кам монда буд, чаро карда мегаштанд. Дар гирду атрофи қишлоқ аскаре, сарбозе, низомие наменамуд...

Асадмахсум бо дурбин нигоҳ карда истода, боз ҳамон фикреро, ки чанд бор ба хотираш расида буд, ба ёдаш овард; оё аз ҳамин ҷо ба воситаи ресмонҳо ва сабадҳо оҳиста-оҳиста аскарҳоро фароварда, ба тарафи Душанбею Ҳисор роҳ ёфтан мумкин бошад? Не, мумкин не! Аз ин ҷо ба сӯи Қаршию Ғузур роҳ ҳаст, ки пур аз хатар мебошанд, ин як, сониян, ин қадар касро фаровардан осон не. Онҳо, мумкин аст пеш-пеш гурехта раванд ё ки аскарҳои сурх хабардор шуда биёянд... Не, не ин фикри бечост!

Махсум дурбинро аз чашм гирифт. Бо фармони вай яке аз одамонаш ба ҳастӯдаи лаби ҷарӣ оташ дод. Дуд ғаввора зада рост ба сӯи осмон мебаромад. Ҳаво ором ва осуда буд.

Ин ҳасдуд аломати махсусе буд, ки дар ҳолати мушкилӣ дода мешуд ва мебоист Зокирбой ё одамони вай мидиданду ба ҳоли саҳти болонгиҳо пай мебуданд. Махсум ба сӯи ҳавлии Зокирбой бодикқат синча карда меистод. Лекин аз он сӯ касе нанамуд.

– Эҳ лаънати хоин! – гуфт Махсум. – Нағзиҳои ман кӯр кунад! Хайр, сабр карда ист, ту ҳам ба дастам меафғӣ.

– Ба ин тараф, ба зери чарӣ нигоҳ кунед! – гуфт одами Махсум ва фарёд баровард: – Ҳо, хо, хо, хо!

– Овозата гир, нодон! – гуфт Махсум ва ба тарафи нишон дода шуда бо дурбин нигарист. Дид, ки аз даруни ғоре се-чор нафар бо сардории худи Зокирбой халтаҳои пур аз борро бардошта, ба зери девори кӯҳ кашонда истодаанд. Ин аввалин бор буд, ки ҳам болоиҳо ва ҳам поёниҳо аз ҳеч чиз ибто накарда, ба хӯроккашонӣ омада буданд. Гурусна худро ба шамшер мезанад, меғӯянд, рост аст. Ҳоло ба чашми Махсум ва одамони вай халтаҳои пур аз бор менамуданду бас ва ҳамаи таваччуҳи онҳо ба ҳамон сӯ буд. Ба бахти онҳо он дам дар қишлоқ ва атрофи он аскарони сурх набуданд ва ба поёниҳо муяссар шуд, ки кори худро ба ҷо оранд. Даре нагузашту аз поён ресмони ғафсро, ки ба танаи харсангҳо баста шуда буд, ҷунбонида маълум карданд, ки ба боло кашанд. Одамони Махсум ресмонро боло кашиданд ва пас аз каме арақшор шудан сабади мақсуд ба боло расид ва аз даруни он ду халта ордро гирифта, сабадро боз ба поён фиристоданд. Ин дафъа ду халтаи калон гӯшту равшан баромад. Дар дафъаи сеюм як ҷувол мош, як ҷувол биринҷ баромад ва ҳамин тавр сабад боло барормада, поён фаромадан гирифт ва дар хар бор ҷувол-ҷувол хӯрокӣ аз қабилӣ нон, майиз, қанд, чой чаҳормағз, сабзию пиёз ва ҳоказо аз поён омад. Ниҳоят поёнангиҳо дастонашонро фотиҳа мехондагӣ барин ба рӯяшон карданд ва омин гуфтанд, ки бор тамои шуд, Худо ёратон бод.

Бо фармони Махсум одамҳо рафта аспҳоро оварданд ва хӯрокиҳоро бор карда ба лашкаргоҳ бурданд. Дар лашкаргоҳ хабари расидани озуқаро шунида, мардум як тӯе барпо карданд. Бо фармони Махсум ошпазҳо ба зери дегҳои калон оташ гиронда, шӯрбо ва мошоба пухтанд. Дар самовор ва чойчӯшҳо об чӯшонида, чою нону майиз хӯрданд ва деви бадхайбати гуруснагӣ то як дараҷа аз болои лашкаргоҳи Махсум ғоиб гашт.

Дар заминкане, ки ба ҷои анбори хӯроқвории лашкар буд, худи Махсум рост истода, фармонҳо меод:

– Имрӯз майлаш, лекин аз пагоҳ тори нафақаро мекашед! Бакавулҳои шумо хеле баднафс, агар монед, дар як рӯз ҳамаи захираи хӯроқиро ба дегҳо меандозанд. Аммо шумо дурандеш бошед. Баъд, барои рӯзи саҳт орду биринҷу равшан саришта карда монед. Онро фақат бо фармони ман тақсим мекунад.

Маълум буд, ки Махсум ба ояндааш чандон боварӣ надошт. Намедонист, ки то тамои шудани ин озуқа аз поён боз озуқа мерасад ё не; намедонист, ки рӯзи аз ин нӯги кӯҳ поён фаромадан мерасад ё не.

Дар ин дам аз байни коғазҳои ҷой пакет ёфт шуда монд, ки онро зуд ба Махсум доданд. Махсум бо ҳаяҷон ва ташвиш мактубро гирифта, ба кисааш андохт ва ба аввалин муовинаш – ба Ёрунбойпонсад фармуд, ки пас аз хӯрок ҳамаи шербачаҳоро ба майдони машқ барорад, ки вай нутқ кардан меҳаҳад.

Дар хона ба ғайри чашмдошти ӯ Ойиша ва модараш хурсанд буданд ва бо шодкомӣ кор карда, дар тараддуи пухтани оши палав буданд (одамони махсус ва маҳрамҳои Махсум ба ҳавлӣ ҳамаи гӯшти гӯсфанд, як

лингчаи калон биринч, сабзию пиёз, чой, канду майизу нон оварда буданд).

– Муборак бошад! – гуфт Махсум ҳам бо табассум. – Ба охир расидани гуруснагӣ ба шумо ҳам таъсири хубе кардааст.

– Ҷо, албатта! – гуфт Ойиша. – Ҷам ҳусн, ҳам қувва аз даҳон медарояд. Хӯроки нағз хӯрем, шояд мо хуш-рӯйтар шавем, шумо мардҳо пурзӯртар шаведу ба чанг омода гашта моро аз нӯги кӯҳ ба поён баред.

– Ба ин шубҳа нест, офарин! – гуфт Махсум ва ба хонаи худаш гузашт.

Дар ҳақиқат боиси хурсании Ойиша ва модараш дар ҷои дигар буд, ки инро мо баъдтар мефаҳмем, ҳоло аз Асадмахсум дур шудан дур нест, зеро ки вай дар хонаи хоси худ даромада, пакетро кушодани ва мактуберо, ки аз поён омадааст, хондани. Ин мактуби муҳим ҳам ба рафти кори Махсум ва ҳам ба рафти кори мо тағайюрте бояд биёрад.

Мактуб аз Зокирбой буд. Вай менавишт, ки аскарҳои сурх ба ҳама қишлоқҳои атроф ба тафтиш мебаромадагӣ шудаанд. Онҳо мецоҳанд, ки манбаи озуқарасонии моро кофта ёбанд. Бинобарон хариду захираи озуқаворӣ хеле мушкил шуда монд. Назар ба гуфтугӯи мардум аҳволи аскарҳои сурх ҳам чандон хуб нест, ҳатто хеле бад шуда истодааст. Анварпошшо дар Душанбе лашкари беканоре ҷамъ карда истода будааст, ҳамаи кӯрбошиҳоро ба зери байрақаш ҷамъ мекардааст, агар Асадмахсум ҳам коре карда аз кӯҳ фарояду ба Анвар муттаҳид шавад, рӯзи ғалаба наздиктар мешавад.

Асад мактубро хонда ба фикру хаёл фуру рафт. Ҷӣ

кор кунад? Дар поён корҳои калон шуда истодааст, вай бошад, дар ин мушқаппак банд шуда мондааст. Агар бачахоро бардам карда, худи ҳамин рӯз зада поён фарояд, чӣ мешавад? Албатта чанг беталафот намешавад. Лекин қисми асосии аскархоро халос карда, аз ҳалқа баромадан мумкин. Дигар роҳ нест. Агар таваккал карда истодан гирад. ҳам шербачаҳо нобуд мешаванд, ҳам аз корҳои калон маҳрум шуда, бенасиб мемонад. Бо бачаҳо маслиҳат карда дидан, онҳоро ба чанг тарғиб кардан лозим.

Вай аз ҷо бархоста, берун баромад. Дар дами дар Ёрунпонсад бо маҳрамҳои вай гап зада меистод.

– Ҳа, понсад, – гуфт Махсум, – чӣ кардед?

– Ҳама дар майдон тайёр, мунтазири шумоянд.

– Аз Зокирбой ва аз Бухоро хат гирифтаам, – гуфт Асад худро хурсанд нишон дода. – Биёед, ин хушхабарро ба ҳама эълон кунем.

– Ҳай ҳай, муборак бошад? – гуфт понсад ва аз паси хоҷааш ба сӯи майдонча рафт.

Дар майдончаи болоикӯҳӣ қариб саду панҷоҳ – дусад нафар аскарҳои дар хунукӣ ларзида истода ба ӯ мунтазир буданд. Асадмахсум бо понсад ба рӯи тахтасанги баландтаре баромаданд. Асадмахсум бо табассум ба сафи аскаронаш нигоҳ карду бо овози баланд гуфт:

– Бародарони қаҳрамон, бародарони вафодор ва ҷанговари ман! Мақсад аз ин ҷамъомади мо ду чиз аст. Аввалаш ин ки ба шумо як хабари хуши аҷоиборо, ки ҳамин рӯз гирифтаам, расонидан мехоҳам. Ба ман аз поён ва аз Бухоро, аз тарафи одамони муътабар хабар расид, ки соату дақиқаи озодӣ ва ғалабаи мо наздик

шудааст. Ба ин маънӣ ки сарлашқари қаҳрамон, домоди халифаи Рум, ҷаноби Анварпошшои машҳур, ки дар ҷангҳои ҷаҳон ном бароварда буданд, барои наҷот ва халосии мардуми мо аз тарафи давлатҳои бузурги хориҷӣ фиристода шуданд. Анварпошшо фақат дар ихтиёри худаш дусад ҳазор лашқари ҷаррор дорад, ки бо тамоми яроқи аслиҳаи англисӣ, франсавӣ ва гермонӣ мусаллаҳ шудаанд. Анварпошшо аллақай шаҳри Душанбе-ро ба дасти худ дароварда, ҳамаи мучтаҳидони исломро ба зери байрақи фатҳовараш ҷамъ карда истода будааст. Бо супориши ҳуди Анварпошшо дӯсти бухороии ман менависад, ки то лашқари Асадмахсум зада рафта ба лашқари Анварпошшо ҳамроҳ нашавад, онҳо аз Душанбе ба пеш ҳаракат намекунанд. Зеро ки ин лашқар миқдоран кам ҳам бошад, аз ҷиҳати таҷрибаи ҷангӣ бой аст ва ҳар як шербаҷаи он ба даҳ, бист лашқари душман баробарӣ карда метавонад ва Анварпошшо дастаи моро дастаи ғозиёни ғолиб ном мондааст...

Онҳо ба мо маътал, зафару ғалабаю музаффарият ба мо интизор аст. Бинобар он ман бо шумо маслиҳат карданӣ будам ҷӣ кор кунем? Таваккал ба Худо карда, ҳамаи қувваро ҷамъ намуда, ҳуди ҳамин рӯз баногоҳ ба сари лашқари душман ҳудро мезанему роҳи наҷот мекушоем, ё ки боз сабр карда истода, мунтазири расидани фурсати дигар мешавем?

Аз байни аскарҳо овозе набаромад. Лекин Ёрунпонад бо овози дағали худ фарёд кард:

- Таваккал карда мезанем!
- Шаб ё рӯз? – пурсид кадоме.
- Ба ман бошад, намози асрро хонда, ба ҳуҷум мера-

вем, – гуфт Махсум. – Зеро ки ҳучуми инвактаро онҳо чашмдор нестанд. Шабона ҳам бад не, лекин душман муҳайё меистад. Баъд дар торикӣ роҳу пайраҳаро ёфта рафтан мушқил мешавад. Охир, мақсади мо ҷанг карда душманро торумор кардан нест, мақсади мо роҳ кушода, ба тарафи Анварпошо гузаштан аст.

– Дуруст, дуруст! – гуфтанд якчанд кас.

– Агар дуруст бошад, – гуфт Махсум, – ҳозир ману Ёрунпонсад ҳамаро як-як аз назар мегузаронем, кани, милтикро чӣ тавр нигоҳ доштед, тиратон чандто, чӣ ҳаст, чӣ нест, ҳамаро дидани худам лозим!

Махсум бо понсад поён, ба пеши сафи аскарҳо фаромаданд, аз фурсат истифода бурда, мо ба ҳавлии Махсум, ба назди Ойиша меравем. Пеш аз ба ҳавлӣ рафта даромадан, боиси хурсандии Ойиша ва модари ӯро баён кунем:

Ойиша имрӯз ба ғайри чашмдошти худ, дар вақти ба канори ҷарӣ рафтани Махсум аз Карим мактуб гирифт. Мактубро яке аз посбонони сарҳаддии дастаи Махсум, ки дар сафи пеш ягона роҳи баромадро посбонӣ карда меистод, оварда дод. Маълум мешавад, ки Карим аллакай бо як қисми одамони Асад робита баста, онҳоро ба тарафи худ кашидааст. Оварандаи хат дирӯз навбатдорӣ мекардааст ва имрӯз, вақте ки иваз мешавад, чашми дигаронро хато карда, ба Ойиша мактубро мерасонад.

Дар мактуб Карим ишқу муҳаббат ва самимияти худро ба Ойиша изҳор карда, аз вай илтимос намудааст, ки аввало худаш ва модарашро эҳтиёт кунад, бо Махсум муваққатан муросо созад, зеро ки фурсати ба ҳам расидани онҳо наздик омадааст. Карим ҳамаи чораҳоро дида

истодааст, ки то мумкин аст бечангу хунрезӣ Асадмахсумро таслим кунонад. Агар ҳеҷ нашавад, Асадмахсумро бо аскаронаш ба поён фароварда торумор мекунад. Дар он ҳол ҳам бояд Ойиша худааш ва модарашро эҳтиёт кунад. Карим маслиҳат меод, ки ба ҳар эҳтимол Ойиша барои худааш ва модараш ягон ҷои пинҳон мешудагӣ ёфта монад. Баъд илтимос мекард, ки хеле эҳтиёт карда аз қасду нақшаҳои Асадмахсум ба воситаи дорандаи мактуб ўро огоҳ карда истад.

Ин мактуб ба Ойиша ва модараш ҷон бахшид. Зеро ки онҳо чанд гоҳ боз аз Карим хат нагирифта, хеле маъюс ва ноумед гашта буданд, хандаю табассуму хурсандиро тамои фаромӯш карда буданд. Мактуби Карим муъҷиза барин буд. Модару духтар якбора ба ҳуш омаданд, ба дилшон ҳарорати ҳаёт гармӣ бахшид, дар чашмонашон нури умед дурахшид.

– Аз ин ҷаҳаннам – қалъа рӯзи халосӣ бошад? – мегуфт модари Ойиша.

– Рӯзи халосӣ ҳаст! – мегуфт Ойиша. – Карим ба мо бедарак хат наменависад, вай ба халосии мо саҳт боварӣ дорад.

Ойиша бо ҷавоне, ки мактубро оварда буд, ҷунин шарт бастанд: дар қафои ҳонаи онҳо пастие буд, ки бо буттаҳои бисёре аз поёну боло ихота ва мисли боғи сайру гашт ба Ойиша хизмат мекард. Дар он ҷо як ниҳоли борики дараҳти ҷинор яккаю танҳо рӯида буд. Ойиша номи он ниҳолро Карим монда буд ва аксар вақт рафта онро оғӯш мекард ва ба пояш ашк мерехт. Ана ба зерӣ ҳамин ҷинори ҷавон, ба зерӣ барғони ҳазон тахтачае ва дар зерӣ тахтача мактуб ва ҷавоби он бояд гузо-

шта шаванд ва ҳар рӯз тарафайн номаълумакак карда аз ҳамон ҷо гавҳари мақсудро ба даст меоранд. Ин шарт ба ҷавон хеле маъқул шуд ва гуфт, ки пас аз ду соат омада ҷавоби мактубро гирифта мебарад.

Ойиша дар набудани Махсум ба ҷавобнависӣ саркард:

Ибтидои мактуби ӯро лисонулғайб Ҳофизи Шерозӣ гӯё аз номи ӯ гуфта буд:

*Ё раб, сабабе соз, ки ёрам ба саломат
Боз ояду бирҳонадам аз чанги маломат!
Хоки раҳи он ёри сафаркарда биёред,
То чашми ҷаҳонбин кунамаш ҷои иқомат.
Фарёд, ки аз шаш ҷиҳатам роҳ бубастанд,
Он ҳолу хату зулфу руху оразу қомат...
Имрӯз, ки дар дасти туам марҳамате кун,
Фардо, ки шавам хок, чӣ суд ашки надомат.
Эй он, ки ба таҳриру баён дам занӣ аз ишқ,
Мо бо ту надорем сухан хайру саломат!*

«Мо ҳамаи гуфтаҳои шуморо бо ҷону дил ба ҷо меорем ва шабу рӯз интизор ҳастем, – гуфта навишт Ойиша ва мехост, ки боз нависад, аз берун роҳ гашта омадани касе маҷбур кард, ки мактубро пинҳон карда, аз ҷо бархезад. Шахси омада Махсум буд. Вай ба Ойиша нигоҳе накарду ба ҳонаи худаш даромад ва пас аз дақиқае маҳрамашро ҷеғ зад ва қуттии тири милтиқро ба китфи ӯ дода, аз ҳона баромад ва рафта истода гуфт:

– Ошро қариби намози аср тайёр кунед, хӯрда ба ҳучум меравем. Худатон ҳам чизҳои даркориро ба хал-

таҳо чо карда, тайёр шаветон, агар хучуми мо барор ёбад ва мо гуфтагӣ барин шавад, одам мефиристонем, шуморо гирифта мебарад. Дар қуллаи кӯҳ ништастан бас аст, кифоя!

– Набошад, оши охирати мо будааст, ин ош! – гуфт Ойиша сахт карда.

– Барои чӣ ин тавр мегӯӣ?

– Мо занҳои муштипар ба дами тири душман ки рафтем, албатта ҳалок мешавем.

– Аҳмақӣ нақун! – гуфт бо ғазаб ба сӯи Ойиша нигоҳ карда Махсум. – Шумо баъд аз ҳучум карда гузаштани мо меравед, он вақт дар роҳи шумо ҷонзоте намешавад, ҳамаро қир мекунем!

Асадмахсум тез роҳ гашта, берун баромад. Модару духтар ба рӯи ҳамдигар нигоҳ карда монданд.

– Инро Карим медониста бошад? – гуфт ҳам ба худаш ва ҳам ба модараш хитоб карда Ойиша. – Беҳтар ки дар охири хат нависаму огоҳ кунам. Агар хат дар сари вақташ расад, дасти Карим боло!

Ойиша мактуби руст карда мондаашро бароварду дар поёни он хабари ба ҳучум рафтани Махсумро навишт ва баъд оҳиста аз хона берун баромада, дар ваъдагоҳ мактубро ба зери тахтача гузошт. Ҳамин, ки Ойиша ба хона рафта даромад, ҷавони ришу мӯйлабсиёҳе аз байни буттаҳо баромада, ба зери чинори борик омада коғазро аз зери тахтача гирифта рафт.

Рӯз торик нашуда, Махсум аскарҳои худашро ба ҳучум бурд. Дар ҳамгашти кӯҳ, ки ягона роҳи борик сар мешуд, пешқаровулони аскарони Махсум хабар оварданд, ки дар роҳ ва атрофи он ҷонзоте наменамояд ва

гӯё аскарҳои сурх ягон иде доранд, ки аз дур овози дойраю нақораю карнай ба гӯш мерасад.

– Ин овозҳоро аз кай боз мешунавед? – пурсид Махсум.

– Навакак... намози дигар боз...

– Ба пеш одам фиристодед?

– Фиристодем. Ду кас қариб то ба ними роҳ рафта омаданд. Хотирчамъй...

– Иншооллоҳ Худо ба мо ёр мешавад, душманро дар гафлат монда ҳуҷум мекунем, якто намонда қир мекунем! – гуфт Махсум ва оҳиста ба аскаронаш фармон дод. – Барои халосӣ ва ғалаба ба пеш!

Пеш-пеш Ёрунпонсад ва аз қафояш аскарҳо милтиқхоро ба даст гирифта, дута-дута, сета-сета аз назди ӯ гузашта ба роҳ даромадан гирифтанд. Онҳоро вай бо дӯғу чазаба, гоҳ бо суханҳои ширин ва ваъдаи ғалаба ба тез роҳ гаштан ва хушёрӣ водор мекард. Пеши аскарон ба поён ба кӯчаи нахустини қишлоқи зерикӯҳӣ, ки дар он ҷо аскарони Карим камин гирифта буданд, рафта расиданд. Шербачаҳои нӯғикӯҳӣ худро дар водӣ, дар кӯчаи қишлоқ дида хурсанд шуданд, аммо Ёрунпонсади маккор аз он оромӣ ва бекасии қишлоқ ҳатто ба шубҳа афтод. Дар миёнҳои кӯча рост истода, фармуд, ки дарвозаҳои як-ду ҳавлиро кушоянд ва ҳар кӣ аз зоти мард ба дасташон афтад, кашида биёранд.

Шербачаҳои нотарс давида рафта, ду нафар деҳқонро кашида оварданд.

– Инҳо дар паси дарвозаҳоишон пойда истода буданд! – гуфтанд шербачаҳо.

– Натарсед, – гуфт ба деҳқонон Ёрунпонсад, – мо ба-

рои халосии шумо омадем. Гӯед, кани аскарҳои сурх дар кучо?

– Мо намедонем, – гуфт як деҳқон.

– Аҷаб! – гуфт понсад, – худи ҳамин рӯз бо аскарҳои сурх чой менӯшидеду ҳоло намедонед?!

– Не, намедонем – гуфт деҳқони дигар ҳам. – Мо бо онҳо чой нахӯрдём ва намедонем, ки ба кучо рафтанд.

– Шумо ба мо – халоскоронатон ки сир накушоед, пас маълум, ки душман ҳастед! Шуморо мисли сағ кушта партофтанд равост. Облоқул, инҳоро ба нишон гир!

Облоқул ва ду нафари дигар деҳқонҳоро ба канортар тела дода, милтиқҳояшонро ба синаи онҳо рост карданд.

– Як! – гуфт понсад овозашро сар дода.

Деҳқонҳо хомӯш истодан гирифтанд.

– Ду! – гуфт понсад, вай дасташро бардошта боз чизе гуфтани буд, ки овози милтиқ аз паси девор баланд шу-ду понсад наъра зада ба замин афтод. Шербачаҳо аввал гаранг шуданд, баъд якбора ба қафо гурехтанд. Лекин якбора, аз ҳар тараф ба сари онҳо тири аҷал рехтанд гирифт. Аскарҳои Махсум худро ба замин партофта, ба қафои деворҳо паноҳ шуда бетартибона тирпарронӣ кардан гирифтанд. Аммо ин бефоида буд. Аскарони сурх, ки чоҳи муносибро ишғол карда гирифта буданд, ба болои онҳо чунон борони тирро резонданд, ки ҳеч кас сар бардошта наметавонист. Онҳое, ки ханӯз ба кишлок надаромада буданд, зуд ба қафо баргаштанд ва ба боло, ба паноҳи кӯҳ давиданд. Махсум ҳарчанд ки ба онҳо фармон меод, ҳарчанд ки пеши роҳи онҳоро доштани мешуд, фоида намебахшид. Вақте ки ҳама ҷо то-рик шуд, қариб саду панҷоҳ нафар боқимондаҳои дастаи

Махсум ба лашкаргоҳи худ баргаштанд ва зиёда аз панҷоҳ нафар шарикони худро мурдаю зинда дар қишлоқ монданд.

Махсум дар ҳамгашти кӯҳ одамони боэътимоди худро монда, хуб эҳтиёт карда ба лашкаргоҳ баргашт. Аз қавоқи ӯ барф меборид, ранги рӯяш кандагӣ, чашмонаш аз косахона баромадагӣ, дар ғазаб ва оташин буд.

– Ӯрунпонсад чӣ шуд? – пурсид вай аз онҳое, ки халос шуда баргашта буданд.

– Аввалин тир ба вай расид! – гуфтанд шербачаҳо.

– Маълум мешавад, ки онҳо моро мунтазир будаанд! – гуфт ғурунгос зада Махсум. – Аз нақшаю кори мо хабардор шудаанд. Набошад ҳеҷ ин тавр шуданаш мумкин набуд. Дар байни мо, дар байни худи мо хоинҳо пайдо шудаанд.

– Худо ниғаҳ дорад! – гуфт маҳрами хоси Махсум. – Мо ҳам ба шумо содику вафодорем!

Содику вафодор бошад, – гуфт Махсум бо алам, – бо вафо бошад, гӯед, барои чӣ ин тавр шуд? Барои чӣ ин тавр шуд? Ман аз шумо мепурсам!

Ҳама хомӯш буданд. Махсум бо панҷаҳояш сарашро фишурда гирифта гирифт, ҳунгос зада гирифт ва баъд ба болои тахтасанге нишаста, чанд дақиқа хомӯш монду якбора чаҳида аз ҷо бархост:

– Хоинро ёфта гирифтанд, пора-пора кардан лозим!

– Гап дар хоин ҳам не! – гуфт як сарбози солхӯрда, ки аз аввал то ба имрӯз ҳамроҳи Махсум буд. – Худи тақдири аввал ҳамин будааст.

– Чӣ, ман ба тақдир тан диҳам?! – пурсид бо ғазаб Махсум.

– Ҳама бояд ба тақдиру насиба тан диҳем! – гуфт он мард, – ҳарчанд ки задам – дар нагирифт, мондам, ки равад! Аз дасти аскарӣ сурх поён фаромада натавонем, дар ин боло аз хунукию гушнагӣ мемуруму гӯштамон ёми каргасон мешавад!

– Даҳонатро пӯш аблаҳ! – гуфт Махсум бо дағ-даға гиребони ўро гирифта. – Акнун ту мехоҳӣ ба ман ақл шавӣ? Ё ки ту ҳам ба болшевикон фурухта шудӣ?!

Айб аст, чаноби Махсум, айб аст! – гуфт он мард гиребонашро аз чанголи Махсум раҳо карда. – Шумо киро хоин гуфта истодаед? Дар байни ҳамин қадар издиҳом аз ман куҳнатар, аз ман вафодортар боз кӣ ҳаст?! Як нигоҳ кунед! Ман аз баҳри хонаю ҷо, аз баҳри зану фарзанду зиндагӣ гузашта, қариб як сол аст, ки хизмати шуморо мекунам. Акнун дар ин рӯзи саҳт, ба ҷои раҳмат хоин ном гирифтам?!

Махсум гап назад. Марди солхӯрда овозашро баландтар карда ба суҳанаш давом дод:

– Аскарӣ сурх гирдогирд моро печонида гирифтааст. Имкон намедихад, ки сарамонро аз ин ҷаҳаннам берун кунем. Бачаҳо рӯз то рӯз лоғар шуда, касал шуда, мурда истодаанд. Тиру дору тамом шуда истодааст... Пас, ҷаро сулҳ намекунем? Ҷаро?

Касе ба вай ҷавоб надод ва ногоҳ садои тири тапона баланд шуду он мард чаппа шуда афтод ва бевосита садои наъраи девонаворонаи Махсум баланд шуд:

– Касе, ки хиёнат мекунад, ҷазояш ҳамин!

Дар қишлоқи поён, дар хонаи на чандон калоне Карим командири хурдеро, ки сардори дастаи пешгарди кӯшун буд, ба итоб мегирифт:

– Чаро пеш аз вақт ва бе ичозати ман тирпарронӣ кардед?

– Тоқат карда натавонистам...

– Барои он ки шумо тоқат карда натавонистед, мо нақшаи чандин моҳаро барбод додем. Шумо мефаҳмед?! Акнун ман чӣ кор кунам бо шумо?!

– Агар нигоҳ карда меистодем. понсад деҳқонҳои бегунохро тирборон мекард.

– Намакард, тир ҳолӣ намекард! – гуфт таъкид карда Карим. – Ҳамаи гап дар он буд, ки онҳо моро дар ғафлат монда зер карда гирифтани буданд. Ту бошӣ, бо аблаҳии худ ҳамаи нақшаҳои моро вайрон кардӣ!

– Бедарак ва бегуноҳ нобуд шудани деҳқонҳоро нахостам...

Дар ин вақт дар кушода шуду ба хона як солдати рус даромада омад ва бо Карим салони низомӣ дода, аз бағалаш пакети таъчилиро бароварда супорид.

Карим пакетро кушода дид, ки аз Бухоро, аз назорати ҳарбӣ навишта шудааст. Дар он мактуб хабар дода мешуд, ки Анвар дар атрофи Душанбе чандин қурбошиҳоро ба зери дасташ дароварда, ба сӯи Бойсун ҳаракат кардан меоҳад. Бинобарон Карим бояд ба ҳадди имкон қори Асадмахсумро зудтар ба охир расонад ва инчунин хушёр бошад, ки Асадмахсум ба Анвар ҳамроҳ шуда натавонад...

Карим қосидро рухсат дод, ки равад ва ҳудаш боз рӯ ба командири хурд овард:

– Марказ моро сарзаниш мекунад, ки ҳанӯз бо Асад қорамонро тамом накардем. Ман ба онҳо чӣ тавр гӯям, ки ҳамин рӯз қори мешудагиро як нодони раҳмдил

расво карду нашуда монд?! Хайр, гап фоида надорад. Ба Бухоро равам, чораи кори туро худам мебинам. Ҳозир ба Амон командири туркман рафта гӯй, ки ман туро... серӯза ҳабс кардам!

Командири хурд хӯш гуфта аз хона баромад. Карим ба наздаш муовин ва ёридиҳандагонашро ҷеғ зад. Онҳо чаҳор нафар буданд: ду нафар рус, ду нафар маҳаллӣ.

– Дӯстон, аз марказ хабарҳои нохуш расид! – гуфт Карим ва мактубро хонда доду пурсид: – Чӣ кор кунем?

– Ман одамони асир афтадаи Асадмахсумро пурсупос кардам, – гуфт Владимир. – Аҳвол дар боло хеле саҳт: гушнагӣ, касалӣ, муромурӣ мегӯянд. Тиру доруҳояшон ҳам тамом шуда истодаст...

– Яъне ки ҳамин тавр саҳт муҳосира кунем, як рӯз не як рӯз худашон таслим мешаванд?! – пурсид боз Карим.

– Хоҳ-нохоҳ бояд ҳамин тавр шавад!

– Агар ба ин мо фурсат медоштем, майлаш буд, – гуфт Сидоров, – лекин аз Душанбе Анвар омада истодаст, ба ғайр аз ин худи Махсум саҳт тангӣ кашида, метарсам, ки ягон роҳи ҳалосиашро меёбад.

– Чӣ тавр? – пурсид Владимир.

– Чӣ тавре ки то ҳоло хӯроку яроку аслиҳа ба даст мебарорад! – гуфт Сидоров. – Маълум, ки роҳ дорад!

– Ин гапатон дуруст! – гуфт Карим. – Бинобарон дар ин дам таъхир кардан ҷоиз нест. Ман фикр кардам, ки худи ҳозир ба пеши имоми қишлоқ меравем. Мегӯянд, ки вай одами хуб ва хайрхоҳи мост. Бо машварати вай боз ягон каси дигарро гирифта, пагоҳ боло мебароям, ба Махсум сулҳ таклиф мекунам.

– Махсум ба сулҳ розӣ мешуда бошад? – пурсид Ёр командир.

– Ахволаш танг, одамонаш бояд ўро мачбур кунанд!
– гуфт Карим.

– Набошад, ба ин кор, – гуфт боз Ёр командир, – шумо нараведу ман равам чӣ?

– Шумо хислатҳои Махсумро дуруст намедонед, – гуфт Карим, – метарсам, ки марди маккор ё шуморо фиреб медиҳад ё зараре мерасонад. Баъд, рафтани худӣ ман ба одамҳои вай низ таъсири калон мебахшад. Шумо, ҳамаатон аз рӯи машварати онрӯза ба назди пешқаровулҳо мераветон, ки онҳоро мо бо имоми қишлоқ хеле ром карда мегузарем.

– Майлаш, ихтиёратон! – гуфт Ёр командир.

– Набошад, дӯстонам, шумо плану нақшаҳоро боз як бори дигар дида бароед, вазифаҳоро низ тақсим кунед, ман ба пеши имоми қишлоқ рафтам.

– Рафиқ командир! – гуфт Бердӣ командир, ки худаш аслан аз ҳамин тарафҳо буд. – Имоми қишлоқ ҳам нағзку... лекин аввал ба пеши Алии оҳангар мерафтед, беҳтар буд. Вай кадом рӯз ҳатто худаш ҳамин хел як фикрро тақлиф карда истода буд.

– Бисёр нағз! – гуфт Карим. – Набошад, биёед ҳамроҳ ба назди Алии оҳангар меравем. Хонаашро медонед?

– Медонам, – гуфт Бердӣ ва аз ҷо бархост.

Дукони оҳангарӣ ва ҳавлии Алии оҳангар дар як ҷо буд. Имрӯз аз баски аз кӯҳ фаромадани одамони Асадмахсумро мунтазир буданд, Алӣ мачбур шуд, ки пеш аз намози аср, аз ҳаррӯза чанд соат пештар дуконашро бандад. Лекин пас аз гурехта рафтани аскарони Асадмахсум ва пас аз ҷо ба ҷо шудани аскарони сурх боз рухсат гирифта дуконашро кушод ва дар шуълаи лам-

паи овеза ва кӯраи оҳангарӣ ба кор сар кард. Вай мебоист то рӯзи дигар бо шогирдаш сад чуфт наъли асп месохт, ки супориши фармондеҳ Карим буд.

Кӯраи оҳангарӣ ба атроф оташакҳо парронда, гурросзанон месӯхт. Лампаи овеза, ки онро худи Алӣ соз карда, шишаашро ҳар шаб ду бор аз чангу дуд тоза карда мемонд, даруни дукон ва як дукон ҷои кӯчаро равшан карда буд. Алӣ бо анбури дароз оҳанпораи дар оташ сурх гаштаро ба рӯи сандон монда, бо болға мекӯфт ва аз он ҳам оташакҳо парида ба ҳар сӯ пош мехӯрданд. Ҳаво хунук бошад ҳам, рӯи калони гирдаи Алӣ аз ҳарорати оташ ва меҳнат сурх гашта, дар пешонаи пурчинаш ҳатто донаҳои майдаи арақ пайдо шуда буданд. Ба риши калони ӯ, ки қисми асосии рӯяшро пӯшида буд, торҳои сафеди бисёре пайдо шуда, мӯи сараш тамоман сафед гашта буд. Лекин дасту бозуяш ҷавонона ҳаракат мекарданд ва зарбаҳои аз таҷриба, аз меҳнати бисёр, аз қувваю тавоноии ӯ хабар медоданд.

Ҳар рӯз ва ҳар бегоҳ дар суфачаи пеши дукони ӯ сечор нафар пиру ҷавон нишаста, қору хунари ӯро тамошо мекарданд ва чақ-чақ карда менишастанд. Аммо имрӯз қасе набуд. Зеро ки ҷанги андаки дамғаҳи қишлоқ мардумро хона ба хона карда буд. Баъд, агар одамҳо биёянд ҳам, имшаб вай фурсати бо онҳо суҳбат кардан надошт. Ҳар ҷӣ зудтар наълҳоро сохта, пой аспҳои аскаронро наълбанд кардан лозим буд. Алӣ ба қораш саҳт банд буд, ки ногоҳ ба даруни дукон (на ба назди пештахтаи тарафи кӯча), Карим ва Бердӣ командир даромада омаданд. Онҳоро дида Алӣ аз қор даст кашид:

– Салом, салом, – гуфт вай ба ҷавоби саломи омада-

гон, – биёетон, марҳамат! Лекин даруни дукони мо камтар ифлостар, як ҷои дурусти нишаст надорад...

– Ҳеч боке не, – гуфт Карим, – монда нашавед. Наълҳо қариб тайёр шуданд?

– Ҳа, қариб, – гуфт усто, – насиб бошад аз пагоҳ сар карда, ба аспҳо кафши нав мепӯшонем. Ҳо, бача, як чой!

– Ҳочат не, амак, – гуфт Бердӣ. – Мо барои як маслиҳат омадем... Агар мумкин бошад, бача тахтаи дуконро аз берун баста ба хона равад. Лозим бошад, ман худам кори ӯро бачо меорам.

– Саломат бошед, саломат бошед! – гуфт усто ҳайрон шуда ин чӣ таклиф бошад, дуконро банд мегӯянд... – Набошад корро бас кунем?

– Ҳа, амак, – гуфт Карим, – имрӯз монда шудед...

Бо фармони усто шогирдаш дари бардошта мешудагии тарафи кӯчаи дуконро фароварда, аз берун кулф кард ва калидро ба усто оварда дода, худаш ба хонааш рафт. Баъд, Карим, ки ба болои кадом як қуттие макон гирифта буд, ба гап сар карду усторо аз ҳайрат берун кард:

– Ҷангро тамом кардан, мардумро осуда мондан лозим, амак, – гуфт вай. – Барои ҳамин мо ба пеши шумо омадем, ки машварат кунем...

– Ман ба шумо чӣ машварат меодам, сардор? – гуфт усто. – Ҳамаи илми ҷанг ба ҳуди шумо аён!

– Мо бечанг ҷангро тамом карданӣ ҳастем, – гуфт ба гап ҳамроҳ шуда Бердӣ. – Ҳӯ, як бор худатон дар бораи сулҳу салоҳ гап зада будед-ку!

– Ҳа-а, – гуфт суханашро ба ёд оварда усто. – Охир,

боло будагиҳо ҳам одами худамон буданд, онҳо ҳам ҳукумати шӯроӣ гуфта ба даст милтиқ бардоштагӣ... пас, чӣ даркор бародаркушӣ?! Чӣ шавад, ки онҳо биёянд, таслим шаванд, ман фикр мекунам, ҳукумат аз гуноҳашон мегузарад...

– Бале, бале, аз гуноҳашон мегузарад! – гуфт Карим.
– Лекин ҳаминро фаҳмиданашон ва ба сулҳу салоҳ омаданашон лозим. Барои ин мо қарор додем, ки ба назди Асадмахсум аз се кас иборат як ваколат фиристем ва ба вай фаҳмонида диҳем, ки хунрезии бефоида бас аст, таслим шавад, ҳукумат аз гуноҳаш мегузарад.

– Бисёр нағз, бисёр нағз, – гуфта монд усто. Вай ҳанӯз намедонист, ки ба ин машварат вай чӣ дахл дорад.

– Агар нағз бошад, – гуфт Карим, – бо мо вакил шуда меравед.

– Ман?

– Ҳа, шумо! Одами меҳнаткаш, одами сулҳчӯ, намояндаи ҳақиқии халқ.

Усто Алӣ хайрон шуда монду зуд ҷавоб надод. Чӣ хел мешавад, ки вай аз номи ҳукумат, аз номи аскарҳои сурх барои таклифи сулҳ ба назди баттолтарин одам, ба назди Асадмахсуми хунхор мерафтааст? Сухани як устои оҳангарро вай гӯш мекунад? Бисёр кунад, бо як тири ҷонгудоз ҷавоб медиҳаду халос! Вай аз мурдану аз тири ҷонгудоз чандон наметарсад, лекин бедарак ва бефоида мурда рафтани чӣ лозим! Агар бо марги вай сулҳ мешуда бошад, майлаш...

– Агар хайр гӯед, ҳозир ба хонаи имоми қишлоқ меравем, – гуфт Карим гапро хунук накарда. – Аввал шумо, баъд ман он касро ба ин қор, яъне ба ваколат ташвиқ

мекунем, ана баъд, пагоҳ секаса байрақи сафед бардошта боло мебароем.

– Ману домолло имому шумо? – пурсид усто.

– Ҳа, хамин се кас кифоя!

Боз оҳангар хомӯш монд. Вай акнун фаҳмид, ки Карим қуввату зӯрии худро нишон додан намехоҳад. Қарор додааст, ки ин масъалаи сулҳро одамони бетараф, одамони ба ҳама маълум ва худотарс иҷро кунанд.

– Секаса, – гуфт хаёл карда истода усто ва ниҳоят аз ҷо бархост. – Майлаш, ба хонаи домолло имом равем, машварат кунем, канӣ, он кас чӣ мегӯянд. Охир, имоми мо одами пок, одами донишманд ва дилсофанд. Некӣ ва хайрияти мардумро мехоҳанд. Бояд он кас ягон гапи пухта гӯянд. Ҳар чизе ки он кас гӯянд, мо ёр.

– Ин гапатон дурусту, – гуфт Бердӣ, – лекин шумо бояд аз ҷониби мо шуда гапро сар кунед ва ҳазрати имомро ба рафтан ташвиқ кунед.

– Магар ташвиқи ман катӣ ҳазрат ягон кор мекунанд? Он кас аллома, худашон медонанд.

– Аллома бошанд, боз беҳтар, маънии гапи моро зуд мефаҳманд.

– Хайр, равем канӣ...

Домолло имом дар пеши дарвозаи худ ҳамроҳи усто Алии оҳангар ду нафар командири аскарони сурхро дид, аввал як дарача тарсид, ба воҳима афтод, дасту поҳояш ларзиданд ва ҳазор фикру андеша дар як он аз хотираш гузашт, ки оё вай чӣ гуноҳ дошта бошад, барои чӣ ин аскарҳо ба хонаи ӯ омада бошанд? Наход, ки ҳабс мекунанд? Усто Алӣ дар ин миён чӣ кор мекунад?..

– Аз шумо хеле узр мехоҳем, ки – гуфт Карим, – дар ин бевақтӣ бесаранҷом кардем ва бетакаллуф омада даратонро тақ-тақ задем.

– Марҳамат, марҳамат, – гуфт имом, қадаре ба ҳол омада, – хизмат?

– Мо бо шумо як машварат доштем.

– Бале, як машварат карданӣ ҳастем, чаноби ҳазрат! – гуфт усто. – Бародар командир ва ана ин бародари худамон Бердибой ба шумо ихлосу ҳурмат доштаанд. Ман гуфтам, ки гарчи дар бевақтӣ нағз намешавад, лекин чаноби домулло ҳазрат аз доништани ихлосу ҳурмати шумо хурсанд мешаванд ва бинобарон инҳоро пеш андохта овардам.

– Нағз кардед, бисёр нағз кардед, – гуфт домулло ва меҳмонҳоро ба ҳавлӣ даъват кард.

Домулло имом дар ҳақиқат одами бамаънӣ баромад. Вай суханони омадагонро хуб гӯш карда истоду пас аз мулоҳиза гуфт:

– Ба сулҳу амнияти мамлакат ва халқи Худо хизмат кардан вазифаи ҳар муъмин аст. Бисёр дуруст фикр кардед, ки ба пеши Асадмахсум вакилони ҳарбиरो нафиристода, усто Алӣ ва каминаро интиҳоб кардед. Мо, аввалаш ин ки одамони бетараф ҳастем, яъне ки бо Махсум дар ҳолати чанг нестем. Сониян ин ки усто Алӣ чун одами ботачриба ва рӯздида аз номи мардум, аз номи халоиқ вай бағтолро ба сулҳ даъват мекунад. Камина бошам, бо роҳи дину диёнат ва шаръи шариф дилашро нармам ва ба сулҳ ташвиқ мекунам.

– Саломат бошед, тақсир! – гуфт Карим. – Мақсади моро дуруст фаҳмидед. Набошад, мо равам, пагоҳ насиб бошад, пас аз наҳорӣ раҳсипор мешавем.

– Бисёр хуб! – гуфт имом. – Ман имшаб баъзе китобхоро дида, аз ояту ҳадисҳо мисолҳо меёбам.

– Бисёр хуб мешавад. Набошад, омин гӯед!

Имом таклифи чою дастурхон кард, меҳмонҳо ташаққур карда аз ҷо бархостанд.

Аммо пагоҳии барвақт имкон нашуда монд, ки вакилон бо байрақи сафед ба сари кӯҳ раванд.

Пас аз тулӯи офтоб ва равшан шудани олам дар фазои лочувардӣ аэроплан пайдо шуд. Ҳама ба кӯча ва майдонҳо баромада нигоҳ мекарданд, ки аэроплан чӣ кор мекунад. Карим фикр мекард, ки аэроплан бомба партофта, аскарҳои Асадро тарсонда монад, боз ҳам беҳтар мешуд. Вай аллакай дар ин бора чӣ гуфтаниширо ҳам ба дил такрор карда монд. Лекин аэроплан бомба напартофт, баръакс бо болҳояш чӣ ишораҳо карда, ба сари кӯҳ, даста-даста коғазҳои сафеду кабуду сурх бориду баъд аз ҳамон коғазҳо ба болои қишлоқи поён ҳам партофт, тоб хӯрду рафт. Бачаҳо ва аскарҳо тохта аз он коғазҳо якчанд нусхари ба Карим оварда доданд. Дар он коғазҳо ба забони тоҷикӣ ва ӯзбекӣ мурочиат ба аскарҳои фиребхӯрдаи Асадмахсум навишта шуда буд. Гуфта мешуд, ки ҳарчанд онҳо сазовори ҳар гуна ҷазоянд, лекин агар таслим шаванд, ҳокимияти шӯроӣ аз гуноҳашон мегузарад ва имконияти ҳаёти осудаҳолонро фароҳам меоварад.

Баъд аз рафтани аэроплан, аз тарафи шаҳри Бойсун як даста суворон омада расиданд, ки онро раиси чека Аминов сардорӣ мекард. Карим ўро бо хушнудӣ ва бо иззати эҳтиром пешвоз гирифт. Аминов бо ҳама командирон вохӯрдӣ намуда, аз саломатиашон пурсид.

Пас дар штаби дастаи Карим бо командирон суҳбати хоси Аминов барпо шуд.

Баъд аз он ки Аминов аз нақшаи далеронаи Карим вокиф гашт, ба вай офарин гуфт:

– Лекин, – илова намуд вай, – доништа мон, ки Асад маккор, фиребгар ва ба хун ташна аст. Вай ҳеч бовар намекунад, ки агар таслим шавад, ба ӯ амон медиҳанд. Бинобарон чӣ бояд кард? Аввало, шумо мебоист аз байни худи аскарони Асад ба худатон такягоҳ тайёр мекардед.

– Ин корро кардем, рафиқ раис! – гуфт Карим, – дар байни пешқаровулони Асад қариб даҳ нафар тарафдорони мо ҳастанд. Худи онҳо аз Асад пинҳонӣ бо пешқаровулони мо муомила карда, аз ҳаёташон норозигӣ баён кардаанд ва хостаанд, ки ба тарафи мо гузаранд. Лекин мо онҳоро аз ҷиҳати моддӣ таъмин намуда, илтимос кардем, ки боз андак ғурсати дигар чун такягоҳи мо хизмат кунанд. Онҳо розӣ шуданд. Ҳоло ба ёрии онҳо миқдори тарафдорони мо бисёртар шудагӣ.

– Ин тавр бошад, бисёр нағз! – гуфт Аминов. – Шумо такягоҳ доред, лекин ин боз кам аст. Ман ҳозир ба шумо коғазеро бо имзо ва муҳри роҳбарони ҳукумати Бухоро медиҳам, ки ба Асадмахсум нишон медиҳед. Мувофиқи он коғаз агар вай бегуфтугӯ таслим шавад, амонӣ мегирад, кор мегирад, ҳавлию ҷой мегирад. Ин ду. Кори сеюми шумо ҳамин ки ҳозир аз назди пешқаровулони Асад гузашта истода, мефаҳмонед, ки ба боло баромадани пешқаровулони мо монёе нашаванд.

– Ин кори мушкил, рафиқ Аминов! – гуфт Карим. – Чунки Худо медонад, имрӯз чанд кас аз тарафдорони

мо пешқаровулӣ мекунанд ва ё ки онҳо умуман ҳастанд ё не.

– Аҳа, – гуфту каме ба андеша фурӯ рафт раиси чека ва баъд бо табассум ба рӯи ҳозирон нигоҳ карда, ба суҳанаш давом дод: – Ин гапат ҳам дуруст. Ба ҳар ҳол дониста бош, ки дар боло баъзе одамони мо ҳастанд ва аз паси шумо рафта, мо ҳам коре мекунем...

– Мебахшед, – гуфт Карим, – ман мақсади шуморо нафаҳмида истодаам.

– Ҳеч боке не, – гуфт Аминов. – Ту бо мӯйсафедҳо байрақи сафед гирифта рав, баъд мефаҳмӣ! Ман то ба охири кори шумо дар ин чо мешавам.

– Ташаккур ба ғамхориатон! – гуфт Карим ва бо ҳамаи дӯстон ва ҳамсафонаш хайрухуш карда аз хона берун баромад. Дар берун усто Алӣ ва имоми қишлоқ ба вай маътал меистоданд.

XI

Дар он дам дар боло, дар хонаи сангин Ойиша ва модараш танҳо буданд ва аз воқеаи дишаба байни худ сухбат мекарданд. Ойиша афсӯсу надомат мехӯрд, ки дирӯз бегоҳӣ худи Асадмахсум ба дасти одамони Карим наафтад. Вай гурги борондида, одамонашро пеш андохта, худаш дар баландӣ мондааст. Поён будагон ҳам бетокатӣ кардаанд, то фаромадани ҳамаи даста сабр накарда, тирпарронӣ кардаанд. Афсӯс, сад афсӯс! Акнун ин лаънатӣ ба ин зудихо поён фаромаданро орзу намекунад.

– Метарсам, – гуфт Бибирачаб, – ин гурги посӯхта ба аламу азоб тоқат накарда ягон фитна ва корномаи дигарро ёфта набарорад.

– Дигар чӣ кор карда метавонад? – гуфт бепарвоёна Ойиша. – Аз ин болои кӯҳ худашро ба чарӣ мепартояд?! Ягона роҳро одамони Карим ҳалқавор печонида гирифтаанд. Зиёд кунад, боз ба поён хучум мекунад.

– Не, – гуфт кампири рӯздида. – Вай метавонад бо ҳамон роҳе, ки хӯроқӣ мекашонид, ба поён фаромада равад.

– Бале, метавонист! – гуфт табассум карда Ойиша, – лекин ҳозир наметавонад. Аскарҳои Карим охири бор чиз кашондани ӯро дидаанд ва одамони поёнии ӯ, пушту паноҳи ӯро доштаанд ва дар поён посбон гузоштаанд. Акнун ҳамаи роҳҳо ба рӯи ӯ баста аст. Каримҷони ман, насиб бошад ғолиб мешавад. Асадмахсумро зеру забар мекунад. Лекин ба он рӯзу ба он дақиқа расидани ману шумо муяссар мешавад ё не, Худо медонад!

- Барои чӣ муяссар намешудааст?! Албатта мешавад!
– Кошки, кошки! – гуфта монд Ойиша.

Ранги арғувонии рӯяш захир, аз кам хӯрдан ва аз ғаму ғусса гӯшти баданаш об шуда, лоғар гашта монда буд. Чашмони як вақтҳо шӯх, бебок ва пур аз барқу умеди вай ҳоло маъюсона менигаристанд. Маъюс буданд он чашмҳо, вале гоҳо оташакҳои аҷоиб, оташакҳои ғазаб ва интиқом дар онҳо намоён мегашт. Ҳамин оташ дар қалби ӯ низ ҳарорат ва қувват бахшида буд. Ҳарчанд вай ба васли Карим, ба ишқу муҳаббати ӯ ноил шуданро орзуи ғайри имкон медонист, вале барои Карим, барои ғалабаи ӯ, барои дидани интиқом гирифтани ӯ зинда монданро ба худ аҳд карда буд. Вале, бале, вай худашро таҳқиргашта, олуда ва ночиз медонист. Каримро бошад, ба дараҷаи улвият боло бардошта буд. Чӣ тавр мешавад, ки як зани олуда ва таҳқиргашта, як зани аз нодонӣ ба фиребу найранги ҳуққабоз гирифтор гашта ба васл ва ишқу муҳаббати Каримчон, ба васлу муҳаббати қаҳрамони даврон, поктарин инсон мерасидааст?! Не, не, ин ҳаргиз намешавад. Ин ҳол дар ин олам, дар рӯи ин дунёи пурчафо ғайри имкон аст.

Азбаски сахтию машаққат кашида, азбаски гирифта, нолида ва тапидааст, баҳорро надида хазон, ҳаловати зиндагиро начашида пажмурда гаштааст, бинобарон дар табиати ӯ як навъ сахтӣ, бебокӣ, на ба худаш ва на ба дигарон раҳм накардан, ғазаб ва кинаҷӯӣ пайдо шудааст. Дар урфият мегӯянд, ки бо моҳ нишинӣ моҳ шавӣ, бо дег нишинӣ сиёҳ шавӣ! Шояд суҳбат ва ҳамхонагӣ бо Асадмахсум ба Ойиша ҳамин қадар бахшоиш карда буд, ки ӯ ҳам дағал ва нотарс шавад. Ба мақсад нораси-

да, ба маҳрумиятҳо тоқат кардан ва дасту дилро аз бехтарин умеду орзуҳо шустан ўро аз ҷон сер карда буд. Барои ҳамин на аз Махсум метарсид, на аз таҳдиди вай.

Ҳамаи ин тағайюрати рӯҳии ўро Асадмахсум медонист ва гоҳо ҳатто ин ҳолати Ойиша ба вай маъқул мешуд. Ба назди ў медаромаду гурба бо муш бозӣ мекардагӣ барин, бозӣ мекард ва аз қаҳру ғазаби Ойиша лаззат мегирифт. Бале, барои Асадмахсум дигар тасалли рӯҳӣ боқӣ намонда буд, дар дили вай на ишқ буд, на ҳавас!

– Оначон! – мегуфт Ойиша, гоҳо дар дақиқаҳои яъсу ноумедӣ. – Наход, ки кас дар он дунё ҳам бо шавҳари аввалинаш сар аз хок мебардорад?! Наход, ки ҳатто дар он дунё ҳам аз ин золими бемурувват ҳалосӣ нест?

– Ин тавр нагӯй, баррекам! – мегуфт Бибирачаб. – Шавҳари аввалини ту Карим аст. Худо васлатонро дар ин дунё муяссар накарда бошад ҳам, дар қолу бало ба ҳамдигар супурдагӣ. Ин золим бошад, пеш аз ту чандин зан доштааст.

– Хайрият, ки ба ман, – мегуфт Ойиша, – ин золим намедонам барои чӣ тапонча парронданро омӯхта монд, оначон. Тапонча ба кас дар ҳар маврид даркор мешавад. Афсӯс ки ягон тапончаи зиёдатӣ нест, ки гирифта чогаҳ карда монам, ё ки дар бағалам чо карда гардам...

– Ба ту тапонча чӣ даркор, бачем? Шайтонро ҳай зан, астафтурулло гӯй, бачем, тапончабозӣ кори мардҳост.

– Агар лозим шавад, занҳо ҳам тапончаю милтиқ парронда метавонанд.

– Нагӯй, нагӯй, нагӯй, ки ман нашунавам! Насиб бошад бетапончаю бемилтиқ аз дасти ин золим ҳалос

мешавем, Каримчони қахрамон худаш омада моро начот медихад.

Вай хомӯш шуда буд. Вале дар дилаш мегуфт, ки дигар бас аст, осуда ва хомӯш, ба тақдир тан дода нишастан кифоя!

Ҳамон рӯзи офтобӣ ҳам, ки Карим бо ду мӯйсафед ба тарафи боло равон буд, Ойиша ба Худо шукр мекард, ки хайрият тапончапаррониро омӯхтааст!

– Имрӯз ҳаво чӣ тавр нағз! – хаёлҳои духтарашро парешон кард Бибирачаб. – Аз кай боз офтобро надидаем. Биё камтар ба рӯи ҳавлӣ баромада нафас кашем.

– Ин гапатон ҳам дуруст, – гуфт Ойиша ҳамёза кашида ва илова намуд. – Ин шумшакл дар кучо бошад?

– Ба дидани гирду атроф рафта буд, – гуфт модар, – ҳоло намеомадагист...

Лекин дар кушода шуду вучуди наҳси Махсум дар даруни хона зоҳир гашт. Ойиша ва Бибирачаб ҳар ду хомӯш ба рӯи ҳамдигар нигоҳ карда монданд. Ҳолати онҳо баръалоина мегуфт, ки аз кучо пайдо шуд ин хари лаин!

– Салом, модар! – гуфт Махсум боадабона ба кампир. – Камтар берун баромада, дар офтобрӯя кӯҳистонро тамошо кунед. Ин кӯҳу ин манзараҳо ҳам ғанимат. Дар қарибӣ, насиб бошад ба шаҳр меравем.

Кампир аввал гапе назаду хомӯш монд. Лекин Махсум боз ба вай тақлиф кард, ки берун равад. Бибирачаб ба духтараш нигоҳ кард.

– Майлаш, шумо берун баромада камтар ҳаво хӯред, – гуфт Ойиша. – Лекин сарбандатонро дурусттар бандед, ҳаво хунук.

– Хайр, бачем, ман аз ҳамин қарибӣ дур намеравам! – гуфт кампир ва сарбанди шолашро ба сару гардан печонида берун баромад. Асадмахсум аз дарун дарро баста занҷир кард.

Вай пас аз шикасти дишаба тамом маъюс шуда буд. Боз ба ӯ хабар расониданд, ки Зокирбой ба дасти аскарони сурх афтодааст ва дар поён, дар сар то сари девораи кӯҳ, ки аз он ҷо хӯрок мекашониданд, посбонҳои аскарони сурх истодаанд. Он ягона роҳи наҷот, ки Махсум барои дақиқаи охири монда буд, низ аз даст рафт. Пас, баъд аз ин ё бояд таслим шавад, ё аз гуруснагӣ мурад ё бо дасти аскарони худаш кушта шавад. Аз ҳамин дигар илоҷе нест. Замин сахт, осмон баланд. Ба болокорӣ, боз имрӯз аэроплан омада коғази бисёре партофта рафт. Аскарҳо аллақай аз мазмуни он огоҳ шудаанд. Ҳукумат ба онҳо бахшиш ва озодӣ ваъда кардааст. Акнун, дигар онҳоро боздошта намешавад. Онҳо имрӯз не, пагоҳ шӯриш мекунанд, худӣ ӯро дасту бозу баста, бурда таслим мекунанд. Пас чӣ илоҷ? Чӣ бояд кард?!

Аммо вай ба ҳеҷ вачҳ таслим намешавад! Аз гуруснагӣ мурдан ҳам намехоҳад! Ба дасти одамони худаш асир афтодан ва ё нобуд шудан ҳам беобрӯист!.. Беҳтар, ки мардона мурад: содиқтарин одамони худро гирифта, пеш-пеш худаш ба ҳучум меравад, ё кушта мешавад, ё халос шуда мегузарад. Аз ҳамин дигар илоҷ нест. Бале, бале, ин ягона роҳи наҷот аст. Ин роҳи наҷот талқин мекунад, ки вай аз баҳри ҳама ва ҳар чиз гузарад; аз баҳри лашкар, аз баҳри зан, пулу давлат, аз баҳри ҳаёт ва ҷони ширин гузарад... Аммо чӣ хел мешавад, ки вай мурад ё ки навъе карда худаш бо чанд нафар гузашта

раваду занаш ва хонаю чояш ба дасти Карим афтад?! Карим ба чои ӯ бо занаш айш кунад?! Не, не, ин мумкин не! Вай ба ин роҳ намедихад. Вай бо дасти худаш Ойишаро кушта, ба он дунё мефиристоннад, баъд агар рост ояд, ба Карим ҳам дараки Ойишаро дода аз пасаш узот мекунад.

Ҳоло вай бо ҳамин мақсад ба хона даромада буд. Ба хона даромаду овози маҳин ва ларзони Ойишаро шунид, чашмаш ба чашмони маънос ва ғамгини ӯ афтод ва аз хона мутеона баромада рафтани модари кампири ӯро дид ва нохост ба дилаш як ҳарорат, як гармии аз кай боз ғайбгашта пайдо шуд. Вай дар як дақиқа рӯзҳои аввали вохӯрдан бо Ойиша, шефта ва шайдо шудан ба хусну чамоли вай, қарору тоқати худро гум карда, девона шуданашро ба ёдаш овард. Ин гармие, ки ҳоло вай дар дилаш ҳис кард, шамоле аз ёди ҳамон даврахост! Бале, ин зани пажмурда ва парешонҳол ҳамон Ойишаи барност, ки як вақтҳо ба Махсум ишқу муҳаббат, самимият ва ҳатто шеърят бедор карда буд ва ӯ – ҳамин Асадмахсуми баттол ва бебок, ҳамин Асадмахсуми ҷанговар ва саркаш мутеъ ва фармонбардори он нозанин, мутеъ ва фармонбардори ана ҳамин занак шуда буд. Чӣ рӯзҳои нек, чӣ айёми хушбахтӣ буд он рӯзҳо! Ин мурғаки парканда аз дунё беҳабар буд, ҳамаи олабро дар илтифот ва муҳаббати Махсум медид, ба ӯ бовар мекард ва мисли лӯхтаки ширини сухангӯ боиси хурсандӣ ва хушбахтии ӯ буд...

Акнун даме расидааст, ки ҳамон Махсуми ошиқ ва фидокор, ҳамон Махсуми дилбохта, ҳамон нозанини худро бо дастони худ бояд бикишад! Эй, вой дод аз дастат, фалак!

– Ту, Ойиша, китоби бисёр нахондӣ, – гуфт ба замин чашм дӯхта истода Махсум, – ва намедонӣ, ки шоир чӣ гуфтааст! Бале, ба ҳасби ҳоли ману ту, ба рӯзгори ману ту муносиб карда, дод задааст, гӯш кун!

*Эй ҷафопеша фалак, нолаю фарёд аз ту,
Нест ҷое зи ту обод, диле шод аз ту.
Ҳар ниҳоле, ки дар ин даҳр барӯманд шудааст,
Канда гардида ба бунёд зи бедод аз ту¹.*

... Медонӣ, Ойиша, ту як вақтҳо маро аз олами ваҳшат ва ҳайвоният ба олами ишқу шеърият оварда будӣ! Дар ёдат ҳаст, ман садқаю қурбони ту будам; ту ёри меҳрубон, ёри вафодор ва дилдори ман будӣ? Шабҳо дар оғӯшам қиссаи ишқу муҳаббат меҳондӣ; рӯзҳо дар ёдам соатҳои дароз мешуморидӣ?! Канӣ, он рӯзҳо ба кучо рафтанд? Ту чӣ шудӣ? Ба чӣ ҳол афтодӣ?

Ин навъ сар шудани гуфтугӯи имрӯза Ойишаро ҳайрон кард. Вай, ки ба заҳри забон ва муомилаи дағали Асадмахсум одат карда монда буд, намедонист, ки ин чӣ ҳол аст, ба Асад чӣ шудааст?!

– Гап зан, азизам, – гуфт боз Махсум ба хаёлҳои ширини гузашта тамои фуру рафта, – канӣ он ширинзабониҳо? Канӣ он лутфу навозиш ва эҳсони марҳамат? Канӣ он нозу истиғно? Ба кучо рафтанд? Ба ту чӣ шуд? Ба чӣ ҳол афтодӣ?!

– Аз худат пурс! – гуфт аз тамаллуқи бечои Асад дар ғазаб шуда Ойиша.

¹ Шеъри С. Айнӣ.

– Чаро аз худам пурсам? Магар номехрубонӣ аз ман сар зад? Магар ту набудӣ, ки ба суханҳои бегонагон бовар карда, аз ман рӯ тофтӣ? Магар ту набудӣ, ки суруди бевафоиро сурудӣ?!

– Ман ба кӣ вафо кунам буд? Ба кӣ меҳрубонӣ кунам буд? Ба ту?

– Ҳа, ба ман!

– Ту медонӣ, ки кистӣ? Магар ту золим, фиребгар ва дурӯғгӯ нестӣ? Магар ту набудӣ, ки бо лофу казофи дурӯғ ва бо хабарҳои бофтаю сохта маро аз ёри меҳрубонам чудо карда, ба қайди макру ҳилаи худ даровардӣ? Магар ту набудӣ, ки ин қадар моҳҳои дароз маро дар азобу шиканча нигоҳ медорӣ?! Магар ту нестӣ, ки гулгунҷаи ҳаёти маро ношукуфта хазон кардӣ?

– Бас, бас, бас! – гуфт дағалона овоз баланд карда Махсум. – Боз ту маро ба олами ҳастӣ ва ҳақиқат баргардонидӣ! Афсӯс, ки дақиқаи ширини ҳаёл ғоиб шуд, афсӯс, сад афсӯс! Мани сода рӯи пажмурдаи туро дида, гулгуниатро ба ёд овардам ва дилам сӯхт. Намедонистам ва фаромӯш кардам, ки ту морбача будӣ ва акнун сар то по заҳру зуқум шуда мондӣ!

– Дар доми аждаҳои хунхор нишаста ба хуну чирк барнагашта, заҳри мор шуда бошам ҳай-ҳай! Бо ҳамин заҳре, ки худат дар ман тайёр кардӣ, насиб бошад, худат ба чаҳаннам меравӣ! Якбора ғазаби Махсум чӯш зад ва дунё ба назараш торик гашта, бо як навъ овози пурдахшати дарунӣ фарёд карда натавонисту ғурунгос зад, чун мор фишшос зад;

– Ҳа, ба чаҳаннам равондани худатро ҳам ба ёдам расонидӣ! Пас ба маргат ҳозир шав, занаки фалокат!

Вай тапончаи браунингро, ки ҳамеша дар миёнаш ба-ста мегашт, аз ғилоф кашиду ба тирдонаш нигарист, хост, ки қаровулакашро пас кашида ба паррондан хозир шавад, якбора:

– Не! – гуфт ва тапончаро ба рӯи кат партофт.

Ойиша, ки ба мурдан тайёр шуда буд, аз даҳон фарёде набаровард, нагурехт (ба кучо ҳам мегурехт) ва ба имдод одамонро ҷеғ назад. Лекин рангаш канд ва чашмонаш аз косахона баромада, ба рӯи кушандаи ҳудаш нигарон шуд.

– Не!.. гуфт боз Махсум. – Ман тири тапончаро барои ту сағбача нобуд намекунам ва боиси ташвиши одамони худам намешавам. Туро ана бо ҳамин дастони худам бӯғӣ карда мекушам! Фикр накун, ки пас аз ман ту насиби Карим мешавӣ!

Инро гуфту чун хирси хунхӯр ба сари Ойиша бо панҷаҳои кушоди ҷонгудоз ҳаракат кард. Ойиша беихтиёр чанд қадам ба тарафи девор ҳудро кашид ва дастони ларзонашро ба мудофияи гарданаш гузошт...

Дар ҳамин дам аз сӯрохие ки ба ҷои тиреза дар он хона монда шуда буд, овози маҳрамаш баланд шуд:

– Хӯчаин, ҳо хӯчаин! Зуд бароед, ки вакилони асқарҳои сурх байрақи сафед бардошта омаданд!

– Ҳа, – гуфт ба ҷояш калавида Асад, – вакилҳо мегӯӣ?

– Ҳа, вакилҳо... Бо ду мӯйсафед худи Карим командир омадааст!

– Ҳа, Карим омадааст, бисёр нағз! Набошад, мо аввал Каримро ба ҷаҳаннам мефиристам ва ҷон кандани ёри меҳрубонатонро хуб тамошо карда шуда, баъд аз пасаш шумо меравед!

Инро гуфту девонаворона қадам гузошта Махсум аз дар баромад. Ойиша ҳам беихтиёр ба ҳеҷ чиз аҳамият надода, давида рафту аз болои кат тапончаро гирифт ва ба сӯроҳ наздик шуда, аз қафои Махсум нишон гирифт. Лекин ханӯз забонаки тапончаро зер накарда модараш тохта ба хона даромад ва бо тамоми баданаш худашро ба духтараш партофта, дасти ӯро аз сӯроҳ кашид.

– Ҷон духтарам, ҷонон духтарам! – мегуфт кампир. – Шайтонро ҳай зан, ин корро нақун, ки баъд пушаймон мешавӣ! Ту кию тапонча паррондан! Батар аз уҳдаи коре баромада натавониста, ҷони ҷавонатро ба хатар мегузори.

Ойиша дар айни замон ҳам дар ғазаб ва ҳам ҷунон маънос шуд, ки аз дарду алам гирифта сар дод:

– Эҳ, модар, модарҷон! – гуфт вай гирифта истода. – Шумо чӣ кор кардед? Медонед, чӣ кор кардед?!

Дар майдончаи пеши хонаи худ, ки он ҷо аз даруни хона равшан менамуд ва овозҳо ба гӯши хонанишинон мерасид, Асадмахсум вакилонро қабул кард. Домулло имом, усто Алии оҳангар ва Карим ба рӯ ба рӯи ӯ омада дар фосилаи се-чор қадам истоданд. Атрофи онҳоро сардорони дастаҳо ва одамони мусаллаҳи Асадмахсум ба таври сегӯша ихота карда буданд. Ҳама бо ҳаяҷон ва изтиробӣ бузург ин вохӯрӣ ва ин гуфтугӯро диданӣ ва шуниданӣ буданд.

– Ассалому алайкум, ҷаноби Асадмахсум! – гуфт домулло имом. Асадмахсум, ки аз зери пешонааш ба онҳо нигоҳ карда меистод, як сар ҷунбонида монду гап назад. – Мо, – гуфт ба суханаш давом карда имом, – вакили сулҳу амният шуда ба назди шумо омадем. Аз барои

Худо ва пайғамбари Худо ба ҳолу чони худатон, аҳли байти худатон ва ба ҳоли бечорагони аз хонумон чудогашта раҳм кунед, таклифи ҳукуматро қабул карда, ба роҳи сулҳу салоҳ дароед.

– Ҷангу хунрезӣ ба дили ҳама, ба дили пиру ҷавон задагӣ! – гуфт усто Алӣ. – Мо омадем, ки восита шавем, шуморо бо ҳукумат ошtii диҳем!

Махсум ҳамон тавре ки нигоҳ карда меистод, зери лаб ғурунгос зад:

– Ту, ту, мулло Карим, чӣ мегӯӣ?

– Ман сулҳномаеро, ки сардори ҳукумати Бухоро – Файзулло Хочаев имзо кардааст, гирифта овардам, – гуфт Карим ва аз кисаи бағалиаш коғазеро бароварда, як қадам пеш гузошту ба Махсум дароз кард. – Дар ин сулҳнома гуфта шудааст, ки – гуфт бо овози баланд Карим, – агар шумо таслим шавед, ҳукумат ҳамаи гуноҳонатонро мебахшояд ва ба шумо имкон медиҳад, ки ҳаёти осудаҳолонро сар кунед! Инчунин ба ҳамаи ҷанговарони шумо озодӣ ва ёрии моддӣ дода мешавад.

Мардуми дар атроф буда бо умед ва ҳаяҷон ба рӯи Асад чашм дӯхтанд. Аммо вай ба коғаз нигоҳе ҳам накард. Онро гирифтуну пора-пора карда ва пас наъра зад:

– Ин макру фиреби худро ба дигар ҷо кор фармоед! Дар байни мо ҳеҷ гоҳ сулҳу салоҳ намешавад!

Мардуми маъюсгашта якбора ғул-ғула бардоштанд. Онҳо рӯирост мегуфтанд, ки ба сулҳу салоҳ розӣ шудан лозим. Махсум даст бардошта мардумро хомӯш кард.

– Ин одаме, ки шумо бо номи Карим командир мешиносед, – гуфт вай, – як бор аз тири милтиқи ман қариб аз миён рафта буд. Вай хоин ва ҷосус аст. Вай ба

номуси ман, ба номуси зани ман даст задан мехоҳад. Ҳамаи ин найрангҳо барои Ойиша аст! Ба гапҳои вай бовар накунад!

– Шарм кунед, Махсум! – гуфт Карим. – Ин қадар пастӣ ва разолатро ба худ роҳ надихед.

– Хайр, ҳамин тавр-мӣ? – гуфт беихтиёр ба ғилофи бетапонча даст дароз карда Махсум. – Ман разил, ман паст! Набошад ана ин ханҷар ҷавоби маро медиҳад!

Махсум дар як чашм задан аз миёнаш ханҷарро касиду чун бабр қаҳида мехост, ки онро ба сари дили Карим зер кунад, ногоҳ садои гулдурроси тапонча баланд шуду аз сӯрохи хона тири ҷонгудоз дар айни вақташ омада ба банди дасти Махсум расид ва ханҷар аз панҷаи ӯ ба замин афтод. Карим ҳам, ки ба ҳучуми ногаҳонӣ тайёр шуда буд, бо як зарба Асадмахсумро ба замин ғалтонд. Одамони вай, ҳатто маҳрамҳои хоси ӯ ба ёрӣ натохтанд, баръакс аз кучо арғамчине пайдо карда, бозувони ӯро саҳт бастанд.

Дар айни ҳамин ҳол аз тарафи поён ғул-ғула бархост ва аскарони сурх расида омада, он майдонро ҳалқавор печонида гирифтанд. Карим Асадмахсуми захиירו аз замин бардошта ба по гузошту фармуд, ки захири дасти ӯро банданд ва ба Аминов, ки дар сари аскарони сурх ба он ҷо ҳозир шуда буд, рапорт дод:

– Рафиқ раиси чекаи Бухоро! Вазифае, ки ба дастаи фидоӣни мо аз тарафи ҳукумат супорида шуда буд, ҳамин ҳоло ба анҷом расонида шуд ва Асадмахсуми хонин дастгир, одамонаш таслим шуданд.

– Офарин, офарин, дӯстон ва рафиқони азизам! – гуфт Аминов. – Шумо ба мардуми Бухорои озод осу-

дагй ва сулху амният овардед, шумо ба ҳар гуна эҳтиром меарзед! Ҳамаи онҳоеро, ки яроқашонро супурда таслим шудаанд, ҳукумат афв мекунад ва барои хоини давлат ва душмани халқро суди одили шӯроӣ маҳкум ба ҷазои олий мегардонад.

– Не, хобатро ба об гӯй! – гуфт Асадмахсум ва бо як хез ҷаҳида худро ба пеш зад, чандин нафарро зада афтонда, худро ба канори ҷарие расонид, ки аз он ҷо худаш гунаҳгорунашро ба партгоҳи бетак мепартофт ва наъраи бадҳайбате қашида, худро ба поён партоб намуд...

Бо ҳамин вопасин амири Бухоро ҳаёташро ба охир расонид.

МУНДАРИЧА

ФАСЛИ АВВАЛ	5
ФАСЛИ СОНӢ.....	337

«АХТАРОНИ АДАБ» (СИЛСИЛА) ИБОРАТ АЗ 50 ЧИЛД

Чилди 44

Чалол Икромӣ ТАХТИ ВОЖГУН (Роман)

Мухаррири ороиш *Ромии Шералӣ*
Мухаррири саҳифабандӣ *Азиз Қурбонзода*
Мусахҳеҳ *Азизмурод Шарифов*
Ҳуруфчин *Шаҳло Бахромова*

Ба матбаа 02.12.2020 супурда шуд.
Чопаш 07.12.2020 ба имзо расид.
Ҷузъи чопӣ 30,0. Андозаи 60x90^{1/16}.
Адади нашр 5000 нусха

Муассисаи нашриявии «Адиб»-и
Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қаробоев 17а

Дар чопхонаи ҶДММ «Илм» чоп шудааст.